

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

На правах рукопису

ІВАНОВ ОЛЕГ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 316.77:316.344.42

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ НАСЕЛЕННЯ В
ПУБЛІЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ ВЛАДНИХ ЕЛІТ

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук

Науковий керівник
Костенко Наталія Вікторівна,
доктор соціологічних наук, професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1 Теоретико-методологічні підходи до соціологічного дослідження соціальних і політичних репрезентацій	12
1.1 Концептуалізація соціальних і політичних репрезентацій.....	12
1.1.1 Теорія соціальних репрезентацій: пояснювальний потенціал та перспективи використання.....	12
1.1.2 Політичні репрезентації: традиційні підходи в умовах транзитивних суспільств.....	21
1.2 Політична комунікація, як об'єднуючий механізм суспільної системи	27
1.2.1 Єдність суспільства: універсалізм та плюралізм	28
1.2.2 Деліберативна політика та сила комунікації як умови розвитку сучасної демократії	36
1.2.3 Критичний огляд теорії Ю. Габермаса: альтернативні точки зору.....	43
1.3 Комунікаційна та субстантивістська перспективи вивчення політичних репрезентацій	49
1.3.1 Особливості соціологічного аналізу публічної медіа-комунікації	49
1.3.2 Комунікація та громадська думка в контексті міжнародних відносин.....	56
1.4 Концептуальна модель комунікації про зовнішню політику.....	62
Висновки до розділу 1	67
Розділ 2 Масові настрої та орієнтації в сфері зовнішньої політики	71
2.1 Огляд досліджень соціально-політичних орієнтацій населення та владних еліт	71
2.1.1 Побудова шкал політичних орієнтацій на основі даних опитувань та програм партій.....	71
2.1.2 Дослідження політичних (зовнішньополітичних) орієнтацій в Україні	75
2.2 Зовнішньополітичні орієнтації населення України та Росії.....	78

	3
2.2.1 Відбір та трансформація питань для порівняльного аналізу	81
2.2.2 Порівняльний аналіз зовнішньополітичних орієнтацій за виділеними темами.....	84
2.2.2.1 США	84
2.2.2.2 Захід-ЄС	88
2.2.2.3 НАТО.....	92
2.2.2.4 Міжнародний тероризм.....	95
2.2.2.5 Грузія.....	96
2.2.2.6 «СРСР- слов'янська єдність».....	98
2.2.2.7 Україно-російські відносини	104
2.2.2.8 Політики України та Росії.....	115
2.2.3 Аналіз індексів зовнішньополітичних орієнтацій: динаміка змін	117
Висновки до розділу 2	124
Розділ 3 Публічна комунікація владних еліт: емпіричний вимір.....	127
3.1 Досвід досліджень комунікативного аспекту соціально-політичних репрезентацій в Україні.....	127
3.2 Метод та методологія емпіричного дослідження репрезентації.....	130
3.2.1 Концептуально-методологічні передумови аналізу публічної комунікації	130
3.2.2 Гіпотези та концептуалізація	133
3.2.3 Вибірка та масштаб дослідження	134
3.2.4 Процедура кодування меседжів	137
3.3 Комунікативні стратегії українських політичних лідерів	139
3.3.1 Результати структурно-морфологічного аналізу та кодування меседжів політиків.....	139
3.3.2 Процедура підготовки даних опитування до порівняльного аналізу зі змістом комунікації.....	142
3.3.3 Порівняльний аналіз даних опитування та закодованих висловлювань.....	145

3.3.4 Порівняльний аналіз позицій політиків та орієнтацій населення з врахуванням параметру часу.....	146
3.3.4.1 Юлія Тимошенко	146
3.3.4.2 Віктор Ющенко	153
3.3.4.3. Віктор Янукович.	158
3.3.5 Залежність меседжів політиків від комунікативного контексту (адресатів).....	162
3.3.6 Функціональна модель публічної комунікації українських політичних лідерів.....	165
3.4 Методологія і особливості емпіричного дослідження медіадискурсу владних еліт на міждержавному рівні	174
3.4.1 Вибірка	174
3.4.2 Процедура кодування меседжів	177
3.4.3 Характеристики медіадискурсу: фокус уваги, консолідація, синхронність	179
3.5 Медіадискурс владних еліт України та Росії	180
3.5.1 Результати контент-аналізу	180
3.5.2 Зовнішній контекст та інтерпретація результатів аналізу	189
Висновки до розділу 3	190
Висновки	195
Список використаних джерел	200
Додаток А Концептуальні моделі комунікації в міжнародній сфері.....	220
Додаток Б Тематичний поділ тверджень щодо зовнішньої політики.....	221
Додаток В Агреговані дані щодо зовнішньополітичних орієнтацій населення України та Росії.....	245
Додаток Г Питання-індикатори зовнішньополітичних орієнтацій населення України	316
Додаток Д Формулювання запитань і варіантів відповідей	319
Додаток Е Дані для визначення релевантності меседжів.....	326
Додаток Ж Алгоритм структурно-морфологічного аналізу	329

Додаток И Додаткові інструкції та агреговані результати кодування	334
Додаток К. Результати факторного аналізу орієнтацій.....	349
Додаток Л. Твердження, щодо яких позиція замовчувалась або була нейтральною	350
Додаток М Дані та алгоритм для відбору релевантних меседжів міждержавної комунікації.....	356
Додаток Н Консолідація та фокус уваги.....	359
Додаток П Синхронність україно-російської комунікації.....	362

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження розвитку демократичної системи та суспільних механізмів її функціонування в Україні вимагає обґрунтування показників рівня втілення волі громадян владною елітою. Без концептуального і, особливо, методологічного апарату дослідження представницької демократії доводиться покладатися на суб'єктивні експертні оцінки та твердження політичних лідерів щодо якості представництва населення. Криза сучасної представницької форми демократії вимагає теоретичного та емпіричного переосмислення політичної репрезентації. Особливо гострим та маніпулятивним є суспільно-політичний дискурс навколо проблем, що розділяють виборців на співмірні за чисельністю, але протилежні за поглядами групи. В Україні це зовнішньополітичний вектор.

Суспільною проблемою є неефективність публічного дискурсу, тобто неможливість вироблення консенсусних рішень за участі владних еліт, експертів та населення. Науковою проблемою є дефіцит знань про механізми репрезентації в публічному дискурсі політики, відсутність інструментарію для достовірного вимірювання рівня репрезентації та цілісних операційних моделей комунікативних зв'язків між суб'єктами суспільно-політичних процесів в рамках представницької демократії. Тому дослідження репрезентації зовнішньополітичних орієнтацій населення України в публічній комунікації владних еліт є досить актуальним.

Поняття репрезентації в науці розглядалося на різних рівнях генералізації:

а) *Філософському*, який передбачає теоретичне вивчення взаємодії об'єкта, суб'єкта, співвіднесення присутності (презентації) та її знаково-символічного заміщення (репрезентації) в рамках раціоналізму (Декарт), емпіризму (Лейбніц), позитивізму (Конт), феноменології (Гуссерль) та ін.

б) В межах теоретико-методологічного апарату *окремих наук* — політичних (Берк, Піткін, Вебер, Саїт та ін.), соціології (структурний функціоналізм Дюркгейма, феноменологія Шюца, Бергера, Лукмана, соціальна психологія Московічі, постструктуралізм Бурдьє, теорія комунікативної дії Габермаса та ін.)

в) В *конкретно-історичних умовах* з використанням емпіричних даних. Україна та пострадянські країни представлені такими вченими: В. Осовський (зачинатель досліджень громадської думки, соціології масових комунікацій в Україні), Г. Бакульов, С. Квіт та ін. (принципи дослідження масової комунікації), О. Дьякова, А. Трахтенберг та ін. (конструювання соціальної реальності в медіа), В. Іванов, Н. Костенко, А. Ручка та ін. (масові комунікації в соціокультурному аспекті), С. Макеєв, В. Серeda та ін. (репрезентація в політичній комунікації), О. Вишняк (електоральна соціологія), О. Балакірєва, І. Бекешкіна, Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна та ін. (політичні орієнтації).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація не пов'язана з науковими планами організації, де виконана робота, та з галузевими і державними програмами.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення особливостей та динаміки репрезентації зовнішньополітичних орієнтацій загальної громадськості, окремих її груп в змісті публічної комунікації владної еліти.

Завдання:

- виявити пояснювальний потенціал теорій соціальних репрезентацій для вивчення політичних репрезентацій в транзитивному суспільстві і розробити концептуальну модель репрезентації в зовнішньополітичній сфері;
- розглянути політичну комунікацію як об'єднуючий механізм соціальної системи сучасних суспільств, перевірити придатність комунікативної парадигми для дослідження демократичного розвитку;

- розробити методику порівняльного аналізу агрегованих даних опитувань в Україні та Росії, виявити масові настрої та зовнішньополітичні орієнтації населення;
- розробити методологічний апарат емпіричного дослідження публічної комунікації владних еліт — базовий термінологічний апарат, критерії добору текстів та опитувань, процедуру і технологію аналізу;
- на базі емпіричних даних створити функціональну модель публічної комунікації про зовнішню політику;
- визначити динаміку комунікативної взаємодії владних еліт та громадян в сфері зовнішньої політики, особливості репрезентації зовнішньополітичних орієнтацій політиками на міждержавному рівні.

Об'єктом дослідження є соціальна та політична репрезентація.

Предмет дослідження — репрезентація зовнішньополітичних орієнтацій населення України в змісті публічної комунікації владної еліти.

Методи дослідження. Базова методологія дослідження — кількісна. Рівень репрезентованості орієнтацій та інші зв'язки виражаються у конкретних числових показниках. Для дослідження змісту комунікації політиків використовується кількісний контент-аналіз. Для дослідження орієнтацій використовується статистичний аналіз масивів опитувань та мета-аналіз агрегованих даних. При побудові концептуальних моделей використовуються результати кількісного аналізу та якісного вивчення теоретичних джерел.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації вперше у вітчизняній соціології проаналізовано теорії соціально-політичних та медіа-репрезентацій, узагальнено досвід емпіричних досліджень політичної комунікації та орієнтацій населення. Створено *функціональну модель комунікаційної репрезентації, яка пояснює стабільність української суспільної системи в зовнішньополітичному вимірі*. Базовими в ній є функціональність суспільного напруження і конфліктів орієнтацій в трансформаційний період, та принципова елітність формування зовнішньої політики.

У дисертаційній роботі отримано результати, що мають наукову новизну та виносяться на захист:

- Репрезентація концептуалізована як *засадничий комунікативний механізм політичної сфери суспільства, в рамках якого відбувається відтворення орієнтацій соціальних суб'єктів* та досліджена як взаємодія соціальних акторів на прикладі комунікації щодо зовнішньої політики в транзитивному суспільстві.

- Розкрито евристичний потенціал *теорій комунікативної дії та деліберації* для дослідження перехідної демократії.

- Обґрунтовано доцільність використання *інструментально-функціонального підходу до медіа-комунікацій* для дослідження політичної репрезентації як *комунікативної взаємодії еліт та мас за посередництва мас-медіа і опитувань*.

- Розроблена *методика аналізу великої кількості (сотень) опитувань* з різною величиною вибірки та різним формулюванням запитань в рамках однієї тематики. Провести *масштабний порівняльний аналіз зовнішньополітичних орієнтацій населення двох держав*, виділено суспільні передумови багатовекторності зовнішньої політики України.

- Обґрунтовано *критерії відбору* представників владної еліти, їх висловлювань та опитувань громадської думки для *емпіричного вивчення процесу репрезентації*. Застосовано *єдину методологію аналізу висловлювань та опитувань*, на основі формалізованого представлення підтримки або заперечення зовнішньополітичних векторів.

- Розроблено *алгоритм структурно-морфологічного аналізу великих об'ємів текстових даних* (десятки тисяч документів). Таким чином, значно зменшено час кодування текстів для контент-аналізу.

- Створено *методику конструювання вибірки веб-документів* за їх змістовними (тематична релевантність) та структурними (відносна впливовість, розміщення у файловій структурі веб-ЗМІ) характеристиками.

- Розкрито *комунікативну природу* соціально-політичних *репрезентацій*: орієнтації населення є фактором стабільності соціальної системи, комунікативна активність еліт — фактором змін. Виявлені *комунікативні стратегії* політичних лідерів: приховану (номенклатурну), амбівалентну, конфронтаційну, захисну, звинувачувальну, м'яку (динамічну) та жорстку (стабільну).

- Аргументовано, що існування сучасної системи взаємодії суспільних акторів в Україні гальмує розвиток будь-якого вектору зовнішньої політики, але і потенційно покращує якість реалізації цього вектору шляхом ротації еліт, які його реалізують.

- Виявлено наявні в Україні *передумови* та *емпіричні обмеження* реалізації ідеально-типової концепції *деліберативної демократії* та *демократичного вироблення рішень в рамках комунікативного процесу*. Проблеми, щодо яких виробляються владні рішення, присутні в публічному дискурсі; варіанти рішень формулюються у вигляді тверджень, які оцінюються суб'єктами комунікації; процес оцінки тверджень є плюралістичним. Водночас, в питаннях зовнішньої політики населення та еліти не мають базових цінностей, що були б передумовою для результативного полілогу, позиції виборців та політиків не зазнають суттєвих змін, комунікація не призводить до однозначних нормативних рішень.

- Для аналізу комунікації на міждержавному рівні створено *індекси синхронності, ініціативності, консолідації* політичних акторів. Застосовано аналіз часових рядів та тест причинності Грейнджера. Виявлено відсутність ініціативи з боку української сторони, спричиненої роз'єднаністю владних еліт щодо вектору зовнішньої політики.

Практичне значення одержаних результатів. Функціональну модель можна використовувати для вимірювання рівня репрезентації орієнтацій громадян в різних сферах здійснення державної політики, оцінки демократичності суспільства, покращення взаємодії громадськості та політиків під час обговорення та впровадження владних рішень. Алгоритми та техніки,

можуть бути використані в будь-яких дослідженнях комунікації, орієнтацій населення. Результати використані для розробки вибіркового курсу «Кількісний аналіз текстових даних» (НаУКМА).

Особистий внесок здобувача. Всі результати дисертації отримано автором самостійно. Робіт, опублікованих у співавторстві, немає.

Апробація результатів дисертації. Апробацію проведено на 13 наукових конференціях: «Дні науки НаУКМА» (Київ, 2009, 2010, 2011), «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій» (Суми, 2008, 2009), «The Defense» (Ljubljana, 2009), «Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей» (Харків, 2009), «Candidate images» (Milano, 2010), IV Міжнародні соціологічні читання пам'яті Н.В.Паніної (Київ, 2010), «Якубинська наукова сесія» (Харків, 2011), IV CRCEES Research Forum (Glasgow, 2011), «Сучасні проблеми розвитку людського суспільства» (Одеса, 2011), «Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності» (Київ, 2012).

Публікації. Основні результати дисертації опубліковані у 5 наукових працях, 4 праці додатково відображають наукові результати роботи.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ

1.1 Концептуалізація соціальних і політичних репрезентацій

1.1.1 Теорія соціальних репрезентацій: пояснювальний потенціал та перспективи використання

Репрезентація — поняття, яке широко застосовується у соціальних науках (психології, соціології, політології та ін.). Найбільш загальним чином його можна визначити як «представлення одного в іншому і через іншого» [1]. Репрезентація є конститутивною функцією знаку, задає його і сама є знаковим феноменом. Обидва поняття розкриваються через зв'язок із презентацією, як присутністю і наявністю: репрезентація від початку задається як «відстаюча» або вторинна відносно присутності, виникає в силу відсутності репрезентованого об'єкта. Звідси виводиться її значення правомочного «представництва», що показує історичну сферу виникнення репрезентації як «сакрально-правового» поняття за Гадамером [2].

Методологічний аспект визначення поняття «репрезентації» через поняття «презентації» був акцентований феноменологією, передусім Гуссерлем [3]¹⁾ через поняття «інтенціональності». Загострення до межі феноменологічним підходом напруженості та неоднорідності цих феноменів, як фактичності та символічності, проблематизувало базисні установки наукового мислення та методу раціоналізму. Критичні дослідження джерел методів та

---

¹⁾ [3] Гуссерль, Э. Исследования по феноменологии и теории познания / Эдмунд Гуссерль [пер. с нем. В.И. Молчанова] // Собрание починений / В.И. Молчанов (Ред.). — М.: Гнозис, Дом интеллектуальной книги, 2001. — Т. 3. — С. 130—137.

установок науки були наслідком зміни мислення в Новий час, найкраще втілених у картезіанстві та пізніше — у позитивізмі, який виходить із «даності» та доступності всіх об'єктів у першоджерелі, а також у відділенні об'єкта та суб'єкта пізнання.

Поняття інтенціональності засноване на проблематизації відносин суб'єкта та об'єкта, передбачає їх первинний зв'язок та несамодостатність свідомості. Долається дуалізм зовнішньої, фізичної (чи соціальної) та внутрішньої, психічної реальностей. Світ постулюється як завжди певним чином усвідомлений. Сприйняття об'єктів та явищ вважається завжди неадекватним, оскільки можливі способи явлення об'єкта задаються не тільки як односторонні, а й у спосіб заданий репрезентацією в процесі «нюансування – проектування» [3]¹⁾. Водночас, феноменологія передбачає дослідження «чистої свідомості» і осягнення «презентації» крізь феноменальність репрезентації.

Феноменологічні акценти спричинили тотальну ревізію прийнятих установок соціального пізнання. Постулювання «репрезентації» не як інструментального, а основного для розуміння процесу пізнання, поставило під сумнів концепцію реальності як присутності, на чому оснований метод позитивізму. Презентація починає розглядатись як недоступна для аналізу. Реальність (природна і соціальна) задається лише через відмінність репрезентацій, через поняття «відмінності» як таке. В контексті перевірки репрезентації презентацією це означає перегляд дискурса «істини» і зняття опозиції «істинне-хибне» через зміну розгляду репрезентацій лише відносно одна одній. Репрезентації не можуть охопити «істину», але можуть бути більш чи менш адекватними. Чи є репрезентація адекватною, залежить від того чи узгоджується вона з іншими.

Так виникає нова *тематика і методологія соціального пізнання*, пов'язана із дослідженням мови, знака, знання, життєвого світу, конструювання соціальної реальності, інтерсуб'єктивності та інших феноменів, науковий інтерес до вивчення яких був стимульований тлумаченням репрезентації як

---

¹⁾ [3] Там само. – С. 135.

методологічного принципу. Найбільш яскраво дані методологічні установки проявилися у феноменологічній концепції Шютца та проекті соціології знання Бергера та Лукмана.

На основі дослідження повсякденного життєвого світу Шютца [4], Бергер та Лукман [5] створили модель суспільства, яка передбачає конструювання соціальної реальності з допомогою репрезентацій, постійно створюваних у світі повсякденності. Суспільство постає як процес безперервної взаємодії об'єктивних умов інституалізації, творення символічних світів та суб'єктивних (особистісних) трансформацій в ході соціалізації та комунікації. Інституалізація соціальних процесів відбувається шляхом узвичаєння дій шляхом взаємного споглядання суб'єктів соціальної взаємодії та погодження щодо «правильності». Це зменшує невпевненість та небезпеку (важливі для виживання) та дозволяє обмеженій людській увазі фокусуватися на більшому числі об'єктів одночасно, в той час як рутинні процеси можуть відбуватися «за попередньою домовленістю» [5]¹⁾. Питання комунікативної дії Бергер та Лукман розглядають, але лише на міжособистісному рівні: як засобу творення суб'єктивної реальності. Комунікативні акти в повсякденному житті можуть виглядати непотрібними банальностями з точки зору чистої логіки, однак при цьому виконують функцію взаємного визнання внутрішніх думок [5]²⁾.

Дослідження функціонування різних типів репрезентацій на вищому рівні — в культурі та суспільстві — традиційно пов'язані з поняттям «колективних уявлень» Дюркгейма [6]. Найбільший вклад у вивчення даного феномену внесла французька школа соціального пізнання та її чільний представник Серж Московічі. Саме він вперше вжив термін «соціальні репрезентації» у 1961 році в дослідженні сприйняття та вжитку ідей психоаналізу у Франції в розумінні колективної «переробки» соціального об'єкту спільнотою з метою підвищення ефективності поведінки та комунікації [7] та як «системи цінностей, ідей та

---

¹⁾ [5] Berger, P. L. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* / Peter Ludwig Berger, Thomas Luckmann — Garden City, NY: Anchor Books, 1966. — P. 53—57.

²⁾ [5] Там само. — P. 147—163.

практик з двосторонньою функцією: по-перше, створення порядку, який би дав можливість індивідам орієнтуватися в матеріальному та соціальному світі та впливати на нього; по-друге, уможливлення комунікації між членами спільноти через надання їм кодів соціального обміну та коду називання і недвозначної класифікації різних аспектів спільного середовища існування, індивідуальної та групової історії» [8]¹⁾.

Московічі мав на меті виявити спосіб у який наукові теорії циркулюють на рівні неспеціального дискурсу — здорового глузду. В рамках обґрунтування свого підходу до аналізу вчений постулює існування двох «світів»: конкретизованого світу науки, який існує відповідно до наукових правил та процедур і конститує саме існування наукового знання, та узагальненого світу соціальних репрезентацій, в якому індивіди, які не є професіоналами в певних галузях науки, видозмінюють та опрацьовують через спільну комунікацію ідеї, що є конститутивними для «здорового глузду».

Програмна робота Московічі показала, як три категорії французького суспільства 1950-х років — міські ліберали, католики та комуністи — сприйняли виклики психоаналітичної теорії. Було виявлено, що комунікаційні процеси, зміст комунікації та їх наслідки різнились в кожному з цих сегментів. Типовим способом комунікації для комуністичного сегменту була пропаганда: систематично та впорядковано підкреслюється несумісність та конфлікт; метою є генерування негативних стереотипів. Розповсюдження було типовим для католицького сегменту. Йдеться про дидактичну, добре впорядковану комунікацію з обмеженнями, які накладає католицизм. Дифузія — тип комунікації притаманний міським лібералам. Це просте інформування про новий підхід до пояснення психологічних явищ без особливої переробки положень психоаналізу.

В класичній теорії соціальних репрезентацій виділяють два процеси, з допомогою яких незвична для непрофесійних кіл інформація стає зрозумілою:

---

¹⁾ [8] Moscovici, S. Foreword / Serge Moscovici // Health and illness: A social psychological analysis / Claudine Herzlich (Ed.). — London, New York: Academic Press, 1973. — P. ix—xiv.

укорінення та об'єктивація. *Укорінення* — приписування значень новим феноменам — об'єктам, відноsinам, переживанням, практикам — через інтеграцію репрезентованого в уже існуючий світогляд. *Об'єктивація* — перенесення абстрактних образів на конкретні, доступні в щоденному досвіді речі. Тобто соціальні репрезентації є одночасно процесом і результатом *соціального конструювання*. В рамках соціально-когнітивної дії репрезентування репрезентації постійно перетворюються на соціальну реальність, постійно перебуваючи в процесі ре-інтерпретації, ментальної трансформації і представлення.

Теорія соціальних репрезентацій має певний зв'язок з поняттям *колективних репрезентацій* Еміля Дюркгейма. Втім, перші жодним чином не мають бути ототожнені з другими, так само як не мають бути ототожнені з індивідуальними когнітивними репрезентаціями (створення внутрішніх когнітивних символів, які представляють зовнішню реальність) [9]. Для Дюркгейма колективні репрезентації — категорія надто загальна, вона включає науку, ідеологію, світогляд та міфи. Вона, на думку Московічі, не відображає гетерогенної та гнучкої структури сучасних суспільств [10]. Як зазначає послідовниця Московічі Сандра Йовчелович, Дюркгеймова ідея репрезентацій стосується *форми знання*, яке походить від одного джерела соціальної влади, надзвичайно стійкого до змін, об'єднавчого для суспільства.

Московічі єрозглядає репрезентації як діяльнісне поняття, а не просто відображення та відтворення деякої зовнішньої реальності. Існує символічний простір розвитку та узгодження різних варіантів репрезентацій, тому всі люди мають можливість творчо змінювати спосіб репрезентування, тобто кожна людина є *соціальним агентом цього процесу*. Цілком можливим визнається співіснування конкуруючих, іноді цілковито взаємовиключних версій сприйняття реальності в рамках однієї і тієї ж спільноти та культури [11]. Йовчелович пропонує розглядати соціальні репрезентації як простір, який поєднує *індивідів та суспільство, а також об'єкт, суб'єкт та дію в одну систему* [12], і як вкорінені в сферу, з якої походять.

Трансформація колективних репрезентацій в соціальні репрезентації відбулась під впливом нових умов модерну [13]. Бауер та Гаскел [14] пропонують формально розглядати соціальні репрезентації як такі, що складаються з трьох компонентів: суб'єктів — носіїв соціальних репрезентацій; об'єктів, дій або ідей, що репрезентуються; проекту-образу соціальної групи, в рамках якої соціальна репрезентація має значення. Дана концептуалізація отримала назву *«тоблеронівська» модель соціальних репрезентацій* — від назви швейцарського шоколаду «Toblerone», що має видовжену трикутно-пірамідальну форму [15]¹⁾.

Теорія соціальних репрезентацій, не зважаючи на велику популярність, часто піддавалась критиці як суперечлива навколо таких аспектів:

а) *Нечіткість викладу теорії, двозначність, колові пояснення* (взаємопояснюваність суб'єктів та їх образів). В цьому контексті теорія найчастіше критикується як «фрагментарна та суперечлива» [16], така що застосовує «полемічну аргументацію та окремі приклади для пояснення загальних явищ» [17]. Поттер та Літтон навіть не надають соціальним репрезентаціям статусу теоретичного концепту, розглядаючи їх як *«поняття в пошуках теоретичного пояснення»* [18]. Вказується на накладання поняття соціальних репрезентацій з поняттями здорового глузду, ідеології та культури.

Водночас, досить лаконічні визначення поняття соціальних репрезентацій можна знайти в класичних текстах Московічі: *«соціальні репрезентації — це інтерпретація соціальних об'єктів спільнотою з метою унормування своєї поведінки та комунікації»* [7]. Причиною критики є також відсутність перекладів засадничих текстів [19] теорії соціальних репрезентацій з французької мови на більш розповсюджену англійську. Термін «репрезентації» в англійській мові має значення «уявлення» та «відтворення значень», тоді як у французькій це більш активна, творча і цілеспрямована діяльність. Московічі визнавав, що не ставить за мету давати строгих визначень, оскільки складний

---

¹⁾ [15] Bauer, M. W. Social Representations Theory: A Progressive Research Programme for Social Psychology / Martin W. Bauer, George Gaskell // Journal for the Theory of Social Behaviour. — 2008. — № 38 (4). — P. 344.

феномен не може бути зведений до збірки вихідних положень. Тому вчений використовує індуктивний та описовий підхід замість гіптетико-дедуктивного. Феномен репрезентацій мінливий через їх вкоріненість в тріаді самості, іншого та об'єкту.

Соціальні репрезентації не можуть бути замінені ідеологією, наукою та світоглядом, бо останні не пояснюють психологічну структуру соціально продукованого знання. Об'єкт не просто відтворюється в свідомості індивіда, а починає існувати лише *через соціо-когнітивну активність (переважно комунікаційну)* носія репрезентацій, залежного від культурного та історичного контексту. Створення та відтворення соціальних репрезентацій є *одночасно* психологічним і когнітивним процесом.

б) Теорія критикується за те, що соціальні репрезентації, з одного боку, визнаються притаманними всім суспільствам (*універсалізм*), а з іншого визначаються як питомо модерне явище (*історичний партикуляризм*) [20]. І традиційні, і новітні суспільства мають здатність репрезентувати різні форми соціального знання. Водночас, саме умови пізнього модерну суттєво вплинули на напрямок розвитку, урізноманітнення та вкорінення соціальних репрезентацій. Відбувається це через появу численних джерел влади, авторитету та знання [21].

в) *Соціальний детермінізм*. Теорія соціальних репрезентацій, нібито, просуває ідею «групового розуму» — ідеї еліт домінують над мисленням масоподібних [22, 23]¹⁾ суб'єктів [24]. Найчастіше цитують вступ до книги «Соціальні репрезентації»: «соціальні репрезентації прив'язуються до нас з незборимою силою» [25]. Виникає питання, наскільки теорія соціальних репрезентацій може *пояснити індивідуальні реакції* на весь обшир людських знань.

Критики беруть до уваги лише один з елементів теорії соціальних репрезентацій — вплив суспільства та культури на когнітивний компонент

---

¹⁾ Щодо вживання термінів «елітні» та «масоподібні» суб'єкти громадської думки, зокрема в сфері міжнародних відносин, див. напр. [22, 23].

особистості. Але репрезентація — це не просто повторення чи відтворення певної ідеї, яка походить з домінуючої соціальної групи, оскільки передбачає довільну активність залучених в процес репрезентації. Інші дослідники зазначають, що особливо яскраво індивідуальна реінтерпретація виявляється у випадках зіткнення людини з конфліктуючими репрезентаціями одного й того ж об'єкта.

г) *Когнітивний редукціонізм* — завелика увага до когнітивних процесів та ігнорування соціальних впливів. МакГвайр [26], визначає соціальні репрезентації як абстрагування невеликих об'ємів сприйнятої інформації та трансформація їх у вже існуючі когнітивні (не сконструйовані соціально) категорії. Дослідник стверджує, що теорія Московічі є лише спробою спростити всю складність процесу творення і циркуляції ідей, звівши його до обробки інформації індивідом.

Відкидання когнітивного компоненту соціальних репрезентацій було б помилкою, але метою теорії є відновити дослідження когнітивних процесів як соціально-історичних через розгляд свідомості та людського розуму в рамках Гегелівської діалогічної парадигми. Людське розуміння не повинно сприйматись як «чорний ящик» — думки та ідеї мають відстежуватись в процесах комунікації в певному соціально-історичному контексті. На відміну від теорій «спільного» та «розповсюдженого» сприйняття, які розділяють індивідуальні когнітивні процеси та соціальні ітерації, допускаючи лише можливі зв'язки між ними, теорія соціальних репрезентацій постулює пізнання як сутнісно соціальний (а не виключно індивідуальний) та культурний процес.

Причина критики когнітивного редукціонізму теорії соціальних репрезентацій полягає в розділенні пізнання (внутрішнього процесу) та дії (зовнішньої взаємодії з середовищем). Таке розділення, зокрема, притаманне англійській школі дискурсивної психології.

д) Недостатність критичної оцінки теорії (*внутрішня нефальсифікабельність*). Критикується постулювання окремих «світів» здорового глузду та елітної (або експертної та наукової) думки, неможливість

враховувати репрезентації, які циркулюють в експертному середовищі, а також репрезентації самих теоретиків репрезентацій [27, 28]. Не враховується і зворотній вплив: установок пересічних індивідів та соціальних груп на напрямок розвитку ідей, продукованих елітними групами.

Одним з пояснень окремого існування «світів» в рамках однієї соціальної системи є поняття типів розуміння [29]. Парадигматичний тип розуміння є систематичним, базованим на логіці, строгому аналізі, консистентності та фактичному підтвердженні. Наративний (описовий) тип розуміння є надзвичайно конкретним, частковим (не загальним) і стосується переважно людських намірів та дій. Типи можуть співіснувати в когнітивному механізмі кожної людини, однак щодо певних позадосвідних об'єктів відбувається процес позиціонування певних репрезентацій як «експертного знання». Особливу роль в приписуванні певним індивідам ролі носіїв «правильних» репрезентацій має доступ до ресурсів, влади та успіх в боротьбі конфліктуючих репрезентацій. Дослідження процесів формування «знання» в соціумі має враховувати політичні (владні) аспекти та ідеологію конкуруючих елітних груп. Таких досліджень поки було проведено недостатньо.

Таким чином, теорія соціальних репрезентацій, вперше цілісно запропонована С. Московічі має ряд обмежень, зумовлених складністю самого феномену, який є одночасно психологічним (пов'язаним з процесами особистісного сприйняття, інтерпретації, інтерналізації реальності) і соціальним (таким, що робить можливим соціальну єдність за всього різноманіття індивідуальних точок зору). Значна частина критики зумовлена недостатнім розумінням теорії, зокрема, і через нестачу перекладів та їх недостатню якість. Теорія зберігає свою виключну цінність, як відправна точка в дослідженні репрезентаційних процесів в суспільстві, концептуальною базою для аналізу комунікативного вироблення владних рішень в сучасних демократичних суспільствах. Емпірико-методологічні підходи застосовувані для аналізу цих процесів та більш широке розуміння репрезентації саме в політичному вимірі будуть представлені в наступних підрозділах.

1.1.2 Політичні репрезентації: традиційні підходи в умовах транзитивних суспільств

В політичній сфері соціальні репрезентації мають подвійно складну природу, оскільки пов'язані з політичними репрезентаціями, які своєю чергою пов'язані з поняттям електоральної демократії та соціологією еліт. Репрезентаційний підхід є альтернативою конфлікціоністському підходу до розгляду еліт як «правлячого класу». Окремішня структурна диференціація правлячого класу, в даному разі, є менш важливою, ніж інтеграційні механізми, які поєднують еліту з соціальною структурою суспільства в цілому, забезпечують легітимність влади. Ці механізми зумовлюють центральність соціальних репрезентацій в ідеології будь-якої політичної сили [30].

Поняття *політичної репрезентації* на перший погляд здається досить простим: вона існує там і тоді, коли політичні актори говорять та діють від імені інших осіб, захищають їх інтереси [28]. Водночас, існують взаємовиключні розуміння репрезентації в політичній сфері, а також розуміння, які містять парадоксальне поєднання суперечливих елементів [31].

Будь-який підхід до визначення політичних репрезентацій має такі елементи [30]:

- а) визначення суб'єкта, який здійснює репрезентацію (певним чином визначений представник, організація, рух, державна установа та ін.)
- б) визначення репрезентованої соціальної групи (виборці, піддані і под.)
- в) визначення репрезентованого об'єкту (установок, опіній, орієнтацій, інтересів і т.д.).

Теорії демократії часто обмежують суб'єктів репрезентацій до формальних представників, тобто посадовців, які обіймають виборні пости. Проблемою є обмеженість кола суб'єктів репрезентацій до певної групи акторів в певному контексті. Окремо розглядаються способи репрезентації виборчих

округів політиками, соціальних груп суспільними рухами чи громадськими організаціями. Не зрозуміло, яким чином різні форми репрезентації пов'язані між собою. Визначені вище елементи процесу репрезентування є лише абстрактною схемою, яка в різних теоріях по-різному змістовно наповнюється.

Делегативний підхід визначає основним носієм влади є соціальні групи, які делегують своїх представників, тому останні в своїх діях мають постійно керуватись позицією тих, хто їх висунув. Виборні особи не можуть проводити свою *власну політику*, а лише задовольняти запити електорату. Такий підхід ближчий до американської політичної традиції, в якій якомога більший контроль над державною владою є частиною гарантування ліберальних прав і свобод [32]. *Репрезентативний* підхід передбачає довіру виборців тим, хто їх репрезентує всієї повноти влади. Політики самі вирішують, які дії можна чинити в інтересах репрезентованих соціальних груп. Такий підхід характерний для європейської політичної традиції, в якій ефективність та сила владної еліти має перевагу над індивідуалістичним баченням людських свобод [33].

Спроби поєднати два підходи виходили з тези, що найкращим для громадян держави було б збереження автономії як репрезентованих, так і владної еліти. Політики мають діяти у такий спосіб, аби забезпечувати можливості виборців підтримувати чи не підтримувати дії обранців, тобто гарантувати відповідальність політичної еліти, і водночас забезпечувати незалежність дій влади від мінливості електоральних настроїв. Об'єктивні інтереси репрезентованих є ключовим індикатором правильності тієї чи іншої дії. Породжується нова проблема: *як визначити об'єктивні інтереси репрезентованих.*

Неточність поняття репрезентацій може бути подолана просто через недвозначне вказування того підходу, який використовується в конкретному дослідженні. Сучасна найбільш повна з існуючих класифікація підходів до репрезентації в політичній сфері розроблена в рамках *лінгвістичних (термінологічних)* досліджень Ханни Піткін. Вона уточнила визначення Берка (дії в інтересах виборців) і додала аспект відповідальності (*responsiveness*).

Класифікація Піткін включає чотири *типи теорій політичної репрезентації*: [30].

а) *Формально-інституційний* підхід. Розглядає механізми відбору представників (легітимацію) та механізми позбавлення владних повноважень тих обранців, які не діють згідно бажанням репрезентованих. Якість репрезентації оцінюється відповідно до розвитку цих двох механізмів. До цього напрямку можна віднести прихильників доктрини *Organschaft* (функціональної залежності, афілійованості представників) — Ганса Вольфа [34], Георга Єлінека (Jellinek) [35], значною мірою Макса Вебера [36]¹⁾; теоретиків репрезентативного уряду, які централізують проблему процедури виборів — Едвард Сіт (Sait) [37], Евері Лейзерсон (Leiserson) [38], Ернест Баркер [39]; праці Еріка Фогеліна (Vögelin) [40], в яких досить еkleктично поєднані різні формальні критерії репрезентативності (будь-які зв'язки інститутів влади із суспільством в цілому), що дозволяє розглядати будь-яку владну еліту в будь-якому суспільстві як репрезентантів населення.

б) *Символічний* підхід. Оцінюється міра прихильності електорату до певного представника, наскільки він чи вона є «втіленням» соціальної групи, яку представляє, відповідно до реакції, яку викликає. До цього напрямку належить дослідник середньовічного парламентаризму Мод Кларк (Maude Clarke) [41], близький до біхевіоризму сучасний американський політолог Альфред де Грація (de Grazia) [42], Гарольд Госнел (Gosnell) [43], прихильники адресативної репрезентації (нім. концепт *Addressat Vertretung*).

в) *Описовий* підхід. Оцінюється міра об'єктивної схожості даного представника з соціальною групою, яку він чи вона представляє: наскільки подібними є інтереси, установки, походження, життєвий досвід та ін. Даний підхід до оцінки міри репрезентованості особливо популярний серед дослідників та активістів в сфері гендерної політики та феміністських студій (напр. Джейн Менсбрідж [44], Анна Філіпс [45], Мелісса Вільямс [46]).

---

¹⁾ [36] Weber, M. *Economy and Society* / Max Weber [пер. з нім. Roth, G., Wittich, C.]. — University of California Press, 1978. — P. 292-299, 1128-1130.

г) *Субстантивістський* підхід. Оцінюються виключно конкретні дії представників на предмет їх відповідності інтересам репрезентованих. Наслідки дій співвідносяться з об'єктивно найкращими з можливих наслідків. Найбільш проблематичний підхід з точки зору «об'єктивності» інтересів та способу їх визначення. Відповідним цьому напрямку можна вважати роботи Роберта Нозіка (Nozick) [47], Марселя Віссенбурга [48], Ендрю Добсона [49].

Піткін зазначає, що все більшої популярності набуває формально-інституційний підхід, який має максимально конкретні індикатори репрезентативності та чітке визначення осіб, які можуть репрезентувати, та способів репрезентації. Переважно, такі дослідження базуються на співвіднесенні виборчого законодавства та можливостей впливати на політику держави, які воно дає громадянам. Основними практичними задачами вважаються підвищення легітимності представницьких інституцій; інституційні зміни для створення умов відповідального урядування.

Формально-правові підходи, на жаль, не дають можливості розв'язати проблеми зв'язку політичної практики з реальністю ідей та позицій, які циркулюють в соціумі. Йдеться про здатність політиків реагувати на подразники громадської думки. Дещо ближче до вирішення проблеми підходять теорії *політики як професії*. Вперше це питання в контексті модерного суспільства було підняте в роботі Макса Вебера «Політика як покликання» [50], в якій він виділяє два *типи урядування: політичне та бюрократичне*. В загальному вигляді, перше — більш орієнтоване на електоральні преференції, друге — орієнтується на виконання певних норм і розробку тактичних рішень для досягнення задач поставлених на вищому (як правило політичному) рівні.

Більш детально проблема була розроблена в дослідженні Абербаха, Патанема та Рокмана [51]. Дослідники опитали більш ніж 500 політиків та 800 адміністративних посадовців («бюрократів») у Британії, Франції, Німеччині, Італії, Нідерландах, Швеції та Сполучених Штатах стосовно їх походження, самосприйняття, основних цінностей і, що найголовніше, щодо їх

функціональних взаємозв'язків. Останні були представлені у вигляді чотирьох можливих концептуальних моделей. Перша — заснована на дихотомії «адміністрування – політична діяльність». Політики визначають напрямки політики в різних сферах, а державні службовці лише виконують адміністративні функції. Друга модель передбачає творення політики спільно адміністраторами і політиками. Останні приймають рішення на основі цінностей та інтересів, перші — на основі фактів та знання. Третя модель передбачає, що політики дають імпульс до зміни або розробки нової політики, представляючи множинні інтереси великого числа неорганізованих індивідів. Адміністратори — виконують функцію урівноваження, стаючи посередниками між державною владою та сфокусованими інтересами громадськостей. Четверта модель передбачає, що для сучасності характерний т.зв. «чистий гібрид» (а не два типи), прикладами якого були Жискар д'Естен, Шмідт та Картер.

Дані опитування виявились найбільш наближеними до третьої моделі «імпульсу-рівноваги» та другої моделі «цінностей-фактичності». Перша була відкинута, оскільки майже три чверті в обох групах наголошували на притаманності їм ролі творців політики. 69% бюрократів і лише 29% політиків наголошували на власній технічній ролі у творенні політики; 57% політиків та 7% бюрократів наголошували на відданості певним ідеям; 64% політиків та 24% бюрократів представляли себе як захисники конкретних інтересів суспільства чи окремих соціальних груп. Політики — чутливіші до громадськостей, бюрократи — частіше залучені до процесу посередництва між групами інтересів та вирішення конкретних проблем. Бюрократи збалансовують вже існуючі прагнення і діють в межах status quo, політики — стимулюють рух в напрямку певних ідеалів. Для «хорошого урядування» має існувати компроміс, що постає з «творчого діалогу» типів.

Дослідження не передбачає прив'язку установок бюрократів та політиків до конкретної сфери (напр. міжнародних відносин). Емпіричні дані щодо впливу рольової ідентичності політиків на їх активність у конкретних ситуаціях

могли б стати засобом перевірки теорії. Крім того, наявні дані лише щодо країн з давньою традицією демократії. Країни в яких діє формально-інституційний підхід до представництва, але не реалізовані всі ліберальні права і свободи, можуть мати особливості взаємовпливів громадськостей та політичної еліти. Політики можуть сприймати населення як засіб легітимного отримання влади з допомогою різних електоральних стратегій, більше пов'язаних з *публічною комунікацією*, а не конкретними діями. Дослідження «Держави перехідного періоду» [52], проведене незалежною недержавною організацією Freedom House 2008 року у 29 країнах колишнього Варшавського договору показало, що з 15 колишніх республік Радянського Союзу сталими демократіями є лише Естонія, Латвія та Литва. Класичною електоральною демократією перехідного періоду визнана Україна. Інші колишні республіки за результатами дослідження потрапили до категорії несталих авторитарних режимів та сталих авторитарних режимів. Були визначені основні характеристики електоральної демократії:

а) Електоральна демократія характеризується дотриманням *мінімальних стандартів обрання політичних лідерів* — вибори відбуваються регулярно та на змагальній основі, однак є не до кінця вільними та чесними, оскільки владні (парламентські) партії мають суттєві переваги над іншими політичними силами. Над інформаційним простором домінують великі партії та блоків партій навіть за відсутності цензури. Немає конкуренції щодо «проектів» розвитку суспільства, натомість утримується електорат та, по можливості, розширюється за рахунок тих, хто підтримує інші великі політичні сили.

б) Громадянське суспільство розвивається і є загалом незалежним, права громадських організацій та об'єднань захищені юридично, однак велика кількість найбільш активних та впливових недержавних організацій (НДО) залежить від зарубіжного фінансування, що зумовлює ненадійність їх існування в довгостроковій перспективі. Це обмежує поле контактів між політиками та громадськостями всередині держави, максимально зменшує можливості впливу громадян на політику держави у міжвиборчий період.

в) ЗМІ є загалом незалежними, існує законодавча база, яка захищає журналістів. Однак, в реальності журналісти не завжди захищені, крім того, групи інтересів — як економічні, так і політичні — здійснюють тиск на редакції, що призводить до самоцензурування. У політиків є важелі для максимальної мобілізації всіх головних інформаційних ресурсів країни для реалізації своїх стратегій. Це *виводить комунікаційну складову політичної репрезентації на одне з перших місць, зменшуючи вагомість субстанційної складової*.

г) Політична система на національному та місцевому рівнях залишається слабкою та непрозорою. Контроль над центральними органами влади є кінцевою і абсолютною метою всіх політичних сил. Вага локальних громадськостей знижена, електоральне поле гомогенізоване, поділене на прихильників *загальнонаціональних* політичних сил.

Таким чином, теорії політичної репрезентації в контексті української політичної системи набувають змістовного наповнення за умов вивчення *конкретної сфери здійснення політики, умов взаємодії громадськостей та еліт, особливої уваги до комунікаційної складової репрезентації*.

1.2 Політична комунікація, як об'єднуючий механізм суспільної системи

Логіка викладу підпорядковується необхідності розкрити загальні передумови використовуваного нами теоретичного підходу, його обмеження та спосіб застосування в емпіричному розділі даного дослідження. Спочатку розглянемо соціально-філософські теорії *умов єдності суспільства: нормативні*, які розглядають певні ідеальні вимоги «загального блага»; теорії «природного закону», які постулюють існування «всезагальної» людської природи як єдиного джерела єдності суспільства; *історичні*, які виводять єдині

норми зі звичаїв та розвитку культури суспільств; *парадигму соціальних систем*, яка досить песимістично оцінює можливість єднання суспільства за одним комунікаційним принципом (перш за все — це теорія Нікласа Лумана); *комунікаційно-дискурсивний підхід Юргена Габермаса*, який постулює загальну мову та комунікаційну дію як об'єднуючий фактор сучасних суспільств, що складаються з функціонально диференційованих соціальних систем. В цьому ж підрозділі розглянемо умови, за яких комунікація є *раціональною*, тобто такою, за якої політичний дискурс відтворює реальний стан речей в суспільстві та базується на цінностях «загальної справедливості», що є чинником довготривалого існування демократичного суспільства. В другому підрозділі розглянемо *комунікаційну дію* як умову демократичного політичного режиму, як *квінтесенцію процесу репрезентування та єднання сучасних плюралістичних суспільств політичною системою*; визначимо поняття «впливу» населення на владу. В четвертому підрозділі визначимо обмеження дискурсивно-комунікаційного підходу до репрезентації та демократії загалом, а також оцінимо критичні зауваження до теорії Габермаса.

1.2.1 Єдність суспільства: універсалізм та плюралізм

Концепція *практичного розуму* як суб'єктивної здатності та, водночас, універсального фактору об'єднання суспільства є ознакою модерного підходу. Останній прив'язує практичний розум до «особистого» щастя та «моральної» автономії індивіда — свободи особистості, яка може виконувати роль громадянина в широкому розумінні цього слова, «я» стає одночасно унікальною та всезагальною категорією. До цього здобутку XVIII століття, XIX століття додало історичний вимір. Індивідуальний суб'єкт включений в свою «життєву історію» у спосіб, подібний до держав як суб'єктів міжнародного права, що включені в історію народів. Гегель виражав дану концепцію в ідеї

«об’єктивного духу» [53]. Він був переконаний, що суспільство об’єднується через політичне життя та державну організацію [53]¹⁾, а індивіди — належні суспільству як частини спільності або єдиного як сукупності зв’язків між частинами.

Сучасні суспільства стали складнішими, тому дані концепції не можуть надалі застосовуватись без проблем. Маркс відходить від нормативної теорії держави, але залишає концепт *демократичного саморегульованого суспільства*, в якому бюрократичний апарат держави та капіталістична економіка мали зникнути [54]. *Теорія систем* стерла і цей зв’язок з нормативним «практичним розумом»: держава є лише однією з функціонально визначених підсистем суспільства, які співвідносяться як «система-середовище», подібно до індивідів та суспільства. Починаючи з *натуралістичної концепції* Томаса Гоббса, яка постулює боротьбу між індивідами з метою задоволення суб’єктивних інтересів [55]²⁾, послідовне «розвінчання» концепції практичного розуму досягло своєї кульмінації у теорії *автопоезису соціальних систем* Нікласа Лумана [56]. Після цього ні емпірицистські підходи, ні нормативні не могли повернути пояснювальну силу концепту практичного розуму, який спочатку використовувався в контексті етики та політики, сучасного «природного закону» та теорії моралі, філософії історії та соціальної теорії. Так само філософська антропологія (Макс Шеллер, Арнольд Геллен) піддається критиці за неефективне використання природничих наук у філософському поясненні людини [57].

Таким чином, модерний нормативізм «природного закону» зіткнувся з потрійною проблемою: ні в рамках телеології історії, ні в рамках «природних характеристик» людських істот не можна знайти джерело практичного розуму, обґрунтувати його необхідність виходячи з вдаливих прикладів історії окремих народів та їх традицій. Це зумовлює привабливість єдиної, на перший погляд,

---

¹⁾ [53] Гегель Г. В. Ф. Философия права / Георг Вильгельм Фридрих Гегель [пер. с немецкого Б.Г.Стоппнера и М.И.Левиной]. — М.: Мысль, 1990. — С. 54, 198—269.

²⁾ [55] Гоббс Т. Сочинения в 2 т. / Томас Гоббс. — М.: Мысль, 1989. — Т.1. — С. 219—270.

альтернативи: відмова розглядати практичний розум взагалі, у формі пост-ніцшеанської критики розуму або у більш поміркованому системно-функціональному підході, який відмовляється визнавати раціональним будь-що, що виглядає з точки зору людини включеної в певні соціально-культурні рамки, як необхідне чи значиме.

Вихід пропонується Габермасом з допомогою теорії *комунікативного розуму* [58]¹⁾. Останній не прив'язаний до індивіда, макросуб'єкта на рівні держави чи до суспільства в цілому. Його існування зумовлене мовним середовищем, в якому здійснюється взаємодія і формуються моделі співжиття. *Раціоналізм* вкорінено в процесі досягнення взаєморозуміння та умовах, які одночасно спонукають до комунікації та обмежують її. Адже будь-хто, з користувачів природної мови для досягнення розуміння, має виявляти ініціативу в аргументації і, водночас, підкорятись певним ціннісним передумовам. Раціональний діалог передбачає, що його учасники прагнуть досягнути саме тих цілей, які вони постулюють; пов'язують досягнення згоди з інтерсуб'єктивним визнанням обґрунтованих і, водночас, фальсифікабельних тверджень; готові брати на себе певні зобов'язання, які випливають з досягнутої домовленості. Комунікативна раціональність вкорінена в структурних умовах і не є певним суб'єктом, який вказує індивіду, що він має робити.

На загальносуспільному рівні дискурсивна (комунікативна) теорія права та демократії відходить від звичного теоретизування філософії права та політики, навіть якщо розглядає коло проблем, дотичне до них. Вона поєднує соціологію права, філософію права та мови. Право (закон, норми) залишаються первинним медіумом соціальної інтеграції сучасного суспільства, а сила легітимного примусу досягає виконання загальнообов'язкових приписів всіма громадянами. Однак, в модерному суспільстві норми вже не визнаються похідними від абсолютної істинності та незаперечної фактичності —

---

¹⁾ [58] Habermas, J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy Studies in Contemporary German Social Thought / Jürgen Habermas [translated from German by W. Rehg]. — M.I.T. Press, 1996. — P. 3—7.

божественного начала, тому виникає внутрішня *суперечність між фактами та нормами*. Її подолання та забезпечення стабільної єдності суспільства можливе лише через легітимне нормотворення, яке відбувається через формування громадської думки та волевиявлення в сферах, що потребують регулювання.

Неформальні зв'язки між індивідами та міжособистісна комунікація є первинною основою формування громадської думки, яка має потенційний вплив на розробку владних рішень [59]¹⁾. Цей вплив трансформується у *комунікативну владу* через процедуру виборів — неврахування комунікативних сигналів призводить до втрати політичної влади. Комунікативна влада, трансформується у нормативну через процедуру законотворення обраними представниками. Лише через такий процес рішення фактично є загальнообов'язковими.

Водночас комунікація лише тоді може бути результативною та сприяти суспільній єдності, якщо вона відбувається раціонально. Оцінка раціональності і, відповідно, демократичного потенціалу комунікативного впливу базується на теоретичних концепціях ідеальної комунікації, виробленні нормативних (з дискурсивної точки зору) тверджень та співвіднесення цього еталону з реальними соціально-політичними процесами репрезентації в демократичних суспільствах.

У XIX столітті метафізичні базові припущення Іммануїла Канта щодо абстрактного протиставлення ноуменального та феноменального [60] вже не виглядали переконливо. Ще менш переконливо виглядав спекулятивний підхід Гегеля щодо діалектичної динаміки сутності та явища [61]. В результаті, емпірицистські погляди вийшли на перший план. Ці підходи надавали перевагу психологічним поясненням логіки або, більш загально, концептуальних співвідношень: внутрішні зв'язки між символами були редуковані до емпіричних зв'язків між ментальними епізодами. Психологізм конкурував з майже ідентичною або, принаймні, еквівалентною аргументацією Пірса в

---

¹⁾ Наше попереднє дослідження показує, що аналіз публічної комунікації дозволяє передбачити навіть ті владні рішення, прийняття яких відкрито не постулюється політиками. Див. [59].

Америці [62], Готтлоба Фреге [63] та Едмунда Гуссерля [64]¹⁾ — в Німеччині, Мура [65] та Рассела [66] — в Англії. Вони сформували базис для філософії ХХ століття, спробувавши включити емпіричну психологію у сферу фундаментальної науки, логіки, математики та граматики.

Фреге підсумував свій головний аргумент у такому висловлюванні: «Ми не є власниками наших думок, а лише власниками наших репрезентацій» [63]²⁾. Аналіз простих стверджувальних (предикативних) речень показує, що думки мають більш складну структуру, ніж об'єкти репрезентативного мислення. Думки структуровані у вигляді тверджень. Зрозуміти це можна розглянувши граматику будь-якого простого речення. Найважливіше, на цьому етапі, усвідомити, що структуру думок ми можемо зрозуміти із структури речень. Речення є тими елементарними граматичними компонентами мови, які можуть мати ознаки правдивості або хибності. Таким чином, якщо ми хочемо описати певну ситуацію, яка відрізняє думки від ментальних репрезентацій, то ми маємо звернутись до посередництва мови. Обидві ознаки думок — те, що вони виходять за межі індивідуальної свідомості та те, що їх зміст є незалежним від індивідуального досвіду — мають наслідком те, що мовні вирази мають ідентичне значення для різних учасників комунікації. В будь-якому випадку члени мовної спільноти мають приймати умову однакового розуміння слухачами і мовцями граматичних конструкцій.

Ідеальний тип вкорінений у загальності концептів та думок суголосний з ідеалізацією дещо іншого типу. Будь-яка закінчена думка має певний ствердний зміст і може бути виражена відповідним реченням. Однак, крім ствердного змісту будь-яка думка вимагає подальшого визначення: як правдивої або хибної. Думаючи учасники комунікації можуть мати певну орієнтацію щодо думок. Ця орієнтація виявляється у прийнятті («так») або відхиленні («ні»). Таким чином, володіння певною думкою вже передбачає акт судження. Лише

---

¹⁾ [64] Гуссерль, Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмунд Гуссерль [пер. с нем. А. В. Михайлова]. — М.: ДИК, 1999. — Т. 1. — §99—111.

²⁾ [63] Frege, G. Logical Investigations / Gottlob Frege [translated from German by P. T. Geach and R. H. Stoothoff]. — New Haven, 1977. — P. 15.

підтверджена думка чи правдиве речення виражає факт. Підтвердження думки чи обґрунтування змісту речення пов'язане з іншим типом ідеального: валідністю судження чи речення.

Пірс здійснив наступний логічний крок в лінгвістичному повороті, застосувавши формальний аналіз до вживання мови. Як Вільгельм фон Гумбольдт розглядав діалог, так Пірс розглядає комунікацію та інтерпретацію знаків загалом, як сутність лінгвістичних здобутків [62]¹⁾. Використовуючи практику досягнення взаєморозуміння як модель, він пояснює не лише ідеальний момент формулювання концептів, який створює загальність розуміння, а й ідеальний момент формулювання правдивих суджень. Замість подвійного концепту мовно репрезентованого світу, Пірс використовує потрібний концепт: мовної репрезентації чогось для можливого інтерпретатора. Світ як сума можливих фактів конституюється лише для інтерпретативної спільноти, члени якої беруть участь, на фоні інтерсуб'єктивно спільного життєвого світу, у процесі досягнення взаєморозуміння щодо речей навколишнього світу «реальним» є те, що репрезентується у правдивих твердженнях, в той час як «правдиве» може бути пояснене з посиланням на гіпотезу, яку висуває певна особа шляхом доведення деякого твердження. Можливий для доведення зміст твердження, мовець висуває фальсифікабельний аргумент валідності цього твердження, і оскільки ніхто не має безпосереднього доступу до не інтерпретованої валідності, «валідність» має сприйматись у епістемологічному розумінні як «валідність, доведена для нас».

Описуючи ідеальний концепт «кінцевої точки зору», консенсусу, досягнутого в ідеальних умовах, автор конструє певну трансцендентність з середини процесу: «Реальним є те, що рано чи пізно, досягається шляхом обміну інформацією та аргументацією, і що, таким чином, є незалежним від зміни позиції будь-кого з учасників комунікації». Таким чином сама суть концепту «реальності» передбачає існування спільноти без чітко визначених

---

¹⁾ [62] Peirce, C. S. On a New List of Categories // Collected Papers in 6 vols. / Charles Sanders Peirce. — Cambridge, 1935. — V.5 — §§545–559.

меж і здатної до збільшення знання. Пірс визначає «правду» як ідеальну доведеність, тобто підтвердження фальсифікабельної гіпотези в умовах комунікації компетентних інтерпретаторів, спільнота яких в ідеалі поширюється на весь соціальний простір та не має часових обмежень.

Семіотична трансформація епістемології та філософії науки стосується переважно аргументування у письмовій мові. Однак процес досягнення взаєморозуміння у спільноті інтерпретаторів цілком можна застосувати до процесу повсякденної комунікації. Теорія мовної взаємодії доводить наявність цілком подібних структур і передумов у звичайних щоденних розмовах. В даному разі, так само учасники постулюють обґрунтованість їх тверджень, намагаються досягти взаєморозуміння один з одним та розуміння світу навколо. Звісно, на відміну від процесу аргументування в наукових дослідженнях, щоденне вживання мови головним чином не має на меті репрезентування (чи ствердження фактів). Натомість ці твердження, які включають також докази власної суб'єктивної щирості та нормативної правоти, від початку постулюються у досить простій формі, навіть якщо вони імпліцитно залежать від можливості дискурсивного обґрунтування.

Комунікативна дія, таким чином, залежить від такого використання мови, яке орієнтоване на досягнення взаєморозуміння. Таке використання функцій мови передбачає, що учасники комунікації або погоджуються з обґрунтованістю певного твердження, або визначають з чим вони не згодні. Останнє береться до уваги всіма учасниками комунікації під час подальшої взаємодії. Кожен мовний акт передбачає висунення фальсифікабельних тверджень спрямованих на інтерсуб'єктивне визнання. Пропозиція, виражена і мовному акті, має координаційну дію, оскільки мовець, висуваючи твердження, за замовчуванням бере на себе зобов'язання обґрунтувати його необхідними і релевантними ситуації аргументами. Однак, якщо ми розглядаємо такі твердження, які перебувають за межами будь-яких периферійних стандартів, ідеальна суперечність аналізована Пірсом в рамках обґрунтованості або правдивості наукових тверджень, переходить у сферу фактичності життєвого

світу. Ідея відтворення фальсифікабельних тверджень вимагає ідеалізації, яка будучи прийнята самими учасниками комунікації, виходить з трансцендентного світу в реальність життя. Теорія комунікативної дії відходить від трансцендентності ноуменального виміру лише для того, аби постулювати ідеальну силу контекстно незалежних передумов, що вбудовані в прагматичну структуру мовних актів, а значить вкорінені в звичайній, повсякденній комунікації. Навіть найбільш загальновизнані твердження та найбільш звичайні акти прийняття/заперечення базуються на потенціальних аргументах в разі потенціальної спроби піддати їх сумніву. Будь-який мовний акт, таким чином передбачає можливість ідеального розширення аудиторії до безкінечної інтерпретативної спільноти, яка має бути переконана у правильності твердження для того, аби воно стало обґрунтованим, а значить раціонально прийнятим.

В дослідженнях репрезентації об'єктом вивчення є саме мова, як головний мета-простір єднання будь-якого суспільства. Йдеться не про конкретну мову, як то українська чи російська, а про здатність висловлювати думки. Цей об'єкт представлений не лише у комунікації еліт, а й у орієнтаціях населення, тільки в останньому випадку наші дані мають агрегований характер, що є технічним обмеженням будь-якого дослідження подібного масштабу. У випадку ж висловлювань політичних лідерів така операціоналізація найкраще відображає принципи лінгвістичного бачення думок, як ми представили їх вище: ментальні репрезентації політиків зводяться до меседжів — суджень, речень. Найчастіше це одне речення, але в деяких випадках для розуміння контексту сказаного слід наводити 2-3 речення найближчих до аналізованого, хоча сама думка виражені в одному реченні. Думка представлена згодою або запереченням певної позиції. Ми пропонуємо розширити це ідеальне спрощення ще одним варіантом: нейтралітет, який виражений твердженнями на кшталт відмови висловлювати позицію з певного питання, констатацією відсутності сформованої однозначної позиції або висловленням в рамках одного речення різних аргументів на користь і на противагу даній позиції. В

агрегованому вигляді також слід враховувати співвідношення між різними висловлюваннями за певний проміжок часу. Детальніше техніка такої агрегації описана в методологічному розділі.

Отже, політична комунікація та репрезентування елітам волевиявлення населення має відповідати на три питання: як до досягти компромісу (як поєднати різні конкуруючі диспозиції, орієнтації та інтереси); хто ми є і ким хочемо стати (етико-політичне питання); як ми маємо діяти, відповідно до наших принципів, аби досягти поставлених задач (морально-практичне питання) [2]¹⁾. Рациональна комунікація за таких умов є основою вільного творення політики — деліберації та стабільної демократії.

1.2.2 Деліберативна політика та сила комунікації як умови розвитку сучасної демократії

Концепт *деліберативної політики* відрізняється як від ліберального бачення держави як охоронця економічної стабільності держави, так і від республіканського бачення держави як інституціолізованої етичної спільноти.

Відповідно до *ліберального бачення*, демократичні процеси конститууються виключно у формі компромісів між інтересами. Правила досягнення компромісів гарантують чесність результатів через загальне та рівне виборче право, репрезентативний склад законодавчих органів, спосіб прийняття рішень, правила порядку і т.д. Ці правила остаточно обґрунтовані через ідею базових прав. Відповідно до *республіканського бачення*, демократичне прийняття рішень має форму етико-політичного взаєморозуміння; в даному разі, деліберация базується на достатній підтримці культурної нормативності, яку поділяють всі громадяни. Це базове, соціально інтегративне

---

¹⁾ [2] Гадамер, Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Ханс-Георг Гадамер. — М.: Прогресс, 1988. — С. 180.

самоусвідомлення виявляється у ритуалізованих процедурах відтворення республіки («влади народу»). *Дискурсивна теорія* Габермаса використовує елементи обох теорій та інтегрує їх в ідеальній процедурі деліберації та прийняття рішень. Демократична процедура, яка створює мережу прагматичних обговорень, компромісів та дискурсів самоусвідомлення та справедливості, виходить з тієї передумови, що раціональні та чесні результати процесу забезпечуються вільним рухом інформації і її відповідним використанням. Відповідно до цього підходу практичний розум більше не походить з універсальних людських прав чи етичних основ певної спільноти, але з правил дискурсу та форм аргументації, які походять з нормативного змісту дій, орієнтованих на досягнення взаєморозуміння. Так чи інакше, цей нормативний зміст постає зі структури мовної комунікації та комунікативної форми соціальної єдності.

Дискурсивна теорія пропонує розглядати демократичний процес з потужнішими нормативними конотаціями, ніж ліберальна теорія, але зі слабшими, ніж республіканська. Суголосно республіканському баченню, центральне значення приділяється формуванню *політичних орієнтацій* та волевиявлення, однак без розуміння правової системи, як чогось другорядного; натомість правова система інституціалізує *комунікативні форми* вироблення політичних орієнтацій та підготовки до волевиявлення. Відповідно до дискурсивної теорії, успіх деліберативної політики залежить не від колективної дії громадян, а від *інституалізації відповідних процедур та умов комунікації*, а також від взаємодії інституалізованих деліберативних процесів з неформально сформованою громадською думкою. Процедури підтримки народного суверенітету та політична система в цілому включені в мережу периферійної політичної громадської сфери, що відповідає образу децентралізованого суспільства. В будь-якому випадку, ця концепція більше не допускає концентрацію всього соціального цілого в державі. Так само не розглядається репрезентація соціального цілого у нормах, що механічно регулюють баланс влади та інтересів відповідно до ринкової моделі. Дискурсивна теорія відкидає

всю ту мотивацію, яка походить із філософії свідомості, та приводить чи то до прив'язки громадянського самовизначення до мікросоціального суб'єкта чи до посилення на анонімний регулятор конкуруючих інтересів у вигляді закону.

Розглядається вищий рівень інтерсуб'єктивності процесів досягнення взаєморозуміння, які відбуваються через демократичні процедури або у *комунікативній мережі публічної сфери*. Як всередині так і зовні парламентського комплексу та його деліберативних інститутів, ця позасуб'єктна комунікація створює умови в яких більш чи менша раціонально формується громадська думка та воля громадян щодо політичних питань, тобто питань, які стосуються всього суспільства та потребують регулювання. Хід комунікації між публічним формуванням громадської думки, виборами та владними рішеннями покликаний гарантувати, що вплив громадськості та комунікативна сила трансформуються через законотворення в адміністративну владу. Так само, як ліберальна модель, дискурсивна модель визнає розмежування між суспільством та державою, але при цьому виділяє громадянське суспільство як соціальну основу автономних публічних сфер, які є окремішніми як від економічної системи, так і від адміністративного управління. З нормативної точки зору, таке розуміння демократії передбачає відновлення відносної важливості трьох ресурсів, які забезпечують інтеграцію та регулювання суспільства: грошей, управління та солідарності. Нормативне трактування очевидне: соціально інтегративна сила солідарності, яка не може бути виведена лише з комунікативної дії, має розвиватись через різноманітні більш чи менш автономні публічні сфери, а також через інституалізовані процедури демократичного формування громадської думки та волевиявлення, гарантовані конституцією. Крім того, ця сила має зберігатись відносно інших двох — грошей та адміністративної влади.

Процедури та демократичні умови формування громадської думки та волі функціонують як найважливіші шлюзи дискурсивної раціоналізації рішень влади, обмеженої законом. Раціоналізація означає більше, ніж легітимація, але менше, ніж конституювання влади як такої. Влада змінює свій агрегований

стан, якщо вона залишається зв'язаною демократично сформованою громадської думкою та волею, яка не лише контролює фактичне здійснення влади, а й так чи інакше програмує його. Тим не менше, лише політична система може безпосередньо діяти. Це підсистема, що спеціалізується на колективних рішеннях, в рамках якої комунікативні структури публічної сфери формують мережу «детекторів», що реагують на тиск соціально важливих проблем та стимулюють вираження впливової громадської думки. Громадська думка, яка трансформується через демократичні процедури у комунікативну силу не може «правити» сама по собі, вона лише спрямовує використання адміністративної влади у певне русло.

Концепт *суверенітету народу*, що походить ще з праць Жана Бодена [67], був використаний Жаном-Жаком Руссо [68] на позначення об'єднаної волі людей. Він дещо послабив його класичною ідеєю самоуправління людей, вкоріненої у модерний концепт автономності. Не дивлячись на сублімацію, концепт суверенітету залишається прив'язаним до ідеї втілення його (аж до фізичної присутності) у людях.

Дискурсивна теорія демократії пов'язана з децентралізованим баченням суспільства, тобто суспільства, у якому політична публічна сфера диференційована як поле для сприйняття, ідентифікації та пошуку рішення для проблем, що стосуються всього суспільства. «Самість» саморганізованої спільноти в несуб'єктних формах комунікації, які регулюють формування громадської думки та волевиявлення таким чином, що несталий результат такого формування виглядає обґрунтованим. Це не означає, що ідея народного суверенітету має бути відкинута, вона лише має бути інтерпретована інтерсуб'єктивно. Народний суверенітет, навіть якщо він стає анонімним, передбачає демократичні процедури та легальну імплементацію комунікативних умов лише для того, аби конституюватись як комунікативна влада. Строго кажучи, ця влада постає із взаємодії інституалізованого волевиявлення та культурно мобілізованих громадськостей. Остання базується

на об'єднаннях громадянського суспільства, відмінних як від держави, так і від ринкових утворень.

Нормативний зміст процедур деліберативної демократії найкраще описаний в рамках підходу Роберта Даля [69]. Він пропонує п'ять постулатів, що визначають процедуру досягнення рішень, які пов'язані з рівними інтересами всіх [69]¹⁾. Ця процедура має гарантувати:

- а) участь в обговоренні всіх осіб, яких рішення зачіпає;
- б) рівно розподілені та ефективні можливості брати участь у політичному процесі; рівне право голосувати щодо рішень;
- в) рівне право обирати теми для обговорення, тобто, в більш загальному розумінні, контролювати порядок денний;
- г) ситуацію, яка дозволяє всім учасникам розвиватись під впливом достатньої інформації та аргументів, а також висловлювати розуміння конкуруючих інтересів та справ, що потребують регулювання.

Остання вимога передбачає *поінформоване та дискурсивне волевиявлення*: «Кожен громадянин повинен мати адекватні та рівні можливості вивчати та оцінювати альтернативи, що стосуються справ, щодо яких готуються рішення, які мають найкращим чином служити інтересам громадян. Оскільки інтереси громадян та їх благо передбачають увагу до загальних інтересів та блага, громадяни повинні мати можливість досягати розуміння цих справ» [69]²⁾. Публічні дискусії є найкращою можливістю для досягнення цих цілей.

В сучасному світі п'ять критеріїв, описаних вище, не мають достатнього втілення в жодному з емпірично існуючих політичних режимів. Складність сучасних суспільств вимагає диференційованого застосування цих критеріїв. Серед іншого, це передбачає делегування влади для прийняття рішень та модифікація процедури прийняття рішень з метою правового та організаційного спрощення. Однак це не є принциповою перепорою для

---

¹⁾ [69] Dahl, R. A. *Democracy and Its Critics* / Robert Alan Dahl. — New Haven, 1989. — P. 307.

²⁾ [69] Там само. — P. 314.

наближеної імплементації процедури. Таким чином, можна розглядати існуючі плюралістичні демократії як системи, в яких демократичні процедури не лише передбачають існування нормативних прав на політичну участь і комунікацію, а й існування імплементованих практик, хоч і вибірково. «Суспільства такого типу розподіляють владу, вплив та контроль, децентралізують їх серед різних індивідів, груп, об'єднань та організацій. Це сприяє формуванню орієнтацій та переконань прихильних до демократичних ідей. Хоча ці дві ознаки (розподіл влади та переконання) постають незалежно, однак вони підсилюють одна одну» [69]¹⁾.

На думку Даля, найбільш важлива перепона для покращення сучасного рівня демократизації полягає у спеціалізації технічного знання, використовуваного для здійснення політики та адміністрування. Громадяни позбавляються доступу до політично важливого експертного знання під час формування громадської думки. Найбільша загроза полягає у патерналізмі технократичного типу, що базується на монополізації влади. Привілейований доступ до ресурсів релевантного знання робить можливим непомітне домінування над культурно «колонізованими» громадськостями, що позбавлені цих ресурсів та вмонтовані в здійснювану символічну політику. Даль покладає головні надії у розв'язанні цієї проблеми на *технічні можливості телекомунікацій*. З допомогою концепту «міні-громадськості» («*minipopulus*») він пропонує такий тип деліберації та формування рішень, який будучи функціонально спеціалізованим та децентралізованим, реалізується спеціально поінформованими об'єднаннями представників. Абстрактний та дещо утопічний вигляд цієї рекомендації суттєво контрастує з метою та структурою всього дослідження Даля. Публічна сфера та громадянське суспільство пропонує обмежений масштаб дій неінституалізованим політичним рухам та іншим формам політичного самовираження. Йдеться про структурно необхідне «самообмеження» радикальної демократичної практики.

---

¹⁾ [69] Там само. — Р. 339.

По-перше, стає громадянське суспільство може розвиватися виключно в контексті ліберальної політичної культури та відповідних моделей соціалізації, а також включати інтегральну приватну сферу; його розвиток можливий лише в рамках вже раціоналізованого життєвого світу. В іншому випадку, постануть популістські рухи, які захищатимуть застигли традиції життєвого світу, якому загрожує капіталістична модернізація.

По-друге, в межах публічної сфери, чи принаймні ліберальної публічної сфери, суб'єкти можуть мати лише вплив, але не політичну владу. Вплив громадської думки генерується більш чи менш дискурсивно в умовах існування суперечностей. Громадський вплив трансформується в комунікаційну силу лише після того, як він пройде через фільтри інституалізованих процедур формування політичних позицій та волевиявлення, і врешті решт, через процедуру парламентських дебатів створить норми.

По-третє, інструменти, доступні політичній системі в рамках закону та адміністративної влади, мають обмежену ефективність в функціонально диференційованих суспільствах. Політика залишається середовищем в якому розв'язуються всі невирішені проблеми інтеграції. Однак політичне регулювання часто може мати лише непрямий вплив і повинне, як ми побачили, залишати недоторканими моделі функціонування, притаманні іншим соціальним системам та іншим високоорганізованим діяльним сферам.

Ідеалізація ліберальної ідеології в рамках деліберативного підходу очікувано викликає неприйняття з боку лівих теоретиків, чий доробок жорстко критикується Габермасом за телеологічність та холістичність розуміння соціальних процесів.

1.2.3 Критичний огляд теорії Ю. Габермаса: альтернативні точки зору

Одним з найпоширеніших закидів в бік Габермаса є те, що він легітимує владу відносно життєвого світу і, таким чином, його концепція працює радше на захист системи, ніж громадянського суспільства і деліберація [70]. Прихильники такої точки зору стверджують, що перегляд ідеї влади як позитивного впливу, що створюється в комунікативному середовищі, суперечить первинному концепту влади в його теорії комунікативної дії (представленої в двох томах праці «Теорія комунікативної дії» [71] та праці «Моральна свідомість та комунікативна дія» [72]), де влада розуміється як примус, якого слід уникати задля розвитку дискурсивного простору. Таким чином, введення поняття комунікативної влади та її тісний зв'язок з «легітимним законом» та політичною системою суттєво знижує критичне сприйняття відносно політичних систем в тому вигляді, в якому вони існують у ліберально-демократичних державах.

Критики, насамперед, звертають увагу на те, що прихильники деліберативної демократії вважають участь громадян у демократичних процесах раціональною. Процес формування громадської думки та волевиявлення розглядається як публічна дискурсивна діяльність, в рамках якої громадяни залучені до аргументації, спрямованої на більш загальні інтереси, ніж інтереси кожного індивіда, з допомогою сили кращих з аргументів. Це є спробою подолати недоліки недостатньої наповненості та неефективності його концепту «дискурсивної етики», що поставали з розриву між нормативними вимогами та емпіричними фактам та перешкождали політичному, правовому та інституційному запровадженню теорії в життя. Дискурсивна етика має бути доповнена теорією соціалізації, що пояснить інституалізацію дискурсивної етики. Габермас вважає, що «З допомогою дискурсивної етики як нормативного орієнтиру ми можемо розвинути формальну ідею суспільства, в якому всі

потенціально важливі процеси формування волевиявлення пов'язані з інституціоналізованими формами дискурсивного формування громадської думки» [73]¹⁾.

Для незалежного обґрунтування норм в процесі розгляду легітимної правової системи чи громадянського суспільства, постулюється дискурсивний принцип: «Лише ті діяльнісні норми є обґрунтованими відносно яких всі, кого вони зачіпають, досягли згоди як учасники раціонального дискурсивного процесу» [58]²⁾. Ці норми можуть бути застосовані до ширшого кола дій, ніж моральні норми. Дискурсивний принцип далі доповнюється принципом універсальності та принципом демократичності. Використовуючи кантіанський підхід Габермас, вживає універсальність для розгляду індивідуальної автономії та прав, які функціонують як нормативна база для моральної аргументації. Принцип демократизму використовується для постулювання того, що «лише ті норми можуть вважатись легітимними, які можуть бути підтримані всіма громадянами в процесі дискурсивної легітимації, який, своєю чергою, регульований правом» [58]³⁾. Але, на відміну від Канта, який підпорядковує правові норми моральним, Габермас розглядає співвідношення між ними як взаємодоповнююче, тобто такі які в своєму існуванні передбачають існування одна одної: «Дискурсивний принцип може відтворити демократичні принципи через посередництво закону лише в тому випадку, коли дискурсивний принцип та закон є взаємопроникними та розвинулись в систему прав, що гарантують взаємообумовленість приватної та публічної автономії» [58]⁴⁾.

Таким чином, легітимне нормотворення розуміється як результат інституціоналізованих процедур, що конвертують громадянські практики самовизначення (в формі комунікативних прав та прав на участь) у обов'язкові рішення політичної влади. Габермас пише: «Захищаючи як приватну, так і публічну автономію в збалансований спосіб, система прав операціоналізує

---

¹⁾ [73] Habermas, J. A Reply to my Critics // Habermas: Critical Debates [Ed. by J.B.Thompson & D.Held] / Jürgen Habermas. — MIT Press, 1982. — P. 262.

²⁾ [58] Там само. — P. 107.

³⁾ [58] Там само. — P. 110.

⁴⁾ [58] Там само. — P. 128.

суперечність між фактичністю та обґрунтованістю, яку ми спочатку розглядали як суперечність між позитивністю та легітимністю закону» [58]¹⁾.

Така система, за Габермасом, гарантує уникнення помилок як ліберальної, так і республіканської традиції, кожна з яких має тенденцію до виділення одну з форм автономії як базису легітимності, при цьому ігноруючи іншу. Таким чином, посередництво закону підтримує баланс між конкретним контекстом раціональних тверджень та їх контекстно незалежною ідеалізацією, не дозволяючи переважити одному з полюсів. З точки зору такого концепту сучасного права, центральна теза теорії зводиться до наступного: існує внутрішній зв'язок між владою закону та демократією.

Габермас вважає, що аналіз співвідношення закону та влади не буде продуктивним доки він не буде пов'язаний з розглядом громадської раціональності: «Цей останній підхід має безпосередньо стосуватися демократичних процесів формування громадської думки та волевиявлення в публічній сфері. Як середовище формування громадської думки та волі, публічний дискурс є не лише когнітивною діяльністю, але й мобілізує докази та аргументи, що є справжнім джерелом мотивації громадян. Таким чином він [дискурс] формує «комунікативну владу», що має реальний вплив на формальне прийняття рішень та дії, що є остаточним інституційним вираженням політичної волі» [58]²⁾.

Таким чином, пропонується розрізнення комунікативної та адміністративної влади.

Запровадження такого розрізнення, на думку критиків, є ознакою відновлення розмежування життєвого світу та системи на користь останньої. Концептуалізуючи комунікативну владу, Габермас базується на баченні влади Ханною Арендт «як потенціалу спільної волі, сформованої у ненасильницьких комунікативних умовах на протипагу владі насильства» [58]³⁾. Видається що те, що Габермас називав «владою» у попередніх роботах тепер він називає

¹⁾ [58] Там само. — Р. 129.

²⁾ [58] Там само. — Р. xxviii.

³⁾ [58] Там само. — Р. 147—148.

«наси́льством» (намагання чиеїсь волі маніпулювати іншою чи змушувати інших). Те, що раніше розглядалось як «дискурсивна ситуація», тепер звільнене від зовнішніх обмежень, що складали інтерсуб'єктивну згоду, тепер розглядається як «комунікативна влада», що мобілізує громадську думку та волевиявлення, впливає на процес інституалізації і, таким чином, визначає легітимність закону. Важливим наслідком такого вирізнення є прирівнювання влади та легітимного закону.

Значення комунікативної влади, таким чином, виведено з негативної конотації первинного концепту влади у Габермаса. Як легітимуючи сила адміністративної влади, комунікативна влада є позитивною, необхідною та взаємообумовленою з адміністративною владою та легітимним законом. На цьому етапі стає зрозуміло, що відбувся значний рух від попереднього концепту влади як впливу, що порушує дискурсивні умови, до конструктивного концепту комунікативної влади. Комунікативна влада описується як тип впливу, який є результатом свідомої взаємодії суб'єктів, а не конфлікту між ними.

Однак, якщо ми розглянемо введення концепту комунікативної влади та його тісний зв'язок з адміністративною владою через посередництво закону, ми побачимо, що політична система також може бути орієнтована на взаєморозуміння та відділена від впливу примусу грошей та насильницької влади. Пропозиція розглядати можливість нормативного регулювання політичної підсистеми передбачає реконцептуалізацію попередньої позиції, що мала на меті розмежувати життєвий світ та систему. Така ревізія породжує наступне критичне зауваження.

Зауважуючи у «Структурній трансформації публічної сфери», що віднайдення джерела легітимації західних демократій у специфічних характеристиках політичної публічної сфери пізнього капіталізму є надто обмеженим [74]¹⁾, Габермас перейшов до обґрунтування демократичної легітимності через інституалізацію дискурсивної взаємодії. Для досягнення цієї

---

¹⁾ [74] Habermas, J. The structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society / Jürgen Habermas. — MIT Press, 1991. — P. 222—236.

мети він вводить концепт комунікативної влади, що включає обидва світи (тобто життєвий світ та систему): вона має демократичне походження та має на меті досягнення згоди, здійснюючи вплив на процеси політичного вироблення рішень, надаючи їм легітимності. Тобто передбачається, що громадяни, які живуть у ліберально-демократичних державах не відчують нелегітимного застосування влади. Такий підхід позбавляє дослідників будь-якої можливості критично оцінювати політичну систему. Це може бути загрозою для обґрунтування політичної дії в деліберативних демократіях як такої, що має на меті досягнення консенсусу навколо загальних інтересів, оскільки постулює телеологічне бачення. Відповідно, різні точки зору, що існують у сучасних плюралістичних суспільствах, які менш придатні для узагальнення чи не можуть бути узагальненими взагалі не можуть бути почутими, а тому виключаються з демократичного процесу формування громадської думки та волевиявлення.

У відповідь слід звернути увагу на рефлексивність дискурсивної ситуації, що передбачає самокритичний характер комунікації. Рефлексивний характер дискурсу передбачає, що всі нормативні твердження є об'єктом критичної оцінки. Габермас вважає, що конституційні суди у ліберальних демократіях найкраще придатні для виконання цієї рефлексивної функції. Тому, відповідно до рефлексивного характеру деліберативної демократії, будь-хто може поставити під питання прийняті норми та традиції публічної сфери. Ідеал комунікативної влади генерується знизу і щоб він впливав та систему, необхідні відповідні інститути, що забезпечують його існування.

Викладені вище критичні зауваження сформульовані переважно навколо термінологічних суперечностей і не зачіпають декількох важливих моментів в теорії Габермаса. По-перше, теорія Габермаса, як і будь-яка фундаментальна теорія, стосується ідеально-типових концептів, повна і остаточна реалізація яких в реальному емпіричному житті практично не можлива. Ця теорія пропонує еталон, відносно якого можна оцінювати реальні процеси, що відбуваються в громадському житті та публічній сфері. Тому твердження про

те, що Габермас своєю теорією легітимує наявний стан речей в сучасних західних ліберальних демократіях є некоректним. Єдине, що він стверджує: у вказаних політичних системах існують найкращі передумови для реалізації (тією чи іншою мірою) запропонованих еталонних конструктів. Критики, виявляючи недоліки сучасних ліберальних демократій, не наводять прикладів альтернативних систем, які є більш демократичними, або, якщо слідувати логіці Габермаса, можуть стати такими. Емпіричний розгляд ліберальних демократій в праці «Між фактами та нормами» зроблено на прикладі дослідження Роберта Даля, яке, до речі, критикується Габермасом. Такий розгляд дозволяє відійти від абстрактних концепцій і поглянути на реальні результати «роботи» ліберальних демократій в порівнянні з іншими режимами.

По-друге, існують нормативно-світоглядні суперечності, які й викликають несприйняття роботи Габермаса. Прагнення боротися з домінуванням системи за розширення «життєвого світу» виглядає привабливо доти, доки цей ідеал не стикається з проблемою соціальної інтеграції. Яким чином виробити механізми, які б дозволяли суспільству не скотитися в прірву анархії та «війни всіх проти всіх» і при цьому ліквідувати регуляторну силу політичної влади? Йдеться не про ідеальні конструкти, а про механізми, які хоча би частково, десь реалізовані чи можуть бути реалізовані «тут і тепер». Габермас пропонує механізми трансформації відносин нормотворчих інститутів та соціальної реальності, використовуючи до того периферійний концепт комунікативної дії. Прагнення абсолютизувати критичний підхід до всіх соціальних явищ на противагу функціональному є нічим не кращим, ніж консервація системи на шкоду «життєвому світу», яка хибно приписується Габермасу.

1.3 Комунікаційна та субстантивістська перспективи вивчення політичних репрезентацій

1.3.1 Особливості соціологічного аналізу публічної медіа-комунікації

Емпіричні дослідження політичних репрезентацій переважно відбуваються в двох напрямках:

а) Дослідження позицій політичних сил, висловлених публічно (переважно через медіа) — комунікаційний підхід [75]. Найчастіше в цьому випадку застосовується метод контент-аналізу [76, 77, 78, 79]. Дані кількісного контент-аналізу співвідносять з репрезентативними опитуваннями громадської думки; дані якісного контент-аналізу, відповідно, співвідносяться з якісними методами виявлення тенденцій в установках прихильників політичних лідерів (останні застосовуються рідко, оскільки виявлення груп громадськості та електорату відбувається кількісно).

Основним недоліком такого типу досліджень є переважно маніпулятивний характер політичної комунікації, що не дозволяє достеменно сказати, чи справді політик репрезентує певні групи громадськості чи просто реалізує вдалу стратегію найбільш популярних висловлювань [80]. З іншого боку, даний підхід і не має на меті виявити «справжні» установки того чи іншого лідера. Перевіряється лише гіпотеза про відтворення політиком образу всього населення країни, окремих його груп чи нестабільного відтворення образів різних груп. *Систематичне співвіднесення змісту комунікації з установками конкретних електоральних груп щодо певного напрямку політики не проводилося.*

б) Дослідження репрезентацій як характеристик суб'єкта політики (представника політичної еліти), тобто пряме виявлення установок політика та їх співвіднесення з установками населення країни. Такий підхід можна назвати

субстантивістським, оскільки він претендує на виявлення *справжньої природи* (субстанції) репрезентацій у вигляді чистих установок або дій в інтересах тих чи інших соціальних груп. Переважно такі дослідження проводяться у вигляді глибинних інтерв'ю або анкетних опитувань політиків та співвідносяться з даними опитувань громадської думки [81, 82, 83, 84, 85]. Також аналізуються конкретні політичні рішення на предмет їх відповідності інтересам громадян та окремих електоральних груп.

Недоліками таких досліджень є, по-перше, безумовне визнання ідентичності позицій висловлених в інтерв'ю позиціям, які висловлюються в непублічній, безпосередній комунікації між представниками еліти. По-друге, з метою подолання негативного впливу попереднього чинника дані опитувань еліти подаються в узагальненому вигляді, що призводить до хибного висновку про гомогенність еліт чи, в крайньому випадку про можливість їх категоризації незалежно від соціальних груп, які вони репрезентують. По-третє, у випадку досліджень відповідності дій політичних лідерів інтересам певних соціальних груп постає вже згадувана вище проблема визначення об'єктивних інтересів, а також визначення причин певних дій — чи зумовлені вони загальною стратегією, спрямованою на задоволення певних потреб соціальних груп чи деякими кон'юнктурними факторами передвиборного періоду. В цьому випадку важко враховувати різновекторність політики — прийняття рішень, які суперечать один одному у різні періоди діяльності політика.

Недоліком переважної більшості досліджень із застосуванням обох підходів є концептуалізація громадськості як гомогенної спільноти громадян без поділу її на соціальні групи, зокрема за електоральним критерієм (за кого голосують).

На нашу думку політичні репрезентації варто досліджувати саме через аналіз висловлювань в медіа. По-перше, репрезентації в цьому випадку аналізуються як комунікаційний процес, чим вони по-суті і є, оскільки не існують без постійного взаємовпливу *тих хто репрезентує і тих, кого репрезентують*. По-друге, політичні репрезентації найбільш представлені саме

у змісті публічної комунікації — поза сумнівом бази висловлювань політиків щодо різних напрямків розвитку в певних сферах є набагато більш насиченим фактажем матеріалом, ніж *обмежені в часі інтерв'ю з політиками*. По-третє, політичні репрезентації в підконтрольних чи таких, які перебувають під значним впливом політиків медіа є домінуючим інструментом публічної комунікації [80].

Обираючи комунікаційний підхід ми свідомі того, що в сфері соціальних досліджень є різні підходи до аналізу масової комунікації. Їх можна розділити за двома вимірами [86]:

- а) увага до суто медійної складової чи суто соціальної;
- б) увага до культурних або матеріальних аспектів медіа.

Культуралістські медіа-центричні підходи переважно розглядають зміст та сприйняття медіа-повідомлень [87]. В рамках цієї дослідницької традиції розроблялись, наприклад, такі концепти як індекс читабельності [88, 89, 90]. Даний підхід не прийнятний для нашого дослідження оскільки ми не маємо на меті досліджувати вплив медіа на аудиторію; і загалом медіа розглядаємо лише як інструмент репрезентацій. *Медіа-центричні матеріалістичні* підходи розглядають економічні та технологічні аспекти медіа [91, 92, 93]. Ми ж зосереджуємось на політичних та соціально-структурних аспектах. *Матеріалістичні соціально-центричні* підходи розглядають медіа як відображення економічних та соціальних станів суспільства [94]. Наше дослідження частково перебуватиме в рамках цієї традиції в тому розумінні, що ми досліджуємо саме суспільство перехідного періоду та електоральну демократію. Культуралістські соціально-центричні підходи розглядають вплив соціальних факторів на виробництво і споживання медіа, функції медіа в соціальному житті [95]. Даний підхід найбільш близький до нашого дослідження, оскільки ми передбачаємо, що зміст масової комунікації зумовлений закономірностями політики як соціальної сфери.

В галузі соціальних досліджень медіа також виділяють функціональні та посткласичні підходи. Функціональні підходи переважно представлені

парадигмою ефектів та парадигмою тотального впливу медіа у різних варіаціях. Класичними представниками першої можна вважати американську школу соціології пропаганди — Пола Лазарсфельда [96], Гарольда Ласвела [97], Еліху Катца [98], Джона Клаппера [99]; другої — «культивуаційний аналіз» Джорджа Гербнера [100] та концепт «спіралі мовчання» Елізабет Ноель-Нойман [101].

Загальним недоліком функціональних підходів є редукція ролі мас-медіа до інструменту впливу з різним ступенем ефективності. Однак саме таке методологічне спрощення дозволяє виявляти певні залежності між комунікацією та проявами соціальної структури в обох напрямках. Крім того, вдосконалення парадигми ефектів в останній чверті ХХ століття дозволяє створювати моделі взаємодії, які охоплюють максимальну кількість факторів, придатних для вимірювання як в одномоментних, так і в лонгітюдних дослідженнях.

Одним з прикладів такого вдосконалення є модель передбачення громадської думки на основі аналізу змісту медіа-повідомлень [102]¹⁾. По-перше, дана модель враховує нестабільність впливу (від майже нульового до дуже великого — «ефект інформаційної бомби») одного меседжу чи невеликої групи меседжів, але водночас дозволяє виявляти «кумулятивний ефект інформації», який полягає у впливі на громадську думку великої кількості меседжів протягом тривалого часу. По-друге, модель пристосована для співвіднесення змісту комунікації із структурою громадської думки, заданої опитуваннями: щодо кожної проблеми громадськість категоризується за чітко визначеною шкалою відповідей, крім того враховуються значимі відмінності між обізнаною і необізнаною громадськістю (ті, хто обирають варіант «не знаю»). По-третє, меседжі (будь-який документ, в якому висловлена певна позиція), які в рамках моделі називаються «інфони», категоризуються в чотирьох вимірах:

---

¹⁾ [102] Fan, D. P. Predictions of public opinion from the mass media : Computer content analysis and mathematical modeling / David P. Fan. — New York: Greenwood Press, 1988. — P. xviii, 202.

а) позиція, яка підтримується — наприклад, більші, менші чи незмінні військові витрати; в одному цілісному документі можуть траплятись інфони щодо різних проблем;

б) визначення, прямо чи опосередковано підтримується певна позиція; позиція підтримується опосередковано, якщо критикується позиція їй протилежна; опосередковане висловлювання позиції більше впливає на обізнану громадськість, яка усвідомлює зв'язки між різними варіантами політики;

в) визначення суб'єкта комунікації та його авторитету, який може впливати на переконливість висловлювань;

г) індекс, який показує місце інфона в рамках документу, час виходу повідомлення та недійний засіб, яким меседж передається кінцевій аудиторії.

Викладений вище підхід є продуктивним для аналізу даних на будь-яку тематику і буде частково застосований під час операціоналізації концептів нашого дослідження, однак має деякі суттєві обмеження:

а) З його допомогою неможливо виявити зв'язок між громадською думкою і змістом комунікації конкретних суб'єктів; дзеркальне переведення рівнянь моделі призведе до нівелювання ідеї політичної репрезентації, оскільки вихідною точкою тоді буде рівна репрезентація електоратом політиків та політиками електорату. Відповідно, ні про які комунікаційні стратегії тут мова йти не може.

б) Модель не дозволяє виявляти *узагальнену* тенденцію відтворення громадської думки в змісті комунікації *на різні теми*. Натомість визначаються зворотні ефекти по кожній проблемі окремо.

в) Припущення, закладені в модель негативним чином впливають на надійність «законів», які вона видає як результат обробки даних (наприклад, «закон» 24-годинного циклу напіврозпаду ефекту впливу). Щодо соціальних феноменів навряд чи можна говорити про якісь «закони», оскільки неможливо врахувати весь простір факторів (навіть тих, які кардинально можуть змінити ситуацію), які впливають на певний соціальний об'єкт (як то громадська

думка). В даному разі предиктори обмежені лише до засобів масової комунікації (ЗМК) та суб'єктів масової комунікації, хоча зрозуміло, що на свідомість кожного індивіда у випадку будь-якої проблеми впливають не лише вони.

Саме функціональна парадигма ефектів є тією теоретичною базою, на якому ґрунтується наше дослідження. Це зумовлено тим, що як видно буде далі, посткласичні підходи взагалі не дають можливості встановлювати якісь зв'язки між категоріями змісту і соціальними категоріями.

Посткласичні підходи представлені переважно постмодерністською перспективою та комунікативною парадигмою. Постмодерністська перспектива надає медійній картині світу статус автономної реальності. Це зумовлено множенням чуттєво-знакової сфери з допомогою технологій медіа-повідомлень. Комунікація значень руйнується, тому руйнується і вся «соціальна реальність» [103, 104]. Комунікативна парадигма передбачає можливість раціонального громадського дискурсу через посередництво медіа, активізацію публічної сфери та громадянського суспільства [105].

Недоліками посткласичних підходів у випадку нашого дослідження є:

а) визнання медіа окремою реальністю (постмодернізм), що не дозволяє знаходити будь-які зв'язки з політичною та соціальною сферою, враховуючи наявність кількісних даних;

б) нормативна та етико-філософська спрямованість комунікативної парадигми, яка не дозволяє аналізувати електоральні процеси з точки зору «реальної політики» [106]¹⁾.

В даному дослідженні нас цікавить інформаційна складова функціонування медіа в політичній сфері і такі форми цього функціонування,

---

¹⁾ В даному разі ми поширюємо концепт *Realpolitik*, застосовуваний в аналізі міжнародних відносин на аналіз внутрішньої політики. Коротко кажучи, йдеться про дії в політичній сфері, зумовлені не ідеологічними чи етичними нормами, а практичними міркуваннями. Більше того: міркування ці не виходять з презумпції «корисності» для суспільства, а радше з «корисності» для конкретної цілі, яка не потребує обґрунтування. У випадку електоральних процесів ця ціль — здобуття та утримання влади через процедуру виборів.

які дозволяють найточніше і найповніше *передавати комунікаційні інтенції політичних лідерів*. Найбільш масові за охопленням аудиторії медіа програють в цьому вимірі медіа, які прямо підконтрольним політикам. Перші висвітлюють публічний дискурс політичних еліт не достатньо вичерпно і об'єктивно оскільки:

а) зменшують складність та насиченість передаваної інформації, тим самим частково чи повністю спотворюючи її;

б) мас-медіа, зазвичай, є продуктами медійного бізнесу, тому вони створюють образ «розважальної політики», обираючи найбільш вражаючі висловлювання, а не передаючи все, що хотів сказати той чи інший мовець [107];

в) відбір висловлювань та їх частин є результатом рішень окремих журналістів, редакційної політики, яка залежить як від медійної стратегії обраної конкретним ЗМІ, так і від впливу зовнішніх факторів.

Таким чином, найефективніше досліджувати ЗМІ, які б за своєю суттю мали вичерпно передавати меседжі досліджуваних політиків та акумулювати висловлювання політика в інших ЗМІ. Найкраще для цього підходять офіційні сайти політиків, політичних сил та партійна преса [108].

Н. Костенко в методологічному обґрунтуванні моніторингу політичних новин виділяє 5 типів комунікативних потоків [109]¹⁾, які існують в рамках суспільної комунікації напередодні виборів:

а) ініційовані медіа — новини, політичні програми на ТБ, політична і соціальна реклама, тобто ті, потоки, які претендують на найбільше охоплення аудиторії.

б) цільовий дискурс еліт — самопрезентація еліт у процесі взаємодії з електоратом на зустрічах, наочна агітація і реклама і т.д.

в) дискурс професіоналів — конференції, круглі столи з участю соціологів, політологів, громадських діячів та ін. експертів в політичній сфері.

---

¹⁾ [109] Костенко, Н. Моніторинг політичних новин: Методологія дослідження/ Наталія Костенко // Новини vs новини. Виборча кампанія в новинних телепрограмах / Н. Костенко, В. Іванов (Ред.). — К.: Центр Вільної Преси, 2005. — С. 82.

г) соціологічні опитування щодо виборчих настанов, включаючи екзит-поли в дні виборів.

д) повсякденний дискурс громадян у безпосередньому міжособистісному спілкуванні щодо політичної кон'юнктури.

Оскільки ситуація «перед виборами» є досить триваючим феноменом в електоральних демократіях, то існування даних потоків є постійним і лише активізуються перед безпосереднім наближенням виборів. Як бачимо з огляду досліджень, комплексного аналізу вказаних потоків в опублікованих результатах не існує. Переважно окремо аналізується дискурс ініційований медіа та результати соціологічних опитувань, іноді опитування експертів.

Дослідження представленості позицій політичної еліти в пресі проведене Н. Костенко [110] також показує, що найкращим джерелом для аналізу репрезентацій в змісті публічної комунікації політичних лідерів є підконтрольні їм ЗМІ, оскільки в них наявна підвищена увага до власної репрезентації, ситуативних іміджів (тобто залежних від поточної кон'юнктури та спрямованості на певне, чітко окреслене соціальне благо певних електоральних груп).

1.3.2 Комунікація та громадська думка в контексті міжнародних відносин

Після Другої світової війни дослідження громадської думки вперше почали використовуватись для планування вектору зарубіжної політики. До того ж ці дослідження стосувались не лише внутрішньодержавної громадськості, а й громадськостей країн, на яких спрямовано політичні зусилля [111, 112]. Протягом наступних 20 років за фінансового (а іноді й організаційного) сприяння армії та Державного департаменту (аналог

міністерства закордонних справ в США) було проведено сотні опитувань не лише в Німеччині, а й в інших країнах західної Європи [113].

Теоретичний розгляд проблеми співвідношення громадської думки та міждержавної комунікації почався з дослідження феномену публічної дипломатії. Остання завжди враховує не лише позицію певної держави щодо інших держав, а й зв'язки з громадськістю як в середині країни, так і за її межами [114]. Публічна дипломатія є однією з пріоритетних форм здійснення гегемонічної політики провідними державами світу і становить значну частину глобальної комунікації [115].

Фортнер [116] зазначає, що «публічна дипломатія має на меті впливати на політику інших країн, звертаючись до їх громадян через засоби публічної комунікації». Фредерік [117] стверджує, що метою публічної дипломатії є «вплив на зарубіжні уряди через вплив на їх громадян» з допомогою орієнтованих на закордонну аудиторію радіопрограм, культурних програм та ін. Хачтен і Скоттон [118] також визначають публічну дипломатію як «зусилля уряду щодо впливу на інші уряди та їх громадськості». Росс [119] зазначає, що спосіб здійснення публічної дипломатії суттєво змінився з розвитком комунікаційних технологій та зростанням міжнародної мобільності. Нойман [120] пояснює: «Медіа, посилені новими технологіями, можуть формувати порядок денний, але не визначати результат обговорення» (суголосно з теорією «мінімальних ефектів ЗМІ»). Вікерс [121] вважає, що публічна дипломатія розмиває традиційні межі між внутрішньодержавною та міжнародною інформаційною активністю; між публічною та традиційною дипломатією.

Гільбоа [122] детально дослідив цю *нову* публічну дипломатію. Він пропонує всеохопну модель для аналізу того, як медіа (або масові комунікації) впливають на дипломатію в часи переходу до інформаційного суспільства. Остання, однак, є моделлю односторонньо спрямованої комунікації, яка найчастіше зустрічається в умовах міжнародної конфронтації. Пропонується відрізняти медійну дипломатію від публічної. Перша пов'язана з «використанням медіа — через прес-конференції, інтерв'ю, спровоковані

«витоки інформації» та ін. — для комунікування з державними та недержавними акторами, для проведення впевнених та ефективних переговорів, так і для мобілізації громадської підтримки угод». Часто публічна дипломатія передує медійній дипломатії, яка включає дипломатію візитів та дипломатію інформаційних приводів.

З початку 1990-х зростаюче число досліджень є спробами створити інтегровані моделі, які б пов'язали урядову політику, зміст медіа-інформації та громадську думку [123, 124]. Питання щодо зв'язків та напрямків впливу цих змінних — надзвичайно складне, але їх розуміння є наріжним каменем пояснення сучасних суспільних процесів. Наприклад, наскільки медіа мають реальний вплив не лише на громадську думку, а й безпосередньо на дії владних еліт? Чи еліти маніпулюють медіа, а через них і громадськістю? Чи, звертаючись до міжнародної політики, медіа та уряд більше впливають на громадську думку, ніж громадська думка на прийняття рішень? Крім того, *медіа, влада та громадська думка постійно взаємно впливають один на одного.*

Дослідження цих зв'язків потребує міждисциплінарного підходу, якщо метою є представити повну картину. Паулік [125], наприклад, представив модель, яка певним чином пояснює відносини між елітами, групами інтересів, урядовими посадовцями, медіа та громадськістю. О'Хефернан [126] також пропонує комплексну систему взаємовпливів, як і Кеннамер. Мюллер [127] знайшов взаємовпливи між громадською думкою та медіа, щодо теми уряду в конфлікті у Перській затоці. З фактом існування таких взаємовпливів погоджуються Сівер [128] та Пейдж [129].

Деякі дослідники наголошують на впливі влади та медіа та громадську думку, інші ж — медіа та громадської думки на політику влади. Наприклад, Олсті [130] стверджує, що з часів закінчення «холодної війни», як медіа так і громадська думка впливають на тих, хто приймає рішення. Є також дослідники, які головним чином відзначають вплив медіа на громадську думку та політиків. Інші вказують на зв'язок об'єму уваги, який медіа приділяють певним міжнародним подіям, з публічним інтересом до цих подій.

Більшість дослідників вважають медійну систему з'єднувальною ланкою між громадськістю та тими, хто формує політику. Гросвілер [131] стверджує, що вона впливає на спосіб у який громадськість сприймає інформацію щодо політики. З ним погоджуються Йенгар та Симон [132]. Досліджуючи відносини після «холодної війни», Беннет [133] зробив висновок, що висвітлення подій у медіа впливає на громадську думку щодо міжнародних відносин. Ентман [134] вказує, що зі зростанням незалежності ЗМІ після «холодної війни» заповнився вакуум у оцінюванні політики, таким чином вплив влади на громадську думку значно зменшився. Натомість, Шапіро та Якобс Олсті [135] зазначають, що складність устрою сучасного світу дає більше можливостей владцям впливати на медіа та громадську думку. Кілька сучасних досліджень наголошують на впливі влади на громадську думку через медіа. Наприклад, Мермін [136] вважає, що влада продовжує намагатись здійснювати контроль над медіа, особливо в сфері проблем міжнародних відносин, аби забезпечити собі належну громадську підтримку.

Спроби комплексного вивчення взаємодії різних елементів політичної системи в сфері міждержавних відносин були здійснені із застосуванням концептуальних моделей комунікації. Одна з таких моделей була успішно застосована в дослідженнях міжнародних конфліктів та інтеграції на базі Стенфордського університету [137]. Її ефективність для аналізу переговорів в ситуації кризи було доведено, тому у першому наближенні ми можемо використовувати її для вивчення міждержавної комунікації в період досить напружених відносин між Україною та Росією. Модель складається з чотирьох головних елементів (див. рис. А.1 додатку).

Перший компонент — стимул (С), відображає подію у зовнішньому середовищі, тобто дію чи комунікативний акт однієї держави відносно іншої. Другий компонент — сприйняття і відповідь (В) — означає внутрішню реакцію кожної зі сторін на стимули, що походять з двох описаних вище середовищ. Норт зазначає, що даний феномен тісно пов'язаний з поняттям декодування в теорії інформації. Передбачається, що публічні заяви політичного лідера, який

бере участь в даному акті комунікації представляють синтез позицій і сприйняття владною елітою певної проблеми, яка лежить в основі вказаної інтеракції. Третій компонент іноді називають «планом» (с), оскільки він пов'язаний з висловлюваннями актора щодо власних намірів, планів, дій чи позиції щодо іншого актора. Він може сприйматися як внутрішній стимул, який спричиняє відповідну реакцію та представляє готовність актора чинити ті чи інші дії. Вивчаючи, комунікацію ми досліджуємо саме декларації готовності до дії, а не дії, як такі. Четвертий компонент — явна відповідь (В), тобто дія актора безвідносно його намірів чи можливого власного сприйняття чи сприйняття інших акторів. Таким чином цей компонент представляє дії актора щодо іншого актора в обох середовищах і стає явним стимулом для відповіді. Отже, модель в цілому представляє тривалу циклічну взаємодію двох держав в межах формальної публічної комунікації і поза нею, з врахуванням опосередковуючої дії сприйняття акторів.

Суттєвим недоліком даної моделі є ігнорування внутрішніх процесів в кожній з держав, задіяних в даній комунікативній системі. Так само ігнорується потенційна взаємодія позадержавних (чи, точніше, поза-владних, поза-елітних) елементів (громадськостей, населення) в комунікаційному просторі. Крім того, медіа відсутні як самостійні актори, що можуть впливати якщо не на зміст комунікації, то принаймні на розставляння акцентів (формування «порядку денного») в сфері міжнародних відносин на публічному рівні. Така відсутність постулюється як апріорна: будь-які медіа в рамках даної моделі є лише інструментом владних еліт, з допомогою якого вони здійснюють комунікацію з громадськостями.

Більш широкий погляд на проблему пропонують у своїй статті «Взаємодія між мас-медіа, громадською думкою та зарубіжною політикою: до теоретичного синтезу» Баум та Поттер [138]. Їх концептуальна модель частково долає недоліки спрощеної дворівневої «біхевіористської» моделі стенфордської школи (див. рис. А.2 додатку)

Автори провели аналіз існуючих досліджень з вказаної проблематики і виявили, що наразі є дослідженими 15 типів зв'язків, що стосуються взаємодії в сфері міждержавних відносин. Перший тип зв'язку — вплив медіа на громадську думку. Дослідження цього типу зв'язку найчастіше проводяться з позицій теорій медіа-ефектів. Вплив громадської думки на медіа (2) — досить нова сфера досліджень, яка, втім, вже представлена багатьма аналітичними розвідками, що розглядають медіа як виробників продукту, що має відповідати очікуванням ринку, з одного боку, а з іншого — інститут, що несе соціальну відповідальність за свої дії. Вплив владних еліт на медіа (3) — також досить розроблена тема як на теоретичному рівні (моделі демократії, медіа-систем), так і на емпіричному рівні (наприклад, вивчення свободи слова). Вплив медіа на владні еліти (4) є головною проблематикою досліджень політичної ролі медіа в суспільстві (вивчення медіа як «четвертої влади»). Вплив громадської думки на владні еліти та владних еліт на громадську думку (5, 6) — одна з найбільш розроблених тем в політичній соціології. Вплив громадської думки в одній країні на позицію іншої країни (7) також досить нова сфера досліджень, яка почала розвиватись з початку 1990х років. Ми зауважили вище потенціал такого впливу через соціальні мережі, що поєднують дві країни. Вплив медіа однієї країни на позицію іншої (8) держави також достатньо розроблена тема, особливо в контексті дослідження «інформаційних війн» та пропаганди під час конфліктів (але останнім часом вивчається і медійний контекст мирної взаємодії акторів на міжнародному рівні). В цьому ж контексті вивчається вплив країни-актора на громадську думку в іншій країні (12). Вплив владних еліт на зарубіжну політику (9) є очевидним і вивчається як в політичних та історичних дослідженнях, так і в політичній соціології. Те саме стосується впливу владних еліт на міжнародні події та міжнародних подій на поведінку владних еліт (11, 14). Особливо ця галузь досліджень розвинулась, починаючи з 1970х років, коли почали використовувати систематичні техніки збору та аналізу інформації про події (event data analysis). Вивчення впливу подій на

громадську думку (15) імпліцитно притаманне будь-яким дослідженням громадської думки.

Таким чином, роблять висновок автори огляду, на сьогодні майже всі ланки процесу взаємодії на міждержавному рівні перебувають в полі зору дослідників. Однак, не існує емпіричних досліджень, які б поєднували в рамках одного концептуально-методологічного підходу дані про всі вказані зв'язки, в конкретний період та для конкретних акторів.

1.4 Концептуальна модель комунікації про зовнішню політику

Очевидними для нашої роботи є два суб'єкти взаємодії: населення (так чи інакше структуроване) та еліти (певні політичні лідери). Однак, тематика висловлювань політиків та тип досліджуваних орієнтацій унеможлиблює зосередження лише на цих двох. Існує зовнішній чинник — країна-актор (чи країни-актори), з якою відбувається взаємодія. Остання також не є монолітним утворенням, оскільки діє в зовнішній політиці на основі позицій еліт та орієнтацій населення. Для повноти розуміння внутрішньо-українських процесів репрезентації ми маємо, принаймні, описати зовнішні процеси, що стосуються міждержавних відносин.

Існує також ряд емпіричних передумов. *По-перше*, українська медіа-система, а значить і комунікаційне середовище, перебуває під суттєвим впливом російських ЗМІ, оскільки багато російських програм ретранслюється українськими ефірними, кабельними та супутниковими телеканалами, радіостанціями. Мережа Інтернет дозволяє переглядати чи слухати будь-які теле- чи радіопрограми російського виробництва. Крім того, російський медійний продукт має перевагу над продуктом інших зарубіжних країн через відсутність мовного бар'єру. Таким чином, ефект публічної комунікації

українських політиків може підтримуватись або послаблюватись висловлюваннями представників російської владної еліти.

По-друге, після розпаду СРСР громадяни обох країн зберегли достатньо тісні зв'язки, зумовлені спільними періодами індивідуальних біографій. Це посилює інтенсивність та ефективність інформаційного обміну між двома державами. Тому слід враховувати орієнтації населення Росії, не зважаючи на те, чи мають вплив місцеві громадськості на владні еліти, чи такий вплив гранично обмежений.

По-третє, українським політикам, під час формулювання своїх публічних висловлювань, доводиться враховувати позицію країн, з якими Україна має дипломатичні відносини. Особливо це важливо для висловлювань, що стосуються міжнародних та міждержавних взаємин.

Таким чином слід трансформувати модель Баума і Поттера аби вона представляла процес взаємодії з точки зору двох країн. (див. Рисунок 1.1). Найбільш детально в даній роботі досліджений зв'язок між громадською думкою та позицією владних еліт. Однак, ми враховуємо всі елементи теоретичної моделі, які безпосередньо впливають на даний зв'язок [139].

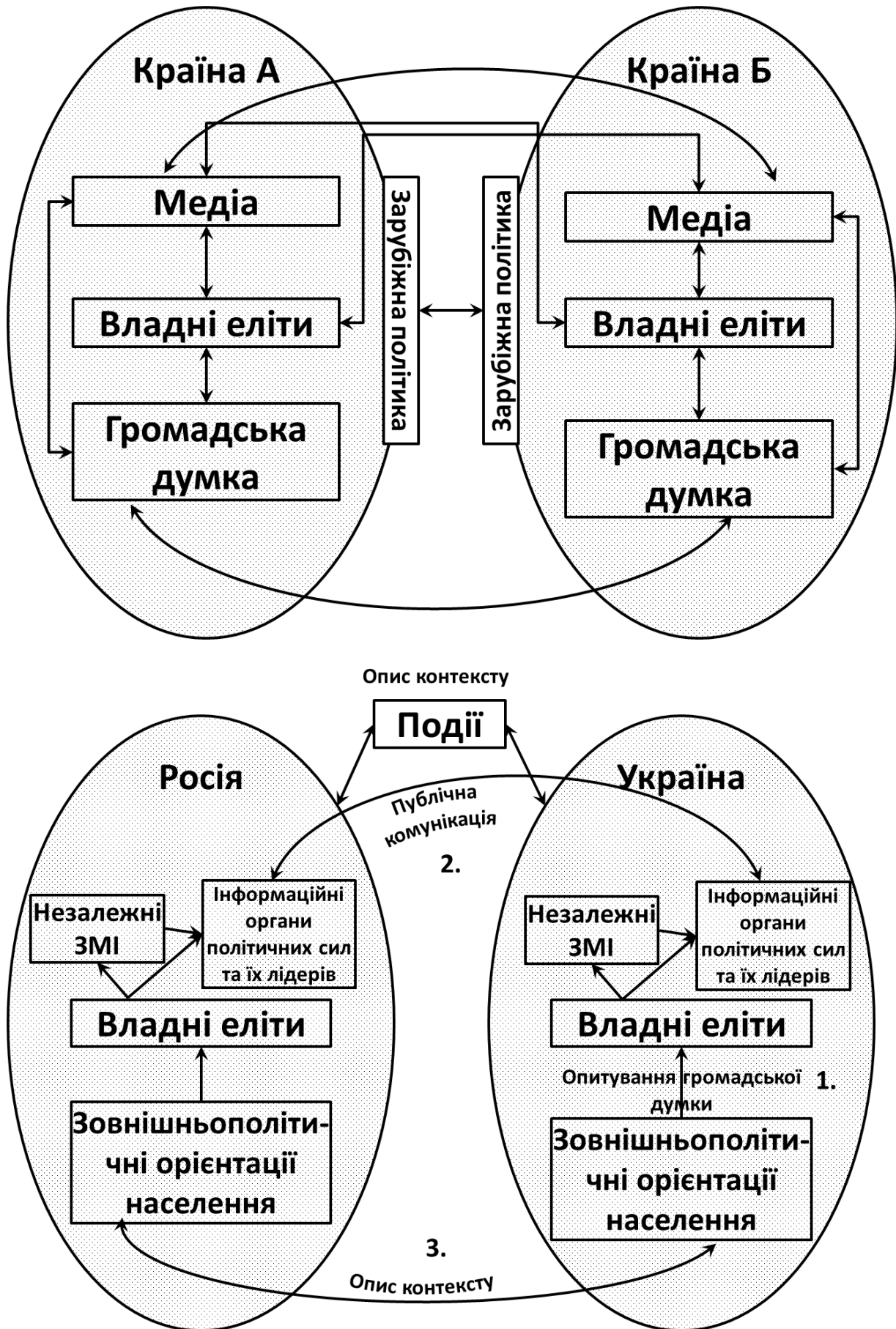

Рисунок 1.1 — Концептуальна модель публічної комунікації про зовнішню політику

Таким чином, емпіричне застосування даної моделі дозволяє виявити *рівень та спосіб репрезентації зовнішньополітичних орієнтацій населення України* владними елітами (1). Зовнішньополітичні орієнтації населення вивчаємо з допомогою кількісних опитувань громадської думки, які одночасно є каналом комунікації, з допомогою якого думки та орієнтації населення можуть сприйматися владними елітами. Репрезентування елітами орієнтацій населення вивчається на рівні *публічної комунікації еліт з допомогою контент-аналізу*. Тут також є відмінність від первинної моделі: ми не розглядаємо медіа як єдиного актора.

Незалежні медіа комунікують з населенням, інтерпретуючи висловлювання політиків на власний розсуд, а також відбираючи найбільш важливі, на думку журналістів, висловлювання, таким чином формуючи «порядок денний». Тут ми не будемо розглядати рівень незалежності журналістики в Україні та Росії, лише візьмемо до уваги, що медіа можуть бути незалежними, а почасти такими і є. Однак, є особливий тип медіа, які в будь-якій державі, не залежно від її демократичності, покликані представляти саме офіційну точку зору політиків максимально повно, з акцентами, які важливі для політиків і з мінімумом додаткової інтерпретації. Це *інформаційні органи політичних сил та їх лідерів*: офіційні сторінки політиків та політичних партій в мережі Інтернет, газети, відео- та аудіоматеріали, записані прес-службами політиків. Дані медіа безпосередньо *відтворюють комунікаційні інтенції політиків*, а також, що не менш важливо, відбирають зі ЗМІ таке представлення позиції певного політика, яке останній вважає *найбільш «правильним» та відповідним його комунікаційним намірам*.

Тому, якщо ми хочемо вивчати, репрезентацію владними елітами, а не інтерпретацію медіа репрезентації політиків, то найкращий з доступних варіантів — це вивчення з допомогою контент-аналізу *офіційних медіа, цілковито підконтрольних політичним лідерам*. В нашому дослідженні ми аналізуватимемо офіційні сайти політиків, оскільки, з одного боку — це

найбільш динамічний вид медіа, який дозволяє швидко реагувати на зміну ситуації та оперативно подавати позицію політика з певної проблеми, а з іншого — Інтернет є інтегральним ЗМІ, який поєднує текст, відео, звук і статичні зображення. Тобто офіційні сайти політиків є, практично, *готовими базами даних їх висловлювань*, як ексклюзивних — розміщених лише на даному сайті, так і копій матеріалів, розміщених в інших ЗМІ — в газетах, на радіо, телебаченні, інших інтернет-ресурсах.

Політичні лідери, висловлюючи позицію з питань зовнішньої політики потенційно враховують *позицію лідерів країни-опонента*. Таким чином між ними відбувається комунікація, в тому числі й публічна (2). Цю комунікацію ми вивчаємо як зовнішній фактор, що впливає на спосіб репрезентування елітою орієнтацій населення, з допомогою контент-аналізу офіційних сайтів політичних лідерів обох країн. Аби прослідкувати тенденції впливу політичних лідерів країн-опонентів один на одного, ми накладаємо взаємодію на часову шкалу. Це дозволить на певному рівні достовірності провести причинний аналіз комунікаційних актів політиків.

Нарешті, ми враховуємо громадську думку в Росії як зовнішній фактор, що впливає на зміст комунікації між політичними лідерами обох країн (з боку РФ) та на громадську думку населення України, через соціальні зв'язки двох народів (3). В даному разі, ми обмежимося описом соціально-політичного контексту міждержавної комунікації, створюваного громадськістю РФ, оскільки об'єктом нашого дослідження не є соціально-політична система Росії та її вплив на Україну.

Підсумовуючи, можна сказати, що наше дослідження охоплює 3 зв'язки в рамках моделі міждержавних відносин, що включає медіа, громадську думку, владні еліти (або 6, якщо двосторонні зв'язки рахувати як 2):

а) зв'язок між зовнішньополітичними орієнтаціями населення та змістом публічної комунікації еліт (репрезентація елітами виборців); досліджуємо з допомогою аналізу кількісних опитувань громадської думки, кількісного контент-аналізу публічних висловлювань політиків та

багатомірного аналізу часових рядів (аналіз даних опитувань та кодування висловлювань в рамках однієї динамічної статистичної моделі);

б) взаємовплив між позиціями владних еліт України та Росії в рамках публічної комунікації щодо міждержавних відносин; досліджуємо з допомогою кількісного контент-аналізу публічних висловлювань політиків та багатомірного аналізу часових рядів;

в) потенційний вплив громадської думки населення країни-опонента; вивчаємо на описовому рівні, не маючи на меті висувати каузальні твердження.

Висновки до розділу 1

Репрезентація — один з базових концептів не лише соціальної теорії, а й теорії пізнання загалом. Сучасне розуміння реальності та істини робить неможливим оперування критеріями чистої об'єктивності, притаманної позитивній (позитивістській) парадигмі. Будь-який об'єкт існуючого світу (в т.ч. соціальний) сприймається в його репрезентації. Понад те, він існує і мислиться як репрезентація в реальності, яку може досягнути мисляча істота.

В соціальній теорії репрезентація є концептом, без якого неможливе розуміння процесів творення соціальної єдності, зокрема політичних процесів. Первинні засади соціологічного розуміння репрезентації якого знаходимо в теорії «колективних представлень» Е. Дюркгейма. Його ідеї були розвинені С. Московічі, який вперше вжив термін «соціальні репрезентації» і розробив їх цілісну теорію. Дана теорія залишається на сьогодні єдиною, яка враховує в комплексі репрезентацію як психологічний процес на рівні особистості (більш детально даний рівень розроблено феноменологією), так і як засадниче явище, що зумовлює існування соціуму. Даний підхід вперше в такому контексті акцентує увагу на *комунікації, як єдиному інструменті, що забезпечує реальність репрезентації.*

Саме тому теорія репрезентації не може бути відділена від теорії комунікації, а в сучасних масових суспільствах — від теорії мас-медіа. Розгляд медіа в контексті репрезентаційних процесів доцільно робити з інструментально-функціональної точки зору, оскільки це дає змогу зосередитися на характеристиках репрезентації в даному суспільстві, оминаючи розгляд якості каналів комунікації та медіа як суб'єктів. Останнє, звісно, має бути обґрунтовано методологічно з точки зору чистоти відтворення репрезентаційних дій політичних акторів певними типами медіа. Опитування громадської думки в цьому контексті варто розглядати як комунікаційний канал.

Комунікація є об'єднуючим фактором, якщо в суспільстві існує культура плюралізму і визнання можливості існування інших думок, а також певні спільні інтереси (реалізовані з допомогою «невидимої руки ринку») та бюрократична наступність. В Україні наразі немає єдиних цінностей, тому існує нестача стримуючих факторів, що запобігають роз'єднанню суспільства. Однак, на відміну від тоталітарних держав, вже утвердилось загальне визнання можливості існування різних точок зору.

Єдина ідеологія в тоталітарних державах була варіантом обмеження роз'єднання суспільства на кшталт архаїчних інститутів, релігії. Тепер вона має бути замінена раціональним дискурсом. Справжня раціональна комунікація можлива лише, якщо учасники комунікації є поінформованими і компетентними щодо обговорюваної проблеми. Однак, ідеальний рівень компетентності неможливий навіть у розвинених демократичних країнах. Демократія передбачає, що всі, кого певна проблема зачіпає мають право брати участь в її обговоренні. Тому, досліджуючи зовнішньополітичну проблематику, слід залучати до аналізу як внутрішніх, так і зовнішніх акторів.

Важливими умовами демократії є свобода думки і її висловлювання. При цьому еліти мають сприймати цю думку і обговорювати її, інакше комунікації не існує. *Комунікація є фактором формування готовності до дії.* Тобто якщо певне твердження є обґрунтованим і люди сприймають його як істинне,

інтерналізують як норму, то вони вже готові діяти у відповідному напрямку. Будь-яка демократична влада легітимізується виключно через комунікаційний простір. З іншого боку, має бути свобода волевиявлення, влада народу, можливість шляхом голосування прямим чином впливати на рішення (наприклад, через референдуми, вибори). Всі ці умови існують в Україні, хоч і не повною мірою.

Верифікація теоретичних концепцій репрезентації потребує вирішення низки методологічних проблем, які в існуючих на сьогодні вітчизняних та зарубіжних дослідженнях лише починають розв'язуватись. Дослідження політичних репрезентацій, що стосуються відтворення електоральних установок, розглядають їх лише в момент проведення дослідження, разом з усім різноманіттям позицій еліт, що викликає сумніви щодо можливості екстраполяції результатів. Натомість, ми пропонуємо відстежувати динаміку відтворення установок електорату щодо конкретної проблеми (в нашому дослідженні — україно-російські відносини), протягом певного періоду часу (в нашому дослідженні — трьох років). Якщо такий зв'язок є стабільним, то можна говорити про існування певної структури відтворення електоральних установок в дискурсі владної еліти.

Лонгітюдні дослідження змісту медіа-меседжів політиків та громадської думки відносно конкретних проблем все ще проводяться для виявлення впливу меседжів на громадську думку, а не навпаки. Подібні дослідження для нових демократій пострадянського простору проводились лише у розрізі прямого відтворення соціальної структури електорату в дискурсі еліти, досліджень позицій окремих політичних сил в медіа без співвіднесення з позиціями їх електорату або співвіднесення опитувань еліти з опитуваннями громадської думки в конкретний момент часу. Ми дотримуємось функціонального підходу в сфері досліджень медіа, однак розглядаємо останні не як інструмент зміни громадської думки, а як засіб політичної репрезентації через комунікацію. Використання цього засобу зумовлюється об'єктивним станом електоральної

демократії, за якої комунікація в політичній сфері є засобом сегментування електорату, утримання і розширення електоральної бази.

Таким чином, в даному дисертаційному дослідженні *репрезентація* розглядається як *засадничий комунікативний механізм політичної сфери суспільства, в рамках якого відбувається відтворення орієнтацій соціальних суб'єктів*. Комунікаційна взаємодія між елітними та масоподібними суб'єктами публічної сфери — двостороння, але за владні рішення, особливо в зовнішній політиці, несуть відповідальність еліти. Тому на емпіричному рівні ми розглядаємо репрезентацію як *відтворення орієнтацій населення в публічній комунікації владних еліт*. Іншими словами, йдеться про комунікативне представництво виборців політиками.

В наступному розділі представлено досвід досліджень соціально-політичних (зовнішньополітичних, зокрема) орієнтацій. Базуючись на їх результатах, виявлених обмеженнях та недоліках, розроблено методiku виявлення загальних тенденцій і динаміки в орієнтаціях, на основі опрацювання вторинних даних опитувань громадської думки. Викладено результати аналізу масових настроїв та орієнтацій громадськостей України та Росії як складової процесу репрезентації.

РОЗДІЛ 2

МАСОВІ НАСТРОЇ ТА ОРІЄНТАЦІЇ В СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

2.1 Огляд досліджень соціально-політичних орієнтацій населення та владних еліт

2.1.1 Побудова шкал політичних орієнтацій на основі даних опитувань та програм партій

Ранні дослідження політичних орієнтацій виборців не передбачали створення строгої моделі вимірювання політичних орієнтацій та ідеології, яку можна було б використовувати для співвіднесення з орієнтаціями висловленими політиками (партіями), які виміряні з допомогою тієї ж моделі.

Ситуація змінилась з початку 1980х років, коли почали проводити систематичні кількісні контент-аналітичні дослідження програм політичних партій на предмет висловлених в них ідеологічних орієнтацій та релевантні їм опитування виборців. Дані дослідження мали вже міжнародний характер, тобто проводились у багатьох країнах за однаковою методологією.

Стратегія дослідження передбачала два головних вимірювальних завдання. По-перше, необхідно розробити інтервальну шкалу вимірювання партійної ідеології, яка буде давати надійні результати незалежно від час і країни. Найчастіше такі шкали розробляються на основі партійних програм, що з'являються в рік виборів. Один з найповніших масивів даних такого типу зібрано в ході «Проекту порівняння партійних програм» (Comparative Manifesto Project, CMP) [140]. Кодування текстів відбувалось за 56 спільними категоріями, що включали зарубіжну політику, свободу та демократію,

політичну систему, економіку, соціальне забезпечення та рівень життя, соціальну-структуру, соціально-групові категорії. Для кожної програми масив показує відсоток тверджень, що підпадають під ту чи іншу категорію. Таким чином дані є стандартизованими відносно розміру документів та дозволяють їх порівнювати за важливістю тем.

Для того, щоб побудувати шкалу ідеології необхідно відібрати ті категорії, які достатньо і повно відображають, наприклад, політичний спектр «праві-ліві». Під ідеологією або політичними орієнтаціями мається на увазі певний набір ідей стосовно соціального/ політичного світу, які визначають загальні рамки дій.

Останнім часом було здійснено декілька спроб побудувати шкалу орієнтацій з використанням закодованих даних партійних програм. Всі ці дослідження використовували кореляційні статистичні техніки, як то факторний аналіз чи метод головних компонент. Одна з найбільш повних шкал створена Левером і Баджом [141]. Вони проаналізували всі партійні програми доступні на той момент в рамках «Проекту порівняння партійних програм» шляхом підбору з допомогою експлораторного факторного аналізу комбінацій категорій, які б відтворювали шкалу політичного спектру («праві-ліві»). В результаті було відібрано 13 категорій, які виявляли ліві орієнтації та 13 «правих» категорій. Ці 26 категорій постійно були достатньо навантаженими в рамках одного фактору.

Таким чином міру належності до правої чи лівої ідеології кожної партії можна визначити шляхом підрахунку тверджень в їх програмах за простим алгоритмом:

$$\% \text{Правої ідеології} = \Sigma \text{Правих категорій}$$

$$\% \text{Лівої ідеології} = \Sigma \text{Лівих категорій}$$

Таким чином, отримуємо індикатор партійної ідеології, що змінюється від -1 до 1, при цьому чим більше число, тим ближча партія до лівої ідеології. За такого підходу передбачається, що виборці оцінюють близькість партій до власної позиції в політичному спектрі.

Визначення позицій електорату відбувається у три етапи. Спочатку розраховуються індекси партій в ідеологічному вимірі. Потім для кожної партії знаходиться інтервал ідеологічного виміру, на якому знаходяться виборці даної партії. Для кожної партії розраховується середня точка між цією партією та партією, яка стоїть на шкалі першою зліва, так само розраховується середня точка між цією партією та партією, яка стоїть на шкалі першою з правого боку. Передбачається, що прихильники даної партії потрапляють між цими двома середніми точками. Тобто застосовується простий принцип переваг за Евклідовою відстанню. Тоді виборці, які знаходяться зліва від цього інтервалу голосуватимуть за партію зліва, а ті, що за правою межею — за партію з правого боку.

Нарешті для кожних виборів записуються відсотки голосів, здобутих кожною з партій. Таким чином, отримуємо відсоток виборців, які потрапляють в кожен з інтервалів. Дані трансформуються в згрупований розподіл частот і тепер можна оцінити медіанну позицію за формулою 2.1.

$$M = H + \frac{50 - K}{\text{Ч}} \times \text{Ш} \quad (2.1)$$

де М — медіанна позиція виборця (ідеологічна орієнтація);

Н — нижня межа (за шкалою позицій) інтервалу, що містить медіанну позицію;

К — кумулятивна частота (частка виборців) перед інтервалом (не включаючи його);

Ч — частота (частка виборців) в межах інтервалу, що включає медіану;

Ш — ширина інтервалу, що включає медіану.

Створивши індикатор орієнтацій виборців для всіх країн, для яких доступні дані контент-аналізу програм та результати голосувань, можна розрахувати часові ряди виборчих орієнтацій в кожній країні. Пропущені значення (роки, в які вибори не відбувалися) заповнюються з допомогою лінійної екстраполяції, яка передбачає, що орієнтації поступово змінюються між виборами. Даний підхід можна вважати досить надійним, оскільки в

короткі проміжки часу орієнтації виборців, як і стереотипи, мають властивість зберігатись, незалежно від зовнішніх обставин. Коім того, екстраполяції на пропущені роки дозволяють проводити міжнаціональні порівняння.

Слід зазначити, що не дивлячись на багато переваг дані репрезентативних опитувань мають ряд обмежень. По-перше, для створення загальної теорії, яку можна було б поширити на значний проміжок часу (хоча би кілька десятиліть) та кількість країн, *даних*, які ми маємо зараз *недостатньо*: для більшості країн репрезентативні дані до 1970х років не доступні. Так, одна з найбільш популярних серій опитувань, які використовуються у порівняльних політичних дослідженнях — Євробарометр — почалася лише 1971 року. Як результат, будь який індикатор політичних орієнтацій, розроблений з допомогою цих даних буде обмежений щодо його використання в крос-секційних дослідженнях та лише певним числом часових відрізків. По-друге, існує *чутливість результатів опитування до формулювання запитань*. На жаль, малоймовірно знайти достатню кількість ідентичних питань в різних опитуваннях, проведених у різних країнах, аби розробити базований на опитуваннях показник політичних орієнтацій.

По-третє, навіть одна серія опитувань, з однаковим набором запитань — Євробарометр — не є адекватною для розробки такого показника. Серед невеликої кількості релевантних певній конкретній *політиці* (соціальної, міграційній і т.д.) запитань *жодне не повторюється достатньо довгий період часу*. До того ж, шкала на самовизначення у політичному спектрі («праві-ліві»), яка включена майже до кожного опитувальника Євробарометра, так само обмежена. Міллер [142, 143], аналізуючи відповіді респондентів протягом багатьох років, виявив, що концепти «ліберали» та «консерватори» суттєво змінились протягом цих років. До того ж, на визначення цих концептів впливала соціальна мережа кожного з респондентів.

Альтернативним підходом до визначення ідеології виборців є визначення її на основі інших змінних, які (як припускається) пов'язані з ідеологічними позиціями і щодо яких ми маємо надійні і повторювані в часі результати

опитувань. Такий підхід застосовувався досить рідко, до того ж в політичній системі, яка не має великого ідеологічного різноманіття: американській. Він, загалом, має дві форми. Перший метод базується на припущенні, що різні напрямки державної політики мають відображати загальну ідеологічну тенденцію в державі. Недоліком є відсутність залежної змінної: здійснення певних дій політиками ми пояснюємо через ці дії. Другий — базується на припущенні, що обрані представники окремих регіонів країни (штатів) мають бути віддзеркаленням політичних орієнтацій в цих регіонах (для України подібним є поділ на «південно-східних» політиків та виборців і «центрально-західних»). В сумі ці політики мали б відображати орієнтаційний розподіл в усій країні. Індикатор передбачає апріорне прирівнення орієнтацій еліт та виборців і, таким чином, будує модель на основі елітної ідеології. Крім того, даний підхід не придатний для міжнаціональних порівнянь через відмінність політичних інститутів у різних демократичних країнах.

2.1.2 Дослідження політичних (зовнішньополітичних) орієнтацій в Україні

В Україні, не дивлячись на відносно невеликий період безперервних емпіричних соціологічних досліджень, вже накопичився досвід проведення репрезентативних опитувань населення щодо політичних орієнтацій. Серед прикладних досліджень політичних орієнтацій та рівня політичної культури населення України слід згадати дослідження проведені такими провідними вітчизняними соціологами, як О. Балакірєва [144], І. Бекешкіна [145], І. Буров, Є. Головаха [146], А. Горбачик [147], Н. Паніна [148], В. Паніотто [149], В. Хмелько [150], А. Ручка [151], М. Чурілов.

Співвіднесення орієнтацій політиків та репрезентованого ними населення передбачає, звісно, і на належному рівні проведені дослідження орієнтацій

останнього. Найбільш загальною методологічною проблемою є *репрезентативність вибірок* опитувань. В даному дослідженні остання приймається, крім статистичних критеріїв, *ipso facto*: виявлені в них тенденції або збігаються з фактами і явищами, які можна безпосередньо спостерігати (наприклад, результати виборів, активність соціальних акторів щодо підтримки певної політики), або ні. З цього слід виходити оцінюючи адекватність кількісних опитувань як репрезентанта (в *методологічному розумінні*) орієнтацій населення.

Одна з нещодавніх монографій, присвячених геополітичним орієнтаціям в українському суспільстві була опублікована 2009 року на основі даних моніторингу Інституту соціології НАНУ [152]. Аналіз проводився на основі 14 репрезентативних національних опитувань Інституту соціології НАНУ в 1994–2008 рр. (у 2007 р. опитування не проводилося) за більш як 100 зіставними показниками. Автори доходять висновку, що інтеграція з ЄС є найменш конфліктним напрямком розвитку зовнішньополітичної стратегії України [152]¹⁾. Однак, при цьому, для пересічного українця євроінтеграція є абстрактним процесом.

Щодо відносин із Росією та ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі, то автори роблять дещо спекулятивний висновок про те, що уявлення переважної більшості населення України та її правлячого політичного класу «розходяться діаметрально» [152]²⁾, бо в середньому підтримка цього інтеграційного напрямку становить 50-60%, а влада на чолі з Президентом рухається в напрямку НАТО (на час публікації дослідження). Однак, не береться до уваги той факт, що різні групи правлячого класу в різні періоди новітньої історії України також «розходяться діаметрально» щодо вектору зовнішньої політики.

---

¹⁾ [152] Геополітичні орієнтації населення і безпека України. За даними соціологів / М. О. Шульга (упор.) / Інститут соціології НАН України. — К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2009. — С. 14—15.

²⁾ [152] Там само. — С. 16.

Також було проведено аналіз міжрегіональної диференціації оцінок громадян щодо економічних, соціальних, політичних і мовно-етнічних процесів та її динаміки. Автори доходять висновку, що що, попри суттєві відмінності в історичній долі різних регіонів України в складі різних держав, істотних соціально-економічних відмінностей між регіонами за більшістю показників у оцінках масової свідомості упродовж років незалежності не спостерігається. Однак, мовні практики громадян різних регіонів сприяють диференціації у ставленні до комплексу проблем відносин з Росією та ідеї приєднання України до союзу Росії та Білорусі.

З викладених вище результатів дослідження можна зробити висновок, що абстрактні виміри орієнтацій є менш валідними, ніж виміри прив'язані до конкретних обставин впровадження владних рішень в певній сфері (у випадку нашого дисертаційного дослідження — зарубіжних відносин).

Як бачимо, у вітчизняній соціології загалом зберігається окремішність вивчення політичних орієнтацій населення та його представників у владі — політиків. Зарубіжні підходи, не дивлячись на свої переваги в сенсі строгості співвіднесення орієнтацій виборців та їх представників, мають ряд суттєвих недоліків:

а) Досліджуються лише партійні програми, які є радше теоретико-ідеологічним продуктом партійних еліт, ніж комунікативним актом реальних політичних лідерів, на яких орієнтується електорат.

б) Вимірювання орієнтацій, як в ранніх дослідженнях, відбувається за заздалегідь вибудованою, теоретично навантаженою схемою. Таке вимірювання є недостатньо гнучким для фіксування змін у рівні репрезентації політиками свого електорату в умовах, що змінюються в часі, і в конкретній сфері здійснення політики (наприклад у міжнародних відносинах).

Натомість вимірювання установок електорату щодо актуальних у певний відрізок часу проблем та співвіднесення їх з висловленими установками політиків у той же відрізок часу дали б набагато повнішу і надійнішу картину репрезентації.

2.2 Зовнішньополітичні орієнтації населення України та Росії

Відповідно до концептуальної моделі, обґрунтованої у першому розділі, репрезентацію зовнішньополітичних орієнтацій населення слід вивчати в загальному контексті масових настроїв та орієнтацій громадськостей України та Росії. Тому, згідно з метою та завданнями дослідження, далі представлено методику агрегації і аналізу даних опитувань громадської думки в обох країнах, загальні тенденції в орієнтаціях, їх динаміка. Пропонується максимально можливе (за наявних даних) охоплення тем, що стосуються україно-російських відносин в досліджуваній період.

Строге порівняння зовнішньополітичних орієнтацій населення обох країн, виявлення статистично значимих зв'язків і, тим більше, взаємовпливу з використанням доступних нам даних є неможливим. Перш за все, це пов'язано з тим, що набори питань, використовуваних соціологічними організаціями (центрами, інститутами, службами і т. ін.) даних держав є відмінними. Узгоджені дослідження є рідкісним явищем і переважно обмежуються вимірюванням ставлення до 1-2 питань загального характеру: ставлення до України або Росії загалом, до можливості об'єднання, кордонів, митного контролю і под. Крім того, дослідження проводяться у різні часові періоди (в кращому випадку з розривом в тиждень, але частіше — від 1 місяця), що не дозволяє оцінити синхронність зміни громадської думки стосовно зовнішньої політики.

Виходячи з цих обмежень ми проведемо загальний порівняльний аналіз агрегованих даних опитувань проведених «Левада-Центром» (Росія), КМІС та Центром Разумкова (Україна) в досліджуваній нами період. Для цього ми спочатку тематично згрупуємо питання, які використовувались даними організаціями, а потім — порівняємо загальний напрямок зміни орієнтацій в межах кожної теми. Крім того ми виділимо загальні індекси орієнтацій, з якими проведемо кореляційний аналіз та аналіз часових рядів для виявлення загальних

тенденцій в геополітичних установках населення двох країн та їх подібності (про взаємовплив за наявності агрегованих даних говорити ми не можемо). Питання, як і у випадку порівняння орієнтацій населення України та змісту комунікації еліт, ми трансформуємо у твердження для кращої порівнюваності результатів аналізу. В тих випадках, коли це дозволить детальність зібраних даних, ми також порівнюватимемо орієнтації в регіональному вимірі, аби пов'язати наш аналіз з електоральними преференціями населення України. Однак, зауважимо, що висновки зроблені на основі цих окремих випадків не варто вважати визначальними для нашої моделі репрезентації.

Часовий період, обраний нами для порівняльного аналізу, є суттєво *більшим, ніж у випадку аналізу комунікації*. Це зумовлено, по-перше, тим, що низький рівень деталізації вторинних даних дозволяє виявити тенденції і їх зміни лише на значних проміжках часу, особливо якщо йдеться про таке досить складне ментально-політичне явище, як зовнішньополітичні орієнтації. По-друге, ми маємо на меті перевірити, чи виявлене нами співвіднесення орієнтацій народів України та Росії є особливістю досліджуваного нами періоду в комунікації владних еліт, і відповідно, пов'язане з даною комунікацією (див. концептуальну модель розділу 1), чи тенденції є більш тривалими і зумовленими радше соціально-історичними умовами, ніж актуальними політичними процесами. Тому ми використовуємо опитування починаючи з **2004 року** (останній рік перед президентськими виборами, які спричинили т.зв. «помаранчеву революцію») і закінчуючи **2010 роком** (рік після приходу до президентської влади Януковича і відповідної зміни зовнішньополітичного курсу нашої держави).

Вибірki, які застосовувались під час опитувань в Україні та Росії, дозволяють робити достатньо надійні висновки щодо орієнтацій всього населення даних країн (в межах питань, які ставилися). Однак, варто звернути увагу на різні розміри теоретичних похибок, зумовлених різним розміром та дизайном вибірки. Така різниця зумовлює різницю у трансформації результатів окремих опитувань у твердження з певним модусом (див. наступний підрозділ).

Опитування, які проводились КМІС, репрезентативні для дорослого (старше 18 років) населення України. Теоретична похибка вибірок без урахування дизайн ефекту із вірогідністю 95% не перевищувала 2,2 – 5% (залежно від об'єму вибірки та величини порівнюваних відсотків). Метод дослідження – особисті інтерв'ю та телефонні інтерв'ю (САТІ). Методом інтерв'ю опитувались 405 – 2042 респондентів у віці від 18 років, що мешкають у 69 – 127 селах, селищах міського типу та містах всіх областей та Криму, а також у Києві, за чотириступеневою стохастичною на кожному ступені вибіркою, в окремих випадках застосовувався квотний відбір респондентів на останньому етапі, випадковий відбір телефонних номерів (у випадку телефонного опитування).

Опитування Центру Разумкова репрезентативні для дорослого (старше 18 років) населення України. Теоретична похибка вибірок без урахування дизайн ефекту із вірогідністю 95% не перевищувала 1 – 2,3% (залежно від об'єму вибірки та величини порівнюваних відсотків). Метод дослідження – особисті інтерв'ю. Методом інтерв'ю опитувались 2006 – 11115 респондентів у віці від 18 років, що мешкають у 129 – 493 населених пунктах (в 75 – 306 — міських і 54 – 187 — сільських) всіх областей та Криму, а також у Києві. Опитування з числом респондентів понад 10 000 проводились спільно з КМІС.

Опитування, проведені «Левада-Центром» репрезентативні для дорослого (старше 18 років) населення Росії. Теоретична похибка вибірок без урахування дизайн ефекту із вірогідністю 95% не перевищувала 3,4%. Метод дослідження — особисті інтерв'ю. Методом інтерв'ю опитувались 1599 – 1610 респондентів у віці від 18 років, що мешкають у 127 населених пунктах.

Всього для аналізу було використано результати 156 опитувань (73 для України і 83 для Росії), які містили релевантні для аналізу питання (див. наступний підрозділ). Дані опитувань ми частково мали у вигляді масивів формату SPSS (для періоду 2005-2008 років)¹⁾. Частково — у вигляді агрегованих результатів (одномірних розподілів) з прес-релізів Центру Разумкова [153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166,

---

¹⁾ Формулювання запитань та варіантів відповідей див. в додатку Д.

167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174], та щорічників «Левада-Центру» [175, 176, 177, 178, 179, 180]¹⁾.

Основна *гіпотеза* даного порівняльного аналізу: існують відмінності зовнішньополітичних орієнтацій населення двох країн. В Україні є суспільні передумови для багатовекторності та непевності зовнішньополітичного курсу. В Росії — для більш цілеспрямованої і прагматичної зовнішньої політики.

2.2.1 Відбір та трансформація питань для порівняльного аналізу

У першому наближенні ми відбирали всі питання, які стосуються зовнішньополітичних відносин (не лише між Україною та Росією). На наступному етапі залишали лише ті питання, які мають тематичні відповідники в опитуваннях іншої країни. Наприклад, якщо питання з російського опитування стосувалося ставлення до відносин зі США, то підбирались питання в українських опитуваннях, які стосуються США. Якщо тематично відповідних питань не виявлялось, то дані питання, хоч вони і стосуються зовнішньої політики, до аналізу не залучались. Всього було виділено *11 тем, кожна з яких зустрічалася в опитуваннях щороку хоча би 1 раз*:

а) США — охоплює питання щодо ставлення до Сполучених Штатів, їх дій на міжнародній арені, американських політиків.

б) Політики України та Росії — ставлення українських респондентів до російських політиків та російських — до українських.

в) Газ — всі питання, які стосуються продажу Росією природного газу, в тому числі контрактів між Росією та Україною.

---

¹⁾ [178] Общественное мнение — 2007 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 26—29, 67—78, 150, 160—163, 208—242. [179] Общественное мнение — 2008 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 22—23, 61, 81, 99, 126—172. [180] Общественное мнение — 2009 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2009. — С. 23—24, 30—32, 75—87, 112, 119—123, 142—185.

г) Мова — питання статусу російської мови в Україні, української мови — в Росії, мовної політики загалом.

д) Україно-російські відносини — ставлення українських та російських респондентів до Росії (України), її дій на міжнародній арені, відносин між двома країнами, їх перспектив та пріоритетів.

е) «СРСР- слов'янська єдність» — ставлення до спільного історичного минулого України та Росії, перспективи відновлення слов'янської державної єдності, статусу Росії як наддержави.

ж) Грузія — ставлення до Грузії, російсько-грузинських відносин і особливо конфлікту навколо Абхазії та Південної Осетії.

и) Міжнародний тероризм — ставлення до загрози тероризму в двох країнах, співпраці з іншими країнами щодо протидії тероризму, ефективності боротьби з тероризмом у світі загалом та в Україні і Росії зокрема.

к) НАТО — ставлення до співробітництва з альянсом, вступу до нього, його дій на міжнародній арені.

л) Захід-ЄС — ставлення до Євросоюзу, країн, що до нього входять, перспектив співробітництва, вступу до ЄС, проблем взаємодії із геополітичним Заходом загалом (крім відносин із США).

м) Інші питання — проблеми, які не можна було віднести до жодної із вказаних тематичних категорій, але які відображені в опитуваннях обох країн. Таких питань було лише 2: ставлення до світової фінансово-економічної кризи та до Білорусі.

Зауважимо, що дані категорії є взаємовиключними, хоча деякі з них є більш загальними (україно-російські відносини, «СРСР- слов'янська єдність»), інші — конкретнішими. У випадках, коли питання можна було віднести до двох або більше категорій, перевага віддавалась конкретнішій категорії. У випадках суперечності між загальними категоріями перевага віддавалась тій категорії, назва якої містить ключові слова з питання (наприклад СРСР, НАТО, ЄС, захід). Застосування цих принципів дозволило однозначно розподілити всі питання за категоріями. Після відбору питань та їх тематичної категоризації ми

трансформували відповіді на них у твердження щодо яких можливе схвальне, заперечне або нейтральне ставлення. Особливості приведення описані в додатку Б.1.

Індекс зовнішньополітичних орієнтацій — загальна аналітична категорія, яка розраховується як сума відсотків підтримки / заперечення відповідних тверджень. При чому відсотки схвалення враховуються як додатні значення, а заперечення — як від’ємні. Для уникнення появи артефактів різких змін орієнтацій зумовлених непропорційною кількістю тверджень, ставлення до яких вимірюється у різні часові періоди, ми застосовуватимемо алгоритм моделювання та згладжування даних з допомогою локально-лінійної регресії *loess* (*lowess*) з параметрами згладжування $f=0,5$ (для більшої кількості точок вимірювання) та $f=0,8$ (для меншої кількості точок вимірювання) [181]. Таким чином, ми можемо порівняти зміну індексів зовнішньополітичних орієнтацій в межах більш щільного часового ряду, ніж це можливо у випадку тематичного порівняння і, тим більше у випадку порівняння окремих тверджень, якщо вони є повністю аналогічними в опитуваннях обох країн. Саме зі значеннями індексів зовнішньополітичних орієнтацій ми проводимо крос-кореляційний аналіз часових рядів для виявлення можливого зв’язку між орієнтаціями населення двох країн.

Змістовно в контексті даного дослідження індекс є співвіднесенням україноцентризму, орієнтації на геополітичний Захід та орієнтації на Росію. Під *україноцентризмом* ми розуміємо схвалення *status quo* щодо державного суверенітету, підтримки владних еліт України у випадках суперечностей із зовнішніми акторами, тенденцію до звинувачення протилежної сторони у випадку конфлікту між нею та Україною, крайній автономізм у питаннях будь-яких об’єднань з іншими державами чи міжнародними організаціями, загальна концентрація на внутрішньо-українських процесах та відторгнення чи ігнорування зовнішніх. Під *орієнтацією на геополітичний Захід* ми маємо на увазі позитивне ставлення до західних країн, політиків цих країн, західних міждержавних об’єднань, схвалення їх дій (в тому числі в історичній

перспективі), бажання приєднатись до західних об'єднань, прихильне ставлення до західної культури. Під *орієнтацією на Росію* ми маємо аналогічне позитивне ставлення до російських політиків, діяльності Росії на міжнародній арені та, зокрема, щодо України. Відповідність тверджень та вказаних загальних орієнтацій подана в таблиці Б.2 додатку.

2.2.2 Порівняльний аналіз зовнішньополітичних орієнтацій за виділеними темами

Спочатку порівнюватимемо підтримку і заперечення тверджень, які є строго відповідними для обох країн. Це або твердження, які мають абсолютно однакове формулювання або ті, які стосуються абсолютно однакових концептів та їх характеристик (див. табл. Б.1 додатку). Після чого доповнимо аналіз порівнянням ставлення до різних проблем в рамках однієї з 11 тем. Порівняльний аналіз проводився на основі агрегованих даних наведених в додатку В. Результати такого порівняння подані нижче.

2.2.2.1 США

Пріоритетність відносин зі Сполученими Штатами є стабільно низькою для населення обох країн¹⁾. До того ж в Україні кількість тих, для кого даний напрямок зовнішньої політики не є пріоритетним, є більшою, ніж в Росії, в середньому, на 10%. Подібні тенденції можна спостерігати у ставленні до США

---

¹⁾ Одномірні розподіли, формулювання питань та варіантів відповідей стосовно даної теми див. у додатку Д, [175, 176, 177, 155, 174, 168, 161], [154] Общественное мнение — 2007 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 230—238. [155] Общественное мнение — 2008 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 166—169. [156] Общественное мнение — 2009 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2009. — С. 170—174.

вцілому. В Україні жоден модус ставлення не переважає: в середньому приблизно половина (від тих, хто визначився) населення ставиться до США загалом позитивно, а половина — негативно (останні, переважно, — жителі південно-східного макрорегіону). В Росії між 2004 та 2006 роком ставлення до США було позитивним: в середньому сума відповідей «позитивно» та «переважно позитивно» складала 60%. З 2006 загальне ставлення поступово погіршується досягаючи в жовтні 2009 року відносної більшості (42%) тих, хто негативно сприймає дану державу. Але, все ж, загальне негативне сприйняття не було абсолютно домінуючим в російському суспільстві через одночасне зростання кількості тих, хто не впевнений у своєму ставленні.

Причини негативного та позитивного ставлення до Штатів в Росії та Україні також різняться. Для жителів України військова загроза з боку США виглядає малоімовірною: в найгіршому, з точки зору про-американської позиції, випадку 37% (відносна більшість) вагаються щодо реальності такої загрози (на початку 2006 року), а в найкращому — понад 70% не бачать підстав побоюватись Америки (весна 2009). Для жителів України оцінка ймовірності загрози з боку США переважно пов'язана зі сприйняттям НАТО як агресивного блоку. Для населення Росії Сполучені Штати виглядають як досить реальна загроза, хоча ймовірність прямого воєнного конфлікту між РФ та США оцінюється як низька переважною більшістю опитаних (70%). Відчуття загрози виникає, перш за все, з оцінки Америки як «світового поліцейського», що на свій розсуд наводить лад в будь-якій точці земної кулі, переслідуючи свої інтереси: більше половини респондентів переконані, що війна в Іраку спричинена бажанням США контролювати нафтові родовища в цій країні, а бомбардування Югославії та засудження Мілошевича — намаганням ще більше змінити геополітичний баланс в Європі. Понад те, абсолютна більшість опитаних жителів Росії переконана, що саме США були прямо зацікавлені у смерті Мілошевича, а відносна більшість (35%) — що США навмисне його усунули (в даному разі, значимим є відсоток тих, хто вагається).

Водночас ставлення до війни в Іраку неоднозначне: при тому, що абсолютна більшість засуджує напад США і вважає, що він призведе до затяжної і несправедливої війни, однозначної підтримки Іраку та Саддама Хусейна немає. Так, половина засуджує смертний вирок Хусейну, а половина — ставиться до нього нейтрально. Більшість населення Росії не підтримувала жодну зі сторін того конфлікту, засуджуючи при цьому американців. Причина такої амбівалентності в особливих стосунках Росії з мусульмансько-арабським світом, через наявність чеченського конфлікту (докладніше у підрозділі про міжнародний тероризм).

Схваленням наддержавних претензій Росії зумовлена оцінка загрози розширення впливу США у світі, як такого, що суперечить інтересам Росії (близько 70% підтримують цю позицію). Ретроспективно російські респонденти також вважають, що саме Штати змогли найкраще скористатися результатами Другої світової війни. Загрозою військовому паритету вважається розміщення системи ПРО в Східній Європі (62%). Відносна більшість (33-35%) вважає небезпечним вплив Америки на колишні республіки СРСР, поширення «демократії по-американськи» (32-34%), яка вважається лицемірством на догоду американським інтересам (76%), нарощування військової могутності (31-33%). Як реальний сприймається навіть негативний вплив на саму Росію (56%). Переважна більшість вбачає американський слід в конфлікті навколо Абхазії та Південної Осетії (в середньому 70%). Високий рівень патріотичних настроїв зумовлює впевненість у перемозі Росії у випадку прямого конфлікту зі США (58-65%), схвалення симетричної відповіді на розміщення ПРО — розгортання комплексів «Іскандер» (в середньому 70%), перенацілення ракет на країни Європи, на території яких розміщується ПРО (82%).

Повертаючись до українського суспільства, зауважимо, що неучасть України в геополітичному протистоянні як повноцінного гравця, виключає сприйняття Штатів як конкурента і загрози інтересам глобального рівня. В цілому жителі України менше цікавляться глобальними процесами: для 61%

війна в Іраку не стала однією з найважливіших подій року, для 79% нецікавими були президентські вибори в США 2008 року.

Водночас не варто переоцінювати анти-американські настрої в Росії. В даному разі, спільним з Україною є підтримка загальних тверджень про необхідність «взаємовигідного співробітництва зі США», «нормальності» російсько-американських (українсько-американських) відносин, позитивного сприйняття американців як народу (ставлення до народу, як ми побачимо далі, завжди відрізняється від ставлення до держави в кращий бік). Російські респонденти мають позитивні очікування від зустрічей на найвищому рівні між керівництвом РФ та США (40-46%) та амбівалентне ставлення до можливості покращення відносин у разі зміни владної еліти на більш поступливу (відповідно, відставки Путіна та Буша). Російське суспільство зі співчуттям ставиться до Америки у випадках стихійних лих в південних штатах та терористичних актів (хоча твердження про те, що США отримують таким чином покарання за приниження ісламського світу викликають сумніви, а не відторгнення).

Іншою відмінністю у причинах негативного чи позитивного ставлення до США між українським та російським суспільством є різний порядок пріоритетності напрямків зовнішньої політики. Для населення України Сполучені Штати є крайньою і взаємовиключною альтернативою співробітництву з Росією та країнами СНД, яке є пріоритетом для відносної більшості (в середньому 45%). Більш м'якою альтернативою є співробітництво з ЄС, яке, тим не менш, підтримується меншістю громадян (в середньому 30%). Для Росії (опитуваного населення) США не є альтернативою співробітництву із країнами СНД, а радше крайнім випадком співробітництва із Заходом, який часто вважається більш важливим напрямком зовнішньої політики (особливо в економічній сфері), ніж пострадянські держави (в середньому 55% та 48%, відповідно). Таким чином, в контексті відносин зі США, для більшості українського населення важливим є уникнення суперечностей з Росією, а для

російського — конкуренція зі США на глобальному рівні зі значно меншою увагою до інтересів інших країн східноєвропейського регіону.

Підсумовуючи порівняння зовнішньополітичних орієнтацій жителів Росії та України в сфері відносин зі США зазначимо, що для обох суспільств є спільним низький пріоритет даного напрямку зовнішньої політики, але причини цього різні: для Росії США є конкурентом в геополітичному протистоянні (в крайньому вимірі — ворогом), а для України — крайньою альтернативою проросійській орієнтації. Українське суспільство значно менше зацікавлене у міжнародних подіях поза межами східноєвропейського регіону і не сприймає Україну як геополітичного гравця. Спільним, водночас, є загальний миролюбний настрій відносно співробітництва зі США та ставлення до американців як народу. Далі розглянемо який вплив матиме на виявлені тенденції сприйняття трикутника Україна-Захід-Росія оцінка відносин з ЄС та іншими країнами геополітичного Заходу, за умови виключення крайньої альтернативи — США.

2.2.2.2 Захід-ЄС

У пріоритетності відносин із ЄС між Росією та Україною спостерігаємо суттєві відмінності¹⁾. Західноєвропейський вектор зовнішньої політики в аналізований період стабільно не є пріоритетним для українського суспільства, лише на початку 2005 року кількість тих, хто вважає співробітництво з ЄС найважливішим для України досягла співмірної з числом прихильників «російського» вектору кількості (37%), тобто виникла ситуація амбівалентності,

---

¹⁾ Одномірні розподіли, формулювання питань та варіантів відповідей стосовно даної теми див. у додатку Д, [175, 176, 177, 154, 168], [154] Общественное мнение — 2007 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 120—124, 239. [155] Общественное мнение — 2008 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 147—155, 168. [156] Общественное мнение — 2009 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2009. — С. 165—166, 175—176.

зумовлена сподіваннями після «Помаранчевої революції». В Росії кількість прихильників європейського вектору стабільно більша: в середньорічному вимірі 35-37%, а на початку 2004 року частка тих, хто підтримав тезу «Росія у своїй зовнішній політиці повинна насамперед орієнтуватися на ЄС» становила абсолютну більшість (54%). Крім того абсолютна більшість опитаних в Росії стабільно визнає необхідність «взаємовигідного співробітництва з країнами ЄС» (в середньому 70%) і навіть підтримує гіпотетичну перспективу вступу РФ до Європейського союзу (54%).

В Україні ситуація зі ставленням до вступу в ЄС позірно подібна: відносна більшість мешканців підтримує вступ до Євросоюзу (в середньому 48%), загалом позитивно ставляться до цього міждержавного об'єднання (в середньому 70%) та країн, що до нього входять (в середньому 60-70%). Однак, дилема багатовекторності зберігається у свідомості наших громадян, спричиняючи відсутність соціальної бази для перетворень (які, безумовно обертаються певними складнощами) в напрямку євроінтеграції. Так, лише відносна більшість жителів України вважає, що вступ до ЄС може покращити їх життя (в середньому 50%), при чому більшість жителів південно-східного макрорегіону не підтримує цю тезу. Зважаючи на те, що аргумент якості життя в Європі є найбільш позитивним для сприйняття нашим населенням, культурні та політичні аргументи щодо «європейських цінностей» та «європейської безпеки» мають значно менший потенціал для підтримки. При цьому абсолютна більшість (в середньому 90%) не вважає, що тісні стосунки з РФ заважають Україні рухатись до ЄС, не розглядає «газову дипломатію» з боку Росії засобом відвернення України від прозахідного курсу (в середньому 75%). Зауважимо, що серед російського населення відносно домінує думка, що зближення України із Заходом є негативним явищем (в середньому 46%) і пов'язують це зближення з віддаленням від Росії (в середньому 54%), відчують образу за розрив традиційних зв'язків в рамках «слов'янського світу» (60% в середньому). З іншого боку переважна більшість (в середньому 93%) російських громадян не підтримує крайню позицію щодо необхідності

прямого гальмування вступу України до ЄС. Іншими словами український соціум не хоче визнавати реальність вибору між двома альтернативами, а російський — констатує зміну вектору починаючи з 2005 року і закінчуючи кінцем 2009 року, та співвідносить цю зміну з геополітичними інтересами Російської Федерації.

Вплив бачення геополітичної ролі Росії її мешканцями має подібний до ситуації зі США вплив і на оцінку відносин з Європою. Подальше зближення із Заходом вважається недоцільним: 90% не підтримують подібну потенційну зміну президентського курсу та політики уряду. В середньому 60% вважають, що ЄС потенційно (хоч і не актуально — цю тезу підтримують лише 3%) загрожує Росії. Тому дещо неочікуваною виглядає оцінка Путіна як в цілому західно-орієнтованого політика: відносна більшість позитивних оцінок діяльності президента припадає саме на покращення відносин із Заходом (в середньому 26%), домінують позитивні очікування щодо здатності Путіна вести конструктивний діалог з ЄС (в середньому 80%), відносна більшість (30%) вважає, що Путіна на Заході добре сприймають, що за його правління відносини із Заходом значно покращились (70%). Такі, певною мірою, парадоксальні результати російських опитувань, на нашу думку, можуть бути пояснені особливим розумінням «хороших відносин із Заходом» в російському соціумі. «Хороші відносини» означають можливість для Росії мати вигоду від контактів з ЄС, переважно, в економічній сфері і, при цьому, зберігати граничну автономію в політичних питаннях, навіть якщо для цього треба вдатися до конфронтації. За такого розуміння, побудова нафтопроводу «Північний потік», укладання інших контрактів та одночасна висилка послів у випадку суперечностей з окремими країнами Євросоюзу, є хорошими відносинами, а «покращення» означає *збільшення прагматизму* та більш жорстка, в порівнянні з часами Єльцина, позиція.

Наше пояснення можна підкріпити розподілами відповідей на інші питання. Відносна більшість (в середньому 43%) вважає, що Росія має в майбутньому бути такою ж економічною розвиненою, як і країни Заходу, і

дещо менша відносна більшість (35%) — що вона такою буде в осяжному майбутньому, 70% підтримують подальше нарощування економічного співробітництва, 40% (відносна більшість) вважає, що на Заході до Росії ставляться з повагою. Країни Євросоюзу є найбільш привабливими напрямками туризму (45%). При цьому абсолютна більшість (в середньому 52%) не вважає західну демократію придатною для Росії, не вважає загалом вірним європейський шлях для Росії (72%), вважають критику з боку громадськості та політиків західних країн щодо стану справ у Росії у сфері демократії та дотримання прав людини втручанням у внутрішні справи Росії (53%), не вважають себе європейцями (60%), підтримують анти-західну риторику політиків як вияв незалежної позиції Росії (40%), вважають конфлікт навколо Південної Осетії вигідним Заходу (35%), 57% не бачать нічого поганого в загостренні дипломатичних стосунків із Заходом. В період конфлікту з Грузією зростають настрої недовіри до Заходу (52%), хоча, практично на тому ж рівні, залишається схвалення взаємовигідного співробітництва (57%). Зауважимо, що за такої конфронтаційної позиції вибіркового співробітництва, російське суспільство зберігає значний рівень самокритичних настроїв: відносна більшість (44%) визнає, що в Росії вищий рівень корупції, ніж на Заході; абсолютна більшість (52%) вважає, що до критики Заходу, все таки, варто дослухатись; відносна більшість визнає, що ситуація з дотриманням громадянських прав на Заході ще у 1970-1980х роках була кращою (водночас абсолютна більшість — 52-67% — протилежної думки щодо соціального захисту, охорони здоров'я, науки та культури). Таким чином, в російському суспільстві існує стабільне відчуття «інакшості», яка, не дивлячись на те позитивний чи негативний її модус, залишається цінною самою по собі.

Ізоляціоністський патріотизм є значною мірою спільним для українського та російського соціумів. Абсолютна більшість мешканців України (в середньому 70%) не хотіли б жити в країнах Євросоюзу. Ще більша частка жителів Росії (в середньому 85%) не прагнуть жити так (або краще), як живе середня сім'я в Західній Європі. Для більшості українських респондентів (в

середньому 60%) розширення ЄС, Шенгенської зони не стоять в переліку пріоритетних зацікавлень серед подій року. В російському суспільстві смерть Папи Івана Павла II та інші європейські події також не сприймаються з особливим зацікавленням (в середньому 15% зацікавленості серед подій року). Домінує нейтральне ставлення до можливої заборони усиновлення дітей із російських дитячих будинків прийомними батьками із країн Західної Європи (35%, відносна більшість). Так само нейтрально ставляться до рівня злочинності в Росії, порівняно із країнами Заходу (40%). Відносна більшість (39%) в кінці 2008 року вважала, що Росії варто віддалятися від західних країн, оскільки причиною світової кризи є економічна політика керівництва країн Заходу.

Підсумовуючи порівняння європейських та західних орієнтацій населення України та Росії, можемо сказати, що для мешканців обох країн напрямок відносин із ЄС є привабливим, але для українського народу пріоритетним у цих відносинах є паралельне збереження тісного зв'язку із РФ, а для Росії — збереження власної автентичності та особливого місця в глобальному середовищі, переважно з жорстких позицій. Водночас відчуття «інакшості» та ізоляціоністський патріотизм є багато в чому типологічно подібним для обох соціумів.

2.2.2.3 НАТО

Питання вступу та співробітництва із НАТО є одним із найбільш дражливих в українському суспільстві. Співвіднесення орієнтацій населення України та Росії показує нам ситуацію подібну до сфери відносин із США та Європою: українські громадяни навіть більш обережні в оцінці перспектив

відносин із даним блоком, ніж росіяни. Однак, є й деякі особливості, на які варто звернути увагу¹⁾.

Абсолютна більшість населення України не підтримує ідею вступу до НАТО (в середньому 55%), загалом негативно ставиться до цього блоку (в середньому 60%). Подібне ставлення спостерігаємо в Росії: абсолютна більшість (максимум — 92% у 2004 році) не вважає, що вступ до НАТО відповідає інтересам Росії, негативно ставиться до альянсу (в середньому — 62%). Однак з часом орієнтації дещо змінюються: зближення з НАТО, починаючи з 2005 року, не схвалює вже відносна більшість мешканців РФ (в середньому 45%), а ставлення до спільних навчань і співробітництва з метою підвищення спільної безпеки є нейтральним: варіює від неабсолютного засудження (42%) до нейтралітету відносної більшості опитаних (в середньому — 35%). Загалом потенційний вплив орієнтацій російських громадськостей на ставлення мешканців України до НАТО є меншим, ніж на ставлення до США і ЄС. Гіпотетичний вступ Росії до НАТО не означатиме автоматичну підтримку вступу тією частиною населення України, яка виступає проти або вагається: пропозиція розгляду такої ситуації в опитувальниках викликає амбівалентну реакцію респондентів, відносна більшість яких (в середньому 45%) продовжує вагатись. Крім того, абсолютна більшість (в середньому — 74%) опитаних в Україні твердить, що отримує більше інформації про НАТО з українських ЗМІ, ніж з російських. Про менший потенційний вплив також свідчить більш рівномірний розподіл негативного сприйняття НАТО за регіонами, тоді як негативне ставлення до Заходу загалом переважає у південно-східному макрореґіоні.

Суттєві відмінності у ставленні до НАТО спостерігаються в оцінках загрози, що може походити від блоку, та потенційного конфлікту з цим блоком.

---

¹⁾ Одномірні розподіли, формулювання питань та варіантів відповідей стосовно даної теми див. у додатку Д, [175, 176, 177, 153, 154, 155, 157, 161, 167, 168, 169, 174], [154] Общественное мнение — 2007 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 238. [155] Общественное мнение — 2008 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 169. [156] Общественное мнение — 2009 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2009. — С. 174.

В українському суспільстві ставлення до реальності загрози з боку НАТО змінюється протягом президентства Ющенка від нейтралітету (відносна більшість — 37%) до заперечення (70%). Розглядаючи гіпотетичний конфлікт НАТО та Росії абсолютна більшість українських громадян не висловлює бажання приєднатися до жодної зі сторін, при чому кількість тих, хто не бажає стати на бік Росії значимо більша, ніж тих, хто не бажає стати на бік НАТО. Втім, відносна більшість, все ж вагається (39%). В Росії ж більшість опитаних стабільно вважає НАТО реальною загрозою для їх держави (в середньому — 60%), підтримує підвищення боєготовності збройних сил на противагу НАТО (в середньому — 50%), створення альтернативних оборонних об'єднань (в середньому — 35%), вважає НАТО агресивним блоком, що загрожує суверенітету різних держав світу (в середньому — 42%), засуджує гіпотетичне приєднання України до НАТО, яке може створити загрозу безпеці Росії (в середньому — 60%). З іншого боку, відносна більшість (в середньому — 50%) вважає, що ісламський фундаменталізм становить більшу загрозу безпеці Росії, ніж НАТО (див. підрозділ про міжнародний тероризм).

Таким чином, два фактори суттєво зменшують потенційний вплив Росії на позицію українських громадськостей щодо НАТО:

- а) яскраво виражені ізоляціоністські орієнтації українського населення;
- б) інформаційна політика «помаранчевих», яка була відносно ефективною в тому розумінні, що змінила однозначне відторгнення НАТО на більш нейтральну позицію (для населення в цілому).

Вплив останнього фактору був підсилений конфліктом між Росією та Грузією влітку 2008 року. Тому наразі негативне ставлення до НАТО в Україні зумовлене радше стабільністю радянських установок щодо даного блоку, а також інформацією про участь блоку в неоднозначних конфліктах по всьому світу та досить невдалу (в сенсі людських втрат) участь українських експедиційних військ в цих конфліктах. Ізоляціоністська позиція українського

населення характерна і для двох інших тем — міжнародного тероризму та грузино-російського протистояння.

2.2.2.4 Міжнародний тероризм

Фактор міжнародного тероризму є одним із найголовніших у формуванні неоднозначних орієнтацій жителів РФ щодо США та НАТО. Для України вплив даного чинника — мінімальний¹⁾.

Оцінка реальності загрози міжнародного тероризму населенням України коливається від нейтралітету до відносної згоди (в середньому — 37%). Для Росії війна з тероризмом, в зв'язку з її прямою участю у конфліктах в кавказького регіону, є настільки важливою, що абсолютна більшість (в середньому — 85%) вважає союзником в даній сфері країну, яка загалом сприймається як загроза і навіть ворог геополітичних устремлінь Росії — США. Терористичні акти в зарубіжних країнах сприймаються як загроза всьому світу, в тому числі й Росії: схвалення цього твердження коливається від відносної (44%) до абсолютної підтримки (83%). Однак, неприязне ставлення до активності США на міжнародній арені дається взнаки і в цій сфері: «війна з тероризмом», яку ведуть США вважається чинником зменшення безпечності у світі (в середньому — 63% підтримки), загалом дії Америки сприймаються як неефективні (в середньому — 56% підтримки), існує впевненість в тому, що Сполучені Штати не зможуть захистити власних громадян від подальших терактів (в середньому — 54% підтримки). Не дивлячись на загальне співчуття американцям у зв'язку із терактом 11 вересня (характерне і для України), теза

---

¹⁾ Одномірні розподіли, формулювання питань та варіантів відповідей стосовно даної теми див. у додатку Д, [175, 176, 177, 161], [154] Общественное мнение — 2007 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 44, 83, 156—160. [155] Общественное мнение — 2008 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 45, 66. [156] Общественное мнение — 2009 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2009. — С. 55, 84, 116—119.

про те, що Штати отримують по заслугам за «агресивну політику в інших країнах» викликає амбівалентне ставлення (41% нейтрального сприйняття).

2.2.2.5 Грузія

Абсолютна більшість українського населення стабільно позитивно ставиться до Грузії (середній рівень суми «добре» і «дуже добре» — 62%)¹⁾. На ставлення суттєво не впливали ні політичні події всередині країни, ні конфлікт з Росією. У загальному підсумку, в українському суспільстві інтерес до подій в Грузії та протистояння у Південній Осетії був досить низький: у 2007 році серед подій року Грузія згадувалась у 38% випадків, а у 2008 — лише у 9%. В Росії, натомість, ставлення почало погіршуватись із приходом до влади Михайла Саакашвілі і досягло мінімуму в період конфлікту навколо Південної Осетії (56% — сума «погано» і «дуже погано»). Відносна більшість називала російсько-грузинську війну серед подій року (39%).

Російські та українські оцінки війни літа 2008 року та противників, які брали в ній участь, також різнилились. Переважна більшість українських респондентів вагалась щодо підтримки однієї зі сторін, хоча кількість тих, хто підтримував Росію становила відносну більшість (31%) за рахунок переважного схвалення її дій південно-східному макрорегіоні (52%) та досить невиразної позиції жителів центрально-західних областей: від 15 до 19% підтримували Грузію, переважна більшість інших вагалися або не підтримували жодну зі сторін. Більшість опитаних не вважали правомірним застосування сили ні Грузією (55%), ні Росією (52%). В даному разі також спостерігаємо регіональні

---

¹⁾ Одномірні розподіли, формулювання питань та варіантів відповідей стосовно даної теми див. у додатку Д, [175, 176, 177, 157, 158, 159], [154] Общественное мнение — 2007 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 207, 216—218. [155] Общественное мнение — 2008 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 129—135. [156] Общественное мнение — 2009 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2009. — С. 153—158.

особливості: на заході та в центрі лише відносна більшість (44%) дотримувалась такої точки зору щодо Грузії, а на сході та півдні — абсолютна (78%); щодо Росії маємо ще більшу незгоду: 70% несхвалення дій на заході та в центрі, 52% схвалення на сході та півдні. Аналогічна ситуація щодо визнання Росії агресором: 55% жителів центрально-західного регіону визнавали агресивність дій Росії, а на сході та півдні ставлення було амбівалентним (між підтримкою і запереченням тези про агресивність немає статистично значимої відмінності). Таким чином, українська громадськість загалом залишалась невпевненою щодо сутності цієї війни. Для різних тверджень невпевненість переважала то серед прихильників про-російського геополітичного курсу, то серед його противників.

В Росії орієнтації були більш однозначними. З 2004 до 2008 року схвалення втручання Росії у суперечності між Грузією та Південною Осетією змінюється від непевності (половина за втручання, половина — проти), до відносної підтримки (в середньому — 38%) з більшістю тих, хто вагається, до абсолютної підтримки тези, що російські війська мають перебувати у Південній Осетії (в середньому — 54%). Поступово збільшується і частка тих, хто вважає Грузію однією із п'яти найбільш ворожих до Росії країн: з 38% у 2004 до 44% у 2008 році. Дії російської влади ще до протистояння 2008 року переважно підтримувались: переважна більшість (54%) вважала, що дії російського керівництва щодо Грузії зміцнять міжнародний авторитет РФ, відносна більшість (44%) — що вони зміцнять позиції Росії у кавказькому регіоні, при цьому більшість (57%) визнає, що відносини із Грузією погіршаться через ці дії. З іншого боку, саме на Грузію покладається відповідальність за загострення відносин аж до загрози кровопролиття: в середньому 51% опитаних вважали Грузію агресором в період 2006-2008 років, 60% були переконані, що військове втручання Росії було єдино можливим виходом із ситуації, що склалась.

Геополітичні орієнтації російського населення, окреслені нами вище, значною мірою впливають і на ставлення до дій Грузії: відносна більшість (44%) вважала, що Грузія вдалася до сили, аби вступити до НАТО, абсолютна

більшість (в середньому — 85%) — що можливий вступ Грузії до НАТО створить загрозу безпеці Росії. В середньому 60% вважають Грузію зарубіжною країною. Позиція щодо можливих територіальних змін є більш м'якою: існує лише відносна підтримка незалежності Абхазії (максимум 40%), невпевненість щодо потреби включити її до складу РФ (33%) та дещо вищі аналогічні показники щодо Осетії — 46% та 40% відповідно. Так само більш м'яким є ставлення до Євросоюзу: абсолютна більшість (59%) підтримує врегулювання грузино-осетинського конфлікту за його участі.

Підсумовуючи зазначимо, що саме такі кризові ситуації, як війна літа 2008 року, дозволяють чітко окреслити співвіднесення зовнішньополітичних орієнтацій в Україні та Росії та спрогнозувати можливу реакцію населення обох країн на конфлікти в регіоні. Не дивлячись на те, що оцінки дій Росії досить однозначно розділяють українське суспільство, пряма підтримка втручання в справи інших країн з боку РФ є дуже малоймовірною в усіх регіонах нашої держави. Відхід від єдиного сприйняття зовнішньої політики народами України та Росії під час президентства В. Ющенка та В. Путіна ще більше закріпився. Якою мірою спільне минуле в рамках однієї держави все ще впливає на зовнішньополітичні орієнтації розглянемо в наступному підрозділі.

2.2.2.6 «СРСР- слов'янська єдність»

Ностальгія за СРСР притаманна обом суспільствам приблизно однаковою мірою¹⁾: в середньому 65% опитаних в Україні та 67% в Росії шкодують про розпад Союзу. Однак ставлення до гіпотетичних перспектив відновлення

---

¹⁾ Одномірні розподіли, формулювання питань та варіантів відповідей стосовно даної теми див. у додатку Д, [175, 176, 177], [154] Общественное мнение — 2007 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 27—28, 204, 208. [155] Общественное мнение — 2008 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 74, 126—127, 152—154, 176—178. [156] Общественное мнение — 2009 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2009. — С. 144, 188.

подібного об'єднання є різною. В Україні подвійне громадянство із Росією схвалює абсолютна більшість (54%), тоді як в Росії лише відносна більшість (48%) підтримує запровадження полегшеної процедури набуття російського громадянства жителями колишніх республік СРСР. В Україні та Росії ідея об'єднання в одну державу не підтримується абсолютною більшістю населення, але в Україні прихильників значимо більше, ніж в Росії: в середньому 80% та 85% заперечення відповідно. Крім того, в Україні ставлення до цієї можливості менш стабільне: на початку 2009 року кількість противників об'єднання знизилась до 77%, а в Росії, починаючи з 2004 року, ніколи не опускалась нижче 83%. Видається, що українське населення, формуючи свою позицію з даної проблеми, більш чутливо реагує на зовнішню кон'юнктуру: під час загострення «газових» проблем зростає (максимум до 22% у лютому 2009 року) підтримка ідеї об'єднання (очевидно, у розрахунку на зниження цін на енергоносії до внутрішньо-російських), а під час воєнних конфліктів, в яких бере участь північний сусід, — падає (мінімум до 10% восени 2008 року). Однак кількість замірів дозволяє нам лише припускати наявність такої тенденції, а не надійно стверджувати її істинність.

Подібна ситуація і з можливістю об'єднання в рамках союзу України, Росії та Білорусі. Абсолютна більшість населення України (в середньому 56%) вважає, що українському народу краще було б жити в такому союзі, при чому у центрально-західному макрорегіоні більшість не згодна з цим твердженням (52%), але їх пропорція менша, ніж у південно-східному, де прихильників в середньому 89%. В Росії лише відносна більшість (в середньому 32%) підтримують об'єднання кількох колишніх республік СРСР у більш тісні союзи. Орієнтації російських респондентів, на перший погляд, виглядають суперечливо: відновлення СРСР в колишньому вигляді не підтримує в середньому 82%, але і незалежне існування держав СНД також не підтримується 85%. Судячи з усього, концепція нового панславізму, підтримувана жителями Росії, виглядає так: Російська Федерація повинна існувати як окреме державне утворення, не обтяжуючи себе клопотами

метрополії в рамках слов'янської імперії, але при цьому зберігати ключові позиції в регіоні, не допускати зовнішніх впливів та сприяти його єдності переважно в культурно-гуманітарній площині. Економічна політика має бути максимально прагматичною, такою що виходить з інтересів Росії і не стосується концепції культурної єдності.

Наше пояснення підкріплюється схваленням опитаними таких тверджень: росіяни, українці та білоруси — три гілки одного народу (в середньому 78%); Україна не є «закордоном» (в середньому 55%, поступове падіння з 2004 до 2009 року від 68 до 52%); для Росії було б більш корисним, щоб Україна була незалежною країною, що має добрі взаємовигідні відносини з Росією (відносна більшість, в середньому 48%); інтересам Росії не відповідає «автономізація» чи відторгнення від України регіонів з переважно російськомовним населенням, як то Крим чи Донбас (в середньому 82%); в Росії не може відбутись зміна влади, подібно до «Помаранчевої революції» в Україні (в середньому 62%); Росія має дотримуватись власних економічних інтересів та не втручатись у справи сусідів (55%); утримання колишніх республік СРСР під контролем РФ будь-якими засобами (навіть силою) вважається недоцільним (56%); в майбутньому Російська Федерація не має залишатись у нинішніх межах (58%); Росія має втрутитись у ситуацію із введенням нового митного режиму з Придністров'ям, введеним Україною та Молдовою; Росія надто м'яко ставиться до республік колишнього СРСР (відносна більшість, в середньому 37%); Придністров'я має входити до складу РФ (відносна більшість, в середньому 36%); можливий вихід України та Грузії зі складу СНД не зашкодив би інтересам Росії (58%), але загальне ставлення до такого виходу — негативне (47%); Росія правильно використовує військову силу та загрозу її застосування (64%); відносна більшість не вважає екстремістськими діяльність про-російських молодіжних угруповань у Прибалтиці та інших сусідніх країнах (41%); для Росії не є корисним економічний та політичний контроль над Україною (60%); .

Концепція «великого історичного минулого», повсюдно пропагована в Росії, спричиняє практично цілковите схвалення радянської могутності та

визнання її недостатності в сучасних умовах, унікальність Росії в глобальному вимірі: переважна більшість (в середньому 52%) вважає, що зараз Росія не є великою державою¹⁾, не є повноправним членом «вісімки» найвпливовіших держав світу (коливається від відносної підтримки 39% до відносного заперечення 42%) і нинішнє російське керівництво поки що не здатне відновити її велич (83%), відносна більшість вагається з приводу того, чи не прогнала Росія протистояння Заходу (37%), бажає жити у величезній країні, яку поважають і побоюються інші (75%). Вважають, що розпаду СРСР (65%) і загалом «соціалістичного табору» (52%) можна було уникнути і шкодують за СРСР саме через втрату приналежності до великої держави (55%). При цьому твердження про те, що розпад «соцтабору» був корисним для інших країн, крім Росії (відносна більшість — 44% — вважає, що саме для неї такий розвиток подій був шкідливим) сприймається нейтрально (35%). Більшість переконана, що якби у 1985 році не почалась перебудова, то вдалося б уникнути конфліктів та потрясінь, зберегти єдину велику країну і життя поступово покращувалось би (72%), що включення прибалтійських країн (Литви, Латвії та Естонії) у 1940 році було результатом добровільного волевиявлення народів цих країн (60%), що головним результатом перемоги над Японією у Другій світовій війні стало повернення втрачених територій (49%), що Радянський Союз міг би перемогти у ВВВ²⁾ без допомоги союзників, що Росія — це Євразійське держава, у якій власний історичний шлях розвитку (76%), яка має велике призначення (82%), духовна культура якої найкраща у світі (80%), її не може зрозуміти «західна людина» (90%). Відчуття особистості підкріплюється також переконанням, що Росія завжди викликала у інших країн ворожі відчуття і зараз мало хто бажає їй добра (65%). Переважна більшість вважає найбільшою внутрішньою загрозою національний сепаратизм та можливість відділення північнокавказьких республік (84%), при цьому лише відносна більшість (41%) проти відділення Чечні, визнає, що за 10 років другої чеченської війни «федеральними силами»

---

¹⁾ Однак влітку 2008 року настрої суттєво змінюються і вже 77% вважають, що Росія сьогодні може вважатись великою державою.

²⁾ Велика Вітчизняна війна.

порушувалися російські закони і права людини (46%), втім ці порушення були виправданими (59%), а війна не була даремною (61%).

Особливістю сприйняття державної величі сучасними жителями Росії є матеріалістично-прагматичні позиції щодо допустимих умов її відновлення: в порівнянні з внутрішньо-економічним розвитком та дотриманням соціальних стандартів для абсолютної більшості не є пріоритетними ні стримування впливу США на вирішення міжнародних проблем (86%), ні підтримання ядерного паритету із Заходом (94%), ні стримування західного впливу на Росію (83%); переважна більшість хотіла би бачити Росію перш за все країною з високим рівнем життя, хай навіть і не наймогутнішою у світі (62%), розвиток і покращення відносин з іншими країнами не пов'язується безпосередньо з приватними інтересами опитаних (81%), водночас підтримується відкритість російського ринку для зарубіжних товарів (57%), можливість зберігати свої заощадження у зарубіжних банках (44%), . Саме ці орієнтації, спричинені ринковими умовами, найбільшою мірою зумовлюють підтримку тверджень щодо економічного прагматизму в зовнішній політиці, ніж стратегічне бачення місця Росії у світі. Стратегічні орієнтації щодо майбутнього та вектору розвитку більшою мірою визначаються підтримкою тверджень з політичної, культурної та історичної сфери.

Жителі України, за таких умов, не відчують зовнішньополітичної активності Росії або ставляться до неї максимально лояльно. Для домінуючої більшості зменшення залежності від Росії не є одним із пріоритетів зовнішньої політики (88% в середньому), при цьому відносна більшість (в середньому 48%) вважає що північний сусід прагне домінувати на пострадянському просторі і включити його країни до сфери свого впливу. Ставлення до втручання Росії у внутрішньополітичні справи України є регіонально обумовленим: відносна більшість жителів центрально-західного регіону (49%) бачить таке втручання, а абсолютна (57%) більшість південно-східного — ні; результатом маємо відносну не підтримку цієї тези (36%).

Таким чином, після кільканадцяти років державної незалежності України та Росії у населення цих країн сформувалось суттєво різне сприйняття недавнього спільного історичного минулого. Для обох народів воно є значимим, однак для переважної більшості населення України ідея слов'янської єдності є більш ірраціональною, ніж для мешканців Росії. Існують всі передумови для громадської підтримки (або принаймні толерування) лідерських позицій Російської Федерації в регіоні: ідея культурної єдності стабільно підтримується переважною більшістю населення Росії; українська громадськість розділена у ставленні до цього питання за регіональним принципом, при чому про-російська частина є більш гомогенною та стабільною у своїх орієнтаціях, а їх опоненти більш розділені та непевні (значимо більша кількість тих, хто сприймає дану тематику питань нейтрально або амбівалентно); мешканці України більшою мірою піддаються кон'юнктурним змінам, деякі з яких прямо залежать від активності Росії в економічній сфері; мешканці Росії настроєні рішучіше, щодо відновлення державної величі РФ на рівні СРСР, хоча їм, як і народу України притаманна орієнтація на особисті матеріальні інтереси в питаннях економічних відносин та щодо деяких політичних проблем. Водночас не існує суспільних передумов для відновлення СРСР в колишньому вигляді. За період президентства Ющенка відбулась деяка трансформація орієнтацій населення України в бік культурно-політичного ізоляціонізму та толерантнішого ставлення до про-західного вектору (та жодним чином не підтримка його), однак невдала зовнішньоекономічна діяльність у сфері відносин із Росією та активне застосування «газової» дипломатії з її боку не дала можливості «помаранчевим» політикам закріпити дану тенденцію. В наступних двох підрозділах ми розглянемо детальніше позиції саме щодо сучасних проблем україно-російських відносин, окремо звертаючи увагу на «газове» питання.

2.2.2.7 Україно-російські відносини

Передусім варто відзначити різну пріоритетність для населення України відносин з Росією та для населення Росії відносин з Україною¹⁾. Для російських респондентів на першому місці стоять відносини із країнами СНД загалом, час від часу з деякими преференціями щодо Білорусі: ставлення до цього напрямку змінюється від амбівалентного (49%) відносно західної альтернативи у 2004 році до відносної більшості (42%) на початку 2009 року із середнім показником 38% підтримки. Щодо України, то пріоритизація відносин з нею змінюється від амбівалентної у 2004 (40% проти такої ж кількості прихильників інших векторів) до неважливої у 2008 (лише 21% підтримує твердження, що Росії слід якомога тісніше співробітничати з Україною) із середнім показником 27%. Для переважної більшості населення України ситуація виглядає цілковито протилежно: відносини із країнами СНД загалом стабільно оцінюються як непріоритетні (в середньому 83%), в той час як відносини саме з Росією важливі для відносної більшості опитаних: в середньому 42%, суттєве падіння фіксуємо лише на початку 2005 року — до 35%, що очевидно пов'язано з приходом до влади В. Ющенка та про-європейськими сподіваннями.

Ставлення російського населення до «помаранчевої» команди та її дій поступово змінювалось від нейтрального на початку 2005 року до відносно негативного у 2008. Так в кінці 2004 року відносна більшість опитаних сумнівалася з приводу того, що у разі перемоги В. Ющенка на президентських виборах Україна відійде від дружби з Росією (лише 35% підтримували цю тезу). Загалом в цей період політична криза та вибори в Україні не виглядали для переважної більшості (82%) важливими в порівнянні з іншими подіями року; дещо менша частка (56%) не слідувала уважно за перебігом подій в нашій

---

¹⁾ Одномірні розподіли, формулювання питань та варіантів відповідей стосовно даної теми див. у додатку Д, [175, 176, 177, 162, 163, 170], [154] Общественное мнение — 2007 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 214—216. [155] Общественное мнение — 2008 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 127—129. [156] Общественное мнение — 2009 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2009. — С. 148—153.

країні. На початку 2005 року очікування з приводу того, що відносини між Україною та Росією в найближчі роки будуть розвиватись та покращуватись було амбівалентним (40% підтримки при співмірній частці заперечень та великій кількості тих, хто сумнівається). При цьому переважна більшість опитаних (67%) вважала, що в умовах приходу до влади опозиційних сил керівництву Росії слід домагатись встановлення дружніх відносин з новим керівництвом України, хоча його обрання не сприймалось як вияв демократії — відносна більшість — 45% — була переконана, що Росія більш демократична країна, ніж Україна. Оцінка ставлення нової влади до Росії була переважно нейтральною (46%). В середині 2005 року амбівалентність все ще зберігалася: за оцінками опитаних Україна не входила ні в п'ятірку найбільш дружніх до РФ держав, ні найбільш ворожих, хоча частка тих, хто долучив її до останньої категорії вже була значимо більшою на 4%.

Щодо найважливішого для російської громадськості сфері зовнішньої політики — регіону СНД — також не було певності: відносна більшість (42%) очікувала тривалих та важких пошуків згоди між державами-членами, але конфлікти між ними та повний розпад СНД видавались малоімовірними (89% та 92%, відповідно, висловили незгоду з такими твердженнями). Виникали також побоювання, що в недалекому майбутньому в деяких країнах СНД можуть відбутися події, подібні до «помаранчевої революції» в Україні, хоча загалом відносна більшість (42%) сумнівалась щодо істинності такого прогнозу. Означені нами тенденції до підтримки домінантного становища Росії в регіоні мали відбиток і на очікування щодо позиції РФ за нових умов. Так, 78% опитаних однозначно підтримували збереження російських військових баз в Криму (при цьому 69% не підтримували ідею повернення Криму до складу РФ), 80% схвалювали втручання Росії у внутрішні справи сусідніх держав для захисту росіян, що там проживають. При цьому в Україні абсолютна більшість (в середньому 72%) опитаних як до «помаранчевої революції», так і після неї не розглядали Росію як реальну зовнішню загрозу нашій державі та, конкретніше, не розглядали як загрозу суверенітету України (в середньому 86%).

В сфері економіки важливою для російсько-українських відносин була тема створення ЄЄП, обговорення якої почалося за президентства Кучми, не втратила своєї актуальності і за президентства Ющенка, особливо для російських громадськостей. Підтримка створення даного економічного об'єднання в Росії в середньому становила 64% з максимумом у 76% в кінці 2004 року. В Україні ідея приєднання до ЄЄП була менш популярною, але також підтримувалась більшістю населення: в середньому 53%, максимум в середині 2005 року — 63% та мінімум в кінці 2006 року — 31%. Підвищення підтримки вступу на початку президентства Ющенка, на нашу думку, пояснюється зростанням побоювань щодо різкої зміни зовнішньополітичного вектору та розриву дружніх зв'язків з Росією і відповідна мобілізація громадськостей, для яких останні є важливими. Зниження підтримки, швидше за все, обумовлювалось втратою актуальності об'єднання у такому форматі та переходу до обговорення інших альтернатив, що спостерігається і в російському суспільстві. Вже в кінці 2004 року 77% російських респондентів не називали створення ЄЄП серед пріоритетів діяльності уряду (зауважимо, що серед альтернатив були внутрішні економічні питання, які для обох народів стабільно пріоритетніші).

Іншим важливим питанням, що стосується зовнішньоекономічних відносин, є вступ до СОТ (Світової організації торгівлі). Підтримка вступу в обох суспільствах була достатньо стабільною і високою, хоча цей напрямок був так само непріоритетним, порівняно з внутрішніми проблемами (в Росії в середньому 87% не називали його серед важливих задач для уряду). В Україні абсолютна більшість позитивно ставилась до СОТ (в середньому 60%). При цьому в порівнянні з іншими спільними проектами одночасний вступ з Росією до СОТ не виглядав важливими для 90% українських респондентів. В Росії в середньому 58% респондентів стверджували, що вступ до СОТ відповідає інтересам РФ, але 96% не вважали необхідним одночасний вступ до організації разом з Україною.

Окремої уваги в сфері економічної взаємодії двох держав заслуговує тема газу, оскільки вона залишалась проблематичною протягом всього досліджуваного періоду, залишається проблемною і сьогодні.

Газ. В російському суспільстві достатньо поширене усвідомлення важливості енергоносіїв як потужного засобу внутрішнього зміцнення Росії та підвищення її впливу на міжнародній арені. Абсолютна більшість (в середньому 52%) опитаних підтримувала тезу про те, що відносний фінансовий добробут Росії сьогодні зумовлений високими світовими цінами на енергоносії. Ще більша частка опитаних (59%) вважала, що керівництву Росії слід використовувати залежність європейських країн від поставок російської нафти та газу для того, аби досягати своїх цілей. Відносна більшість (46%) вважала, що стабільність в Росії загалом — це результат цін на нафту та газ у світі. Водночас перспективи розвитку РФ в майбутньому абсолютна більшість (62%) не пов'язувала з поставками нафти та газу за високими цінами. В порівнянні з іншими соціально-економічними темами пріоритет теми енергоносіїв не високий: на початку 2006 року в переліку інших проблем можливе зниження ціни на нафту та газ, як таке що турбує, обирали лише 3% опитаних. Серед подій року ріст чи зниження цін на енергоносії в середньому обирали 19% опитаних. Більшість (52%) також усвідомлювала, що загальне підвищення цін на енергоносії призведе до росту цін на всі товари та послуги.

За умов таких прагматичних та кон'юнктурних орієнтацій російських громадськостей, в Україні абсолютна більшість (в середньому 61%) все ж була переконана, що покращення відносин між двома державами — це саме стабілізація на тривалий період ціни на газ. 80% опитаних в кінці 2006 року не вірили в те, що Росія значно підвищить ціни на газ для України, а встановлена на той час ціна вважалась свідченням «потепління» україно-російських відносин абсолютною більшістю (58%) в південно-східному регіоні, на заході та в центрі сумнівалися щодо цього (43%). Лише відносна більшість (42%) в кінці 2006 року не підтримувала ідею частково пожертвувати національними інтересами заради невисокої ціни на газ (65% в центрі та на заході, 44% на

сході та півдні). В конкретніших питаннях позиція була більш вираженою: 56% не підтримували передачу під російських контроль української газотранспортної системи (67% в центрі та на заході, 50% на сході та півдні), 88% не вважали найкращим вирішенням газових криз передачу в управління українських газопроводів російській стороні в обмін на постачання російського газу за попередніми низькими цінами. В той же час ідея збільшення енергонезалежності України не набула особливої підтримки: лише 40% (хоча це і відносна більшість) вважали, що наша держава має використовувати газ власного видобутку для населення.

Під час конфліктів між Україною та Росією навколо ціни на газ в українському суспільстві також домінувала досить м'яка позиція. Відносна більшість (в середньому 46%) не схильні були обвинувачувати в ситуаціях, які виникали, жодну зі сторін. Абсолютна більшість опитаних (81%) не вважали, що газові кризи зумовлені бажанням Росії демонструвати ненадійність України перед ЄС, 72% не вважали, що кризи зумовлені бажанням Росії контролювати газотранспортну систему України, 85% не схильні були обвинувачувати у кризах діяльність російсько-української компанії «РосУкрЕнерго». Найбільше число опитаних (35%) погоджувались з певним підвищенням ціни на газ за умов одночасного підвищення тарифу на транспортування російського газу українськими трубопроводами. Абсолютна більшість не підтримувала конфронтаційні варіанти: наполягання на попередніх домовленостях та подача позову до міжнародного арбітражу (80% проти), відбирання російського газу, який постачається до ЄС українськими трубопроводами (96% проти), припинення постачання російського газу до ЄС і відмова від його споживання (97% проти).

На початок 2009 року в поглядах мешканців нашої країни панувала тенденція покладати відповідальність за проблеми з газовим питанням на владну еліту України і особисто президента Ющенка. Так відносна більшість (40%) опитаних у лютому 2009 року вважали, що переговори щодо газу зірвав президент України, 42% вважали, що газові кризи зумовлені нездатністю

Ющенко домовитись. До діяльності Тимошенко в цій сфері ставлення було більш лояльним, однак також не цілковито схвальним: відносна більшість опитаних (45%) вважали, що результат переговорів Тимошенко щодо газу — прийнятний, 94% не вважали, що він є вигравшим для нашої держави. Інші учасники переговорів переважно не брались до уваги: 99% не вважали, що переговори щодо газу зірвав керівник «Нафтогазу» Дубина, 89% не звинувачували в цьому «РосУкрЕнерго».

В російському суспільстві домінували набагато більш виражені про-російські орієнтації та підтримка дій владних еліт Росії, яка лише посилювалась у кризові періоди. Абсолютна більшість (в середньому 79%) перед початком кожних переговорів не вважала, що Росії слід дотримуватись всіх угод та поставляти газ до України за колишніми цінами, 60% (в середньому) вважали, що газ до України слід поставляти за ринковими цінами. Після призначення В. Януковича у 2006 році прем'єр-міністром України абсолютна більшість (74%) російських респондентів не підтримувала зниження ціни на газ для нашої держави в зв'язку з переконфігурацією владних еліт. Під час криз відносна більшість (51% в середньому) була переконана, що за «газовий» конфлікт відповідальність передусім несе керівництво України. 57% вважали, що «газові» конфлікти будуть мати серйозні та довготривалі негативні наслідки для відносин між двома країнами. 71% підтримували припинення постачання газу в Україну та Західну Європу через Україну. Підтримка жорсткої позиції у переговорах, на нашу думку, зумовлювала достатньо нейтральне (30% тих, хто сумнівається) ставлення до тези, що Росія була у вигравші від того, як розв'язувався кожен «газовий» конфлікт. Зазначимо, що кожна з криз викликала суттєву увагу та обговорення в російському суспільстві: в середньому 22% опитаних називали «газові війни» серед подій року.

З викладеного можемо зробити висновок, що ініціативна позиція російських владних еліт під час публічного обговорення «газового» питання мала суспільні передумови. Переважно безініціативна¹⁾ позиція українських

---

¹⁾ Маємо на увазі комунікативну стратегію реакції на зовнішні впливи.

політиків також відтворювала орієнтації українського суспільства. Однак, потенціал до взаємовпливу між орієнтаціями жителів двох країн — малоімовірний: твердження, які вважаються правдивими більшістю опитаних в Україні не відповідають очікуванню в російському суспільстві і діям керівництва Росії. Йдеться, наприклад, про потенційне покращення економічних відносин між країнами у разі зміни владних еліт в Україні, очікуване українськими респондентами та заперечуване російськими. Спільною для обох народів є лише значимість «газової» теми.

Тенденції, виділені нами у ставленні до ЄП у 2005 році, поступово закріплюються в українському суспільстві й щодо інших сфер міждержавних відносин. Протягом 2005-2010 років спостерігаємо поступове зростання неприйняття розриву тісних контактів з Росією в Україні та охолодження ставлення до української влади (держави) в Росії. Так, уже в кінці 2006 року абсолютна більшість опитаних (83%) в Україні визнавала погіршення відносин між державами і *не* звинувачувала в цьому Росію. В цьому випадку також існували регіональні відмінності (67% на заході та 97% на сході підтримували твердження в такому форматі), однак абсолютна більшість мала такі орієнтації в усіх регіонах. В центрально-західному регіоні також спостерігалась тенденція до звинувачення обох сторін. На кінець 2008 року вже 35% всього населення визнавали, що україно-російські відносини однозначно погані, абсолютна більшість (58%) — що відносини нестабільні. В кінці 2009 року 42% вважали, що більш тісні контакти з Росією можуть покращити життя пересічного жителя України. Регіональна поляризація навколо цього питання була значною: на заході 76% не підтримували цю тезу, а на сході підтримка становила понад 50% (з невеликим відсотком заперечень і значною часткою нейтралітету). Контакти з мешканцями Росії могли сприяти закріпленню схвалення вказаного твердження, оскільки абсолютна їх більшість (в середньому 52%) погоджувалась із твердженням, що через п'ять років життя в Росії буде кращим, ніж в Україні.

В кінці 2004 року абсолютна більшість (68%) опитаних в Росії вважали, що відносини між Україною та Росією — хороші, а позитивне ставлення до України було на рівні 72%. В середині 2005 року останній показник знижується до 67%, в кінці 2005 — до 63%. При цьому вже 51% визнають, що відносини між двома державами не є нормальними, 57% вважають причиною зміни, що відбулись в Україні після перемоги В. Ющенка на президентських виборах. На початок 2006 року позитивне ставлення до України падає до 54%, за місяць — до 51%. Переважна більшість (56%) не вважає, що слід докладати всіх зусиль для збереження добросусідських відносин з Україною. В середині 2006 року відносна більшість опитаних (42%) не певна, чи будуть відносини з Україною погіршуватись надалі. Оцінка ворожості не досягала крайнощів, оскільки в кінці 2006 року 93% опитаних не вважали, що для Росії існує будь-яка загроза з боку України.

На кінець 2006 року в російському суспільстві, видається, виникає розуміння, що на тодішній стан відносин з Україною впливає також і жорстка позиція російського керівництва. Однак загальне схвалення такої позиції зумовлює нейтральне (48%) ставлення до тези, що якби Путін пішов з поста президента, то відносини між державами покращилися б. При цьому 16% вважали, що найбільшим досягненням Путіна за роки правління є співробітництво з іншими країнами СНД — це найбільша частка серед тих, хто звернув увагу на зовнішньополітичні досягнення. Тут варто пригадати наше пояснення «хороших відносин» із Заходом, яке ми давали вище.

Між 2007 та 2008 роком ставлення до України з боку російського населення дещо покращилось і коливалося між 58% та 67% позитивних оцінок. Абсолютна більшість (56%) вважала, що кордони між Україною та Росією не повинні бути закритими, із візами та митницями. Однак більшість (в середньому 50%) все ще вважали, що відносини між країнами не є хорошими, вагались (40%) з приводу необхідності зміцнювати співробітництво з нашою країною. Абсолютна більшість опитаних (в середньому 72%) були переконані, що Україна ставиться до Росії більш недружньо, ніж Росія до неї.

Суттєве відхилення від описаного співвіднесення орієнтацій спостерігаємо лише влітку 2008 року, коли конфліктна риторика навколо протистояння в Південній Осетії зумовила синхронно негативне ставлення сторін одна до одної. В цей період близько 50% опитаних в Росії були переконані, що Україна налаштована до РФ вороже, 80% стверджували, що відносини між нашими державами — однозначно погані, 79% вважали, що Росії не варто тісно співробітничати з Україною. Населення останньої стало менше пріоритизувати відносини із Росією (схвалення цього напрямку знизилось до 41%), зросла частка тих, хто підтримував закритість кордонів із Росією.

На початок 2009 року все ще зберігався високий показник негативного ставлення до нашої держави в російському суспільстві — 62%. За оцінками респондентів Україна вперше увійшла в п'ятірку найбільш ворожих до Росії держав (41% підтримав цю тезу). На середину 2009 року негативне ставлення до України знижується до 56%, підтримка відкритості кордонів знову зростає до 55%. Більшість (57%) не підтримує тезу, що колишні республіки СРСР (Прибалтика, Україна, Грузія і т.д.) — вороги Росії. В кінці 2009 року ставлення до України стає переважно нейтральним (46%), а на початку 2010 року — знову позитивним (59%).

Варто зазначити, що зміна ставлення мешканців Росії до держави Україна та мешканців останньої до Росії, не відбувалась синхронно зміні ставлення населення один до одного. Загалом воно було позитивним, хоча ставлення українців до росіян завжди було кращим, ніж навпаки (в середньому 93% та 77%, відповідно). Абсолютна більшість російських респондентів (в середньому 92%) не підтримували ідею обмеження проживання українців на території РФ. До того, що на російських будівництвах можна зустріти робітників з України та інших країн «близького зарубіжжя» відносна більшість (в середньому 44%) ставилась нейтрально. При цьому відносна більшість (47%) підтримувала тезу, що росіяни в Росії повинні мати переваги перед іншими народами.

Найбільша автономія поглядів між населенням двох країн існує в *релігійній сфері*. В Російській Федерації в середньому 59% з незначною тенденцією до зростання (70% на початок 2009 року) вказували, що вони сповідують православ'я Московського патріархату, але в Україні переважна більшість (в середньому 53%) не впевнена, під юрисдикцію якого патріархату має підпадати Українська православна церква, при чому в центрально-західному регіоні 52% не підтримують Московський патріархат, а на сході — 65% не певні щодо свого вибору.

Іншою помітною проблемою було визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом українського народу. Відносна більшість (в середньому 46%) опитаних в Україні вважали, що такий крок з боку української влади ніяк не вплине на відносини між державами. Спостерігалась статистично значима відмінність в межах 5% між регіонами: на заході та в центрі менша кількість людей вважала, що відносини погіршаться, однак ця відмінність не була принциповою, оскільки відносна більшість в усіх регіонах дотримувалась нейтральної позиції. При цьому позиція більшості мешканців Росії відрізнялась від точки зору тих представників української владної еліти, які «просували» вирішення даного питання. 62% опитаних були переконані, що причиною масового голоду в Україні на початку 30-х років були умисні дії радянського уряду, який бажав зламати опір українських селян, що не бажали йти до колгоспів. 52% не підтримували ідею вибачення з боку російського керівництва, в якості представників держави- правонаступниці СРСР, українському народу за Голодомор 30-х років. Можна припускати, що ця проблема або обговорювалась в двох суспільствах менш синхронно, або не сприймалась як неважлива, або виникнення суперечностей у трактуванні не сприймалось, як таке, що може викликати помітні наслідки.

Та найбільш обговорюваною серед гуманітарних проблем в українському полі політичної комунікації була тема статусу російської *мови*. В російському суспільстві вона викликала менше зацікавлення, але певна увага їй також приділялась. Абсолютна більшість опитаних в Росії (79%) вважали, що у

більшості країн – колишніх республік СРСР порушуються права російськомовного населення. При цьому 73% не вважали, що саме в Україні такі права порушуються найбільше. В Україні більше половини опитаних (в середньому 53%) підтримували надання російській мові статусу державної, переважно за рахунок одностайної підтримки жителів південно-східного макрорегіону (в середньому 81%) та менш одностайної незгоди жителів центрально-західного макрорегіону (в середньому 59% противників). При цьому лише відносна більшість (в середньому 47%) опитаних на сході та півдні України вважали, що проблема статусу російської мови серйозна, а в центрі та на заході — абсолютна більшість (в середньому 67%) вважали, що цієї проблеми не існує. Серед інших проблем внутрішньої та зовнішньої політики проблема статусу російської мови для абсолютної більшості (77%) населення України не виглядала важливою, 88% опитаних не вважали забезпечення належного захисту російської мови в Україні засобом покращення україно-російських відносин, 95% не вважали таким засобом захист української мови в Росії. В російському суспільстві мовна тема сприймається набагато ліберальніше, ніж інші сфери, що стосуються державної єдності. Наприклад, 72% опитаних погоджуються з тим, що освіта в школах національних республік РФ може проводитись як російською, так і національними мовами, за бажанням батьків. Вцілому можна зробити висновок, що *загострення мовного питання не відбувається «знизу» і в двох суспільствах немає передумов до посилення конфліктів щодо мови.*

Особливий інтерес в рамках дослідження комунікації еліт становить *довіра до медіа країни-сусіда*. Адже трансформація меседжів політиків в зовнішньому медійному дискурсі може мати потенційний вплив та процес репрезентації, так як ми його описали в концептуальній моделі. В Україні відносна більшість населення (в середньому 44%) схильна довіряти російським медіа, очікувано існують регіональні відмінності в довірі. Однак події в інформаційному просторі під час «помаранчевої революції» змінили сприйняття інформації трансльованої ЗМІ Росії: якщо в середині – кінці 2004

року довіра до них коливалась в межах 44-50%, то з початку 2005 року ніколи не піднімалась вище 46%, а в кінці 2007 року кількість тих, хто не довіряє російським медіа становила відносну більшість (44%), хоча пізніше ситуація знову вирівнялась. В Росії відносна більшість (в середньому 45%) мешканців стабільно не довіряє або довіряє не повністю місцевим ЗМІ. Крім того, абсолютна більшість опитаних (в середньому 64%) стверджувала, що події в Україні на російському телебаченні та в російських газетах висвітлюються не належним чином. Беручи до уваги сукупність цих показників можна стверджувати, що фактор російських медіа хоча й має вплив на процес внутрішньо-української комунікації щодо зовнішньої політики, однак цей вплив в досліджуваний період ніколи не був вирішальним і його не варто переоцінювати.

2.2.2.8 Політики України та Росії

Довіра до політиків — інший важливий елемент суспільного контексту публічної комунікації в політичній сфері¹⁾. Співвідношення орієнтацій двох суспільств в рамках цієї теми подібне до співвідношення в рамках інших тем, що стосуються оцінок політичних процесів в Україні та Росії: російським респондентам притаманна більша гомогенність з тенденцією до схвалення дій владної еліти, амбівалентність у ставленні до українських політиків, а українським — аналогічні розподіли (саме з про-російською орієнтацією), але зі значно більшою часткою амбівалентності, зумовленої регіональними відмінностями.

---

¹⁾ Одномірні розподіли, формулювання питань та варіантів відповідей стосовно даної теми див. у додатку Д, [175, 176, 177, 155], [155] Общественное мнение — 2008 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — С. 8. [156] Общественное мнение — 2009 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2009. — С. 151.

Так абсолютна більшість опитаних в Росії протягом всього досліджуваного періоду довіряла президентам — Путіну та, згодом, Медведєву: мінімальний рівень довіри був 52%, максимальний — 83% (сума відповідей «скоріше довіряю» і «повністю довіряю»). Відносна більшість (в середньому 34%) щороку називала президента «людиною року». Українські лідери також часто потрапляли до десятки «людей року», однак частка тих, хто називав їх прізвища не перевищувала 3%: 2% обирали Ющенка у 2004 році, 2% — Януковича у тому ж році, 3% — Тимошенко у 2005, 2% — Тимошенко у 2008, 2% — Тимошенко у 2009. Загалом ставлення до політиків «помаранчевого» табору змінювалось від амбівалентності з деяким неприйняттям до негативного ставлення, а до політиків з «біло-блакитного» табору — від підтримки відносної більшості до амбівалентності. У листопаді 2004 року переважав нейтралітет (34%) до альтернатив на президентських виборах в Україні, нейтральним (38%) було і ставлення до тези, що перемога Януковича більше відповідатиме інтересам Росії. Але вже у грудні того ж року відносна більшість (51%) підтримували цю тезу. Відносна більшість (34%) опитаних в кінці 2004 року вважали, що «помаранчева революція» — це боротьба за владу між економічними кланами України. Абсолютна більшість (78%) не бачила в українських подіях впливу зарубіжних сил. Відносна більшість (27%) нейтрально ставилась до заяв та дій російської влади під час подій кінця 2004 року. Результати виборів на початку 2005 року оцінювались досить однозначно: 54% вірили в те, що перемога Ющенка — результат передвиборчих маніпуляцій та підтасовок в ході виборів, 57% не довіряли Ющенку. Через рік — в кінці 2005 року — 54% були впевнені, що події кінця 2004 року в Україні — боротьба за владу між різними групами політиків та олігархів. Але, при цьому, в цей же період 88% не підтримували втручання РФ у внутрішні справи України з метою відсторонення від влади Ющенка. В березні 2006 року відносна більшість опитаних (34%) очікували, що на парламентських виборах в Україні переможуть «помаранчеві» сили. В червні 2006 року абсолютна більшість (60%) нейтрально ставилась до можливого призначення В. Януковича

прем'єр-міністром України. Лише відносна більшість (36%) вірили в те, що Янукович після призначення буде зближатися із Росією, майже така ж частка опитаних (34%) вважали, що після його призначення в Україні встановиться порядок і згода. А вже в кінці 2009 року 62% опитаних заявляли, що їх не цікавлять вибори президента України, що мали відбутися в січні 2010 року.

В Україні довіра до керівництва Російської Федерації протягом всього досліджуваного періоду трималася на рівні відносної більшості — в середньому 45%, за рахунок переважної довіри на сході та півдні (75%) та відносної недовіри на заході та в центрі (51%). Також відносна більшість опитаних (в середньому 51%) вважали, що керівництво Росії підтримує Януковича, при чому рівень підтримки цієї тези значимо не відрізнявся за макрорегіонами, хоча ставлення до такої підтримки було, очевидно, різним.

2.2.3 Аналіз індексів зовнішньополітичних орієнтацій: динаміка змін

Для порівняння загальних тенденцій в зовнішньополітичних орієнтаціях населення двох країн проаналізуємо відповідні індекси зовнішньополітичних орієнтацій.

На рисунку 2.1 представлено зміни в орієнтаціях населення двох країн щодо *геополітичного Заходу*¹⁾. Бачимо, що «помаранчева революція» спричинила суттєве зростання про-західних настроїв серед жителів України. Але, з часом, розчарування в діях нової влади, втрата віри у реалізацію найближчим часом європейської перспективи, дезорієнтація «помаранчевого» електорату та, натомість, мобілізація політичних супротивників спричинили поступове зменшення схвалення західного вектору. Прикметно, що найбільше зниження припадає приблизно на той самий період, що і в Росії — після

---

¹⁾ Для українських даних використовувалось значення параметра згладжування $f=0,5$, для російських — $f=0,8$.

конфлікту з Грузією. На нашу думку, це можна пояснити впливом сукупності про-російських акторів, які в цей період мобілізувалися, як всередині, так і зовні нашої держави. Після граничного зниження спостерігаємо вирівнювання до стану амбівалентності, який, однак, не переростає у підтримку.

В Росії періоду правління Путіна та Медведєва спостерігаємо достатньо повільне, з коливаннями до амбівалентності та нейтралітету, але постійне віддалення від західного вектору зовнішньополітичних орієнтацій.

Варто ще раз наголосити, що представлені тренди є граничним узагальненням сукупності орієнтацій, що вимірювались десятками питань, тому жодним чином не можуть бути зведені до змін у відповідях на питання «Як ви ставитесь до країн Заходу?» (відповідь на це питання може взагалі не бути значимо пов'язана з виявленим трендом). Інтерпретувати їх слід з обережністю. Але, на нашу думку, саме таке представлення даних дозволяє побачити домінуючі орієнтації в певний період, уникаючи впливів короткотермінових настроїв, спричинених дією певних нетривалих подій.

Крос-кореляційний аналіз (див. рис. Б.1 додатку) показує, що зв'язок між орієнтаціями населення України та Росії протягом переважної більшості досліджуваного періоду був *слабким і радше негативним: посилення анти-західних орієнтацій в Росії викликало зворотну реакцію в Україні*.

На рисунку 2.2 представлено динаміку зміни *вектору орієнтацій на Росію*. Бачимо, що прихильне ставлення до Росії є значно більш стабільним, ніж про- чи анти-західні орієнтації. В Україні одразу після «помаранчевої революції» через відчуття загрози конфронтації з РФ, схвалення російського вектору плавно наростало, після чого почало вирівнюватись до більш нейтральних значень.

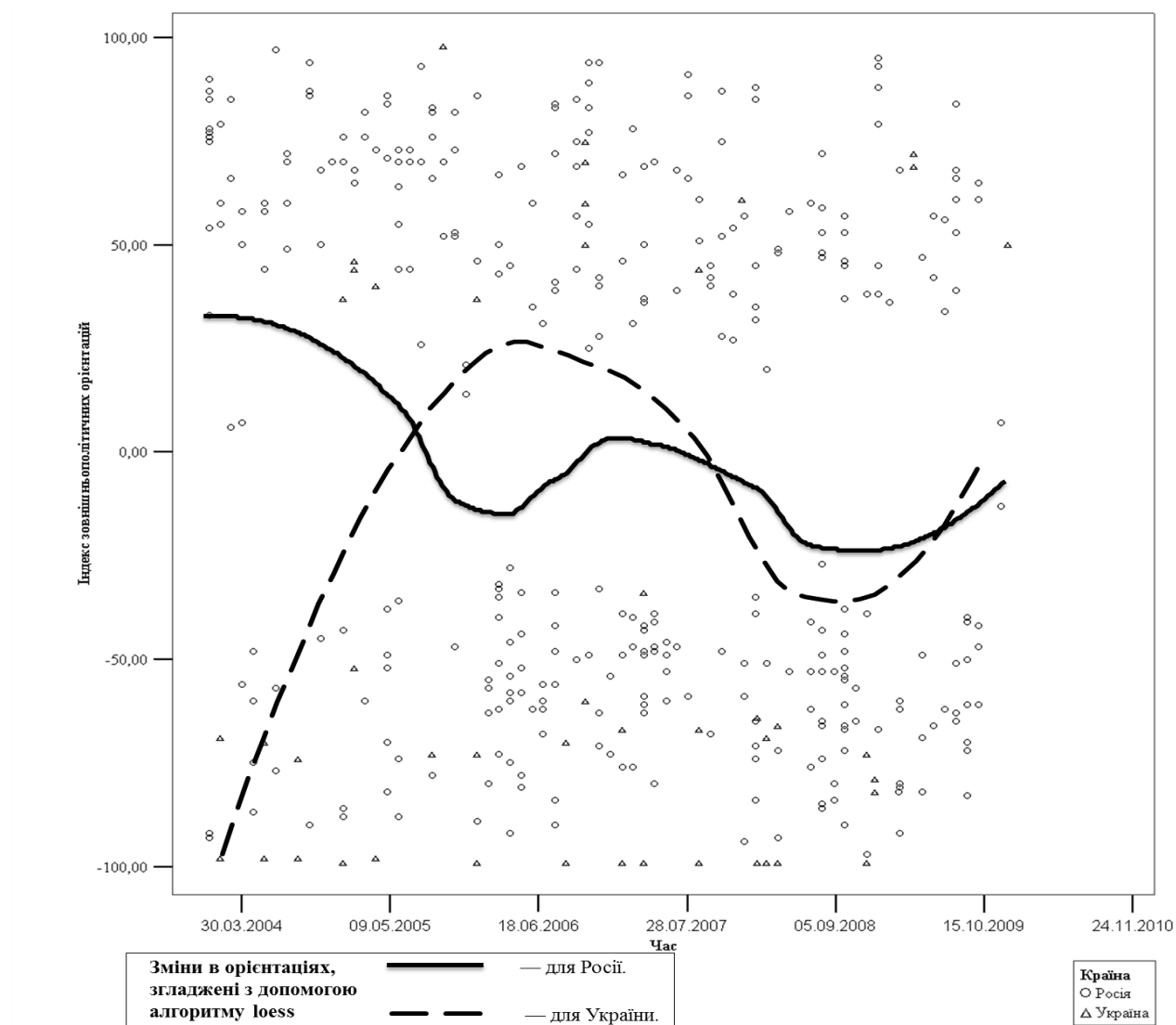

Рисунок 2.1 — Орієнтації населення щодо західного вектору зовнішньої політики

Найбільший рівень нейтралітету фіксуємо в період ескалації напруженості навколо Грузії, тобто в цей час, поряд із мобілізацією анти-західних громадськостей, зростають настрої ізоляціонізму, що досить типово для українського суспільства в періоди загострення конфліктів за межами України. Згодом про-російські орієнтації наростають, що на нашу думку, зумовлено мобілізацією відповідно орієнтованого електорату перед президентськими виборами, з одного боку, та поглибленням розчарування «помаранчевого» електорату — з іншого.

В Росії патріотичні орієнтації були досить стабільними і плавно наростали, досягнувши піку під час конфлікту з Грузією. В цій точці, на нашу думку, відбулось «перегрівання» суспільного дискурсу через активізацію агресивно налаштованих громадськостей. Надто однобічне висвітлення конфлікту та агресивна риторика спричинили зворотну реакцію більш поміркованих груп населення і, відповідно, надалі відбувається поступове зниження про-російських орієнтацій до більш нейтральних значень. В результаті перед виборами президента в Україні підтримка російського вектору була навіть більш вираженою, ніж в самій Росії.

Крос-кореляційний аналіз також показує слабкий негативний зв'язок між даними векторами орієнтацій населення Росії та України (див. рисунок Б.2 додатку).

Оскільки для нашого дослідження особливе значення має ставлення до інформації презентованої в ЗМІ, ми вирішили перевірити можливий зв'язок між відповідними орієнтаціями в двох країнах. Корелограма (див. рисунок Б.3 додатку) показує, що існує хоч і достатньо слабкий, але переважно позитивний зв'язок між оцінками змісту медіа-комунікації населенням України та Росії. Таким чином, тенденції, існування яких ми припустили аналізуючи відповіді на окремі питання, дістали ще одне підтвердження на більш загальному рівні: *російські медіа мають співмірний вплив на жителів обох країн (довіра до них незначна).*

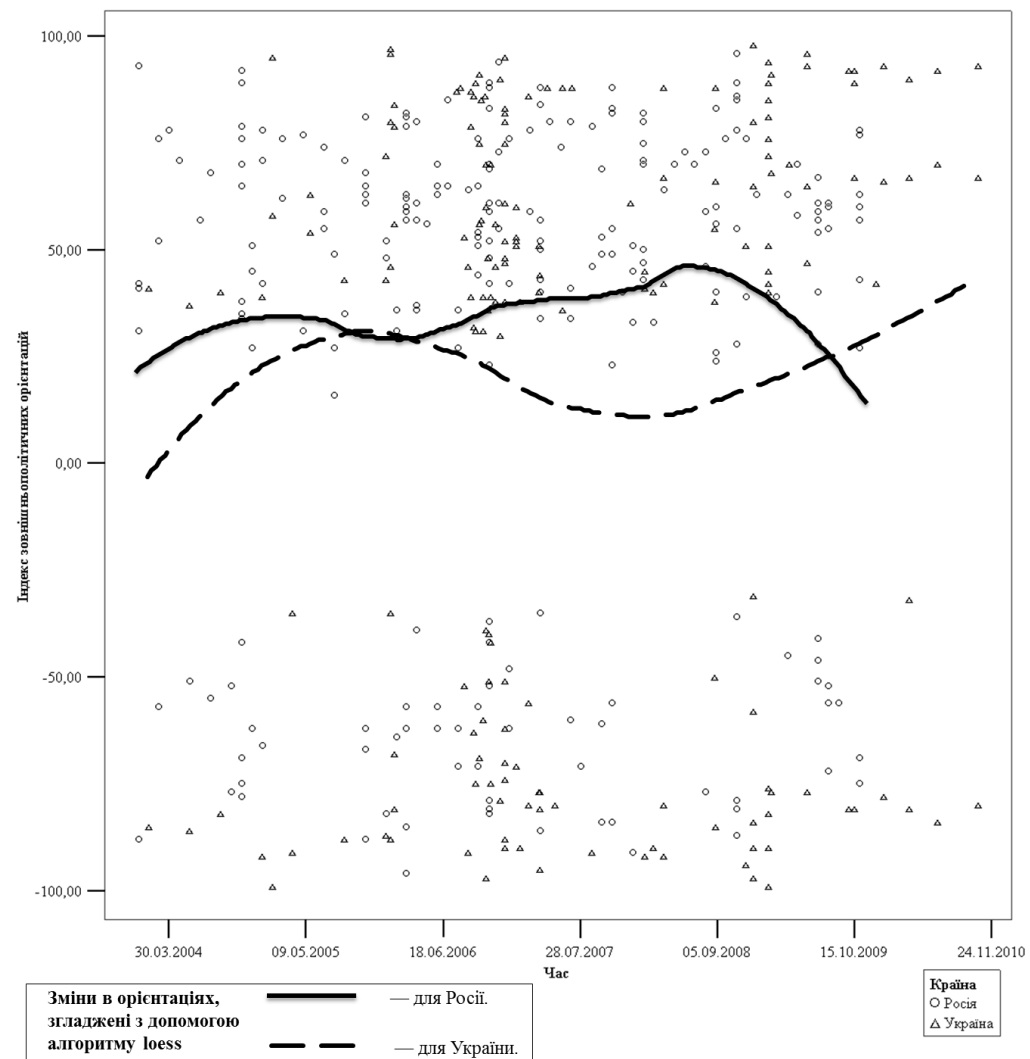

Рисунок 1.2 — Орієнтації населення щодо російського вектору зовнішньої політики

Аналіз динаміки ставлення населення Росії до тверджень, пов'язаних з Україною (див. рисунок 2.3) показує достатню стабільність незначного переважання позитивних орієнтацій над негативними. Плавне погіршення ставлення фіксуємо між 2007 та 2008 роком з найбільшими показниками негативу, знову ж таки, під час і після конфлікту з Грузією. Згодом, між кінцем 2008 та початком 2010 року, ставлення знову вирівнюється, на нашу думку, через очікування пов'язані з президентськими виборами в Україні та раціоналізацією дискурсу щодо зовнішньої політики після напруження літа 2008 року (див. аналіз ставлення до російського вектору зовнішньої політики). Варто відзначити, що прихід до влади Ющенка суттєво не змінив загальний індекс орієнтацій щодо України в гірший бік. Навпаки, між 2005 та 2007 роком спостерігаємо деяке покращення. Можливо, воно зумовлене тим, що побоювання щодо різкого розриву стосунків з Росією та переорієнтації на Захід не справдились, а альтернативні політичні сили в Україні зберегли значний вплив.

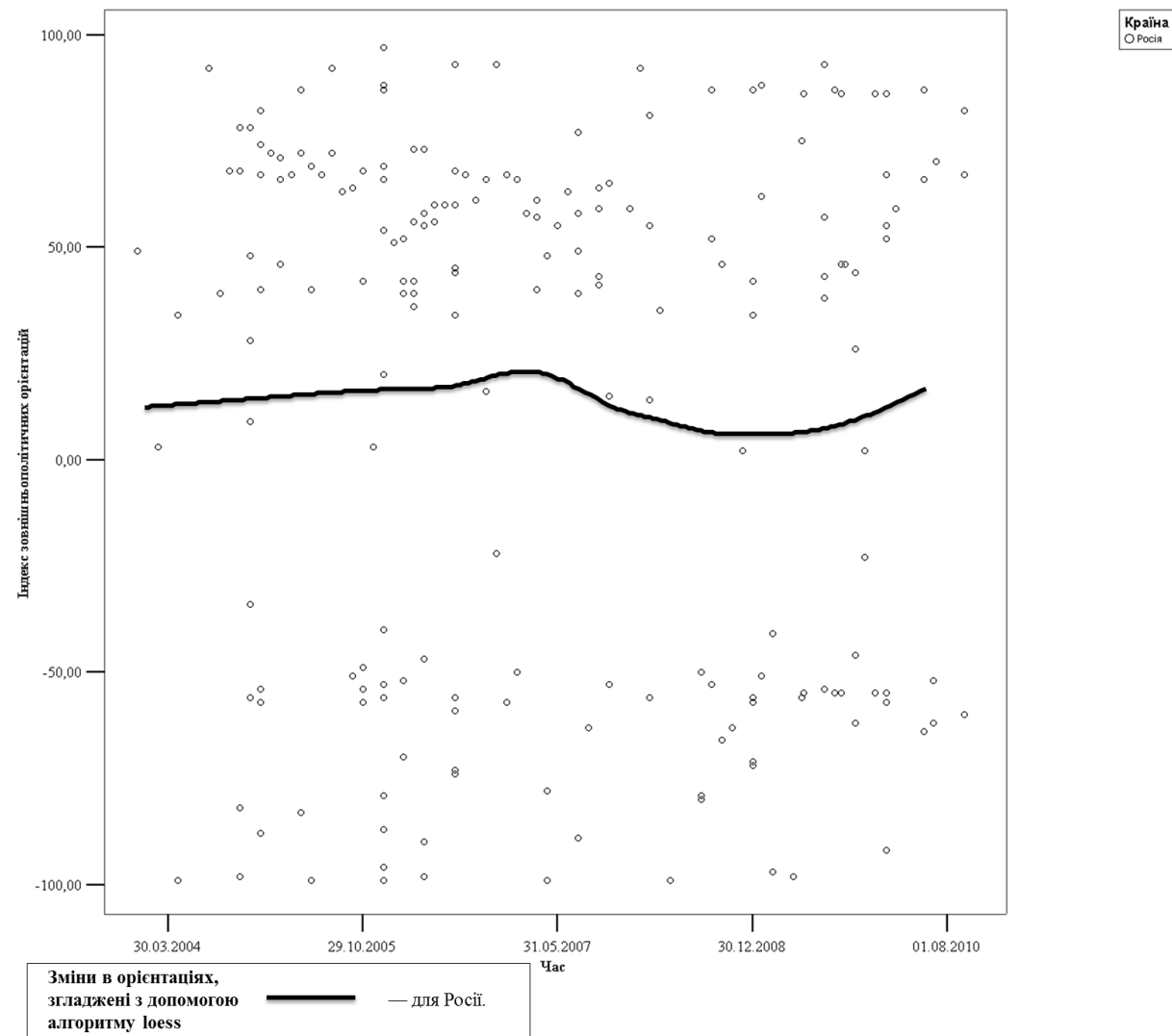

Рисунок 2.2 — Орієнтації населення Росії до українського вектору зовнішньої політики

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи порівняльний аналіз зовнішньополітичних орієнтацій населення України та Росії ми можемо виділити тенденції, які спостерігались не залежно від того, хто перебував при владі в двох державах, та тенденції, особливі для періоду президентства Ющенка, який ми досліджуємо детальніше.

Найбільш стабільні відмінності такі:

а) Населення Росії більш орієнтоване на прагматичну співпрацю із Заходом, зокрема у економічній та військовій сфері (особливо щодо боротьби з тероризмом). Більшість опитаних в Україні допускають співпрацю із Заходом за умови збереження тісних зв'язків із Росією, хоча для населення останньої така ж позиція щодо України не характерна. У виборі векторів співробітництва з Росією для українського населення важливіша політична складова, ніж економічна, для російського — скоріше навпаки.

б) Щодо політики РФ та її намірів населення України підтримує судження, які часто не відповідають ні дійсності, ні очікуванням жителів країни-сусіда, тобто видає бажаний стан справ за дійсний. З іншого боку реальна позиція Росії може ніяк не впливати на підтримувані українцями тези, оскільки для них важливе співвідношення із «віртуальною моделлю» російської політики (найбільш характерно щодо проблеми НАТО). Населення Росії цілковито підтримує реальний загальний напрямок дій російської влади на міжнародній арені, хоча не завжди схвалює застосовувані нею засоби.

в) Жителі України менш схильні виділяти в зовнішньополітичному оточенні ворогів та бачити свою країну гравцем, який має конкурувати з іншими (в крайньому випадку — протистояти їм). Для росіян характерні цілковито протилежні орієнтації.

г) Населенню України притаманне дещо викривлене бачення того, як сприймають українських політиків в Росії, та що може змінитись у відносинах з Росією у разі зміни владної команди. Жителям Росії притаманні деяка

тенденційність щодо негативного сприйняття певних осіб української політики (наприклад, Ющенка), але щодо інших — ставлення переважно нейтральне і в жодному разі не передбачає підтримку преференцій для України у разі приходу тих чи інших осіб до влади.

д) Жителі України більш схильні до інтеграції з Росією, ніж жителі останньої. Для росіян важливіший регіональний контекст відносин, для українців — двосторонні взаємини.

Спільними для респондентів обох країн є такі орієнтації:

а) Ворожість у ставленні до країн чи народів «загалом» відсутня (хоча слід зважати на пункт 3 попереднього списку).

б) Населення обох країн не цілковито довіряє російським ЗМІ. Це дає можливість припускати, що поява у мас-медіа Росії одиничних меседжів не впливатиме на загальні тенденції ставлення до векторів зовнішньої політики. З цього можна вивести малий потенційний вплив заяв керівництва Росії на орієнтації українського населення. Однак, стабільна інформаційна політика, все ж, формує орієнтації: це видно по підтримці росіянами дій влади РФ та ескалації негативних настроїв під час грузино-російської війни.

в) Ізоляціонізм: для обох народів характерна замкненість в культурному просторі східнослов'янського регіону, а у випадках негативних процесів в сусідніх країнах — в просторі своєї країни. Така позиція виглядає особливо сформованою під час воєнних конфліктів: населення не підтримуватиме військове втручання у протистояння з третьою стороною.

г) Соціалізм: населення обох країн пріоритизує підтримання загальних соціальних стандартів відносно будь-яких питань зовнішньої та внутрішньої політики. При цьому жителі України менш раціонально оцінюють зовнішньоекономічні інструменти підтримання таких стандартів, ніж жителі Росії: в першому випадку найчастіше все зводиться до низької ціни на газ, у другому — піднімаються питання внутрішнього розвитку.

Періоду президентства Ющенка притаманні такі особливості:

а) Протягом другої половини строку — зростання скептичного ставлення до європейського вектору зовнішньої політики в Україні, але водночас зменшення частки негативних оцінок.

б) Ворожість до НАТО зменшується (за сумою оцінок, а не лише щодо питання «Як ви ставитесь до НАТО?»).

в) Засудження віддалення від Росії та пропорційне зростання підтримки російського вектору, посилення «віртуалізації» російської політики українським населенням.

г) Зростання культурно-політичного ізоляціонізму.

д) Значне погіршення ставлення жителів Росії до держави Україна і, вперше за сучасну історію, віднесення її до ворогів.

В таких умовах незалежна від зовнішньополітичних впливів позиція української влади не можлива, за умови повного репрезентування орієнтацій більшості населення України. Це зумовлено, передусім, притаманною опитаним пріоритетизацією відносин з Росією та очікуванням враховування її позиції у більшості зовнішньополітичних проблем. З іншого боку, ігнорування орієнтацій населення в кризові періоди та різкий відхід від ізоляціонізму може призвести до конфронтації як в середині країни, так і в зовнішніх відносинах, оскільки українське суспільство не є гомогенним у ставленні до зовнішньої політики.

В наступному розділі представлено досвід вивчення комунікативного аспекту соціально-політичних репрезентацій та операціоналізацію відтворення орієнтацій громадськостей в змісті комунікації політичних еліт. З точки зору теорії Габермаса, це лише один з етапів комунікаційної дії, оскільки імплементація вербальних актів у остаточних владних рішеннях не розглядається. Наступна розробка даної теми вимагатиме не лише аналізу імплементації рішень та їх сприйняття суспільством, а й впровадження нових підходів до аналізу взаємодії громадськостей.

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНА КОМУНІКАЦІЯ ВЛАДНИХ ЕЛІТ: ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР

3.1 Досвід досліджень комунікативного аспекту соціально-політичних репрезентацій в Україні

Дослідження соціально-політичних репрезентацій як комунікативного процесу на теренах України проводилось в двох аспектах:

- а) виявлення в змісті публічної комунікації зовнішньополітичних орієнтацій, політичних цінностей та ідеалів, партійних характеристик (для політичних партій), економічних та соціальних цінностей;
- б) репрезентація політичними силами в медіа соціальної структури суспільства, способи цієї репрезентації.

Прикладом першого типу досліджень є контент-аналітичне дослідження ціннісного поля партійних еліт в передвиборчих програмах українських партій [182], які потрапили до парламенту у 1998 році. Було виявлено домінуючу стратегію комунікації з електоратом у вигляді єдності трьох образів: компетентний управлінець, захисник справедливості, дбайливий хазяїн, що відображає в цілому патерналістський тип політичної еліти — «урядовців» на противагу «політикам». Для деяких партій однією з пріоритетних характеристик репрезентації є цінності зовнішньої політики. Останні можна поділити на україноцентричні (тобто певний ізоляціонізм і відмова від зовнішньої допомоги), орієнтовані на Захід, прихильники співробітництва з СНД та Росією. Іншою складовою зовнішньополітичних орієнтацій є ставлення до проблеми військового статусу. Тут виділяються прихильники зростання власної української військової потуги та поборники нейтралітету і скорочення військових витрат. Про приєднання до певних військових союзів та об'єднань в той час ще не йшлося.

В рамках розглядуваного дослідження не проведено аналіз відповідності трансльованих партіями цінностей та цінностей їх цільового електорату, однак відзначається принципова постанова елітних суб'єктів комунікації як «надзначимих» для електорату, тобто таких, які не передбачають зворотного зв'язку, а лише допомогу «упослідженому іншими політиками народу».

Подібним є дослідження ціннісного поля партійної та іншої політично заангажованої преси, проведене Н. Костенко [183]. Було виявлено, що домінує політична та соціальна аргументація, економічна програма присутня в третині меседжів, зовнішньополітичні орієнтації — в чверті. Крім аналізу позицій партій у вказаних сферах, автор визначає різні типи ціннісних пріоритетів через врахування двох показників: частоти появи повідомлень про вибори, в яких відтворюються різні ціннісні сегменти (% повідомлень), та частки ціннісного простору газети, присвяченого кожному з цих сегментів. Виділено було 7 таких типів: політична стимуляція виборів (багатозначність та іронічність оцінок, орієнтація на «споживацький» підхід до політичної інформації), вибори як соціальна інвестиція (перевага соціально орієнтованих суджень, яким притаманна категоричність), вибори в економічному контексті, гарантії державної безпеки, вибори політичного ідеалу, полігон партійної конкуренції (позиціонування відносно інших політичних сил), обережність (відсутність очевидних пріоритетів). Також було проведено статистичний аналіз відповідностей (correspondence analysis) для виявлення напрямків розшарування політичної культури. В результаті цієї статистичної процедури було виділено 4 фактори з такими полюсами: політика-економіка, прагматизм-ідеологія, авторитаризм-опозиційність та антикомунізм-антинаціоналізм. Між цими факторами розташувались такі шари політичної культури трансльованої через політичні медіа: старо-консерватизм (лівий спектр), політична демократія, ліберальний прагматизм, неоконсерватизм, традиціоналізм та державна економіка.

Прикладом другого типу досліджень є контент-аналіз партійної та підконтрольної владі або певним політичним силам преси [184]. З посиланням

на Габермаса [185], С. Макеєв зазначає, що у публічній сфері електорат не має стійких переконань в сфері програмних ідей чи положень передвиборних платформ партій, а натомість піддається технікам і прийомам політичної реклами. Стверджується, що висвітлення в змісті публічної комунікації образів електорату, передусім, стосується підвищення соціально-економічного статусу цільових електоральних груп та звуження можливостей задоволення запитів тих, хто ні за яких обставин не буде голосувати за певну політичну силу. Тому дослідження стосувалось переважно згадування певних соціальних груп в цьому ракурсі, а не цінностей та установок підтримуваних ними. В результаті підрахунку частот виявилось, що понад дві третіх повідомлень про вибори містять згадування соціальних категорій. Втім загальною тенденцією є намагання порахувати всі можливі соціальні категорії (в т.ч. різного роду меншини) з розрахунку на масову підтримку. Ознакою такої всезагальності є також найбільше згадування всіма політичними силами такої неточної категорії як «народ».

В рамках цієї тенденції С. Макеєв виділяє 4 типи репрезентації соціальної структури в змісті публічної комунікації українського політикуму:

- а) виключний тип уваги — окремі соціальні категорії майже не згадуються, домінують згадування «народу» та «територіальних груп»;
- б) переважний тип уваги — на додаток до лідерів електоральної підтримки згадуються ще 1-2 групи інтересів (напр., «спеціалісти», «бюрократи»);
- в) мобілізуючий тип уваги — застосовують ті партії, які не мають стабільного електорату, іміджу та авторитету і мобілізують підтримку через створення образу опозиційності. Дані партії частіше згадують «мафію» та «бюрократів» як «внутрішнього ворога» проти якого слід об'єднуватись та боротись.
- г) Офіційний тип уваги — менша кількість згадувань абстрактних сукупностей та рівномірне згадування конкретних категорій. В рамках даної

стратегії менша кількість згадування людей фізичної праці та дещо більша перевага віддана керівникам та службовцям (в позитивному ракурсі).

Таким чином, з наявних на сьогодні досліджень соціально-політичних репрезентацій не можна однозначно зробити висновок про відповідність чи невідповідність змісту публічної комунікації еліт та установок електоральних груп, які підтримують відповідних політичних лідерів. Твердження про те, що (1) електорат є дезінтегрованим і реагує лише на техніки політичної реклами та (2) політичні еліти переважно застосовують стратегію «масового охоплення» на противагу орієнтації на певні групи потребують емпіричного доведення через співвіднесення моделей публічної комунікації (на основі контент-аналізу) та орієнтацій електоральних груп (на основі опитувань громадської думки).

3.2 Метод та методологія емпіричного дослідження репрезентації

3.2.1 Концептуально-методологічні передумови аналізу публічної комунікації

Жодне наявне на сьогодні концептуальне рішення не пропонує нам інструментарію однозначного визначення якості реалізації «ідеального проекту комунікативного середовища», не пропонує індикаторів «хорошої» і «поганої» комунікації влади та суспільства.

Формально-інституційний підхід вимагає аналізу нормативної бази на предмет наявності в ній механізмів обрання та позбавлення повноважень уповноважених представників. Проблематичним, в даному разі, є механізм вимірювання *реалізації* формально прописаних норм. Часто оцінка такої реалізації є довільною і базується на порівнянні однієї політичної системи з

іншою, яка приймається як еталонна. Втім, такий підхід є найбільш придатним для розробки однозначних показників якості репрезентації.

Символічний підхід передбачає вимірювання реакції певної зацікавленої групи на особу, яка бажає бути її представником. Проблемою, в даному разі, є визначення показників «реакції» та показників «подразника», тобто, що саме в певному представнику має викликати очікувану реакцію.

Описовий підхід передбачає порівняння представника та групи, яку він представляє, за однаковими критеріями (наприклад, соціальним походженням, освітою і т.д.). Проблемою є відбір критеріїв порівняння, їх вичерпність. Отримані результати будуть проблематичними, якщо їх оцінювати з точки зору якості та ефективності репрезентування, оскільки «узагальнені характеристики» певної групи не обов'язково є ознакою їх інтересів. Крім того, певні персональні характеристики можуть мати позитивний вплив на діяльність особи в політичній сфері, але бути дисфункційними для співжиття в рамках окремої соціальної групи.

Субстантивістський підхід передбачає аналіз дій представника та співвіднесення їх з інтересами репрезентованої групи. Проблемою є визначення поняття «дії» (часто, в цьому випадку, мають на увазі законодавчі акти), визначення «об'єктивних» інтересів, співвіднесення їх.

Всім підходам притаманна імпліцитна проблема виділення репрезентованих груп та тих, хто їх представляє. Виникають питання: слід ділити групи за електоральними прихильностями, орієнтаціями щодо політичного курсу, соціально-економічними характеристиками чи за іншими критеріями? Хто представляє певну групу: той, хто сам проголошує себе її представником, той, хто був обраний певною групою, не залежно від її орієнтацій (адже, скажімо, можливі випадки т.зв. «стратегічного голосування», коли виборці підтримують не свого представника, а «найменше зло», яке має, на їх думку, більші шанси), той, чиї дії найбільше підтримуються певною групою? Будь-яке операціональне рішення даної проблеми буде неповним, тому слід бути свідомим його обмежень.

Операціоналізація репрезентації як процесу комунікації має переваги з точки зору змістовного наповнення (на противагу формально-еталонним оцінкам), однак є набагато складнішою з точки зору однозначності індикаторів. Так чи інакше, доведеться структурувати суспільство за обраним критерієм, визначати *агреговану позицію* як репрезентованих, так і їх представників. Тоді не можна говорити про громадську думку в комунікативному розумінні. Адже громадська думка в умовах ідеально-типової комунікації формується через сортування індивідуальних тверджень відповідно до їх проблематичності та впливу, в той час як вплив оцінюється кількістю схвальних та негативних відповідей на ці твердження [58]¹⁾. Інформація та аргументація, таким чином, трансформується у фокусовану колективну думку. Громадська думка, в даному разі, не є репрезентативною в статистичному розумінні. Тому ми і не можемо досліджувати її з допомогою масових опитувань. Політичні опитування можуть дати певне відображення громадської думки лише за умови, що їм передували фокусовані публічні дебати та формування громадської думки в публічній сфері.

Водночас, процеси формування громадської думки, особливо пов'язані з політичними питаннями, не можуть бути відділеними від трансформацій електоральних уподобань та політичних орієнтацій учасників процесу. Але, в рамках інституалізованої взаємодії громадянського суспільства та влади, дані орієнтації можуть бути відділені від втілення їх в конкретних рішеннях. Тому ми зосереджуємось на *політичних орієнтаціях* (в сфері міждержавної взаємодії) та *електоральних уподобаннях*, які можуть бути операціоналізовані в рамках масових опитувань. Останні є комунікативним чинником, що потенційно впливає на прийняття рішень.

В нашій моделі враховано також «хаотичний» чинник неструктурованої реальності — комунікація, тобто вербальні висловлювання. Ми аналізуватимемо їх з допомогою спеціально розробленої нами техніки

---

¹⁾ [58] Habermas, J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy Studies in Contemporary German Social Thought / Jürgen Habermas [translated from German by W. Rehg]. — M.I.T. Press, 1996. — P. 362.

кодування, яка максимально збереже змістовну насиченість комунікації в процесі зведення її до вигляду, що уможливить співвіднесення з агрегованою позицією суспільних груп.

3.2.2 Гіпотези та концептуалізація

Основними *гіпотезами* даного емпіричного дослідження є такі:

- а) Представники владної еліти репрезентують орієнтації цільових електоратів в публічних меседжах.
- б) Меседжі зарубіжної владної еліти є фактором зміни способу представлення орієнтацій цільових електоратів в змісті меседжів.
- в) Досліджувані представники владної еліти відрізняються за комунікативними стратегіями, які впливають, з одного боку, на перспективу змін в зовнішньополітичній сфері, а з іншого — на рівень конфліктності в суспільстві щодо цих питань.

Концептуалізація понять, що застосовуються в даному дослідженні:

Меседж — публічно висловлене політиком судження, яке містить в собі ставлення політика до певної проблеми, і обмежене чіткими рамками часу та або місця.

Комунікативна стратегія — потенційно усвідомлюваний спосіб досягнення певних цілей з допомогою комунікативних актів. Характеризується специфічним оперуванням ідеями та судженнями, наявними у публічному дискурсі: наприклад, їх протиставленням, об'єднанням, замовчуванням. Передбаченою метою комунікативних дій, в даному контексті, є підтримка політика реципієнтами комунікації.

Цільовий електорат — частина виборців, які найбільше схильні підтримувати певного політика чи політичну партію, і на яких вони спираються, бажаючи зберегти або отримати владу.

Ставлення — підтримка (пряма або опосередкована), заперечення (пряме або опосередковане) або нейтралітет відносно тверджень щодо певної проблеми.

– Пряма підтримка – висловлення тверджень, які безпосередньо відображають орієнтації певної частини громадськості.

– Опосередкована підтримка — висловлення тверджень, які своїм змістом заперечують твердження не підтримувані певною частиною громадськості.

Зовнішньополітичні орієнтації населення — ставлення до загального вектору зовнішньої політики України (згода з потребою чи недопустимістю зближення/ об'єднання з певними країнами, міжнародними співтовариствами та іншими суб'єктами міждержавної політики), дій суб'єктів міжнародної політики та їх представників, довіра до представників зарубіжних країн. В даному дослідженні зовнішнім суб'єктом міжнародної політики є Росія та організації, до складу яких вона входить.

Владна еліта — особи, які контролюють найвищі органи влади в країні або перебувають у парламентській опозиції і здійснюють найбільший вплив на окремі державні інститути.

Виходячи з обґрунтованої вище моделі та об'єктів емпіричного аналізу, далі ми викладемо передумови, процедуру та результати аналізу зв'язків зовнішньополітичних орієнтацій та змісту публічної комунікації політичних лідерів.

3.2.3 Вибірка та масштаб дослідження

Для аналізу репрезентацій, відповідно до концептуально-методологічного підходу, представленого в розділі 1, результати опитувань громадської думки слід мати у вигляді масивів соціологічних даних. Лише така повнота

емпіричного матеріалу дозволить виділити категорії респондентів за електоральними перевагами, зовнішньополітичними орієнтаціями, комбінацією даних характеристик та співвіднести дані опитувань з результатами кількісного контент-аналізу в рамках однієї виміральної моделі.

Виходячи з цього для подальшого аналізу використано результати **76 опитувань** доступних у вигляді масивів. Опитування проводились методом структурованих індивідуальних інтерв'ю з **1.08.2005 р. до 31.08.2008 р.**, Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), Центром Разумкова та Фондом «Демократичні ініціативи» у 90-132 населених пунктах у всіх областях України та АР Крим. **Цим періодом обмежений порівняльний аналіз меседжів та опитувань.** Вибірка репрезентативна для України, для 24 областей та АР Крим. Кількість респондентів коливається від 1019 до 2040. Методом особистого (обличчям-до-обличчя) інтерв'ю опитувались респонденти у віці від 18 років. Теоретична похибка вибірки без урахування дизайн-ефекту з ймовірністю 95% не перевищує 2,3-3,5% (залежно від вибірки).

Для аналізу ми відбирали результати відповідей на питання, які містять посилання на Росію, її представників, міждержавні організації, до яких вона входить, питання, що стосуються зовнішньо- і внутрішньополітичних проблем, щодо яких її представники висловлювали свою точку зору. Деякі з них повторювались від дослідження до дослідження, інші — були унікальними. В таблиці Г.1 додатку подано список питань відібраних для аналізу зовнішньополітичних орієнтацій дорослого населення України. Всі відібрані питання, так як вони подавались в опитувальниках, подані в додатку Д. Більшість тем, виділених в розділі 2, які є ключовими і безпосередньо стосуються україно-російських відносин у досліджуваній період, охоплені даним набором: україно-російські відносини (питання 1, 4–6, 15, 17, 19, 22), мова (2, 3), газ (8, 13, 14, 20, 23), НАТО (9), Грузія (11), «СРСР – слов'янська єдність» (12, 21), політики України та Росії (16, 18).

Для вимірювання зовнішньополітичних орієнтацій ми використовували 34 змінних (з урахуванням відповідей на питання множинного вибору). Як правило, опитування проводились щотижня, але не завжди. Крім того, не всі містили релевантні питання. Тому всього **в порівняльному аналізі меседжів та опитувань** аналізі було задіяно **76 масивів**, а співвідношення з результатами кодування висловлювань політиків ми проводили помісячно за накопиченими частотами.

Для виявлення електоральних прихильностей використовувалось питання «Якби наступної неділі відбувались вибори Президента України, то за кого б Ви проголосували?». Воно повторювалось в усіх наявних за досліджуваний період опитуваннях.

Для контент-аналізу ми обрали висловлювання трьох політиків: Президента України Віктора Ющенка (на посаді з 23.01.2005 р. до 25.03.2010 р.), лідера однієї з двох найпотужніших на той час політичних сил — Юлії Тимошенко, лідера найпотужнішої опозиційної на той час політичної сили — Віктора Януковича. Саме цих трьох політиків ми вважаємо найхарактернішими представниками владної еліти України в досліджуваний нами період. Ми виходимо з таких міркувань:

а) Президент України очолює державу Україна і за її нормативно-правовою базою є найвпливовішим посадовцем. Крім того, Президент представляє Україну у зовнішньополітичних відносинах на найвищому рівні, спрямовує роботу Міністерства закордонних справ.

б) Юлія Тимошенко двічі була Прем'єр-міністром України і найдовший час з усіх прем'єрів за досліджуваний період: з 4.03.2005 р. до 8.09.2005 р. та з 18.13.2007 р. до 3.03.2010 р., тобто 55% всього періоду. Прем'єр-міністр України мав ключовий вплив на наповнення зовнішньополітичних відносин України конкретним економічним змістом, а за Конституцією, що була чинною в досліджуваний період. Крім того, Тимошенко — лідер БЮТ, другої за чисельністю парламентської фракції.

в) Віктор Янукович — лідер найчисельнішої і опозиційної на той час фракції в парламенті. Був Прем'єр-міністром України з 4.08.2006 до 18.13.2007 (27% періоду). Росія очікувала на його перемогу на президентських виборах 2004 р. і одразу розпочала найбільш інтенсивну за всю історію України (з 1991 року) роботу з ним після перемоги на виборах 2010 року. Тому роль цього політика можна вважати особливою.

З точки зору рейтингу серед українських виборців вказані політики також посідають домінуючі позиції у вказаний період (див. таблицю Е.1 додатку).

Виходячи з викладеної вище концептуальної моделі ми відбирали меседжі вказаних політиків з їх офіційних сайтів, копії яких зроблені з 19 жовтня по 27 січня 2010 року з допомогою програми Teleport VLX™. Загальна інформація щодо зібраної бази меседжів представлена в таблиці Е.2 додатку.

3.2.4 Процедура кодування меседжів

Меседжі відбирались з допомогою ключових слів-фільтрів. Спочатку — за лематизованою словоформою¹⁾ «росі*» (охоплює слова Росія, Російська Федерація, російська мова та ін. в усіх можливих граматичних формах). В такий спосіб відібрано 1 106 меседжів Ющенка, 446 меседжів Тимошенко та 478 меседжів Януковича. Далі відбирались меседжі, пов'язані з питаннями опитувальників. Ключові слова, що при цьому використовувались подані в таблиці Е.3 додатку. Використовувались також аналоги російською.

Відібрані меседжі аналізувались з допомогою розробленого нами алгоритму структурно-морфологічного аналізу [186]. В додатку Ж. даний алгоритм описано детальніше.

---

¹⁾ Незмінна частина слова.

Виявлені зв'язки були закодовані вручну як схвальні або заперечні твердження щодо відібраних питань. Як показав порівняльний аналіз контент-аналітичних методів, кодування вручну залишається найбільш валідним [187, 188]. Проведено триангуляцію: зв'язки перекодовуються двома іншими кодувальниками. Якщо показник α Кріпендорфа $\geq 0,8$, то вважалось, що дані надійні. Процедура повторювалась, доки узгодженість кодування не досягала необхідного рівня (0,77).

Таким чином, в результаті кодування, ми отримали матрицю даних, що містила такі змінні:

- а) дата висловлювання,
- б) твердження з яким співвідноситься висловлювання,
- в) модус співвідношення (схвальний або заперечний),
- г) адресат висловлювання.

Остання змінна дозволяє перевірити можливий вплив адресата висловлювань на їх зміст. Виокремлено 5 типів адресатів:

а) *Південно-східний регіон*. Вважається адресатом публічних висловлювань в Дніпропетровській, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Харківській, Донецькій, Луганській областях та Криму.

б) *Центрально-західний регіон*. Вважається адресатом публічних висловлювань в Волинській, Рівненській, Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій, Закарпатській, Чернівецькій, Житомирській, Вінницькій, Кіровоградській, Черкаській, Полтавській, Сумській, Чернігівській, Київській областях і Києві.

в) Все населення України. Вважається адресатом будь-яких меседжів в ЗМІ загальнодержавного масштабу.

г) Захід. Вважається адресатом публічних висловлювань в країнах Західної, Центральної Європи, країнах Східної Європи, що входять до Євросоюзу, країнах Північної Америки, в Грузії.

д) Росія-Схід. Вважається адресатом публічних висловлювань в країнах ОДКБ¹⁾.

Виділення таких типів адресатів зумовлене електоральними характеристиками вказаних регіонів та геополітичним поділом. Як показали результати кодування, їх кількістю інших адресатів можна знехтувати.

3.3 Комунікативні стратегії українських політичних лідерів

3.3.1 Результати структурно-морфологічного аналізу та кодування меседжів політиків

В результаті структурного аналізу кодів сторінок, що входять в базу меседжів, ми виявили, що релевантні для нас тексти пов'язані з характеристиками електронних документів (див. таблицю Ж.1).

Морфологічний аналіз виявив, що попередні ключові слова не описують повною мірою концепти, пов'язані з темами, що нас цікавлять. Це зумовлено евфемізмом дипломатичного дискурсу. Кодувальна схема була доповнена іменниковими конструкціями. Обов'язковою умовою була наявність перерахованих раніше слів в межах меседжу. В таблиці И.2 додатку подано доповнення кодувальної схеми та інструкцію кодувальникам.

В сумі було закодовано 754 твердження. Приклади такого співвіднесення з питаннями подані в таблиці И.3 додатку.

В таблиці И.4 додатку подано частотні результати кодування тверджень та їх співвіднесення з питаннями щодо зовнішньополітичних тверджень.

---

¹⁾ Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ, Ташкентський договір) — військово-політична міжнародна організація, до якої входять Росія, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан.

Найбільш насиченою висловлюваннями про досліджувані проблеми виявилась риторика Ющенка. Найбільш радикальною — Тимошенко. Риторика Януковича — найбільш невиразною, хоча й з певними тенденціями. Останній унікав гострих висловлювань, що розділяють електорат, хоча вони були притаманні представникам Партії Регіонів, з якою тісно асоціюють Януковича. Це було спробою утримати власний електорат та не відлякати осіб з протилежними орієнтаціями.

Ющенко, пріоритизує дружні і взаємовигідні відносини з Росією, але і наголошує на загрозі суверенітету України з її боку — ці два твердження зустрічаються найчастіше. Дипломатичним тактом, вочевидь, зумовлені висловлювання про довіру президенту Росії. Частими є позитивні очікування щодо власних візитів до РФ, цін на газ. Щодо візитів представників Росії до України їх значно менше. Пріоритетними напрямками ввається газове питання, проблему демаркації кордону та митних правил, проекти в галузі економіки, науки та культури, захист української мови в Росії. Захист прав українців — значно менше. Звинувачення Росії у погіршенні міждержавних стосунків домінують над тезою «обидві сторони винні». Часом з'являлись обережні висловлювання про вступ до НАТО, як засіб зменшити залежність України від Росії. Висловлювання про захист російської мови в Україні нечисельні і зумовлені дипломатичними інтенціями. Кількість протилежних висловлювань — така сама.

Всі інші тези — заперечуються або замовчуються: є спроби пом'якшити висловлювання запереченнями загрози з боку Росії. Неприйнятним вважається надання російській статусу державної, існування проблеми заперечується. Лібералізація режиму перетину кордону з Росією — недоцільною, хоча й згадується як необхідність. Демаркація, делімітація кордонів, чітке визначення території України — серед пріоритетів. Можливість приєднання до будь-яких союзних утворень за участі Росії заперечується. Тема визнання Голодомору геноцидом українського народу — принципова, але вплив цієї проблеми на відносини з Росією заперечується. Заперечується можливість погіршення

взаємин з РФ через потенційний вступ до НАТО. Водночас, інтеграція з Росією та країнами СНД заперечується як напрямок зовнішньої політики. Визначний статус Московської патріархії заперечується, але кількість однозначних висловлювань — незначна.

Тимошенко займала більш *радикальну* позицію з досить яскравим антиросійським забарвленням. Твердження про загрозу суверенітету з боку Росії цілковито. Популярними є висловлювання про шкідливу діяльність «РосУкрЕнерго», звинувачення Росії в погіршенні міждержавних контактів. Потреба налагоджувати добросусідські відносини з РФ не набагато частіше визнається пріоритетною, ніж навпаки. Януковича зображається як проросійський політик, на противагу собі. Приєднання до будь-яких союзних утворень на теренах СНД та зближення з Росією — заперечується. Суттєво меншими за чисельністю є схвалення вступу до НАТО, важливості стабілізації цін на газ для покращення стосунків з Росією. Присутній песимізм з приводу можливості уникнути підвищення цін на газ з боку «Газпрому».

Тимошенко активніше використовувала загальну критичну настанову, ніж позитивні твердження. категорично заперечуються будь-які поступки заради зниження цін на енергоносії, статус державної для російської мови, вступ до ЄСП, стабілізація ціни на газ як ознака загального покращення україно-російських відносин, можливість передачі Росії контролю над ГТС¹⁾.

Янукович з більшості позицій не висловлював чітких тверджень. Лише пріоритизація налагодження відносин з Росією в його риторичі більша, ніж у Ющенка та Тимошенко. Він заперечує загрозу суверенітету з боку РФ, хоча й вказує на небезпечність домінування одного джерела енергоносіїв, що загрожує можливістю втручання з боку Росії. Вступ до НАТО постулюється як загроза стосункам з Росією, але не завжди. Необхідність підвищення офіційного статусу російської визнається, разом з бажанням зберігати конституційний status quo, називанням мовної проблеми політичною. Обережно критикується «РосУкрЕнерго», є оптимізм щодо міждержавних візитів на найвищому рівні,

---

¹⁾ Газо-транспортна система.

цін на газ. Пріоритизується лібералізація кордонів з РФ та спільні проекти в економіці, науці та культурі. Заперечується можливість приєднатись до союзних об'єднань з Росією. Росія не звинувачується в погіршенні стосунків з Україною.

Меседжі Януковича до цільового електорату — жителів південно-східного регіону — відсутні. Хоча він міг допускати досить жорсткі висловлювання, співзвучні з орієнтаціями цільової аудиторії, та після виборів 2004 року команда Януковича почала фільтрувати матеріал, який міг би стати підставою для критики його позиції. Водночас, серед адресатів його висловлювань значний відсоток російських громадськостей, які він намагався переконати в своїй прихильності до Росії.

Серед меседжів Тимошенко найбільший відсоток публікації в західних ЗМІ. В російських медіа — переважно статті в ліберальних та опозиційних виданнях. Інші — в загальнонаціональних ЗМІ та регіональних медіа центрально-західного регіону.

Висловлювання Ющенка переважно орієнтовані на населення всієї України та на Захід.

3.3.2 Процедура підготовки даних опитування до порівняльного аналізу зі змістом комунікації

Алгоритм приведення результатів опитування до спільної з контент-аналізом вимірювальної шкали подано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 — Співвіднесення даних опитувань та результатів кодування

Твердження X			Суб'єкт комунікації
Електорат	$\begin{matrix} + \\ \Rightarrow n(+)>n(-)\wedge p\leq 0,05\wedge\langle 0\rangle<50\% \end{matrix}$	$+^{1)}$	
	$\begin{matrix} - \\ \Rightarrow n(+)<n(-)\wedge p\leq 0,05\wedge\langle 0\rangle<50\% \end{matrix}$	$-^{2)}$	
	$\begin{matrix} +\approx - \parallel \langle 0\rangle>50\% \end{matrix}$	$\equiv \parallel \langle 0\rangle^{3)}$	
	$\begin{matrix} + \\ \Rightarrow n(+)>n(-)\wedge p\leq 0,05\wedge\langle 0\rangle<50\% \end{matrix}$	$+$	Тимошенко
	$\begin{matrix} - \\ \Rightarrow n(+)<n(-)\wedge p\leq 0,05\wedge\langle 0\rangle<50\% \end{matrix}$	$-$	
	$\begin{matrix} +\approx - \parallel \langle 0\rangle>50\% \end{matrix}$	$\equiv \parallel \langle 0\rangle$	
	$\begin{matrix} + \\ \Rightarrow n(+)>n(-)\wedge p\leq 0,05\wedge\langle 0\rangle<50\% \end{matrix}$	$+$	Ющенко
	$\begin{matrix} - \\ \Rightarrow n(+)<n(-)\wedge p\leq 0,05\wedge\langle 0\rangle<50\% \end{matrix}$	$-$	
	$\begin{matrix} +\approx - \parallel \langle 0\rangle>50\% \end{matrix}$	$\equiv \parallel \langle 0\rangle$	
	$\begin{matrix} + \\ \Rightarrow n(+)>n(-)\wedge p\leq 0,05\wedge\langle 0\rangle<50\% \end{matrix}$	$+$	Янукович
	$\begin{matrix} - \\ \Rightarrow n(+)<n(-)\wedge p\leq 0,05\wedge\langle 0\rangle<50\% \end{matrix}$	$-$	
	$\begin{matrix} +\approx - \parallel \langle 0\rangle>50\% \end{matrix}$	$\equiv \parallel \langle 0\rangle$	

Загалом використовується підрахунок відносних (статистично значимих) більшостей вибору модусів ставлення з кроком порівняння 1 місяць. Детально процедура описана в додатку І.1.

Для визначення ключових тверджень, які об'єднують електорат кожного з політиків (*фактор орієнтацій*) та населення вцілому, ми об'єднали всі масиви даних за ключовою змінною електоральних преференцій і провели факторний аналіз за змінними, що визначають зовнішньополітичні орієнтації, змінна відбору — електоральні преференції. Електорат поділили на прихильників Януковича та прихильників Ющенко і Тимошенко разом. Ми виходили з того, що між «помаранчевим» та «біло-блакитним»⁴⁾ електоратом є відмінності щодо зовнішньополітичних орієнтацій, а між електоратом Ющенка і Тимошенко — незначні. Так було отримано рішення, що пояснювало 43% дисперсії. Максимальна пояснювальна сила (64% дисперсії) виявилась при наборі змінних наведених у таблиці 3.2. Крім того, було виділено твердження, що об'єднують більшість населення України, і схвалення яких незмінне в часі. Деталізовані результати аналізу подано в додатку К. Вказані питання-змінні використані в подальшому порівняльному аналізі для виявлення того, чи репрезентують політики дві найбільших електоральних групи та населення вцілому.

¹⁾ Схвалення.

²⁾ Заперечення.

³⁾ Амбівалентність або відсутність позиції.

⁴⁾ Прихильники В. Ющенка та В. Януковича на президентських виборах 2004 року.

Таблиця 3.2 — Фактори орієнтацій

Твердження, що об'єднують «помаранчевий» електорат	Твердження, що об'єднують «біло-блакитний» електорат	Твердження, що об'єднують населення України
Підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги для населення відбувається через діяльність в Україні посередника — компанії «РосУкрЕнерго».	Російська мова має бути державною.	Перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака) — правильний вчинок.
Росія втручається у внутрішні справи України.	Проблема російської мови існує реально.	Україно-російські відносини покращаться після візиту в Україну Президента Росії В.Путіна.
	Необхідно завершити роботи з участі України у діяльності СЕП.	Своїм візитом в Україну Президент Росії В.Путін намагається продемонструвати підтримку В.Януковича.
	Однією з пріоритетних задач уряду/Президента є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Покращення стосунків між Україною і Росією — це стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України.
	У грузино-російському конфлікті слід підтримати Росію.	
	Інтеграція з Росією та країнами СНД має бути головним напрямом зовнішньої політики України.	
	Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами.	
	Ціна на газ у \$130 є свідченням "потепління" в україно-російських відносинах.	
	Президенту Росії Володимиру Путіну можна довіряти.	
	Україна має приєднатись до Союзу Росії і Білорусії.	

3.3.3 Порівняльний аналіз даних опитування та закодованих висловлювань

В таблиці И.5 додатку наведено агреговані дані для порівняння позицій населення, трьох електоральних груп та політиків з кожного питання. Для опитувань агрегація проводилась за кількістю схвалень / заперечень за весь досліджуваний період. Для висловлювань наводиться домінуючий за частотою модус. В обох випадках рівна кількість або частота виводиться як амбівалентність.

Навіть на рівні агрегованих частот є неспівпадіння позицій електоральних груп, населення та політичних лідерів. Ющенко, загалом, репрезентує свій електорат з питань мови, російсько-грузинського конфлікту, співвідношення вступу до НАТО і відносин з Росією, інтеграції з Росією як напрямку зовнішньої політики, ціни на газ як ознаки покращення міждержавних відносин, оптимізму щодо своїх візитів в Росію, участі України в союзних утвореннях на теренах СНД, церкви (8 позицій). З інших питань є розбіжності: гострі — напр., щодо загрози суверенітету з боку Росії, м'які — напр., щодо участі України в ЄП.

Тимошенко дещо краще репрезентує свій електорат, який, втім, не завжди схильний до радикальних позицій. Співпадіння є з питань мови, пріоритетності відносин з Росією, співвідношення вступу до НАТО і відносин з Росією, компанії «РосУкрЕнерго», російсько-грузинського конфлікту, інтеграції з Росією як напрямку зовнішньої політики, припустимості поступок у переговорах щодо ціни на газ, ціни на газ як ознаки покращення міждержавних відносин, підтримки Януковича Росією, участі України в союзних утвореннях на теренах СНД, контролю над ГТС (11 позицій).

Янукович репрезентує електорат щодо загрози суверенітету з боку Росії, оптимізму щодо своїх візитів до Москви, російсько-грузинського конфлікту, ціни на газ як ознаки покращення міждержавних відносин, щодо вини у

погіршенні відносин з Росією, щодо візитів вищих посадовців до Москви, оптимізму щодо ціни на газ (7 позицій). Щодо інших тверджень позиція замовчується.

Для того, щоб виявити, чи реагують політики на зміни проведено таке ж порівняння для кожного місяця. Виявлено можливі кореляції, за умови, що випадками в матриці даних є порівняльні періоди, а змінними — позиції політиків та електорату. Для виявлення тенденцій репрезентування орієнтацій в часі, проведено аналіз часових рядів, для тієї ж матриці.

3.3.4 Порівняльний аналіз позицій політиків та орієнтацій населення з врахуванням параметру часу

3.3.4.1 Юлія Тимошенко

Результати перевірки співпадінь орієнтацій електорату та висловлювань Ю. Тимошенко в межах однакових періодів часу показані в таблиці 3.3. В цій та наступних аналогічних таблицях враховано лише періоди, за які відомі орієнтації населення та є релевантні висловлювання політика.

Найбільша кількість співпадінь — з питань загального напрямку зовнішньої політики України та «газових» домовленостей. Гострі суперечності були зафіксовані щодо питання про участь України у діяльності СЕП (Тимошенко різко заперечує таку можливість). Однак, прямі розбіжності щодо цього зафіксовані у 14% від всіх періодів вимірювання, а в абсолютному вимірі кількість неспівпадінь — 15. В інших випадках суджень, щодо яких відомі орієнтації населення, не було. Загалом, можна вважати що Юлія Володимирівна змістом своїх публічних висловлювань не суперечила очікуванням своєї цільової групи виборців щодо напрямку зовнішньої політики.

Співпадінь із загальним фактором орієнтацій більше, але накладання фактору та окремих орієнтацій не покриває весь період. Результати подані в таблиці 3.3. В ній показана кількість співпадінь за модусом в рамках одного фактору. Ми виходили з того, що політик не обов'язково повинен відтворювати думку населення чи цільових електоральних груп з конкретної проблеми зовнішньополітичних відносин, але в періоди, коли відомі орієнтації населення, відтворювати загальний напрямок висловлювань щодо зовнішньої політики (фактор).

Таблиця 3.3 — Співпадіння висловлювань Тимошенко та орієнтацій населення з врахуванням часових періодів

Твердження	Модус	Кількість співпадінь	Частка від періодів з відомими орієнтаціями
Цільовий електорат			
Однією з трьох найбільш пріоритетних задач уряду є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Заперечення.	16	20%
Інтеграція з Росією та країнами СНД має бути головним напрямом зовнішньої політики України.		33	72%
Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами.		10	100%
Ціна на газ у [сума] є свідченням «потепління» в україно-російських відносинах.		2	100%
Україна має приєднатись до Союзу Росії і Білорусії.		6	100%
В рамках фактору орієнтацій			
Необхідно надати російській мові статус державної.	Заперечення.	52	
Необхідно завершити роботи з участі України у діяльності ЄСП.		67	
Однією з трьох найбільш пріоритетних задач уряду є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.		104	
Інтеграція з Росією та країнами СНД має бути головним напрямом зовнішньої політики України.		66	
Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами.		50	
Ціна на газ у [сума] є свідченням «потепління» в україно-російських відносинах.		49	
Президенту Росії Володимиру Путіну можна довіряти.		57	
Україна має приєднатись до Союзу Росії і Білорусії.		36	
Населення України вцілому			
Своїм візитом в Україну Президент Росії В.Путін намагається продемонструвати підтримку В.Януковича.	Схвалення.	7	
Стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України могла би свідчити про покращення стосунків між Україною і Росією.		9	

Якщо розглядати агреговані дані, то репрезентування фактору орієнтацій відбувається краще, особливо, заперечення орієнтацій електорату опонентів — див. табл. 3.4. В даній таблиці ми, крім модусів ставлення (підтримка, амбівалентність та заперечення) виділяємо три рівні *концентрації висловлювань*, тобто насиченості висловлюваннями певного модусу комунікації за період в 1 тиждень. Перший рівень відповідає 30% значень найменшої концентрації, другий — наступним за ними 30%, третій, відповідно, — 30% значень найбільшої концентрації.

Таблиця 3.4 — Заперечення фактору зовнішньополітичних орієнтацій «біло-блакитного» електорату¹⁾

Модус	Заперечення			Амбівалентність	Підтримка
Рівень концентрації	1	2	3	1 ²⁾	1 ³⁾
	32	30	4	34	0

Бачимо, що понад 60% висловлювань Тимошенко заперечують «біло-блакитні» орієнтації, але найбільша концентрація даних висловлювань трапляється лише у 4% вимірюваних періодів (тижнів).

З врахуванням періоду вимірювання також не виявлено статистично значимого зв'язку з *орієнтаціями населення загалом*. Ми виявили окремі співпадіння лише з двох питань (див. табл. 3.3). Тема газу та прив'язка російських владних еліт до Януковича для Тимошенко була однією з провідних, таким чином співпадіння були ймовірними. Було виявлено одну «гостру» суперечність: ставлення до приєднання України до ЄП — непевність виборців і систематичне заперечення Тимошенко.

Щодо інших тверджень в однакові порівняльні періоди не виявлено ні заперечень орієнтацій електорату, ні підтримки їх, тобто висловлювання були

¹⁾ Відсотків від всіх закодованих висловлювань, округлено до цілих.

²⁾ Амбівалентні висловлювання траплялись від 1 до 3х разів щомісяця, тому в цьому випадку ми виділили лише один рівень концентрації.

³⁾ Не виявлено жодного випадку підтримки фактору протилежних орієнтацій, тому виділення рівнів концентрації не має сенсу.

нейтральними або позиція з питання замовчувалась. Детальний список таких тверджень див. в додатку Л.

Враховуючи те, що в більшості порівняльних періодів позиції політиків з майже всіх 34 тверджень не відомі, а є лише висловлювання по 3-10 питанням, то для виявлення кореляцій ми використовували дещо пом'якшений алгоритм співвіднесення: *замовчування позиції ми прирівняли до амбівалентності (для меседжів і опитувань)*.

Було виявлено значимі кореляції між «біло-блакитним» фактором орієнтацій та запереченням цього фактору у висловлюваннях Тимошенко (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5 — Зв'язок між висловлюваннями Тимошенко та орієнтаціями її електорату в межах «біло-блакитного» та «помаранчевого» фактору орієнтацій (кореляційний аналіз)

Значення коефіцієнту кореляції τ_B Кендала ¹⁾	Значимість (двостороння, р)
Орієнтація в межах «помаранчевого» фактору	
0,021	,682
Орієнтація в межах «біло-блакитного» фактору	
-0,136	,009

Таким чином, комунікативна стратегія Тимошенко базується на послідовному запереченні тез опонентів, ніж на певній власній консистентній позиції щодо зовнішньої політики.

Аналізуючи *часові ряди*, стикаємось з малою «насиченістю» даних в кожному з порівняльних періодів, тому застосовано такий алгоритм співвіднесення орієнтацій електорату (населення) та висловлювань політиків:

а) після кожного релевантного опитування, вважається, що орієнтації населення щодо даних тверджень зберігаються, поки не буде виявлено їх зміну;

б) орієнтації населення співвідносяться з висловлюваннями політиків поденно з використанням *тесту причинності Грейнджера* [189], який дозволяє

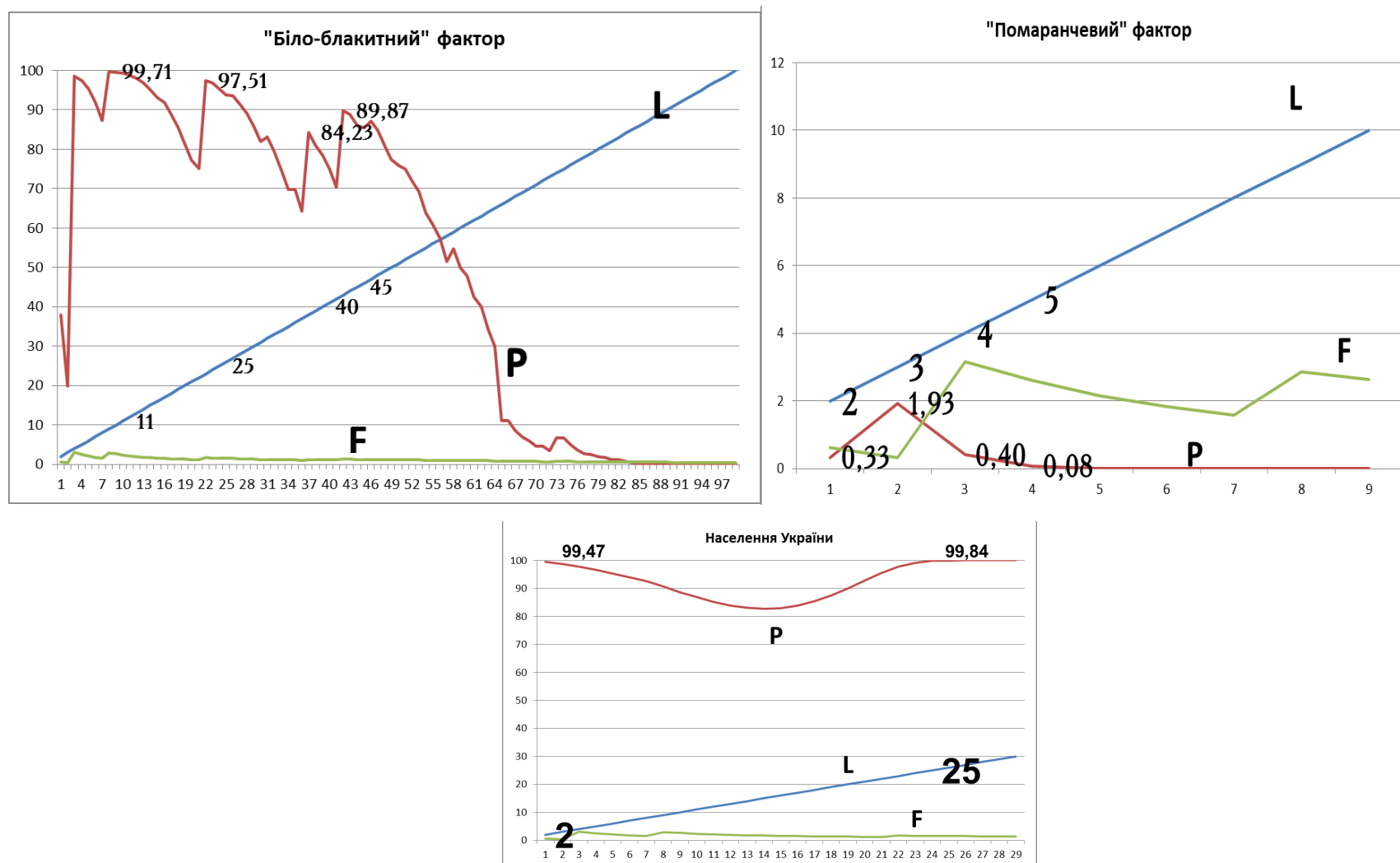
¹⁾ Ми використовували коефіцієнт рангової, а не метричної кореляції, оскільки обрана нами шкала співвіднесення «підтримка» - «амбівалентність» - «заперечення» ближча до порядкової, ніж до метричної.

оцінити ймовірність причинної залежності висловлювань політика від орієнтацій його електорату при різній затримці реакції (*лагах*) між точкою коли громадська думка з певного питання стала відомою та відтворенням (або запереченням) цієї думки політиком;

в) співвіднесення групуються за «помаранчевим», «біло-блакитним», «загальним» факторами орієнтацій;

г) в межах кожної групи виділяється найбільша з отриманих ймовірностей причинного зв'язку для кожної точки на шкалі лагів.

Результати застосування такого алгоритму щодо Тимошенко подані на рисунку 3.1. Аналіз рядів підтверджує «протиставлювану» комунікативну стратегію Тимошенко. Високі показники репрезентації всього населення зумовлені, насамперед, послідовним відтворенням Тимошенко тези про необхідність стабілізації ціни на газ, як ознаки покращення відносин із Росією.

Умовні позначення: **P** — ймовірність того, що орієнтації впливають на зміст меседжів, **L** — лаг, **F** — значення статистики Фішера.

Рисунок 3.1 — Залежність висловлювань Тимошенко від орієнтацій населення. Тест причинності Грейнджера

3.3.4.2 Віктор Ющенко

Якщо враховувати періоди вимірювання, то висловлювання Віктора Ющенка репрезентували орієнтації його електорату лише щодо російської мови та Союзу Росії і Білорусі (див. табл. 3.6). Значно більше, ніж у Тимошенко, тверджень, що прямо суперечать орієнтаціям електорату. Більшість з них висловлювались перед та під час державних візитів високопосадовців РФ до України та Ющенка до РФ. Можна вважати їх зумовленими зовнішніми факторами впливу. Інші були зумовлені намаганням президента реагувати на очікування частини виборців щодо російського напрямку. Суперечності з орієнтаціями цільових виборців виявлено щодо ЄСП, дружніх відносин з РФ, інтеграції з СНД та довіри до Путіна.

Загалом, частіше відтворювався загальний фактор орієнтацій, хоча підтримка майже завжди була неоднозначною. Найбільш репрезентованим в межах фактору є питання мови та інтеграції з РФ та СНД.

Таблиця 3.6 — Співвіднесення висловлювань Ющенко та орієнтацій населення з врахуванням часових періодів

1. Твердження	2. Модус	3. Кількість співпадінь / розбіжностей	4. Відсоток від всіх періодів, в яких ставлення до даного твердження вимірювалось	
Співпадіння — цільовий електорат				
Російській мові має бути надано статус державної.	Заперечення.	76	100%	
Проблема статусу російської мови існує реально.		10	100%	
Україна має приєднатись до Союзу Росії і Білорусії.		53	100%	
Розбіжності — цільовий електорат				
	Електорат	Політик		
Необхідно завершити роботи з участі України у діяльності ЄСП.	Амбівалентність	Заперечення	24	43%
Однією з пріоритетних задач Президента є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Заперечення	Підтримка	56	77%
Інтеграція з Росією та країнами СНД має бути головним напрямом зовнішньої політики України.	Заперечення	Підтримка	3	4%
Президенту Росії Володимиру Путіну можна довіряти.	Заперечення	Підтримка	36	48%
Населення України вцілому				
Стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України могла би свідчити про покращення стосунків між Україною і Росією.	Схвалення.	26		
Україно-російські відносини покращаться після візиту в Україну Президента Росії В.Путіна.		15		

Продовження таблиці 3.6

<i>В рамках фактору орієнтацій</i>			
1.	2.	3.	
		+	–
		(%)	(%)
Необхідно надати російській мові статус державної.	Заперечення.	51	49
Однією з трьох найбільш пріоритетних задач уряду є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.		32	68
Інтеграція з Росією та країнами СНД має бути головним напрямом зовнішньої політики України.		63	37
Президенту Росії можна довіряти.		24	76
Україна має приєднатись до Союзу Росії і Білорусії.		33	67

Аналіз *агрегованих даних* щодо заперечення протилежних («біло-блакитних») орієнтацій дає дещо менший рівень репрезентації, ніж у Тимошенко, але тенденція, зберігається. Висловлювання, що заперечували «біло-блакитиний» фактор, суттєво різнились за *концентрацією*, тому виділено лише два рівні: «концентрований» та «неконцентрований» (див. табл. 3.7).

Таблиця 3.7 — Заперечення фактору зовнішньополітичних орієнтацій «біло-блакитного» електорату у висловлюваннях Ющенка

Модус	Заперечення		Амбівалентність	Підтримка
Рівень концентрації	1	2	1	1
	28	34	38,5	0

У періодах з більшою концентрацією заперечних висловлювань більше — комунікацію Ющенка, в даному разі, менш зважена, ніж Тимошенко. Що стосується репрезентації орієнтацій населення України вцілому, то репрезентуються лише твердження щодо ціни на газ та візиту Путіна. Щодо інших тверджень в однакові порівняльні періоди висловлювання були нейтральними або відсутніми. Детальний список таких тверджень див. в додатку Л. Кореляційний аналіз показує, що Ющенко більше схильний підтримувати «помаранчеві» орієнтації, ніж заперечувати «біло-блакитні» (див. табл. 3.8).

Таблиця 3.8 — Зв'язок між висловлюваннями Ющенка та орієнтаціями його електорату в межах «біло-блакитного» та «помаранчевого» фактору орієнтацій (кореляційний аналіз)

Значення коефіцієнту кореляції $r_{\text{в Кендала}}$	Значимість (двостороння, p)
Орієнтація в межах «помаранчевого» фактору	
0,159	,002
Орієнтація в межах «біло-блакитного» фактору	
-0,064	,220

Провівши *аналіз часових рядів* (див. рис. 3.2), можна зробити висновок, що Ющенко краще репрезентує «помаранчевий» фактор орієнтацій. Він швидше реагував на зміни в громадській думці свого електорату та суспільства вцілому. Важливою була тема газу, а також оптимізм щодо міждержавних візитів.

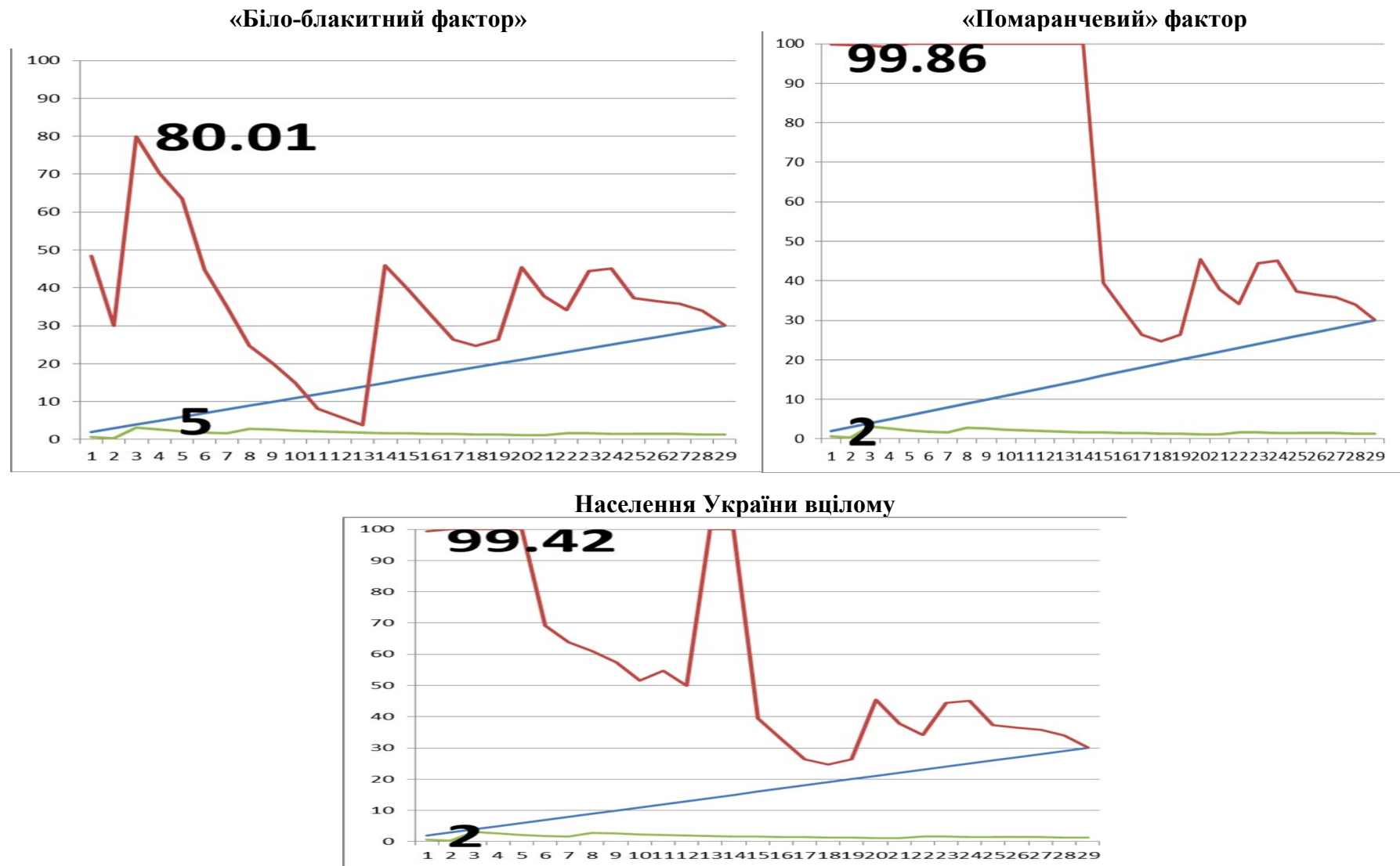

Рисунок 3.2 — Залежність висловлювань Ющенко від орієнтацій населення. Тест причинності Грейнджера

3.3.4.3. Віктор Янукович.

В однакові вимірювані періоди Янукович репрезентував власний електорат лише щодо твердження, що стабілізація ціни на газ є свідченням потепління україно-російських відносин. Гострих суперечностей дещо більше, ніж у Тимошенко, але значно менше, ніж у Ющенка (див. табл. 3.9). Такий результат відповідає комунікативній стратегії замовчування суперечливих проблем.

Ставлення до пріоритетності налагодження дружніх відносин із Росією є однією зі змінних, що входять до «біло-блакитного» фактору орієнтацій, тобто більша схильність цей напрямок політики до найважливіших пріоритетів притаманна потенційним виборцям Януковича. Але в більшості випадків >50% з них не обирали зовнішньополітичні проблеми в числі трьох найбільш пріоритетних. Виборців більше турбували внутрішньополітичні та економічні проблеми, особливо ті, що пов'язані з їх матеріальним добробутом. Тому в агрегованому вигляді ми маємо заперечення даного твердження. Янукович, натомість, схильний вважати дану проблему пріоритетною.

Щодо питання про гіпотетичне відновлення союзного утворення на теренах України, Росії та Білорусі, то тут маємо більш виражену і послідовну суперечність між позицією Януковича, для якого державний суверенітет є цілком стабільною цінністю, та орієнтаціями більшості його електорату, який схильний по панславістських настроїв (молодше покоління) та ностальгії за СРСР. Хоча Янукович також не надто акцентує увагу на цій позиції (відповідні висловлювання зафіксовані лише у 8% періодів).

Аналіз фактору зовнішньополітичних орієнтацій дозволив виявити певний «компенсаторний» ефект: підтримку Януковичем загального напрямку орієнтацій цільового електорату при відсутності висловлювань, що репрезентують конкретні орієнтації.

Підтримка фактору орієнтацій власного електорату на рівні агрегованих даних у Януковича навіть гірша, ніж з врахуванням порівняльних періодів (див. табл. 3.1). Це зумовлено, насамперед, значним відсотком висловлювань щодо зовнішньополітичних пріоритетів адресованих Заходу та виборцям Центрального і Західного регіону, що мають на меті трансформацію образу «про-російського» політика в «зваженого». Крім того, великою є частка замовчувань позиції (напр., щодо статусу російської мови).

Серед тих питань, що однозначно підтримуються всім населенням України, висловлювання Януковича підтримують у порівняльні періоди лише одне твердження: покращення стосунків між Україною і Росією — це стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України. Підтримка цього твердження зафіксована у 100% періодів.

Таблиця 3.9 — Співвіднесення висловлювань Януковича та орієнтацій населення з врахуванням часових періодів.

Твердження	Модус		Кількість співпадінь / розбіжностей	Відсоток від всіх періодів, в яких ставлення до даного твердження вимірювалось
Розбіжності — цільовий електорат				
	Електорат	Політик		
Однією з трьох найбільш пріоритетних задач уряду є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Заперечення	Підтримка	16	22%
Україна має приєднатись до Союзу Росії і Білорусії.	Підтримка	Заперечення	6	8%
Співпадіння в рамках фактору орієнтацій				
			+	–
			(%)	(%)
Необхідно надати російській мові статус державної.	Заперечення.		82	18
Проблема статусу російської мови існує реально.			100	0
Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами.			100	0
Стабілізація ціни на газ є свідченням потепління україно- російських відносин			100	0

Врахування періоду вимірювання зменшує кількість співпадінь позицій електорату та політика. Тобто, наприклад, у ті періоди, коли електорат не вважає відносини з Росією пріоритетним напрямком політики, Янукович висловлюється про нього, як про пріоритетний, а у протилежних випадках — ніяк не висловлює свою позицію з даного питання. Те саме стосується питання можливості приєднання до союзу Росії та Білорусі.

Щодо інших тверджень не було виявлено підтримки орієнтацій електорату в однакові порівняльні періоди, але прямих заперечень також не було (тобто з даних проблем були або нейтральні висловлювання або проблеми взагалі замовчувались). Детальний список таких тверджень див. в додатку Л.

Кореляційний аналіз факторів орієнтацій електорату та меседжів показує відсутність зв'язку між орієнтаціями електорату та твердженнями Януковича в межах «помаранчевого» фактору, і не значимий зв'язок в межах «біло-блакитного» фактору (див. табл. 3.10).

Таблиця 3.10 — Зв'язок між висловлюваннями Януковича та орієнтаціями його електорату в межах «біло-блакитного» та «помаранчевого» фактору орієнтацій (кореляційний аналіз)

	Янукович	
	Значення коефіцієнту кореляції $r_{\text{в Кендала}}$	Значимість (двостороння, p)
Електорат Януковича	Орієнтація в межах «помаранчевого» фактору	
	0,000	1,000
	Орієнтація в межах «біло-блакитного» фактору	
	0,017	,725

Таким чином, Янукович у висловлюваннях за межами регіонів, де переважно проживає його електорат, уникав критики вектору зовнішньої політики, підтримуваного його опонентами, і водночас, підтримка вектору властивого «біло-блакитним» не була послідовною.

Аналіз часових рядів не виявив причинності на жодному рівні ймовірності за будь-яких затримок реагування в часі щодо всіх факторів. Це означає, що

Янукович в публічній комунікації, представлений на його офіційному сайті, не намагався систематично реагувати на зміни в орієнтаціях населення, чи на стабільні показники цих орієнтацій, представлені в опитуваннях громадської думки.

3.3.5 Залежність меседжів політиків від комунікативного контексту (адресатів)

Результати кодування за змінною адресата подані на рисунку 3.3. Абсолютні значення (частоти) представлені в таблиці И. 6 додатку.

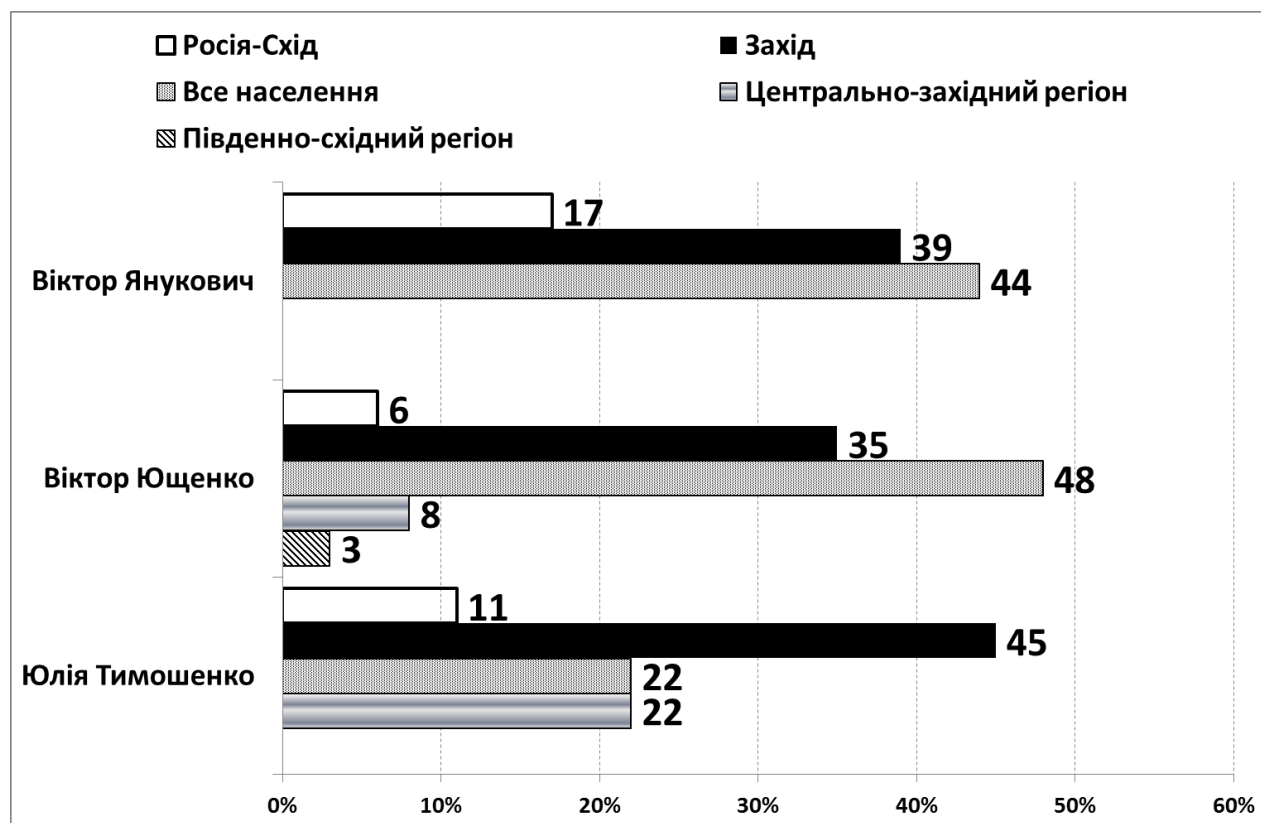

Рисунок 3.3 — Розподіл висловлювань політиків за адресатами

Бачимо, що в зібраній нами базі повністю відсутні релевантні висловлювання Януковича звернені безпосередньо до його цільового електорату — жителів південно-східного регіону. З одного боку, це можна вважати суттєвим недоліком наших даних, але з іншого — такий відбір

матеріалів на головному інформаційному вузлі Партії регіонів також характеризує комунікативну стратегію Януковича. Янукович міг допускати досить жорсткі висловлювання співзвучні з орієнтаціями цільової аудиторії. Але, пам'ятаючи невдалий досвід виборів 2004 року, його команда стала обережнішою і почала фільтрувати матеріал, який міг би стати підставою для критики його позиції. Лідер ПР хотів стати президентом всієї країни, а не лише окремих її регіонів, тому він намагався збалансувати свою публічну комунікацію, не прив'язуючи себе до певних незмінних орієнтацій. Водночас, серед адресатів його висловлювань значний відсоток російських громадськостей, які він намагався переконати в своїй прихильності до Росії.

Статистично значимого зв'язку між адресатом висловлювань *Тимошенко* та модусом її висловлювань не виявлено. Але на рівні частот є зазначення гострих проблем у зверненнях до певних адресатів (див. табл. 3.11). Різним є висвітлення питань відносин із Росією, статусу російської мови та оцінки владних еліт Росії, які є дразливими для жителів різних регіонів. Дещо неочікуваною виглядає лише частка 17% заперечень пріоритетності російського напрямку для зовнішньої політики, що припадає на адресатів з Росії. Всі ці заперечення є меседжами в опозиційній російській пресі і стосуються співпраці з чинною владою в РФ.

Таблиця 3.11 — Висвітлення окремих проблем політиками у різних комунікативних контекстах (розподіл тверджень за регіонами у відсотках)

Твердження	Модус	Адресат висловлювань				
		Південно-східний регіон	Центрально-західний регіон	Все населення України	Захід	Росія-Схід
Тимошенко						
Однією з трьох найбільш пріоритетних задач уряду є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Заперечення	0*	17%	33%	33%	17%
	Схвалення	0	0	0	0	100%
Необхідно надати російській мові статус державної.	Заперечення	0	42%	15%	43%	0
Інтеграція з Росією та країнами СНД має бути головним напрямом зовнішньої політики України.		0	0	40%	60%	0
Президенту Росії Володимиру Путіну можна довіряти.		0	0	49%	51%	0
Ющенко						
Однією з трьох найбільш пріоритетних задач уряду є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Заперечення	0*	25%	52%	23%	17%
	Схвалення	15%	5%	65%**	5%	10%
Необхідно надати російській мові статус державної.	Заперечення	12%	13%	74%	12%	0
Проблема статусу російської мови — реальна.		0	22%	59%	0	19%
Необхідно завершити роботи з участі України у діяльності ЄСР.		0	0	26%	74%	0
У грузино-російському конфлікті слід підтримати Росію.		0	0	48%	52%	0
Президенту Росії можна довіряти.	Підтримка	0	0	74%	0	26%
Україна має приєднатись до Союзу Росії і Білорусії.	Заперечення	18%	0	34%	49%	0

Ющенко статистично значимо відмінно підтримує твердження щодо пріоритетності налагодження відносин з Росією в українських загальнонаціональних ЗМІ та західних медіа. Є певна тенденція до замовчування проблеми російської мови для адресатів Південно-Східного регіону та Заходу, послідовнішого заперечення руху України до ЄЄП, підтримки Грузії — в Західних медіа, частіших висловлювань про довіру Путіну в українських загальнонаціональних та російських ЗМІ, частішого заперечення можливого союзу України з Росією та Білоруссю в українських загальнонаціональних, Західних та Південно-Східних медіа.

У меседжах *Януковича* виявлено тенденцію до різного висвітлення питання втручання РФ в стосунки між першими особами: для західних адресатів таке втручання визнавалось, адресованих російським ЗМІ — заперечувалось.

3.3.6 Функціональна модель публічної комунікації українських політичних лідерів

Підсумовуючи результати проведеного аналізу зовнішньополітичних орієнтацій населення України та публічної комунікації провідних українських політиків, ми можемо стверджувати, що комунікаційній репрезентації в сфері відносин із Росією притаманні такі характеристики:

а) Політики більшою мірою схильні проблематизувати відносини із Росією та супутні теми, ніж їх цільовий електорат та населення загалом. З боку *Ющенка* і *Тимошенка* це виявляється у підтримці тези про загрозу суверенітету України з боку Росії, не підтримуваній більшістю населення та більшістю в межах кожної електоральної групи. З боку *Януковича* — включення до найбільш пріоритетних задач влади налагодження дружніх відносин з РФ, хоча

для населення та трьох електоральних груп даний напрямок політики не є найважливішим.

б) Наслідком описаної вище стратегії проблематизації є комунікація між елітами та виборцями, що веде до радикалізації зовнішньополітичних орієнтацій. При чому ініціатива в даному процесі належить саме елітам. Найбільшою мірою це притаманне Тимошенко, меншою — Ющенко (питання ЄП, впливу теми Голодомору на відносини з РФ), і найменшою — Януковичу, хоча останній, не зважаючи на загальне замовчування багатьох гострих питань, також схильний протиставляти як конфліктні зв'язки із НАТО та РФ.

Одним із яскравих виявів впливу елітного дискурсу на зовнішньополітичні орієнтації населення є тема газу. Питання пов'язані з газом (ціни, вплив політичних відносин із РФ на забезпечення газом, діяльність компанії «РосУкрЕнерго») є найбільш консенсусними для еліт та їх цільових електоратів, хоча й представлені різними позиціями для пар «Тимошенко – електорат Тимошенко», «Ющенко – електорат Ющенка», «Янукович – електорат Януковича». Оскільки проблема газових контрактів та бізнес-стосунків між компаніями-постачальниками не є об'єктом зацікавлень переважної більшості населення України, то така синхронність, ймовірно, є наслідком одностороннього впливу комунікації еліт на орієнтації їх цільових електоратів.

в) Досліджувані політики та їх електорати представляють два типи дискурсу про зовнішню політику: культурно-гуманітарний та геополітично-економічний. Яскравим представником першого типу є Ющенко та його виборці: для них одними з найважливіших питань україно-російських відносин є мова та церква. Для Тимошенко та Януковича більш важливими є проблеми економічних відносин та геополітична орієнтація України. При чому Тимошенко та її електорат є більш гомогенними в цьому вимірі, ніж прихильники Януковича, які вважають важливим питання мови, замовчуване або висвітлюване амбівалентно останнім.

г) Якщо порівнювати висловлювання політиків, зроблені в ті ж періоди, коли були проведені відповідні опитування, то можна зробити висновок про відсутність реакції владної еліти на зміни в громадській думці з окремих питань та загалом незначну увагу до такого каналу комунікації як опитування. Систематично репрезентуються лише загальні фактори орієнтацій, які є стабільними протягом всього досліджуваного періоду. Порівняльний аналіз в динаміці також підтверджує висновок про два типи дискурсів.

д) Обставини комунікації (адресат висловлювань) загалом не впливає на публічно презентовану позицію політиків, однак на рівні окремих комунікативних актів помітна тенденція до замовчування гострих проблем, якщо адресатом є населення України в цілому, більша кількість звинувачень Росії, якщо адресатом є Захід, та декларування пріоритетності дружніх стосунків і довіри, якщо адресатом є Росія та її партнери. Відмінності є статистично не значимими, але виявляються у всіх трьох політиків (найбільшою мірою у Ющенка, найменшою — у Тимошенко).

е) Досліджувані політики представляють три типи комунікативної стратегії:

1) *номенклатурна*: прихована від загальної громадськості орієнтація на цільові електоральні групи та амбівалентні висловлювання щодо гострих питань (Янукович);

2) *радикально-сензитивна*: жорстка орієнтація на цільовий електорат та підкреслення відмінностей з політичними опонентами у геополітичному вимірі (Тимошенко);

3) *компромісна*: м'яка орієнтація на цільовий електорат з особливою увагою до репрезентації культурних та про-західних геополітичних орієнтацій, відмова від конфронтаційної риторики (Ющенко).

ж) Комунікація більш насичена економічними питаннями (напр., темою газу) сприяє якіснішому відтворенню орієнтацій населення загалом, навіть за умови конфронтаційної комунікативної стратегії.

и) Існує стабільний консенсус щодо державного статусу України та її економічної незалежності серед еліт, незалежно від вектору зовнішньої політики, який вони підтримують. Такого консенсусу не спостерігається серед електорату, частина якого підтримує ідею відновлення СРСР (в межах союзу Росії, України та Білорусі) або й просто приєднання України (чи її частини) до Росії.

Взаємодія цих двох ролей «провідника» та «представника» не пояснюється концепцією інформаційного насичення Баума та Поттера: спосіб репрезентування окремих тем є досить стабільним, тобто якщо ініціатива в обговоренні теми походила з боку еліт (як у випадку з газовими питаннями), то подальші орієнтації населення зберігаються незмінними в межах одного модусу (схвалення або заперечення) не залежно від часу (а значить і зростання поінформованості щодо проблеми). Відповідно, менша залученість пересічних громадян в процеси, пов'язані із міжнародною політикою, не гарантує підтримку політикам на первинному етапі певних дій, так само як і не дозволяє їм нав'язувати модус оцінки ситуації. З іншого боку, зростання поінформованості з часом не дозволяє населенню впливати на зміну вектору зовнішньої політики, тобто суперечності зберігаються і політики продовжують діяти відповідно до своїх уявлень про правильність напрямку руху, не зважаючи на думку виборців.

Теорія комунікативної демократії Габермаса також є проблематичною для пояснення отриманих даних. З одного боку, більшість вимог для ідеально-типової моделі процесу комунікації, яка породжує демократичний суспільний устрій та соціальну стабільність, дотримується:

а) Проблеми, які стосуються зовнішньополітичних відносин присутні в публічному дискурсі, тобто вони обговорюються елітами та поза-елітними громадськостями, а не приймаються як даність у формі волюнтаристських владних рішень.

б) Вказані проблеми можна сформулювати у вигляді тверджень, які оцінюються суб'єктами комунікації. Останні підтримують або заперечують

дані твердження, тобто комунікація відбувається і вона раціональна. Про це свідчить відносно невелика кількість амбівалентних суджень як в даних щодо орієнтацій населення, так і в змісті публічної комунікації політичних лідерів.

в) Процес оцінки тверджень є плюралістичним, тобто в публічному дискурсі представлені різні точки зору на кожну з проблем і вони мають приблизно однакові шанси для втілення у вигляді владних рішень. Для досліджуваного періоду така плюралістичність була максимально наближеною до ідеально-типової за весь період новітньої історії України.

З іншого боку інші три умови втілені лише частково або не втілені зовсім:

а) В питаннях зовнішньої політики немає базових цінностей, які би підтримувались всіма елітними та поза-елітними громадськостями. Для еліт виявилась достатньо стабільною безумовна підтримка економічного та політичного суверенітету України, однак для виборців ця цінність не виключена з дискусивного поля. Питання ціни на газ навряд чи можна вважати такою базовою цінністю, оскільки, в даному разі, йдеться про простий матеріальний інтерес, заради якого, на думку значної частини виборців, можна навіть пожертвувати деякими стратегічними цілями.

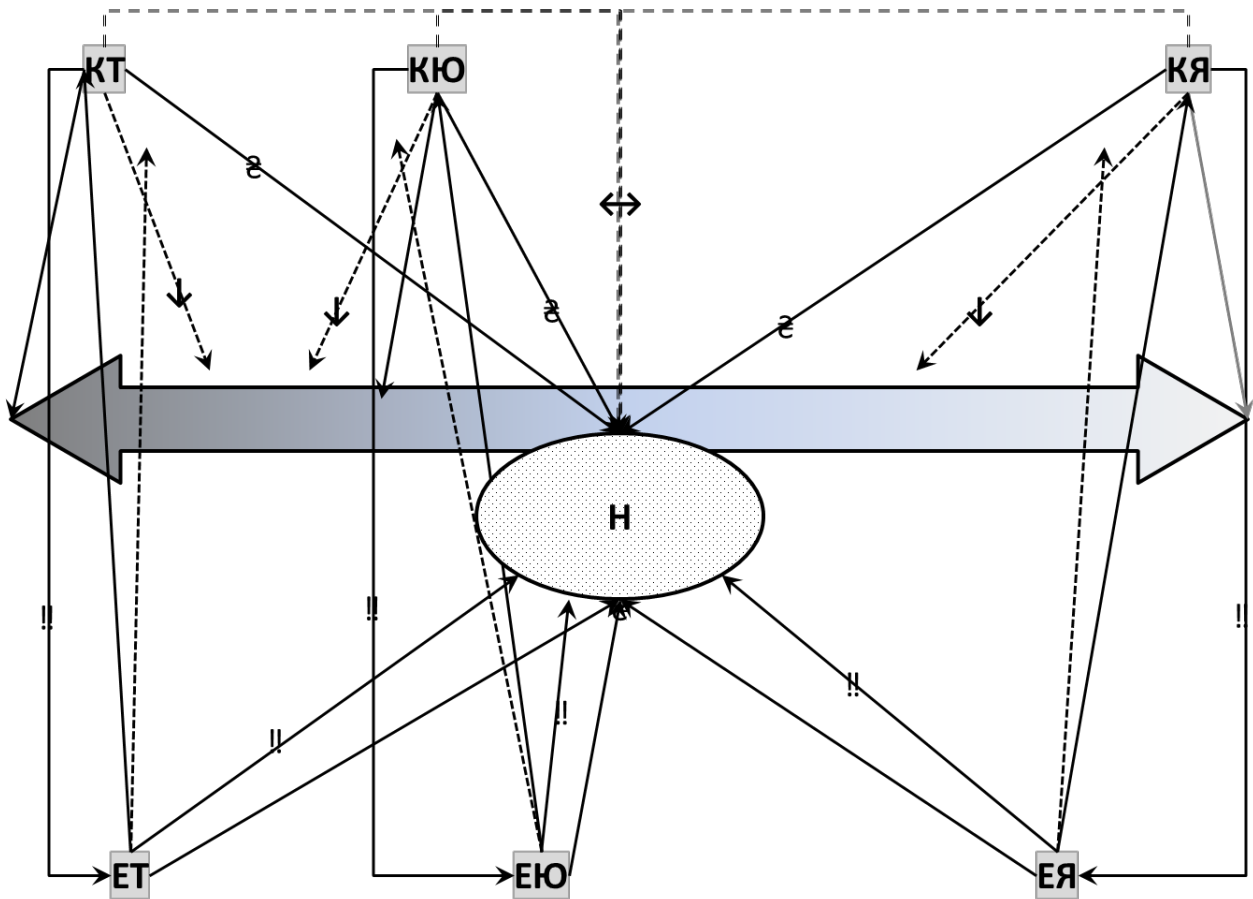
б) Комунікація між елітними та масоподібними суб'єктами існує, однак вона не призводить до суттєвих змін в позиціях виборців та політиків. Загальний рівень репрезентації орієнтацій населення низький; в часовому вимірі політики не реагують на комунікативні подразники у вигляді змін громадської думки, представлених в опитуваннях.

в) Комунікація не призводить до однозначних нормативних рішень, які б забезпечували стабільний рух в напрямку одного із векторів зовнішньої політики. Тобто консенсус не досягається.

Однак, за цих умов, соціальна система все ще зберігає відносну стабільність, а виборці залишаються лояльними до політичних лідерів навіть за такого рівня репрезентації їх орієнтацій. При чому лояльність виражена не просто у мовчазній згоді, а у підтримці політиків на виборах із збереженням всіх демократичних процедур. Питання зовнішньої політики та відносин із

Росією не викликає масштабного протистояння у суспільстві, хоча й призводить до окремих локальних конфліктів, неминучих у демократичній суспільно-політичній системі.

Отримані результати аналізу найбільш ефективно можуть бути пояснені через *баланс багатовекторності* зовнішньої політики України логічним наслідком якого є *стабільна невизначеність*. Процес репрезентації в сфері зовнішньої політики відбувається через *урівноваження протилежних векторів (про-російського та про-західного)* за умов одночасного збереження конфліктності у їх підтримці, *ключової ролі еліт в ініціюванні змін* в тактичних масштабах та апатичного консерватизму населення. Елементи даної концептуальної моделі взаємодіють в такий спосіб (див. рис. 3.4).

Умовні позначення:

КЮ, КТ, КЯ — зміст комунікації Ющенка, Тимошенко, Януковича;

ЕЮ, ЕТ, ЕЯ — орієнтації електорату Ющенка, Тимошенко, Януковича;

Н — орієнтації населення в цілому;

— — стабільні зв'язки і впливи;

-- — змінні зв'язки і впливи;

— — функціональні для даної системи зв'язки і впливи;

-- — дисфункційні для даної системи зв'язки і впливи;

— — приховані від загальної публічності комунікаційні акти;

!! — радикалізація;

ε — комунікація про проблеми пов'язані із матеріальним добробутом;

↔ — амбівалентні твердження;

↓ — зовнішньополітичні ініціативи;

— вектор зовнішньополітичних орієнтацій «Захід-Росія».

Рисунок 3.4 — Баланс багатовекторності та стабільна невизначеність: модель репрезентації зовнішньополітичних орієнтацій населення владними елітами України

а) Електоральні групи чи населення в цілому, представлені в опитуваннях щодо проблем зовнішньої політики, є суб'єктом комунікативної взаємодії виключно у випадку стабільного відтворення певного модусу орієнтацій щодо конкретної проблеми україно-російських відносин.

б) Владні еліти репрезентують цільовий електорат в межах фактору орієнтацій, виведеного на основі стабільно відтворюваних модусів орієнтацій. Комунікація може суперечити фактору орієнтацій в окремі періоди, за умови, що вона не суперечить наявному status quo (наприклад, ситуації з мовою та державним суверенітетом). Така суперечність, водночас, є амбівалентною, тобто компенсується висловлюваннями з протилежним модусом. В інших питаннях, щодо яких думка населення та електоральних груп змінюється (не залежно від тривалості збереження змін), еліти діють та комунікують відповідно до власних установок. При цьому вони можуть розраховувати на підтримку своїх дій або їх мовчазне прийняття, за умови дотримання загального вектору зовнішньополітичних орієнтацій.

в) Система взаємодії стабілізується в точці, коли жоден з векторів зовнішньої політики не реалізується в повній мірі згідно з очікуваннями виборців. Така ситуація є оптимальною як для електоральних груп, які побоюються різкої зміни зовнішньополітичного курсу політичними опонентами, так і для еліт, для яких диференціація на основі зовнішньополітичних преференцій є вигідним полем для передвиборних маніпуляцій. Остаточний вибір одного із напрямків позбавляє їх цього інструменту та, крім того, загрожує втратою лояльності населення в цілому.

г) *Ініціатива щодо змін в рамках даної системи належить виключно владним елітам.* При чому зміни можливі лише за умови виведення проблем, однозначне вирішення яких передбачається, за межі загального публічного комунікаційного простору. Що й відбувається у випадку підписання угод, умови яких обговорюються представниками країн неопублічно. Лояльність населення в таких випадках забезпечується підтримкою загальної амбівалентності в межах двох альтернативних векторів: наприклад, збереження

статусу української мови, як єдиної державної (всупереч передвиборчим обіцянкам цільовому електорату) разом із намаганням створити із Росією спільний підручник історії; підписання угоди про продовження перебування Чорноморського флоту на території України разом із переговорами про зону вільної торгівлі з ЄС та відмовою входження в митний союз із РФ. Підтримка населенням ініціатив еліти можлива за умови прив'язки змін до пріоритетних проблем (серед яких зовнішня політика в опитуваннях не фігурує), переважно пов'язаних із матеріальним добробутом. Через це, тема газу репрезентується найбільш якісно як в статичному вимірі (агреговані дані), так і в динаміці.

д) Принципові зміни системи не підтримуватимуться жодним із суб'єктів комунікаційної взаємодії. Тому радикалізм риторики (як у випадку Тимошенко) малоімовірно спричинятиме радикальні дії. Руйнація багатовекторності та зміна стабільної невизначеності на динамічну визначеність можлива у двох випадках: розколу держави і суспільства на відносно гомогенні з електоральної та ціннісно-орієнтаційної точки зору частини; виведення зовнішньополітичних проблем в чистому вигляді за рамки публічного дискурсу та прив'язка їх до внутрішніх, легко оцінюваних населенням сфер соціально-економічної політики, що дещо зміщує систему в бік соціально орієнтованого авторитаризму. Наразі ми не маємо політиків, які були б зацікавлені та готові до втілення одного із вказаних варіантів.

Таким чином, ми маємо особливий тип політичної репрезентації: демократичної за процедурними ознаками, однак такий, що не сприяє змінам, які є однією з передумов розвитку зовнішньополітичних відносин України.

В наступних підрозділах ми розглянемо спосіб репрезентування зовнішньополітичних орієнтацій населення на міждержавному рівні: публічну комунікацію між владними елітами Росії та України.

3.4 Методологія і особливості емпіричного дослідження медіадискурсу владних еліт на міждержавному рівні

3.4.1 Вибірка

Розглядаючи публічну комунікацію між політиками двох держав ми маємо відібрати меседжі тих посадовців, які мають найбільший вплив на формування взаємин між цими державами [190, 191, 192¹⁾] (. Відбір суб'єктів комунікації — аналогічний відбору, зробленого в попередньому підрозділі. Суб'єкти комунікації, відібрані нами для України — Ющенко, Тимошенко та Янукович. Щодо Росії, то авторитарний політичний режим в цій країні не передбачає формування іншого вектору зовнішньої політики, ніж той, що пропонується президентом РФ Дмитром Медведевим. Однак, маємо брати до уваги надзвичайний вплив прем'єр-міністра Росії Володимира Путіна. Більшу частину періоду президентства Віктора Ющенка Путін був президентом (до травня 2008 року). Тому ми, все ж, вирішили аналізувати публічні висловлювання останнього, а також загальні тенденції у комунікації інших вищих посадовців РФ, які залежать від курсу, пропонованого президентом та прем'єром. Єдність російського істеблішменту в сфері зовнішньої політики ми будемо розглядати як гіпотезу, що потребує перевірки, а не вихідну аксіому.

---

¹⁾ Детальне обґрунтування принципів контент-аналізу міждержавної комунікації див. у [190] Іванов О.В. Дослідження міжнародної комунікації політичних еліт методом контент-аналізу / О. В. Іванов // Наукові записки НаУКМА. — К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2009. — Т. 96, «Соціологічні науки». — С. 43–49. [191] Іванов О. В. Публічна комунікація між владними елітами України та Росії: контент-аналіз [Тези доповіді] / О. В. Іванов // Матеріали другої міжнародної конференції «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій». — Суми, 2009. — Т. 1. — С. 29–31. [192] Іванов О. В. Вербальна комунікація між політичними елітами на міжнародному рівні як об'єкт контент-аналізу [Тези доповіді] / О. В. Іванов // Матеріали міжнародної конференції «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій». — Суми, 2008. — Секція 4, ч. 1. — С. 144–146.

Через це ми включаємо до аналізу також висловлювання російських політиків, цитовані державним інформаційним агентством РІА-Новини.

Крім оцінки повноважень ми також використовували кількісні показники їх впливу на комунікативне поле зовнішньої політики. Йдеться саме про публічну комунікацію, представлену у медіа. Ми використали пошук по українським (МЕТА, Укрнет) та зарубіжним (Google News, Yahoo News) агрегаторам новин, аби визначити відносну частку присутності кожного із цих політиків в інформаційно-новинних потоках України та Росії. Для більш релевантного порівняння ми також враховували загальну кількість використань назв двох країн. Результати підрахунку подані у таблиці М.1 додатку.

Як бачимо, кількість повідомлень, що містять згадування обраних політиків, перевищує кількість повідомлень, що містять назву країни, яку вони представляють. Тому персоніфікація зовнішньої політики даних країн цілком обґрунтована.

Джерела меседжів обраних політиків у випадку України ми залишили тими ж, що і в попередньому підрозділі, з одного боку, для забезпечення можливості метааналізу результатів аналізу двох комунікативних систем (владні еліти України – український електорат, владні еліти Росії – владні еліти України), а з іншого — з тих самих причин «чистоти» репрезентації комунікативних інтенцій суб'єктів та повноти бази їх висловлювань. Для аналізу висловлювань представників Росії ми обрали два джерела:

- а) Офіційний сайт Президента Росії.
- б) Сайт російського агентства міжнародної інформації РІА-Новини¹⁾.

Вибір саме цього інформаційного агентства зумовлений, по-перше, тим, що воно надає інформаційні послуги не лише ЗМІ, а й владним елітам РФ (Адміністрації Президента, уряду, Раді Федерації, Державній Думі, міністерствам та відомствам, адміністрації суб'єктів федерації, дипломатичним

---

¹⁾ <http://www.rian.ru>

місіям); по-друге, дане агентство було найбільш цитованим¹⁾ в ЗМІ в досліджуваний період в контексті міжнародної інформації, висвітлюваної з російської точки зору.

При аналізі ми виділяли два типи публікацій з цього джерела: загальна база публікацій, релевантних темі дослідження, та публікації зі спеціального розділу сайту, який називається «Від першої особи», де відібрано висловлювання провідних російських політиків.

Відбір меседжів відбувався за двома критеріями:

а) ***Період публікації — між 23 січня 2005 року та 25 лютого 2010 року***, тобто період президентства Ющенка.

б) Публікації мають стосуватися україно-російських відносин — у тексті мають бути назви досліджуваних країн.

Для технічної реалізації набору публікацій для аналізу ми використовували програму Ultimate Teleport Pro. Після цього копії сторінок на жорсткому диску були очищені від html-форматування з допомогою регулярних виразів в середовищі Python. В результаті ми отримали тексти меседжів у форматі простого тексту (Юнікод), в окремих файлах для кожної дати. Ту ж процедуру ми повторили для сторінок (документів), які *не є* релевантними для нашого аналізу, але розміщені на відібраних веб-ресурсах. Для чого це було зроблено буде пояснено нижче. Огляд відібраних текстових даних подано у таблиці М.2 додатку.

Зауважимо, що кількість документів відібрана у такий спосіб, більша, ніж для аналізу репрезентації орієнтацій виборців. Це зумовлено, по-перше, тим, що ми не виділяли із сайтів розділи, які безпосередньо стосуються прямої мови конкретних політиків. Таким чином ми розширили комунікативний стимул, формований владними елітами обох країн відносно один одного, до всіх меседжів, які ті чи інші політики вважають важливими, навіть якщо вони не висловлені ними особисто. Ми вважаємо, що це є доцільним розширенням

---

¹⁾ За даними компанії «Медіалогія» (<http://www.mlg.ru/>) РІА-Новини найдовший час перебувало на першому місці за індексом цитування в період 2005-2010 року. Інші провідні агенції — Ітар-ТАСС та Інтерфакс.

аналізованої бази документів, оскільки ми вивчаємо комунікацію між владними елітами на міжнародному рівні, на якому сторона-опонент не приділяє такої уваги персоналіям комунікаторів, як внутрішні громадськості. Таким чином, опублікований на офіційному сайті президента меседж щодо російсько-грузинської війни, наприклад, голови секретаріату, буде сприйматися як позиція президента щодо цього конфлікту. Тобто на міжнародному рівні ми розглядаємо владні еліти, як колективних суб'єктів комунікації, які, тим не менш, об'єднуються навколо лідерів, які представляють певні вектори зовнішньої політики (див. висновки до аналізу репрезентацій). Другою причиною більшої кількості релевантних документів є відсутність (на цьому етапі аналізу) потреби співвідносити твердження політиків з орієнтаціями населення, адже ми аналізуємо взаємовплив комунікації еліт.

3.4.2 Процедура кодування меседжів

Виходячи з виявлених в попередньому підрозділі характеристик комунікації владних еліт України та співвідношення їх орієнтаціями населення, ми вважаємо за можливе використовувати словниковий аналіз комунікативних актів. З допомогою описаної нижче процедури ми сконструювали аналітичний словник, який є тематизованим за трьома категоріями:

а) Геополітичні проблеми — висловлювання, пов'язані із позицією держави в системі глобальних дій та протидій. Включають проблеми кордонів, стратегічного партнерства, НАТО, СНД та інших військових і політичних міждержавних об'єднань.

б) Економічні проблеми — висловлювання, пов'язані із міжнародною торгівлею та економічною взаємодією держав, включаючи переговори, дії українських та російських компаній на міжнародному рівні і особливо у досліджуваних країнах, транспортування енергоносіїв.

в) Культурні проблеми — висловлювання, пов’язані з мовою, релігією (церквою) та історією.

Для відбору ключових слів і конструювання аналітичного словника ми використовували індекс $tf-idf$ ¹⁾. Алгоритм розрахунку наведено в додатку М.3. Для технічної реалізації розрахунку даного індексу та виділення ключових слів ми використовували пакет ТМ для програмного середовища R, аби порахувати показник $tf-idf$ для кожного слова. Кодувальний словник було сформовано зі слів з показником $tf-idf$ не менш як 0,3 — ці слова ми вважаємо особливо характерними для змісту україно-російської комунікації в досліджуваний період.

Розподіл відібраних у такий спосіб слів за трьома категоріями показано у таблиці 3.12.

Таблиця 3.12 — Кодувальні категорії та ключові слова (в інфінітивних формах)

Категорія	Лексеми ²⁾ (україномовні ³⁾ тексти)
Геополітика ⁴⁾	Дипломатія, державність, суверенітет, правління, урядування, режим, зарубіжна політика, міжнародна політика, реалізм в політиці, практичність в політиці, державні справи, домінування, рамки, домовленості, вихід, трансформації, входження до складу, демократичність, консенсус, міжнародна коаліція, світовий, глобальний, наднаціональний, багатокультурний, вітчизняний, національний, внутрішній.
Економіка	Комерційний, фінансовий, бізнесовий, підприємство, промисловість, завод, фабрика, економічне зростання, інвестиції, приватизація, продаж, купівля, виробництво, інфляція, дефляція, мито, податки, спад, зниження, безробіття, споживання, заборгованість, протекціонізм, попит, пропозиція, ринок, економічний, соціальні витрати, витрати, ціна, вартість, компанія, газ, нафта, бензин, металургія.
Культура	Цивілізація, суспільство, фольклор, звичаї, традиції, менталітет, українці, росіяни, братні народи, слов’яни, європейський, освіта, спадок, предки, наука, література, музика, мистецтво, віра, православ’я, католицизм, історія, театр, кіно, цінності, мова, народ, нація.

¹⁾ Англ. «term frequency–inverse document frequency», тобто добуток частоти термінів та оберненої частоти термінів в документах.

²⁾ Для аналізу використовуються різні форми основних лем, вказаних у таблиці.

³⁾ Для російськомовних текстів використовувались ті ж терміни в перекладі.

⁴⁾ В цій категорії умисно не вказано конкретних аббревіатур і термінів, які вживаються саме в межах україно-російської комунікації з метою універсальності аналізу і уникнення можливих пропусків.

Автоматичне кодування за поданим вище аналітичним словником здійснювалось в пакеті MaxQDA.

3.4.3 Характеристики медіадискурсу: фокус уваги, консолідація, синхронність

Аналіз змісту комунікації відбувався в трьох напрямках:

а) *Фокус уваги* — визначає важливості кожної категорії для суб'єктів комунікації та для досліджуваних країн загалом. Кількісно важливість операціоналізована як відносна частота появи кожного з ключових слів у змісті висловлювань.

б) *Рівень консолідації*. Вимірюється як різниця середніх (за тестом Стюдента) між стандартизованими частотами появи ключових слів в кожному меседжі політиків. Порівняння проводиться між політиками та між країнами. Стандартизація проводилась через представлення частот ключових слів як відсотку кожної кодувальної категорії в кожному документі з метою уникнення викривлень через різницю в розмірах документів (числі слів в них).

в) *Синхронність комунікації*. Визначається з допомогою аналізу часових рядів, а саме через обрахунок параметрів крос-кореляційної функції та двостороннього тесту причинності за Грейнджером. У першому наближенні комунікаційні дії українських та російських владних еліт вважатимуться синхронними, якщо суб'єкти комунікації говоритимуть про ті ж проблеми в однакові періоди часу (порівняння відбувається потижнево). Рівень подібності визначатиметься через розрахунок функції $F(x_1(t), x_2(t))$, де x_1 та x_2 — відсотки появи кожної з категорій у змісті комунікації кожного із суб'єктів. Крім цього проводиться двосторонній тест Грейнджера на причинність, аби виявити двосторонню залежність змісту меседжів для тих же аргументів функції. Якщо один з комунікаторів спричиняє зміни у змісті комунікації іншого, то він

вважається *ініціатором* діалогу та тим, хто, до певної міри, контролює перебіг комунікації в певний період часу.

Перед початком аналізу ми висунули для перевірки чотири гіпотези:

а) Найбільша увага всіма суб'єктами комунікації приділяється економічним та геополітичним проблемам, оскільки вони є найбільш гострими та конфліктними в досліджуваний період.

б) Комунікація політичних лідерів України та Росії була асинхронною, тобто різні проблеми презентуватимуться як важливі у різні часові періоди для кожного із колективних суб'єктів. Передбачаючи такий результат, ми виходимо, перш за все, зі стабільної багатовекторності, виявленої в попередньому підрозділі.

в) Комунікація владних еліт Росії була синхронною, тобто позиція президента підтримуватиметься більшістю російського істеблішменту. Тут ми виходимо з авторитарності політичного режиму в РФ.

г) Загалом меседжі української владної еліти будуть пов'язані із спільними проблемами, однак синхронності, характерної для російської сторони, не спостерігатиметься. Особливо асинхронною буде комунікація між Ющенком та Тимошенко з одного боку і Януковичем — з іншого. Гіпотеза також походить із результатів аналізу підтримки двох головних векторів зовнішньої політики.

3.5 Медіадискурс владних еліт України та Росії

3.5.1 Результати контент-аналізу

Розглянемо результати автоматичного кодування текстів (див. рис. 3.5). Абсолютні значення (частоти) представлені в таблиці Н. 2 додатку.

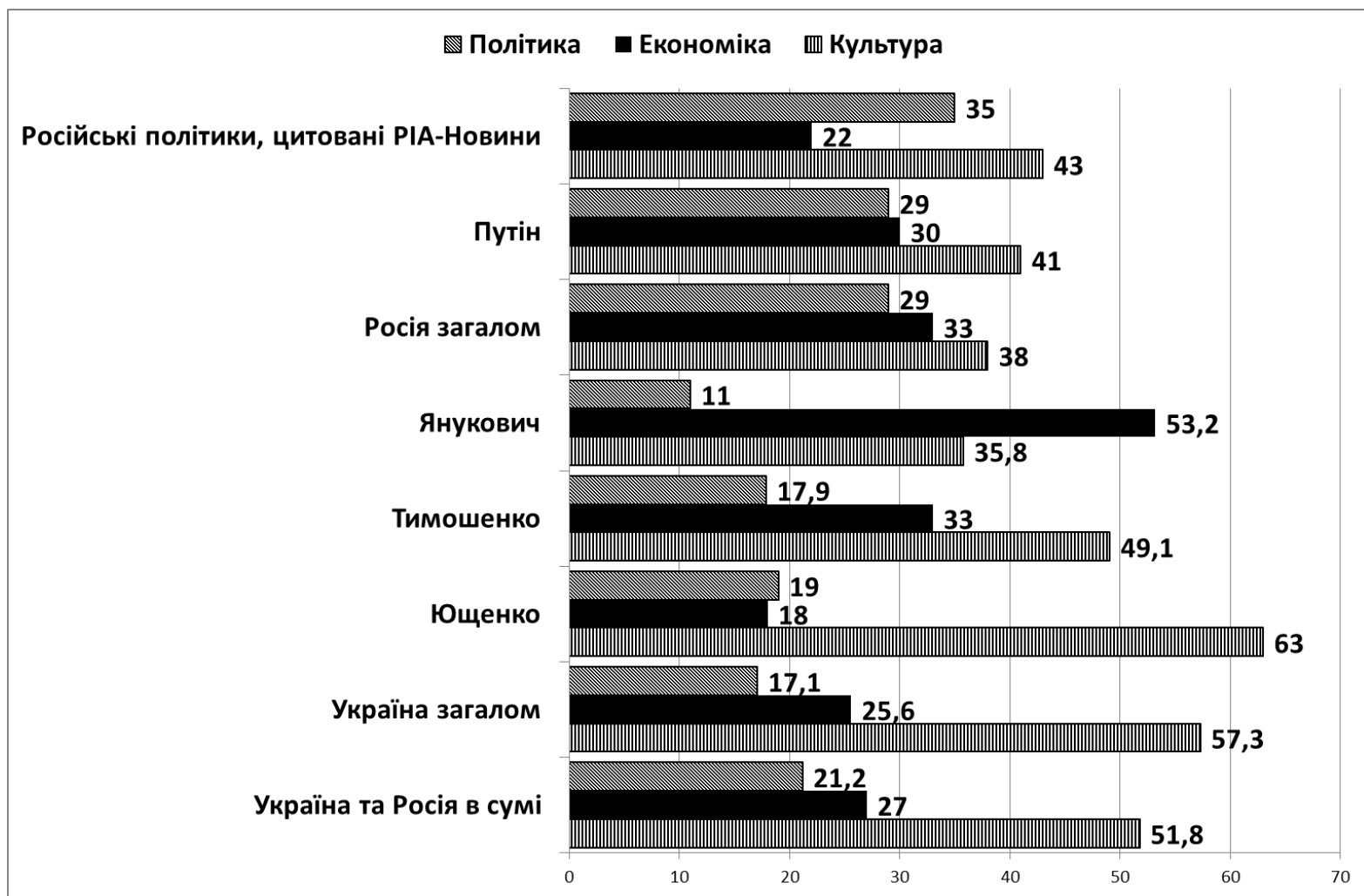

Рисунок 3.5 — Меседжі української та російської владної еліти про україно-російські відносини (агреговані дані у відсотках)

Примітка. Всі категорії порівнювані на рівні сотих відсотка. Однак, два суб'єкти комунікації — Ющенко та російські політики, цитовані РІА-Новини — мають найбільший вплив на загальний розподіл через об'єм інформації, представлений у відповідних джерелах.

Як можна побачити із простого розподілу частот, культурні проблеми домінують в усьому масиві публічних висловлювань: понад половина всіх меседжів містять слова, віднесені нами до категорії «культура». Економіка і політика на другому та третьому місці відповідно. Найбільший внесок в таке домінування висловлювань про культуру зробив Віктор Ющенко: в змісті його комунікації заковано понад півмільйона речень пов'язаних із культурними проблемами, або 63% від всіх його висловлювань про україно-російські відносини. Однак і у висловлюваннях Тимошенко, Путіна та російського істеблішменту висловлювання про культуру переважають, хоч і не настільки. Лише Янукович більшу перевагу віддавав економічним питанням. В його меседжах культурні проблеми також посідають чільне місце (понад третина всіх закованих речень). Лідер опозиції утримувався від розмов про політичні питання.

Найбільш подібні розподіли уваги до проблем у Тимошенко та більшості її російських опонентів¹⁾. Однак не слід плутати розподіл уваги із подібністю висловлювань, оскільки на цьому рівні аналізу ми не бачимо розподілів конкретних слів і, тим більше, модусів ставлення, пов'язаних із ними (цю проблему ми розглянемо пізніше). Для статистичної перевірки подібності щодо інших суб'єктів ми провели попарний тест Стюдента для 8 пар комунікаторів. Таким чином можна побачити подібності та відмінності розподілу уваги до різних категорій проблем на рівні індивідуальних меседжів (див. табл. Н.1 додатку).

Результати тесту показують, що існують значимі відмінності між увагою до проблем різних типів в меседжах владної еліти України та Росії, особливо у сфері культури та політики. Представники Росії приділяють значно менше уваги культурним питанням, і значно більше політичним. Такі індивідуальні суб'єкти комунікації мають значимі відмінності:

а) Ющенко та Путін стосовно політичних питань (для останнього вони важливіші);

---

¹⁾ Під «опонентами» ми маємо на увазі другу сторону в діалозі, а не «противників».

б) Тимошенко та Путін стосовно економіки (перша приділяє їй більшу увагу) та політики (для останнього вона важливіша);

в) Янукович та Путін стосовно економіки (для першого вона важливіша) та політики (другий приділяє більше уваги цій категорії), однак тут відмінності менші, ніж у випадку з Тимошенко;

г) Ющенко та Путін стосовно всіх категорій: перший приділяє більше уваги культурі та політиці, другий — економіці;

д) Ющенко та Янукович стосовно культури (перший приділяє їй більше уваги) та політики (для другого вона важливіша);

е) Тимошенко та Янукович стосовно економіки (перша приділяє їй більшу увагу) та політики (для другого вона важливіша);

ж) Путіним та російським істеблішментом стосовно культури (перший приділяє їй більшу увагу) та економіки (останні вважають її важливішою).

Найбільш насиченими, хоча й суперечливими є результати аналізу часових рядів. Нижче подані графіки агрегованих даних щодо уваги представників двох країн до *проблем, поділених на три категорії* (див. рис. 3.6 – 3.8). Зауважимо, що відсотки розраховані як відносна частота повних документів, що містять ключові слова з відповідних категорій, а не індивідуальних згадувань ключових слів. Тому сума відсотків в кожен період часу може перевищувати 100. По осі ординат відкладені відсотки, а по абсцис — перебіг часу (потижневий).

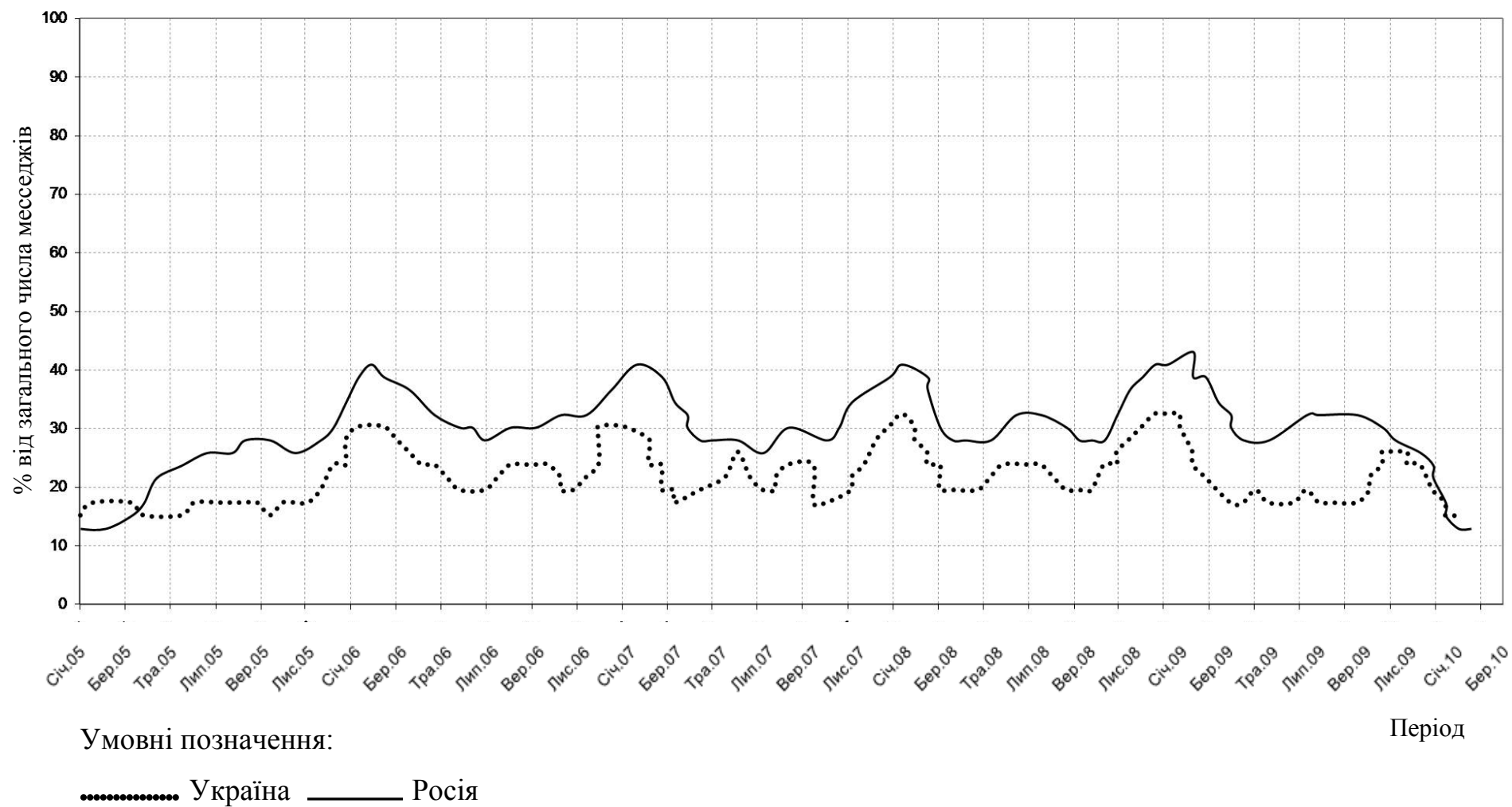

Рисунок 3.6 — Обсяг уваги до економічних питань

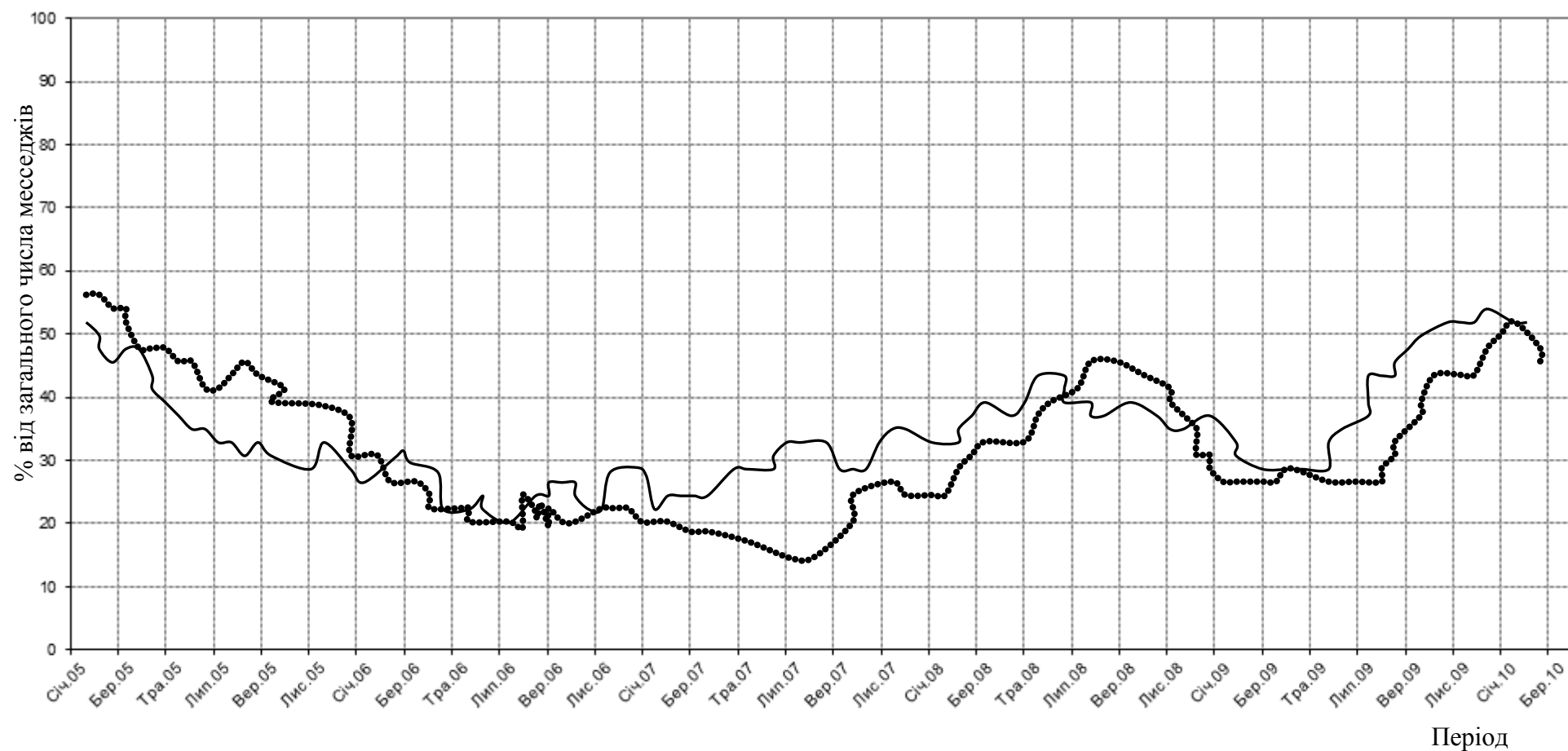
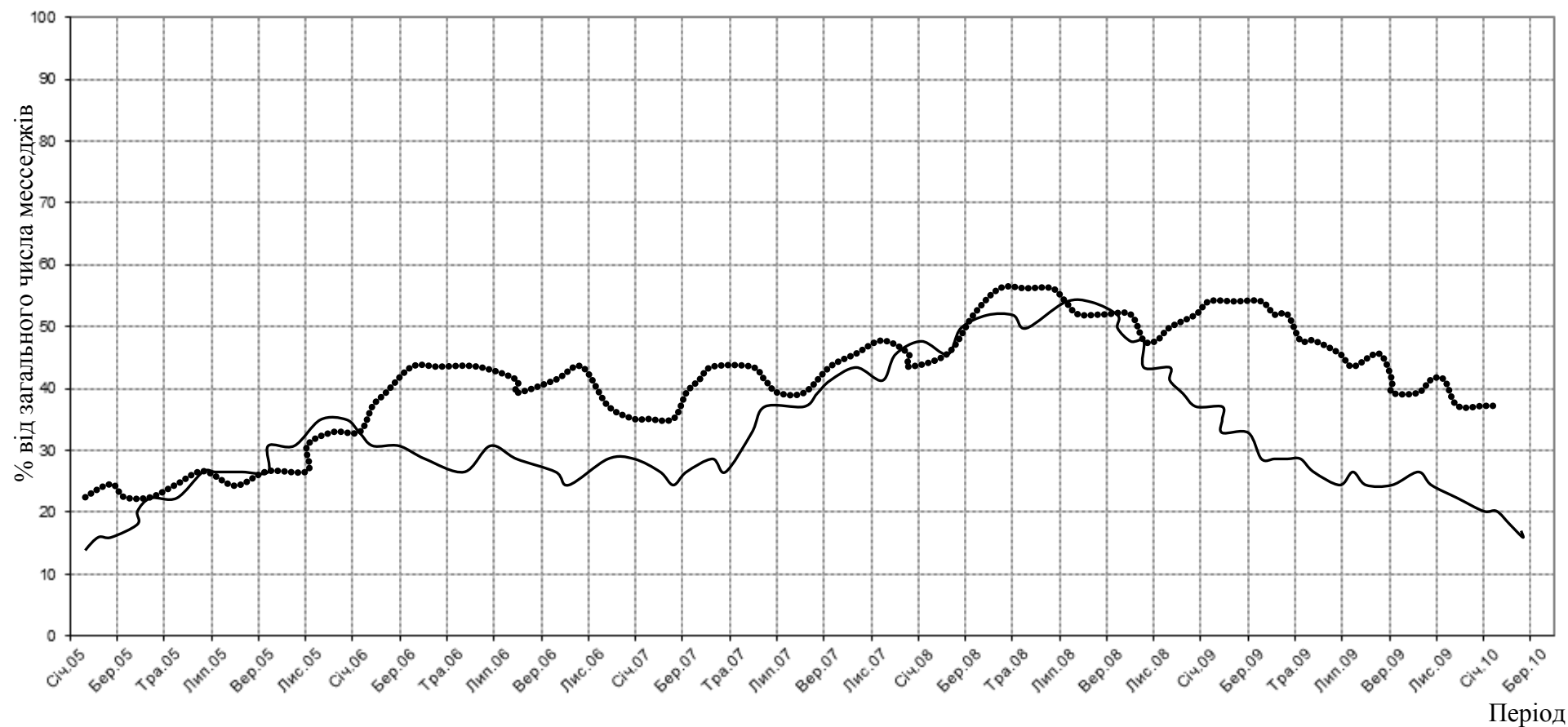

Рисунок 3.7 — Обсяг уваги до політичних питань

Умовні позначення:

..... Україна   — Росія

Рисунок 3.8 — Обсяг уваги до культурних питань

В таблиці П.1 додатку подано результати розрахунку параметрів кореляційної функції для агрегованих даних. До аналізу залучено лише найбільш представлені в межах одного тижня типи проблем у формі номінального індекса. Наприклад, якщо за певний тиждень у міждержавній комунікації домінували культурні проблеми, то їх ми позначали як 1, а політику і економіку — як 2 і 3 відповідно до частотності.

Як видно, загалом комунікація між Росією та Україною відбувається асинхронно. Аби більш строго перевірити це ми розділили весь досліджуваний період на різні проміжки — від двох тижнів до трьох років (весь період). Тест причинності за Грейнджером було проведено циклічно для кожного часового проміжку. Процедура була повторена для кожної кодувальної категорії окремо та в парах. Таке тестування дозволило нам виявити певні періоди, коли комунікація відбувалась синхронно і була ініційована однією зі сторін. Нижче подані успішні результати тесту, тобто ті випадки, коли було знайдено зв'язки між змістом комунікації представників обох країн (див. табл. 3.13).

З результатів тесту ми можемо зробити висновок, що російські еліти виявляють *ініціативу*, починаючи з другої половини осені (іноді — першої половини зими) і утримують її в економічній сфері до початку весни (іноді — другої половини весни). Ця тенденція утримується для всіх трьох років. Ініціатива з української сторони була виявлена для довшого періоду: із середини 2007 до кінця 2008 року. Ініціатива виникла в сфері культури, але як видно з міжкатегоріального тесту, реакція з боку Росії була у політичній сфері. Далі ми запропонуємо пояснення причин таких відмінностей у комунікаційних актах.

Таблиця 3.13 — Ініціатива в комунікації. Двосторонній тест причинності за Грейнджером

Період / Категорія	Напрямок причинності				
Листопад 2005 – березень 2006 / Економіка	$Y^{(1)}=f(X^{(2)})$				
	Модель	Res.DF	Diff. DF	F	p
	Повна	1			
	Редукована	2	-1	5.61	0.74
	$X=f(Y)$				
	Повна	1			
	Редукована	2	-1	6.18	0.03
Грудень 2006 – травень 2007 / Економіка	$Y=f(X)$				
	Повна	1			
	Редукована	2	-1	6.53	0.57
	$X=f(Y)$				
	Повна	1			
	Редукована	2	-1	6.36	0.01
Листопад 2007 – березень 2008 / Економіка	$Y=f(X)$				
	Повна	1			
	Редукована	2	-1	4.8	0.98
	$X=f(Y)$				
	Повна	1			
	Редукована	2	-1	5.36	0.02
Листопад 2008 – березень 2009 / Економіка	$Y=f(X)$				
	Повна	1			
	Редукована	2	-1	6.45	0.83
	$X=f(Y)$				
	Повна	1			
	Редукована	2	-1	4.25	0.01
Травень 2007 – листопад 2008 / Культура	$Y=f(X)$				
	Повна	13			
	Редукована	14	-1	6.49	0.04
	$X=f(Y)$				
	Повна	13			
	Редукована	14	-1	6.99	0.95
Травень 2007 – Листопад 2008 / Культура (Україна) та політика (Росія)	$Y=f(X)$				
	Повна	13			
	Редукована	14	-1	6.49	0.04
	$X=f(Y)$				
	Повна	13			
	Редукована	14	-1	6.99	0.95

1) Україна.

2) Росія.

3.5.2 Зовнішній контекст та інтерпретація результатів аналізу

Піки зацікавлень політичними питаннями припадають на періоди президентських кампаній, оскільки президентська посада була і залишається найбільш бажаною в державній ієрархії для всіх політиків, хоча редакція конституції, яка була чинна більшу частину президентства Ющенка, суттєво обмежувала його вплив. Понад те, політичне протистояння між різними групами інтересів робить президентську кампанію в Україні наповненою напруженою риторикою, переважно політичного змісту. Ми не бачимо таких тенденцій у випадку російських президентських виборів, оскільки в сучасних умовах зміна персоналії на посту президента РФ (що сталося у 2008 році) не означає суттєвої зміни зовнішньої політики. Втім, очікування вищих посадовців Росії щодо майбутнього української влади не були стабільними. Зростання інтересу Росії до політичних проблем України спостерігається під час проведення в ній президентських виборів.

З початку президентства Ющенка російський інтерес до економічних проблем починає рости. Це було спричинено відповідним падінням інтересу до політичних проблем, який був особливо високим в період «Помаранчевої революції». Після її закінчення спостерігаємо прив'язування російськими елітами економічних проблем до геополітичних, які залишались для них важливими, що видно з частки висловлювань на відповідну тематику. Зміст комунікації загострюється у осінньо-зимовий період, коли актуалізується проблема газу. В ці періоди українські владні еліти мають відповідати на відповідні виклики, тому увага їх до економічних проблем зростає.

Під час президентства Ющенка культурні проблеми стали набагато більш репрезентованими в змісті міждержавної комунікації. Це вплинуло і на зміст меседжів російської владної еліти, але не в такій мірі, як української. Ситуація залишалась стабільною до середини 2007 року (початок кампанії за визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом українського народу). Дана проблема

зачіпала інтереси Росії, як правонаступниці СРСР. Тому російські політики почали відповідати меседжами з великою концентрацією політичної риторики.

Не зважаючи на всі виявлені зв'язки у комунікації владних еліт України та Росії, в загальному вимірі міждержавна комунікація є асинхронною. Зумовлено це наступним. По-перше, Тимошенко та Ющенко орієнтовані загалом на про-західний, україноцентричний електорат, однак Ющенко схильний приділяти надто велику увагу питанням української національної ідентичності, історії та под. Всі суб'єкти звертають увагу на культурні проблеми, але у різний спосіб: для Ющенка культурні питання є пріоритетними і різноманітними, в той час як для Тимошенко — це переважно ритуальні звернення до поширеної теми мови. Випадок Януковича суттєво відмінний: його риторика переважно про-російська та більш економічно орієнтована. Така головна орієнтація на економічні питання не є достатньо відповідною меседжам російської сторони. В цьому випадку розподіл уваги Тимошенко ближчий до змісту комунікації Путіна, ніж у випадку Януковича чи Ющенка.

Висновки до розділу 3

Під час методичної підготовки до аналізу було розроблено низку *індикаторів*, які можна застосовувати для *кількісної оцінки комунікації* в контент-аналітичних дослідженнях:

Фактор орієнтацій — стабільний набір орієнтацій щодо певного напрямку політики, який об'єднує частину соціуму, виділену за певною ознакою (напр. електоральними преференціями). Даний показник дозволив визначити домінуючі в суспільстві орієнтації та визначити рівень диференційованості (плюралізму) процесу репрезентації.

Агрегована позиція (репрезентація) — сумарна кількість тверджень, які відтворюють або заперечують певну орієнтацію, у визначений період. Даний

показник дозволив узагальнити дані контент-аналізу висловлювань політиків і порівняти їх.

Агрегована синхронність репрезентації — сумарна кількість тверджень, які відтворюють певну орієнтацію на обраному рівні поділу аналізованого періоду (напр. по днях, тижнях, місяцях). Розрахунок цього індикатора дозволив виявити стабільність і повноту репрезентування політиками конкретних зовнішньополітичних орієнтацій.

Рівень репрезентації фактору орієнтацій — кореляція між фактором орієнтацій та модусом тверджень щодо будь-якої орієнтації, які входять до даного фактору. Кореляційний аналіз з використанням фактору орієнтацій дозволив чітко розмежувати комунікативні стратегії політиків: конфронтаційну, компромісну і «номенклатурну» (стратегію замовчування).

Концентрація висловлювань — агрегат кількості тверджень певного типу (модусу, тематики і т.д.) на обраному рівні поділу аналізованого періоду (напр. по днях, тижнях, місяцях). Розраховується як відсоток точок заміру з певною частотою тверджень даного типу. Для аналітичної зручності прораховані частоти можуть ділитись на три і більше частин, тоді виділяємо, відповідно, три і більше *рівні концентрації*. Даний показник дозволив виявити переконаність комунікатора в певному варіанті здійснення політики, рівень радикалізму, готовності відстоювати певну точку зору.

Рівень причинної зумовленості репрезентації — ймовірність причинної залежності висловлювань репрезентанта від орієнтацій частини соціуму при різній затримці реакції (*лагах*) між точкою коли громадська думка з певного питання стала відомою та відтворенням (або запереченням) цієї думки репрезентантом. Розраховується з використанням тесту причинності Грейнджера. Даний індикатор дозволив представити якість репрезентації для кожного політика на найвищому рівні узагальнення.

Вплив адресата повідомлення — статистична значимість відмінностей між часткою тверджень певного модусу щодо даної орієнтації, висловлених з допомогою медіа-каналів з різною аудиторією. Розрахунок впливу дозволив

виявити схильність політиків змінювати орієнтації в змісті комунікації, залежно від обставин.

Фокус уваги — відносна частота появи тематично маркованих слів в змісті висловлювань. Розрахунок дозволив визначити важливість певної теми для суб'єктів комунікації.

Рівень консолідації — різниця середніх (за тестом Стюдента) між стандартизованими частотами появи ключових слів (виділених за темою, модусом або ін.) в змісті висловлювань двох і більше учасників комунікаційної взаємодії. Даний показник дозволив виявити причину малої ініціативності української сторони на міждержавному рівні — відсутність компромісу і, відповідно, злагоджених комунікативних дій, щодо більшості проблем зовнішньої політики.

Синхронність комунікації — значення крос-кореляційної функції $F(x_1(t), x_2(t))$, де x_1 та x_2 — відсотки появи меседжів певної тематики у змісті комунікації кожного з учасників комунікаційної взаємодії, на обраному рівні поділу аналізованого періоду (напр. по днях, тижнях, місяцях). Розрахунок синхронності дозволив оцінити наявність головної передумови ефективної комунікації: її двосторонність, взаємовплив суб'єктів один на одного.

Ініціативність суб'єкта комунікації — виявлена з допомогою двостороннього тесту Грейнджера причинна залежність між змістом комунікації одного комунікатора (ініціатора) та іншого (реагента), за умови, що цей зміст в обох випадках ідентичний за обраною характеристикою. Застосування даного показника виявило загальну пасивність української сторони на рівні міждержавної комунікації (за винятком культурних проблем) у досліджуваний період.

Емпіричне дослідження публічної комунікації владних еліт дозволяє дійти головного висновку: *в суспільстві, що трансформується, такому як українське, орієнтації громадськостей відіграють стабілізуючу роль, а комунікативні дії еліт — трансформуючу.* Домінування будь-якої з цих двох ролей призводить або до стагнації і затягування демократичних трансформацій

на невизначений період, або до виникнення гострих внутрішньосупільних конфліктів, ірраціональності формування політики в різних сферах, розколу суспільства. В Україні дана закономірність має особливості представлені нами у функціональній моделі репрезентації зовнішньополітичних орієнтацій населення. Головні зв'язки між елементами даної моделі такі:

а) Електоральні групи чи населення в цілому, представлені в опитуваннях щодо проблем зовнішньої політики, є суб'єктом комунікативної взаємодії за умови стабільного відтворення певного модусу орієнтацій щодо конкретної проблеми україно-російських відносин.

б) Владні еліти репрезентують цільовий електорат в межах фактору орієнтацій, виведеного на основі стабільно відтворюваних модусів орієнтацій.

в) Система взаємодії стабілізується, коли жоден з векторів зовнішньої політики не реалізується в повній мірі згідно з очікуваннями виборців.

г) Ініціатива щодо змін належить виключно владним елітам. При чому зміни можливі лише за умови виведення проблем, однозначне вирішення яких передбачається, за межі загального публічного комунікаційного простору.

д) Принципові зміни системи не підтримуватимуться жодним із суб'єктів комунікаційної взаємодії з вказаних вище причин.

Не виходячи за межі даної моделі зв'язків з громадськостями політичні лідери України можуть бути охарактеризовані різними комунікативними стратегіями

а) номенклатурна — прихована від загальної громадськості орієнтація на цільові електоральні групи та амбівалентні висловлювання щодо гострих питань (Янукович);

б) сензитивно-конфронтаційна — жорстка орієнтація на цільовий електорат та підкреслення відмінностей з політичними опонентами у геополітичному вимірі (Тимошенко);

в) компромісна — м'яка орієнтація на цільовий електорат з особливою увагою до репрезентації культурних та про-західних геополітичних орієнтацій, відмова від конфронтаційної риторики (Ющенко).

Комунікативний контекст репрезентації на рівні взаємодії політичних лідерів двох країн не входить в суперечність із запропонованою нами моделлю, а тому підтверджує її. Головний висновок, який можна зробити з аналізу публічної комунікації між Росією та Україною на найвищому рівні, полягає у *важливості, з одного боку, консенсусу всередині владних еліт країни, а з іншого — ініціативної позиції окремих лідерів щодо формування порядку денного (перш за все внутрішньодержавного) щодо проблем міжнародних відносин*. Ці передумови дозволяють ефективно відстоювати інтереси держави і народу на міжнародній арені.

ВИСНОВКИ

Огляд теоретичних джерел дозволяє дійти висновку, що в соціальній теорії концепт репрезентації є ключовим для вивчення соціальної і, зокрема, політичної системи як цілості. Водночас, аналітичні категорії, виділені в стабільних демократіях, не достатні для вивчення суспільств, які трансформуються. Їх набір є неповним за будь-якого дедуктивного, аксіоматичного підходу.

Розгляд репрезентації лише як об'єктивного елемента політичних процесів є статичним і не дозволяє виходити за межі теоретично постульованих конструктів політичних систем (наприклад західних ліберальних). Тому *репрезентацію слід розглядати як принципово процесуальне і детерміноване соціальними агентами в даному суспільно-історичному контексті явище.*

За всієї складності сучасних функціонально диференційованих суспільств, метадискурсом, який творить суспільну єдність є мова, інструментально виражена в комунікації. Її раціональність забезпечується однаковим способом постулювання і розуміння ідентично сформульованих тверджень. Комунікація є об'єднуючим фактором, якщо в суспільстві існує культура плюралізму і визнання можливості існування інших думок, а також певні спільні інтереси (реалізовані з допомогою «невидимої руки ринку») та бюрократична наступність.

Розглядаючи демократичний суспільний лад з точки зору дискурсивної теорії репрезентації Габермаса, доходимо висновку, що головними ідеально-типовими умовами демократичного вироблення рішень, розвитку суспільства загалом є присутність важливих проблем в суспільному дискурсі, результативність (у вигляді владних рішень) та безперервність комунікації між елітами та загальною громадськістю.

Єдиний інструмент, що забезпечує реальність репрезентації в суспільстві є комунікація між соціальними акторами. В сучасних масових

суспільствах теорія репрезентації не може бути відділена від теорії мас-медіа. Доцільно зосереджуватись на характеристиках політичної репрезентації як за участі політиків (репрезентантів) та виборців (репрезентованих), оминаючи розгляд якості каналів комунікації (медіа) як суб'єктів (інструментально-функціональний підхід).

Слід враховувати взаємозв'язки таких елементів:

- а) зовнішньополітичні орієнтації населення;
- б) позицію владних еліт;
- в) позицію лідерів країни-опонента;
- г) зовнішньополітичні орієнтації населення країни-опонента.

Вказані *елементи концептуальної моделі* комунікаційного процесу репрезентації зовнішньополітичних орієнтацій є найбільш однозначною і придатною для кількісного аналізу взаємозв'язків між суб'єктами.

Таким чином репрезентація, в даному контексті, — це *засадничий комунікативний механізм політичної сфери суспільства, в рамках якого відбувається відтворення орієнтацій соціальних суб'єктів*.

Для аналізу орієнтацій населення в зовнішньополітичній сфері використано контент-аналітичний підхід до тематичного групування результатів опитувань громадської думки та *індекс зовнішньополітичних орієнтацій*, що дозволило виявити такі головні тенденції в масових настроях та орієнтаціях населення Росії та України: більша консолідованість і зовнішньополітичний прагматизм російських громадськостей та віртуалізація зовнішньополітичних уявлень, притаманна українським респондентам. Вплив зовнішньополітичних орієнтацій російських громадськостей на процес політичної репрезентації в Україні мінімальний.

В таких умовах незалежна від зарубіжних впливів позиція української влади у відносинах із Росією не можлива за повного репрезентування орієнтацій більшості населення України. Однак, ігнорування останніх в кризові періоди та різкий відхід від ізоляціонізму може призвести до конфронтації як в середині країни, так і в зовнішніх відносинах.

Під час дослідження репрезентації орієнтацій в змісті комунікації владних еліт проаналізовано офіційні сторінки політиків в мережі Інтернет, які безпосередньо відтворюють їх комунікаційні інтенції. *Опитування та зміст публічної комунікації проаналізовано в рамках однієї виміральної моделі.* Під час контент-аналізу текстів застосовано шкали, притаманні кількісним опитуванням.

Верифікація концептуальної моделі із застосуванням викладених вище методологічних засобів дозволила дійти низки змістовних висновків про природу репрезентації зовнішньополітичних орієнтацій в українському суспільстві. Політики переважно репрезентують цільові електоральні групи, але різною мірою за рівнем репрезентації та чутливістю до змін в орієнтаціях (в порядку зменшення сили зв'язку): Тимошенко, Ющенко, Янукович. Найбільш чутливим до обставин комунікації аналізований період виявився Янукович, який змінював зміст комунікації (за аналізованими параметрами) відповідно до аудиторії, а в загальних зверненнях частіше, ніж інші аналізовані політики вживав нейтральні висловлювання або замовчував спірні питання. Майже на одному рівні з ним перебувала Тимошенко, яка крім того, більш жорстко орієнтувалася на свій електорат і представляла найбільш *радикалізований його образ*. Ющенко меншою мірою репрезентував населення загалом, при чому рівень такої репрезентації зменшувався з початку з його президентства до розпуску ВРУ, коли орієнтація на цільовий електорат стала більш жорсткою.

Першу комунікативну стратегію можна назвати *номенклатурною*, другу — *радикально-сензитивною*, третю — *компромісною*. Сьогодні спостерігаємо домінування номенклатурної стратегії, коли більшість ключових рішень *повідомляється* загальним громадськостям без динамічного і, в перспективі, впливового обговорення. Таким чином, зменшується число комунікативних передумов демократичного суспільного устрою. Водночас *домінування жодної зі стратегій не є оптимальним для розвитку суспільства.*

Аналіз відтворення орієнтацій населення в публічній комунікації владних еліт *в динаміці* з допомогою тесту причинності Грейнджера показав стабільність

орієнтації Тимошенко на конфронтацію з опонентами, швидшу реакцію Ющенка на зміни в громадській думці свого електорату та суспільства в цілому, відсутність системної позиції в комунікації Януковича.

Відмінності орієнтацій цільових електоратів та змісту меседжів політиків не зумовлюється зовнішньополітичною кон'юнктурою у вигляді меседжів владної еліти Росії чи зміною орієнтацій російських громадськостей. Лише Ющенко час від часу змінював зміст своїх меседжів на більш про-російські перед державними візитами (до Росії чи російських високопосадовців до України) та самітами.

Результати аналізу, проведеного нами, дозволили побудувати *функціональну модель*, яка пояснює стабільність української суспільної системи в зовнішньополітичному вимірі. Суспільне напруження і конфлікти орієнтацій в трансформаційний період є функціональними, а формування зовнішньої політики — принципово елітним. Суперечності, які існують щодо напрямку руху України на міжнародній арені, з одного боку, сприяють структурації політичних сил, а з іншого — створюють стабільний баланс, за якого непропорційне посилення однієї з груп викликає компенсаторний ефект у вигляді мобілізації опонентів. Така взаємодія має як позитивний, так і негативний ефект на суспільний розвиток. З одного боку, вона гальмує розвиток будь-якого вектору зовнішньої політики, але з іншого — потенційно покращує якість реалізації цього вектору шляхом ротації еліт, які його реалізують. В результаті можлива реалізація такої моделі зовнішньополітичних відносин, яка так чи інакше задовольнятиме всі групи.

Аналіз публічної комунікації політиків України та Росії на міждержавному рівні з використанням показників *фокусу уваги, консолідації, синхронності та ініціативності*. показав важливість консенсусу всередині владних еліт країни та ініціативності окремих лідерів щодо формування порядку денного (перш за все внутрішньодержавного) щодо проблем міжнародних відносин. Ці передумови дозволяють ефективно відстоювати інтереси держави і народу на міжнародній арені.

Паралельно із процесами збалансування конфліктних орієнтацій всередині країни, відбувається формування базових передумов здійснення зовнішньої політики. Перший процес — переважно низовий, другий — елітний. Політичні лідери країн взаємодіють у середовищі фактичних загроз, викликів, можливостей та наявних ресурсів. Публічна ж комунікація трансформує це середовище у набір символів, які лише частково його репрезентують. В результаті загальносуспільне сприйняття віртуалізується (що підтверджується аналізом масових настроїв та орієнтацій в сфері зовнішньої політики): виборці оперують спрощеними моделями зовнішньополітичних відносин і, відповідно, вимагають діяти так чи інакше в рамках цих моделей. Дії еліт в напрямку виконання завдань віртуального походження лише посилюють віртуалізацію даної сфери політики у суспільстві. Обмеженість спільного комунікативного поля між двома суспільствами, політики яких взаємодіють, не дозволяє раціоналізувати публічний дискурс щодо один одного. Виникає парадокс: послідовне і повне репрезентування зовнішньополітичних орієнтацій призводить до погіршення якості репрезентації інтересів виборців, якщо оцінювати їх з прагматичної точки зору. В такій ситуації політики мусять формулювати цінності та стратегічні завдання, які мають стати базовими для зовнішньополітичної позиції держави. Водночас, результати їх роботи в напрямку реалізації завдань та засоби реалізації мають бути предметом загальносуспільного публічного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новейший философский словарь / А.А. Грицанов (Ред.). — Мн.: Книжный Дом, 2003. — С. 826.
2. Гадамер, Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Ханс-Георг Гадамер. — М.: Прогресс, 1988. — 704 с.
3. Гуссерль, Э. Исследования по феноменологии и теории познания / Эдмунд Гуссерль [пер. с нем. В.И. Молчанова] // Собрание починений / В.И. Молчанов (Ред.). — М.: Гнозис, Дом интеллектуальной книги, 2001. — Т. 3. — С. 130—137.
4. Шюц, А. Структури життєсвіту / Шюц Альфред, Томас Лукман [пер. з нім. В.І. Кебуладзе]. — К.: Український Центр духовної культури, 2004. — 560 с.
5. Berger, P. L. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge / Peter Ludwig Berger, Thomas Luckmann — Garden City, NY: Anchor Books, 1966. — 240 p.
6. Дюркгейм, Э. О некоторых первобытных формах классификации. К исследованию коллективных представлений / Эмиль Дюркгейм // Общества. Обмен. Личность. Труды по социальной антропологии / Марсель Мосс, Эмиль Дюркгейм. — М.: Восточная литература, 1996. — С. 6 – 74.
7. Moscovici, S. Attitudes and opinions / Serge Moscovici // Annual Review of Psychology. — 1963. — № 14. — P. 231—260.
8. Moscovici, S. Foreword / Serge Moscovici // Health and illness: A social psychological analysis / Claudine Herzlich (Ed.). — London, New York: Academic Press, 1973. — 159 p.
9. Henrich, J. On Modeling Cognition and Culture representations / Joseph Henrich, Robert Boyd // Journal of Cognition and Culture. — 2002. — № 2 (2). — P. 87—112.

10. Howarth, C. Towards a social psychology of community: a social representations perspective / Caroline Howarth // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. — 2001. — № 31 (2). — P. 223—238.
11. Howarth, C. Exploring the potential of the theory of social representations in community-based health research — and vice versa? / Caroline Howarth, Juliet Foster, Nike Dorrer // *Journal of Health Psychology*. — 2001. — № 9 (2). — P. 229—243.
12. Jovchelovitch, S. In defense of representations / Sandra Jovchelovitch // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. — 1996. — № 26. — P. 121—136.
13. Jovchelovitch, S. Knowledge in context: Representations, community and culture / Sandra Jovchelovitch. — London: Routledge, 2007. — 224 p.
14. Bauer, M. W. Towards a paradigm for research on social representations / Martin W. Bauer, George Gaskell // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. — 1999. — № 29 (2). — P. 163—186.
15. Bauer, M. W. Social Representations Theory: A Progressive Research Programme for Social Psychology / Martin W. Bauer, George Gaskell // *Journal for the Theory of Social Behaviour*. — 2008. — № 38 (4). — P. 335—353.
16. Potter, J. Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behavior / Jonathan Potter, Margaret Wetherell. — London: Sage, 1987. — 256 p.
17. McGuire, W. J. The vicissitudes of attitudes and similar representational constructs in twentieth-century psychology / William J. McGuire // *European Journal of Social Psychology*. — 1986. — № 16 (2). — P. 89—130.
18. Litton, I. Social representations in the ordinary explanation of a 'riot' / Ian Litton, Jonathan Potter // *European Journal of Social Psychology*. — 1985. — № 19 (5). — P. 371—388.
19. Moscovici, S. La psychanalyse, son image et son public / Serge Moscovici. — Paris: Presses Universitaires de France, 1961. — 512 p.

20. Billig, M. Studying the thinking society: Social representations, rhetoric, and attitudes / Michael Billig // Empirical approaches to social representations / Glynis M. Breakwell, David V. Canter (Eds.). — Oxford: Oxford University Press, 1993. — P. 39—62.
21. Howarth, C. A review of controversies about social representations theory: A British debate / Caroline Howarth, Corina Voelklein // Culture and psychology. — 2005. — № 11(4). — P. 431—454.
22. Risse-Kappen, T. Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policy in Liberal Democracies / Thomas Risse-Kappen // World Politics. — 1999. — № 43. — P. 479—512.
23. Панченко, А. С. Суб'єкти громадської думки у сфері міжнародних відносин: хто впливає на кого / Панченко Артем Сергійович // Наукові записки НаУКМА. — К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2009. — Т. 58, «Соціологічні науки». — С. 43—47.
24. Jahoda, G. Critical notes and reflections on 'social representations' / Gustav Jahoda // European Journal of Social Psychology. — 1988. — № 18 (3). — P. 195—209.
25. Moscovici, S. The phenomenon of social representations / Serge Moscovici // Social representations / Robert M. Farr, Serge Moscovici (Eds.). — Cambridge: Cambridge University Press, 1984. — P. 3—69.
26. McGuire, W. J. The vicissitudes of attitudes and similar representational constructs in twentieth-century psychology / William J. McGuire // European Journal of Social Psychology. — 1986. — № 16 (2). — P. 89—130.
27. Jahoda, G. Critical notes and reflections on 'social representations' / Gustav Jahoda // European Journal of Social Psychology. — 1988. — № 18 (3). — P. 195—209.
28. McKinlay, A. Social representations: A conceptual critique / Andrew McKinlay, Jonathan Potter // Journal for the Theory of Social Behaviour. — 1987. — № 17 (4). — P. 471—487.

29. Bruner, J. Narrative and paradigmatic modes of thought / Jerome Bruner // Learning and teaching the ways of knowing / Elliot Eisner (Ed.). — Chicago: University of Chicago Press, 1985. — P. 97—115.
30. Pitkin, H. F. The concept of representation / Hanna Fenichel Pitkin. — Berkeley: University of California, 1967. — 329 p.
31. Schwartz, N. The blue guitar: Political representation and community / Nancy L. Schwartz. — Chicago: University of Chicago Press, 1988. — 189 p.
32. Madison, J. The federalist papers / James Madison, Alexander Hamilton, John Jay. — Harmondsworth: Penguin, 1987. — 515 p.
33. Burke, E. Reflections on the revolution in France / Edmund Burke. — London: Penguin Books, 1968. — 400 p.
34. Wolff, H. J. Organschaft und juristische Person / Hans J. Wolff. — Aalen: Scientia-Verlag, 1968. — 370p.
35. Jellinek, G. Die Erklärung der Menschen—und Bürgerrechte: Ein Beitrag zur modernen Verfassungsgeschichte / Georg Jellinek. — Leipzig: Duncker & Humblot, 1904. — 117 p.
36. Weber, M. Economy and Society / Max Weber [пер. з нім. Roth, G., Wittich, C.]. — University of California Press, 1978. — 1470 p.
37. Sait, E. Democracy. Four lectures delivered at Scripps College in 1928 / Edward McChesney Sait. — New York, London: The Century co., 1929. — 108 p.
38. Leiserson, A. Administrative regulation : a study in representation of interests / Avery Leiserson. — Chicago, 1942. — 304 p.
39. Barker, E. Citizens Choice / Ernest Barker. — Ayer Co. Pub., 1989. — 185 p.
40. Vögelin, E. The New Science of Politics (Walgreen Foundation Lectures) / Eric Voegelin. — University Of Chicago Press, 1987. — 210 p.
41. Clarke, M. V. Medieval Representation and Consent / Maude V. Clarke. — London: Longman, Green & Co., 1936. — 408 p.
42. Grazia de, A. Public and Republic: Political Representation in America / Alfred de Grazia. — New York: A. Knopf, Inc., 1951. — 262 p.

43. Gosnell, H. F. Democracy— the threshold of freedom / Harold F. Gosnell. — New York: Ronald Press Company, 1948. — 316 p.
44. Mansbridge, J. Rethinking Representation / Jane Mansbridge // American Political Science Review. — 2003. — № 4 (97). — P. 515—528.
45. Phillips, A. The Politics of Presence / Anne Phillips. — Oxford: Clarendon Press, 1995. — 209 p.
46. Williams, M. S. Voice, Trust, and Memory: Marginalized Groups and the Failings of Liberal Representation / Melissa S. Williams. — Princeton University Press, 2000. — 330 p.
47. Nozick, R. Anarchy, State, and Utopia / Robert Nozick. — Basic Books, 1977. — 384 p.
48. Wissenburg, M. Political pluralism and the state : beyond sovereignty / Marcel Wissenburg. — London, New York: Routledge, 2009. — 240 p.
49. Dobson, A. Citizenship and the Environment / Andrew Dobson. — Oxford: Oxford University Press, 2003. — 227 p.
50. Weber, M. Politik als Beruf. Geistige Arbeit als Beruf. Vier Vorträge vor dem freistudentischen Bund / Max Weber. — München, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1919. — 67 S.
51. Aberbach, J. D. Bureaucrats and politicians in western democracies / Joel Aberbach, Robert Putnam, Bert Rockman. — Harvard University Press, 1982. — 322 p.
52. Nations in Transit 2008: Democratization from Central Europe to Eurasia / [ed. by Jeannette Goehring]. — Rowman & Littlefield, 2008. — 650 p.
53. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Георг Вильгельм Фридрих Гегель [пер. с немецкого Б.Г.Стопнера и М.И.Левиной]. — М.: Мысль, 1990. — 524 с.
54. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии // Сочинения / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. — Т. 4. — С. 419—459.

55. Гоббс Т. Сочинения в 2 т. / Томас Гоббс. — М.: Мысль, 1989. — Т.1. — 622 с.
56. Луман, Н. Общество общества / Никлас Луман. — М.: Логос, 2004. — 232 с.
57. Марков, Б.В. Философская антропология: очерки истории и теории / Борис Васильевич Марков. — СПб.: Лань, 1997. — 380 с.
58. Habermas, J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy Studies in Contemporary German Social Thought / Jürgen Habermas [translated from German by W. Rehg]. — M.I.T. Press, 1996. — 675 p.
59. Иванов О.В. Символічний вимір елітарного статусу прем'єр-міністра / О. В. Иванов // Наукові записки НаУКМА. — К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2006. — Т. 58 «Соціологічні науки». — С. 89–95.
60. Кант, И. Критика чистого разума / Иммануил Кант. — М.: Мысль, 1994. — 591 с.
61. Гегель Г. В. Ф. Наука логики / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. — СПб. : Наука, 1997. — 800 с.
62. Peirce, C. S. On a New List of Categories // Collected Papers in 6 vols. / Charles Sanders Peirce. — Cambridge, 1935. — V.5. — P. 545—559.
63. Frege, G. Logical Investigations / Gottlob Frege [translated from German by P. T. Geach and R. H. Stoothoff]. — New Haven, 1977. — 82 p.
64. Гуссерль, Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Эдмунд Гуссерль [пер. с нем. А. В. Михайлова]. — М.: ДИК, 1999. — Т. 1. — 332 с.
65. Мур, Д. Э. Опровержение идеализма // Историко-философский ежегодник / Джордж Эдвард Мур [пер. с англ. И. В. Борисовой]. — М.: Наука, 1987. — С. 242—265.
66. Рассел, Б. Человеческое познание: его сфера и границы / Джордж Эдвард Мур [пер. с англ. Н. В. Воробьева]. — М.: ТЕРРА, 2000. — 464 с.

67. Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой философии / Жан Боден. — М., 1970. — Т. 2. — С. 141—147.
68. Руссо, Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Жан-Жак Руссо [пер. с франц. А.Д. Хаютина и В.С. Алексеева-Попова]. — М.: КАНОН-пресс, 1998. — 416 с.
69. Dahl, R. A. Democracy and Its Critics / Robert Alan Dahl. — New Haven, 1989. — 397 p.
70. Shabani A. P. Habermas' Between Facts and Norms: Legitimizing Power? / Paper presented at Twentieth World Congress of Philosophy (Boston, Massachusetts, August 10-15, 1998). — Paideia, 2010. — P. 1—7.
71. Habermas, J. The Theory of Communicative Action / Jürgen Habermas. — Boston: Beacon Press, 1987. — 512 p.
72. Habermas, J. Moral Consciousness and Communicative Action / Jürgen Habermas. — MIT Press, 1992. — 244 p.
73. Habermas, J. A Reply to my Critics // Habermas: Critical Debates [Ed. by J.B.Thompson & D.Held] / Jürgen Habermas. — MIT Press, 1982. — P. 219—283.
74. Habermas, J. The structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society / Jürgen Habermas. — MIT Press, 1991. — 301 p.
75. Dickson E. S. Social Identity, Political Speech, and Electoral Competition / Eric S. Dickson, Kenneth Scheve // Journal of Theoretical Politics. — 2006. — Vol. 18, № 1. — P. 5—39.
76. Laver M. Extracting policy positions from political texts using words as data / Michael Laver, Kenneth Benoit, John Garry // American Political Science Review. — 2003. — Vol. 97, № 2. — P. 311—331.
77. Laver M. Estimating policy positions from political texts / Michael Laver, John Garry // American Journal of Political Science. — 2000. — Vol. 44, № 3. — P. 619—634.

78. Yu B. Classifying party affiliation from political speech / Bei Yu, Stefan Kaufmann, Daniel Diermeier // *Journal of Information Technology and Politics*. — 2008. — Vol. 5, № 1. — P. 33—48.
79. Quinn K. M. How to analyze political attention with minimal assumptions and costs / Quinn K. M., Monroe B. L., Colaresi M., Crespín M. H. — University of California, 2008. — 41 p. (Preprint / University of California).
80. Hellinger, D. Political elites and the media / Daniel Hellinger, Dennis R. Judd // *The Democratic Facade*. — Cole Publishing Company, 1991. — P. 52—86.
81. Schmitt, H. Political representation and legitimacy in the European Union / Hermann Schmitt, Jacques Thomassen. — Oxford: Oxford University Press, 1999. — 306 p.
82. Luna, J. P. Political representation in Latin America: A study of elite-mass congruence in nine countries / Juan P. Luna, Elizabeth J. Zechmeister // *Comparative Political Studies*. — 2005. — № 38. — P. 388—416.
83. Reisinger W. M. Mass and elite political outlooks in post-Soviet Russia: How congruent? / William M. Reisinger, Andrei Yu. Melville, Arthur H. Miller // *Political Research Quarterly*. — 1996. — № 1(49). — P. 77—101.
84. Haller, M. Divisions on European integration between elites and citizens / Max Haller // *European union and world politics: Consensus and division* / D. Lane, A. Gamble (Eds.) — London: Palgrave Macmillan, 2009. — P. 118—136.
85. Haller, M. European integration as an elite process: The failure of a dream? / Max Haller. — Routledge, 2008. — 462 p.
86. McQuail, D. Mass communication theory. An introduction / Denis McQuail. — London: SAGE Publication, 1994. — 416 p.
87. Wicks, R. H. Understanding audiences: Learning to use the media constructively / Robert H. Wicks. — Lawrence Erlbaum Associates, 2001. — 264 p.
88. Senter, R. J. Automated readability index [Электронный ресурс] / R. J. Senter, E. A. Smith. — 1967. — Режим доступа:

<http://stinet.dtic.mil/oai/oai?verb=getRecord&metadataPrefix=html&identifier=AD0667273>

89. Dubay, W. H. The principles of readability [Электронный ресурс] / W. H. Dubay. — 2004. — Режим доступа:
http://eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/1b/bf/46.pdf.
90. Coleman, M. A computer readability formula designed for machine scoring / Meri Coleman, T.L. Liao // Journal of Applied Psychology. — 1975. — № 2(60). — P. 283—284.
91. Media economics: Theory and practice / Alison Alexander, James Owers, Rodney A. Carveth et al. (Eds.). — Lawrence Erlbaum Associates, 2004. — 301 p.
92. Croteau, D. The business of media: Corporate media and the public interest / David Croteau, William Hoynes. — Pine Forge Press, 2001. — 320 p.
93. Pavlik, J. V. New media technology and the information superhighway/ John Vernon Pavlik. — Allyn and Bacon, 1996. — 432 p.
94. Briggs, A. A social history of the media: From Gutenberg to the Internet / Asa Briggs, Peter Burke. — Polity, 2005. — 320 p.
95. Gurevitch, M. Culture, society, and the media / Michael Gurevitch. — Routledge, 1988. — 336 p.
96. Lazarsfeld, P. F. The people's choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign / Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson, Hazel Gaudet. — New York: Free Press, 1944. — 178 p.
97. Lasswell, H. D. Propaganda technique in the World War / Harold Dwight Lasswell. — M.I.T. Press, 1971. — 268 p.
98. Katz, E. The part played by people in the flow of mass communications / Elihu Katz, Paul Lazarsfeld, Elmo Roper. — Transaction Publishers, 2005. — 434 p.
99. Klapper, J. The effects of mass communication / Joseph T. Klapper. — New York: Free Press, 1960. — 302 p.

100. Gerbner, G. Living with television: The dynamics of the cultivation process / George Gerbner, Larry Gross, Michael Morgan, Nanoy Signorielli // Perspectives on media effects / Jennings Bryant, Dolf Zillmann (Eds.). — Lawrence Erlbaum Associates, 1986. — P. 17—40.
101. Noelle-Neumann, E. The spiral of silence. A theory of public opinion — our social skin / Elisabeth Noelle-Neumann. — Chicago: University of Chicago Press, 1984. — 224 p.
102. Fan, D. P. Predictions of public opinion from the mass media : Computer content analysis and mathematical modeling / David P. Fan. — New York: Greenwood Press, 1988. — 220 p.
103. Baudrillard, J. The ecstasy of communication / Jean Baudrillard // The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture / Hal Foster (Ed.). — N.Y.: Port Washington, 1983. — P. 126—135.
104. Gane, N. Computerized capitalism: The media theory of Jean-François Lyotard / Nicholas Gane // Information, Communication & Society. — 2003. — № 3(6). — P. 430—450.
105. Habermas, J. Die Theorie des kommunikativen Handelns / Jürgen Habermas. — Frankfurt am Main, 1981. — 419 S.
106. Morgenthau, H. J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace / Hans Joachim Morgenthau. — New York: Knopf, 1973. — 617 p.
107. Ronnenberger, F. Die politischen Funktionen der Massenkommunikationsmittel / Franz Ronnenberger // Publizistik. — 1964. — № 9. — P. 291—304.
108. Jarren, O. Politische Kommunikation in der Mediengesellschaft: eine Einführung / Otfried von Jarren, Patrick Donges. — Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2002. — 381 S.
109. Костенко, Н. Моніторинг політичних новин: Методологія дослідження / Наталія Костенко // Новини vs новини. Виборча кампанія в новинних телепрограмах / Н. Костенко, В. Іванов (Ред.). — К.: Центр Вільної Преси, 2005. — С. 81—101.

110. Костенко, Н. Медиа-перформанс: Элиты и лидеры / Наталия Костенко // Медиа в выборах: Между политикой и культурой / Наталия Костенко (Ред.). — Киев: Институт социологии НАНУ, 1999. — С. 89—115.
111. Almond, G.A. The American people and foreign policy / Gabriel A. Almond. — New York: Harcourt, Brace, 1950. — 269 p.
112. Rosenau, J.N. Public opinion and foreign policy : an operational formulation / James N. Rosenau. — New York: Random House, 1961. — 118 p.
113. Western European perspectives on international affairs : public opinion studies and evaluations // Merr R.L., Puchala D.J., (Eds.) — New York, F.A. Praeger, 1967. — 552 p.
114. Fitzpatrick, K. R. Public opinion and foreign policy / Kathy R. Fitzpatrick // Vital Speeches of the Day. — 2004. — № 70(13). — P. 412—417.
115. Snow, N. How to Build an Effective US Public Diplomacy / Nancy Snow // Vital Speeches of the Day. — 2004. — № 70(12). — P. 369—375.
116. Fortner, R. S. International Communication: History, Conflict, and Control of the Global Metropolis / Robert S. Fortner. — Belmont, CA: Wadsworth, 1993. — 390 p.
117. Frederick, H. H. Global Communication and International Relations / Howard H. Frederick. — Belmont, CA: Wadsworth, 1993. — 288 p.
118. Hachten, W. A. The World News Prism: Global Media in an Era of Terrorism / William A. Hachten, James F. Scotton. — Ames, IA: Iowa State Press, 2002. — 228 p.
119. Ross, C. Public Diplomacy Comes of Age / Christopher Ross // The Washington Quarterly. — 2002. — № 70(12). — P. 75—83.
120. Neuman, J. The Media's Impact on International Affairs, Then and Now / Johanna Neuman // SAIS Review. — 1996. — № 16(1). — P. 109—123.
121. Vickers, R. The New Public Diplomacy: Britain and Canada Compared / Rhiannon Vickers // British Journal of Politics and International Relations. — 2004. — № 6(2). — P. 182—195.

122. Gilboa, E. Mass Communication and Diplomacy: A Theoretical Framework / Eytan Gilboa // *Communication Theory*. — 2000. — № 10. — P. 275—309.
123. Entman, R. M. Declarations of Independence: The Growth of Media Power after the Cold War / Robert M. Entman // *Decisionmaking in a Glass House*. / B. L.Nacos, R.Y. Shapiro, P. Isernia (Eds.). — New York: Rowman & Littlefield, 2000. — P. 11—27.
124. Holsti, O. R. Public Opinion and American Foreign Policy / Ole Rudolph Holsti. — Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996. — 257 p.
125. Powlick, P. J. The Attitudinal Basis for Responsiveness to Public Opinion among American Foreign Policy Officials / Eytan Gilboa // *Journal of Conflict Resolution*. — 1991. — № 35. — P. 611—641.
126. O’Heffernan, P. Mass Media and U.S. Foreign Policy: A Mutual Exploitation Model of Media Influence in U.S. Foreign Policy / Patrick O’Heffernan // *Media and Public Policy* / R. Spitzer (Ed.). — Westport, CT: Praeger, 1993. — P. 101—121.
127. Mueller, J. E. Policy and Opinion in the Gulf War / John E. Mueller. — Chicago: University of Chicago Press, 1994. — 398 p.
128. Seaver, B. The Public Dimension of Foreign Policy / Brenda Seaver // *The Harvard International Journal of Press*. — 1997. — № 3 (1). — P. 65—91.
129. Page, B. I. Toward General Theories of the Media, Public Opinion, and Foreign Policy / Benjamin I. Page // *Decisionmaking in a Glass House* / B. L.Nacos, R.Y. Shapiro, P. Isernia (Eds.). — New York: Rowman & Littlefield, 2000. — P. 85—94.
130. Holsti, O. R. Toward General Theories of the Media, Public Opinion, and Foreign Policy / Ole Rudolph Holsti // *Decisionmaking in a Glass House* / B. L.Nacos, R.Y. Shapiro, P. Isernia (Eds.). — New York: Rowman & Littlefield, 2000. — P. 211—222.
131. Grosswiler, P. The Impact of Media and Images on Foreign Policy: Elite U.S. Newspaper Editorial Coverage of Surviving Communist Countries in the Post-

- Cold War Era / Paul Grosswiler // News Media & Foreign Relations / A. M. Norwood (Ed.). — Norwood, NJ: Ablex, 1996. — P. 195—210.
132. Iyengar, S. News Coverage of the Gulf Crisis and Public Opinion: A Study of Agenda Setting, Priming and Framing / Shanto Iyengar, Adam F. Simon // Do the Media Govern? Politicians, Voters and Reporters in America / S. Iyengar, R. Reeves (Eds.). — Thousand Oaks, CA: Sage, 1996. — P. 248—257.
  133. Bennett, L. A Policy Research Paradigm for the News Media and Democracy / Lance Bennett // Journal of Communication. — 1993. — № 43 (3). — P. 248—257.
  134. Entman, R. M. Declarations of Independence: The Growth of Media Power after the Cold War / Robert M. Entman // Decisionmaking in a Glass House / B. L.Nacos, R.Y. Shapiro, P. Isernia (Eds.). — New York: Rowman & Littlefield, 2000. — P. 11—26.
  135. Jacobs, L. R. Towards the Integrated Study of Political Communications, Public Opinion and Policy-Making Process / Lawrence R. Jacobs, Robert Y. Shapiro // Political Science & Politics. — 1996. — № xxix (1). — P. 10—12.
  136. Mermin, J. Debating War and Peace / Jonathan Mermin. — Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999. — 168 p.
  137. Holsti O. R. The Managemant of International Crisis: Affect and Action in American-Soviet Relations / Ole Rudolph Holsti // Theory and Research on the Causes of War / D. G. Pruitt, R. C. Snyder (Eds.). — Englewood Cliffs, N.J, 1969. — P. 62—77.
  138. Baum, M. A. The Relationships Between Mass Media, Public Opinion, and Foreign Policy: Toward a Theoretical Synthesis / Matthew A. Baum, Philip B.K. Potter // Annual Review of Political Science. — 2008 — №. 11. — P. 39—65.
  139. Іванов О. В. Концептуальна модель комунікації владних еліт про зовнішню політику: україно-російський контекст [Електронний ресурс] / О. В. Іванов. — 2011. — Режим доступу: <http://gisap.eu/index.php?q=ru/node/396>

140. Mapping Policy Preferences: Parties, Electors and Governments: 1945 – 1998 / I. Budge, H.-D. Klingemann, A. Volkens, J. Bara, E. Tannenbaum (Eds.) — Oxford: Oxford University Press, 2001. — 388 p.
141. Laver, M. Party policy and coalition government in Western Europe / M. Laver, I. Budge. — London: Macmillan, 1993. — 470 p.
142. Miller, A.S. Are self-proclaimed conservatives really conservative? Trends in attitudes and self-identification among the young / A.S. Miller // *Social Forces*. — 1992. — V. 71. — P. 195—210.
143. Miller, A.S. Dynamic indicators of self-perceived conservatism / A.S. Miller // *Sociological Quarterly*. — 1994. — V. 35. — V. 71. — P. 175—182.
144. Балакірева, О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві / О. М. Балакірева // *Український соціум*. — 2002. — № 1. — С. 21—32.
145. Бекешкіна, І. Динаміка оцінок населенням стану демократії в Україні (2004–2007) / Ірина Бекешкіна // *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К. : Агора, 2007. — С. 24—37.
146. Политическая культура населения Украины. Результаты социологических исследований / Е. Головаха, Н. Панина, Ю. Пахомов, М. Чурилов, И. Буров / Инт-т социологиии НАН. — К.: Наукова думка, 1993. — 135 с.
147. Горбачик, А. Політичні орієнтації населення України: тенденції змін та фактори формування / Андрій Горбачик // *Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 2004. — С. 221—231.
148. Панина, Н. Российско-украинские отношения в общественном мнении России и Украины / Наталия Панина, Евгений Головаха // *Украина и Россия. Общества и государства* — М.: Права человека, 1997. — С. 259—277.

149. Паніотто, В.І. Динаміка ставлення населення до незалежності України та фактори, що її визначають / Володимир Паніотто, Валерій Хмелько // Десять років соціально-економічних перетворень в Україні: спроба неупередженої оцінки / І.Бураковський (Ред.). — К: «К.І.С.», 2002. — С. 23—28.
150. Хмелько, В. Є. Політичні орієнтації та соціальний склад двох частин України / Хмелько Валерій Євгенович // Вісник Харківського національного університету. — 2009. — № 24. — С. 18–24.
151. Ручка А. Ціннісні пріоритети населення за умов суспільних трансформацій / Анатолій Ручка // 20 років незалежності: моніторинг соціальних змін. — К.: Інститут соціології НАН України, 2011.
152. Геополітичні орієнтації населення і безпека України. За даними соціологів / М. О. Шульга (упор.) / Інститут соціології НАН України. — К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2009. — 80 с.
153. Соціологічне опитування – З яких засобів масової інформації Ви отримуєте інформацію про НАТО? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=74.
154. Соціологічне опитування – Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (динаміка, 2002-2008) [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=305.
155. Соціологічне опитування – Оцініть Ваше ставлення до країн і міжнародних об'єднань [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2006. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=227.
156. Соціологічне опитування – У виникненні «газового конфлікту» більша відповідальність лежить на українській чи на російській стороні? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2006. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=249.

157. Соціологічне опитування – Хто з учасників військового конфлікту між Росією і Грузією насправді є агресором? (регіональний розподіл) [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=313.
158. Соціологічне опитування – Чи було застосування Грузією військової сили в Південній Осетії правомірним? (регіональний розподіл) [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=311.
159. Соціологічне опитування – Чи було застосування Росією військової сили в Грузії правомірним? (регіональний розподіл) [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=312.
160. Соціологічне опитування – Чи довіряєте Ви ЗМІ Росії? (динаміка, 2000-2011) [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2011. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=86.
161. Соціологічне опитування – Чи існує загроза Україні від...? (перелік; динаміка, 2006-2009) [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2009. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/print.php?lng=UKR&&poll_id=235.
162. Соціологічне опитування – Як би Ви охарактеризували нинішні відносини України і Росії? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=413.
163. Соціологічне опитування – Як би Ви оцінили перспективи розвитку відносин України і Росії на найближчі роки? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=414.
164. Соціологічне опитування – Як має діяти Уряд за зростання цін на російський природний газ? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2006. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=218.

165. Соціологічне опитування – Яка поведінка України у «газовому конфлікті» була б найкращою, враховуючи, що з 1 січня 2006 року російська сторона суттєво зменшила подачу газу Україні? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2006. — Режим доступу:
http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=250.
166. Соціологічне опитування – Якби Ви могли обирати, в якій країні Ви хотіли б жити? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=411.
167. Соціологічне опитування – Якби Росія увійшла до НАТО, Ви б підтримали вступ України до НАТО? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=73.
168. Соціологічне опитування – Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України? (регіональний розподіл) [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу:
http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=119.
169. Соціологічне опитування – Яким чином повинна поводити себе Україна у випадку конфлікту між Росією та НАТО? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2006. — Режим доступу:
http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=230.
170. Соціологічне опитування – Яким чином Росія буде свої взаємини із сусідніми країнами, що раніше входили до складу Радянського Союзу? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2006. — Режим доступу:
http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=226.
171. Соціологічне опитування – Якою мірою Ви згодні або не згодні з судженням, що Україна має приєднатися до Єдиного економічного простору з Росією, Білоруссю та Казахстаном? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2005. — Режим доступу:
http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=241.

172. Соціологічне опитування – Якою мірою Ви згодні або не згодні з судженням, що Україні слід запровадити подвійне громадянство з Росією? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2005. — Режим доступу: http://www.ucrps.org/ukr/poll.php?poll_id=243.
173. Соціологічне опитування – Яку політичну подію в світі Ви б назвали «Подією 2007 року»? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2007. — Режим доступу: http://www.ucrps.org/ukr/poll.php?poll_id=71.
174. Соціологічне опитування – Яку політичну подію в світі Ви б назвали Подією 2008 року? [Електронний ресурс]. — Центр Разумкова, 2008. — Режим доступу: http://www.ucrps.org/ukr/poll.php?poll_id=410.
175. Общественное мнение — 2004 [Електронний ресурс] / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада-Центр, 2004. — Режим доступу: <http://www.levada.ru/om2004.html>.
176. Общественное мнение — 2005 [Електронний ресурс] / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада-Центр, 2005. — Режим доступу: <http://www.levada.ru/om2005.html>.
177. Общественное мнение — 2006 [Електронний ресурс] / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада-Центр, 2006. — Режим доступу: <http://www.levada.ru/om2006.html>.
178. Общественное мнение — 2007 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — 272 с.
179. Общественное мнение — 2008 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2007. — 192 с.
180. Общественное мнение — 2009 / Зоркая, Н. (Ред.). — М.: Левада—Центр, 2009. — 208 с.
181. Cleveland, W. S. Locally-Weighted Regression: An Approach to Regression Analysis by Local Fitting / William S. Cleveland, Susan J. Devlin // Journal of the American Statistical Association. — 1988. — № 83 (403). — P. 829—836.

182. Андросенко, Т. Презентация элит в партийной платформе / Татьяна Андросенко // Медиа в выборах: Между политикой и культурой / Наталия Костенко (Ред.). — Киев: Институт социологии НАНУ, 1999. — С. 152—178.
183. Костенко, Н. Медиа-перформанс: Ценности / Наталия Костенко // Медиа в выборах: Между политикой и культурой / Наталия Костенко (Ред.). — Киев: Институт социологии НАНУ, 1999. — С. 117—149.
184. Макеев, С. Модели социальной структуры или образы электората / Сергей Макеев // Медиа в выборах: Между политикой и культурой / Наталия Костенко (Ред.). — Киев: Институт социологии НАНУ, 1999. — С. 196—215.
185. Habermas, J. The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society / Jürgen Habermas. — Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1991. — 301 p.
186. Іванов, О.В. Комп'ютерний контент-аналіз: проблеми та перспективи вирішення / О. В.Іванов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. — Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2009. — Випуск 15. — С. 335—340.
187. Іванов О.В. Дослідження програм політичних партій: триангуляція методів / О. В. Іванов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства . — Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2011. — № 941. — С. 213—222.
188. Іванов О.В. Визначення партійних політичних орієнтацій на основі неструктурованих текстових даних: методологічна оцінка підходів / О. В. Іванов // Наукові записки НаУКМА. — К.: Національний університет

- «Києво-Могилянська академія», 2010. — Т. 109, «Соціологічні науки». — С. 32–36.
189. Granger, C. W. J. Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods / Clive William John Granger // *Econometrica*. — 1969. — № 3 (37). — P. 424—438.
190. Іванов О.В. Дослідження міжнародної комунікації політичних еліт методом контент-аналізу / О. В. Іванов // Наукові записки НаУКМА. — К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2009. — Т. 96, «Соціологічні науки». — С. 43–49.
191. Іванов О. В. Публічна комунікація між владними елітами України та Росії: контент-аналіз [Тези доповіді] / О. В. Іванов // Матеріали другої міжнародної конференції «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій». — Суми, 2009. — Т. 1. — С. 29–31.
192. Іванов О. В. Вербальна комунікація між політичними елітами на міжнародному рівні як об'єкт контент-аналізу [Тези доповіді] / О. В. Іванов // Матеріали міжнародної конференції «Інноваційний розвиток суспільства за умов крос-культурних взаємодій». — Суми, 2008. — Секція 4, ч. 1. — С. 144–146.

Додаток А

Концептуальні моделі комунікації в міжнародній сфері

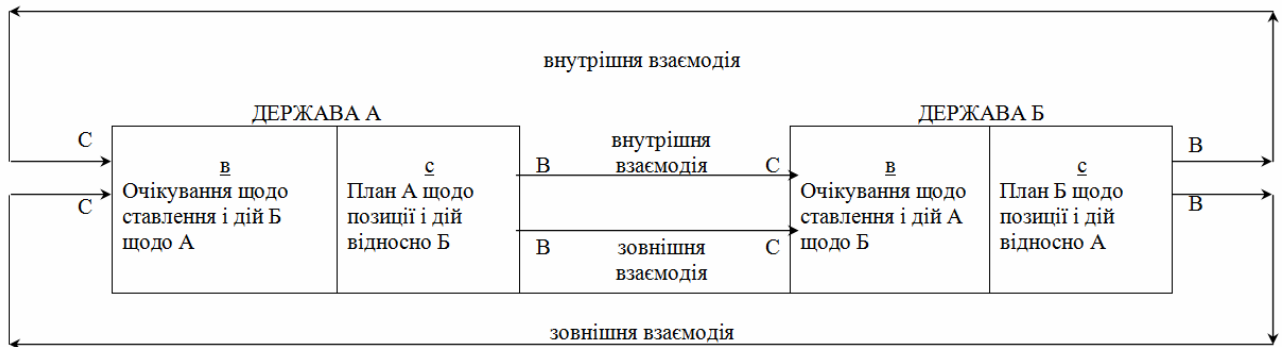

Рисунок А.1 — Концептуальна модель міждержавної комунікації
(Стенфордська школа)

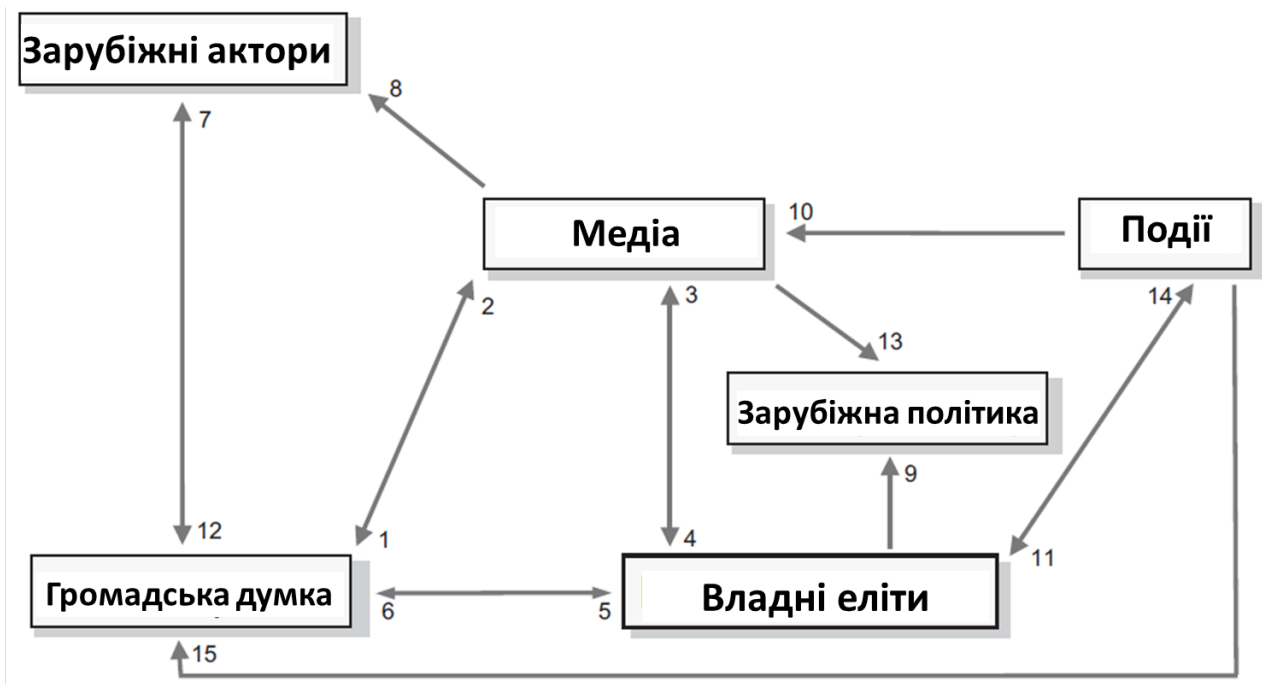

Рисунок А.2 — Теоретична модель взаємодії між медіа, громадською думкою
та зарубіжною політикою

Додаток Б

Тематичний поділ тверджень щодо зовнішньої політики

Таблиця Б.1 — Твердження відібрані для порівняльного аналізу зовнішньополітичних орієнтацій населення України та Росії

1. Україна	2. Росія
<i>Тема: США</i>	
<i>Пряма відповідність</i>	
Відносини зі США є пріоритетними для України.	Росія в першу чергу повинна орієнтуватися на зміцнення відносин зі США.
Україні загрожує США.	Для Росії існує загроза від США.
Моє ставлення до США — позитивне.	Моє ставлення до США — позитивне.
<i>Інші тематично споріднені твердження</i>	
<i>Україна</i>	
Подією року 2007 є війна в Іраку.	
<i>Росія</i>	
Розширення зони контролю США в світі може принести Росії шкоду.	
США проводить військову акцію проти Іраку, щоб забезпечити контроль США за іракськими нафтовими родовищами.	
У нинішньому конфлікті в Іраку я на боці США.	
До воєнної кампанії США в Іраку я ставлюся з обуренням.	
Іраку загрожує довготривала окупація США.	
Головна причина того, що Росія йде в неправильному напрямку — інтриги США та інших країн Заходу.	
США вчинили неправильно, провівши воєнну операцію з повалення режиму Саддама Хусейна в Іраку.	
Відносини між Росією і США — хороші.	
Суд над колишнім керівником Іраку Саддамом Хусейном буде справедливим, об'єктивним та неупередженим.	
Я позитивно ставлюся до винесення Саддаму Хусейну смертного вироку.	
Результатами перемоги у Другій світовій війні найкраще зуміли скористатися США.	
Я неприязно ставлюсь до американців.	
Влада Росії в ситуації лиха справляється гірше, ніж влада США.	
Повідомлення про стихійне лихо в південних штатах США викликали у мене співчуття до постраждалих.	
Ураган в Новому Орлеані (США) — подія року-2005.	
США загрожують безпеці у світі.	
Розміщення американських систем ПРО є серйозною загрозою для безпеки Росії.	
США найбільш небезпечні для інших країн розширенням НАТО і прагненням поширити свій вплив на республіки колишнього СРСР.	
США найбільш небезпечні для інших країн самим фактом своєї військової могутності, більшої за силу будь-якої іншої держави.	
США найбільш небезпечні для інших країн прагненням впроваджувати свій спосіб життя, демократію по-американськи.	
У смерті С. Мілошевича були зацікавлені політики США і країн Заходу.	
С. Мілошевича не пустили лікуватися в Росію, тому що його навмисно хотіли «усунути».	
Наявна останнім часом у виступах керівників США і Росії різка обопільна критика означає тимчасове охолодження відносин.	

Продовження таблиці Б.1

Я негативно ставлюся до того, як США використовують воєнну силу і загрозу застосування сили.	
За останні роки США стали більш демократичними і більше враховують потреби своїх громадян.	
Моє ставлення до Дж. Буша — позитивне.	
Насамперед у нинішньому зростанні напруженості між Росією і Грузією зацікавлені США і власті інших західних країн.	
Якщо В. Путін піде з поста президента Росії відносини Росії зі США покращаться.	
Росії слід дистанціюватися від США.	
США бомбардуватимуть Іран.	
США втручаються у справи Росії.	
У переговорах зі США Путін повинен бути жорсткішим.	
США лицемірно намагаються змусити інші країни дотримуватись законів міжнародного права, хоча самі не завжди їх виконують.	
США намагаються принизити ісламський світ.	
Основна причина нинішнього конфлікту в Південній Осетії в тому, що керівництво Сполучених Штатів прагне поширити свій вплив на сусідні з Росією країни.	
Грузія і грузинський народ стали заручниками геополітичних устремлінь керівництва США.	
Сполучені Штати перешкоджають демократичним процесам в ісламських країнах.	
У разі розміщення американської системи протиракетної оборони в Польщі і Чехії, Росії слід встановити в Калінінградській області ракетні зенітні комплекси «Іскандер».	
Основну відповідальність за продовження кровопролиття і нестабільність на Близькому Сході несуть США.	
Відносини між Росією і США після зустрічі президентів, яка повинна відбутися на початку липня, покращаться.	
Після того, як Барак Обама змінив на посту президента США Дж. Буша, відносини між Росією і США покращаться.	
ПРО створюється для забезпечення військової переваги перед Росією.	
Рішення Сполучених Штатів відкласти плани розміщення своєї системи протиракетної оборони в Чехії і Польщі — тимчасова поступка.	
Я не схвалюю недавнє рішення керівництва країни надати Сполученим Штатам можливість транспортування військових вантажів до Афганістану через територію Росії.	
Б. Обама поки що не зробив нічого вартого Нобелівської премії миру.	
Відмова США від розміщення системи ППО в Польщі та Чехії — найважливіша подія 2009.	
Барак Обама — людина року 2009.	
<i>Тема: Захід-ЄС</i>	
<i>Пряма відповідність</i>	
1.	2.
Відносини з ЄС є пріоритетними для України.	Росія у своїй зовнішній політиці повинна насамперед орієнтуватися на ЄС.
Моє ставлення до ЄС — позитивне.	Моє ставлення до ЄС — позитивне.
Тісні стосунки з Росією заважають Україні стати членом ЄС.	Росії слід гальмувати прийняття України до ЄС.
Україна має прагнути стати членом ЄС.	Росії слід прагнути в майбутньому вступити в Європейський союз.
Я хотів би жити в ЄС.	Я б хотів жити, працювати у Європі.
Моє ставлення до Туреччини — позитивне.	Моє ставлення до Туреччини — позитивне.
Моє ставлення до Великобританії — позитивне.	Моє ставлення до Великобританії — позитивне.

Продовження таблиці Б.1

1.	2.
Моє ставлення до Франції — позитивне.	Моє ставлення до Франції — позитивне.
Моє ставлення до Німеччини — позитивне.	Моє ставлення до Німеччини — позитивне.
<i>Інші тематично споріднені твердження</i>	
<i>Україна</i>	
Вступ до ЄС може покращити моє життя.	
Газова криза найбільше зумовлена прозахідним курсом України.	
Подією року 2007 є приєднання нових країн до Шенгенської зони.	
Подією року 2007 є розширення ЄС.	
<i>Росія</i>	
Росії слід зміцнювати взаємовигідні зв'язки з Європейським союзом.	
Відносини між Росією і ЄС — нормальні.	
Відносини між Росією і Заходом можуть бути по-справжньому дружніми.	
Відносини між Росією і Заходом завжди будуть будуватися на недовірі.	
За роки правління В. Путіна відносини Росії із Заходом покращилися.	
В. Путін зможе поліпшити відносини Росії із Заходом.	
Населення країн Заходу сприймає Путіна як відповідального, миролюбного політика.	
До жителів Західної Європи я загалом ставлюся добре.	
До Росії на Заході ставляться без особливих почуттів.	
Загалом я ставлюся до «західного способу життя» позитивно.	
Якби мені випала можливість безкоштовно відвідати зарубіжну країну, я б з найбільшою охотою вирушив / вирушила у західні країни.	
Я, члени моєї родини прагнуть жити так (або краще), як живе середня сім'я в Західній Європі.	
Через п'ятдесят років Росія стане такою ж багатою і розвиненою країною, як країни Заходу.	
Я — європеєць.	
Я — людина західної культури.	
До того, що багато росіян відпочивають на Заході, купують там майно, мають банківські рахунки, відправляють своїх дітей навчатися на Захід, я ставлюся погано.	
Західна демократія не підходить, руйнівна для Росії.	
Проблеми, з якими зараз зіткнулася наша країна — це результат, насамперед, невмілих спроб «демократів» слідувати шляхом розвитку західних країн.	
Громадяни розвинених країн Заходу можуть контролювати діяльність державних органів.	
У Росії рівень корупції вищий, ніж у країнах Заходу.	
Рівень злочинності у Росії більший, ніж на Заході.	
У Росії зараз немає серйозного економічного зростання через неконкурентоздатність російських товарів порівняно із західними.	
Право на життя краще реалізується у країнах Заходу, ніж у Росії.	
У 1970ті – 80ті роки життя простих людей загалом на Заході було кращим.	
Росія повинна йти по загальному для сучасного світу шляху європейської цивілізації.	
У критиці Росії Заходом багато справедливого, і до неї треба дослухатися.	
Критику з боку громадськості та політиків західних країн щодо стану справ у Росії у сфері демократії та дотримання прав людини можна вважати втручанням у внутрішні справи Росії.	
Рішення Страсбурзького суду йдуть на користь людям Росії.	
Для мене важливо, що думають про Росію на Заході.	
Не бачу нічого страшного в погіршенні відносин із Західною Європою.	
Усиновлення дітей із російських дитячих будинків прийомними батьками із країн Західної Європи слід повністю заборонити.	

Продовження таблиці Б.1

Антизахідні висловлювання російських політиків — прояв незалежної політики Росії.	
Росії зараз найбільше загрожує наростання залежності від Заходу, перетворення Росії у державу третього світу.	
Російський уряд діє в інтересах західного капіталу.	
Євросоюз загрожує Росії.	
Причиною кризи є економічна політика керівництва країн Заходу.	
До зближення України із країнами Заходу я ставлюся негативно.	
У мене є почуття образи щодо тих колишніх Радянських республік, які дедалі більше віддаляються від Росії і зближуються із Заходом.	
Смерть папи Іоанна Павла II — подія року-2005.	
<i>Тема: НАТО</i>	
<i>Пряма відповідність</i>	
1.	2.
Україні загрожує НАТО.	Серйозною загрозою для безпеки Росії є НАТО.
Україні слід вступати до НАТО.	Росії треба не допустити вступу України до НАТО.
Якби Росія увійшла до НАТО, то Україна теж може вступити туди.	Росії слід прагнути у майбутньому вступити до НАТО.
Моє ставлення до НАТО — позитивне.	НАТО я, загалом, сприймаю позитивно.
<i>Інші тематично споріднені твердження</i>	
<i>Україна</i>	
Інформацію про НАТО я отримую з українських медіа.	
Інформацію про НАТО я отримую з російських медіа.	
У випадку конфлікту між Росією та НАТО Україна має бути нейтральною.	
У випадку конфлікту між Росією та НАТО Україна має стати на бік НАТО.	
У випадку конфлікту між Росією та НАТО Україна має стати на бік Росії.	
<i>Росія</i>	
Для Росії зараз більш небезпечні загрози, що походять від США і НАТО, ніж загрози, що походять від ісламського фундаменталізму.	
Приєднання України до НАТО створило б загрозу безпеці Росії.	
У країн Заходу, які входять у блок НАТО, є підстави побоюватися Росії.	
Основною метою судового процесу над С. Мілошевичем було довести правомірність бомбардувань Югославії силами НАТО у 1999 році.	
Створення оборонного союзу на противагу НАТО найбільше відповідає інтересам Росії.	
Після вступу НАТО країн Прибалтики та Східної Європи Росія повинна зміцнювати збройні сили, підвищувати їх боєготовність.	
У Чехословаччині у 1968 році була загроза військової інтервенції з боку НАТО.	
Росії слід співпрацювати з НАТО в інтересах спільної безпеки.	
Я схвалюю проведення спільних навчань Росії і НАТО.	
<i>Тема: Міжнародний тероризм</i>	
<i>Пряма відповідність</i>	
Україні загрожує міжнародний тероризм.	Росії загрожує тероризм.
<i>Інші тематично споріднені твердження</i>	
<i>Росія</i>	
В. Путін вчинив правильно, підтримавши дії США під гаслом боротьби з міжнародним тероризмом.	

Продовження таблиці Б.1

Теракти, які відбулися 11 вересня 2001 року в США, стосуються всього людства.	
Піддаючись ударам з боку терористів, США та їх союзники отримують «по заслугах» за свою агресивну політику в інших країнах.	
<i>Тема: Грузія</i>	
<i>Пряма відповідність</i>	
1.	2.
Застосування Росією військової сили в Грузії було правомірним.	Російське військо втручання в південноосетинський конфлікт у серпні 2008 року було єдиним можливим виходом із ситуації, що склалася.
Я підтримую у грузино-російському конфлікті Росію.	Я підтримую проведення військової операції проти Грузії.
Моє ставлення до Грузії — позитивне.	Я ставлюся до Грузії добре.
Подією року 2008 є війна між Росією й Грузією.	Воєнний конфлікт у Південній Осетії — подія року 2008.
У конфлікті з Грузією Росія — агресор.	За нинішнє загострення відносин між Росією і Грузією перш за все відповідальна Грузія.
<i>Інші тематично споріднені твердження</i>	
<i>Україна</i>	
Застосування Грузією військової сили в Південній Осетії було правомірним.	
Подією року 2007 є політичні події у Грузії.	
<i>Росія</i>	
Російське керівництво зробило все можливе, щоб не допустити ескалації конфлікту з Грузією та кровопролиття.	
Південну Осетію і Абхазію слід включити до складу Російської Федерації.	
Південну Осетію і Абхазію слід включити до складу союзу Росії і Білорусії.	
Визнання Росією незалежності Абхазії і Південної Осетії піде на користь Росії.	
Якщо В. Путін піде з поста президента Росії відносини Росії з Грузією покращаться.	
Грузія — закордоБ.	
Нинішні дії російської влади щодо Грузії зміцнять міжнародний авторитет Росії.	
Нинішні дії російської влади щодо Грузії зміцнять позиції Росії в Кавказькому регіоні.	
Нинішні дії російської влади щодо Грузії погіршать відносини між Росією і Грузією.	
Росії потрібно зберегти свої миротворчі війська в зоні грузино-абхазького конфлікту, не підтримуючи жодну зі сторін.	
Грузія спробувала застосувати силу відносно Південної Осетії для того щоб вступити до НАТО.	
Приєднання до НАТО Грузії створило б загрозу безпеці Росії.	
Врегулювання південноосетинської кризи має бути міжнародним, за участі ООН та Євросоюзу.	
<i>Тема: «СРСР- слов'янська єдність»</i>	
<i>Пряма відповідність</i>	
Моє ставлення до СРСР — позитивне.	Мені шкода, що СРСР розпався.
Україна та Росія повинні об'єднатися в одну державу.	Україна та Росія повинні об'єднатися в одну державу.
Росія втручається у хід переговорів між першими особами України.	Росія веде власну політику, не втручаючись у справи інших держав регіону.
Росіяни та українці — це один народ (соціокультурна спільнота).	Росіяни, українці і білоруси — це три гілки одного народу.
Росія прагне домінувати на пострадянському просторі і включити ці країни до сфери свого впливу.	Для Росії було б більш корисним, щоб Україна перебувала під економічним і політичним контролем Росії.

Продовження таблиці Б.1

1.	2.
Україні слід запровадити подвійне громадянство з Росією.	Всім громадянам колишнього СРСР незалежно від їх національності потрібно надати право полегшеного отримання російського громадянства.
Україна має прагнути зменшення залежності від Росії.	Для Росії було б більш корисним, щоб Україна була незалежною країною, що має добрі взаємовигідні відносини з Росією.
Україні слід приєднатися до Союзу Росії і Білорусії.	Росії слід об'єднатися з Україною у союзну державу.
<i>Інші тематично споріднені твердження</i>	
<i>Росія</i>	
Я б підтримав відновлення СРСР у його колишньому вигляді.	
Однією з найбільш значних подій, що відбулися в роки перебудови (в «епоху Горбачова»), є виникнення загрози розпаду СРСР.	
Республіки Прибалтики у 1940 роки були окуповані і насильно приєднані до СРСР.	
Розпад Радянського Союзу можна було уникнути.	
Розпад «соціалістичного табору» був шкідливим для Росії.	
Якби у 1985 році не почалася перебудова, вдалося б уникнути важких конфліктів і потрясінь, зберегти єдину велику країну і життя, нехай повільно, але ставало б кращим.	
Росія поводить стосовно республік колишнього СРСР надто м'яко.	
Росія проводить імперську політику і становить загрозу суверенітету інших держав регіону.	
Росія повинна будь-якими засобами, якщо буде потрібно, то і силою, утримувати під своїм контролем колишні республіки СРСР.	
Я позитивно ставлюся до того, як Росія використовує військову могутність і загрозу застосування сили.	
Росія дбає про підтримку порядку на території колишнього СРСР, є гарантом миру і стабільності у регіоні.	
Росія — велична держава.	
Росія — велика країна, яку можна зрозуміти, лише вірячи у її велике призначення.	
Росія відрізняється особливою самотутністю і духовною культурою, яка перевершує всі інші країни.	
Представники вищої федеральної влади у Росії прагнуть повернути країні статус великої держави, відновити колишній геополітичний баланс сил.	
Росії слід вирішувати проблеми з іншими країнами тільки шляхом переговорів, не вдаючись до сили.	
Я б хотів жити у величезній країні, яку поважають і побоюються інші країни.	
Слід широко висвітлювати події вересня 1939, коли війська Червоної Армії увійшли у Польщу і зайняли території, обумовлені в секретному плані Молотова-Ріббентропа.	
Майбутній президент Росії, який змінить на цій посаді В. Путіна доб'ється відновлення статусу Росії як великої світової держави.	
Росія — це Євразійська держава, у якої власний історичний шлях розвитку.	
Росія завжди викликала в інших держав ворожі почуття, нам і зараз ніхто не бажає добра.	
За 75 років радянської влади наші люди стали іншими, ніж у країнах Заходу, і цього вже не змінити.	
Гасла, під якими недавно пройшли мітинги і пікети біля естонського посольства, організовані прокремлівськими рухами, є екстремістськими.	
Об'єднання 25 європейських країн у Євросоюз відбулося через загрозу від колишнього СРСР.	
Мої симпатії на боці діячів «Празької весни».	

Продовження таблиці Б.1

Я хотів би бачити зараз Росію, перш за все, країною з високим рівнем життя, хай і не однією з найсильніших країн світу.	
У майбутньому я хотів би бачити Росію у нинішніх кордонах.	
Я проти відділення Чечні від Росії.	
За 10 років другої чеченської війни «федеральними силами» порушувалися російські закони і права людини.	
Жертви серед мирного чеченського населення були виправдані.	
Придністров'я має входити до складу Росії.	
Радянський Союз міг би перемогти у ВВВ ¹ без допомоги союзників.	
Я би підтримав тісніше об'єднання всіх республік колишнього СРСР на кшталт Європейського Союзу.	
Я підтримую незалежне існування всіх республік колишнього СРСР.	
Я за те, щоб російський ринок був більш відкритий для іноземних товарів.	
Я за те, щоб у Росії працювали зарубіжні банки і прості громадяни могли зберігати у них свої заощадження.	
Я за те, щоб іноземні капітали мали доступ у Росію.	
Я би підтримав збереження СНД у його нинішньому вигляді.	
Вихід України та Грузії зі складу СНД завдав би інтересам Росії великої шкоди.	
Однією з найбільш значних подій, які відбулися в роки перебудови (в «епоху Горбачова»), є рух за незалежність у деяких республік СРСР (Прибалтика, Україна).	
Україна — закордон.	
<i>Тема: Україно-російські відносини</i>	
<i>Пряма відповідність</i>	
1.	2.
Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями.	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями.
Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України.	Росія у своїй зовнішній політиці повинна, насамперед, орієнтуватися на інші країни СНД.
Відносини з Росією є пріоритетними для України.	Росії слід було б створювати більш тісні відносини з Україною, ніж з іншими країнами СНД.
Я хотів би жити в Росії.	Через п'ять років життя буде краще в Росії, ніж в Україні.
Україна більш демократична, ніж Росія.	Україна більш демократична, ніж Росія.
Відносини України і Росії у найближчі роки покращаться.	Відносини між Росією і Україною в найближчі роки будуть розвиватися, поліпшуватися.
Нинішні відносини України і Росії — хороші.	Нинішні відносини України і Росії — хороші.
Нинішні відносини України і Росії — погані.	Нинішні відносини України і Росії — погані.
Я побоююсь погіршення стосунків з Росією.	Я побоююсь зростання напруженості і конфліктів у відносинах з Україною та іншими країнами «близького зарубіжжя».
У погіршенні україно-російських відносин передусім винна Росія.	Такі країни, як Україна, ставляться до Росії більш неприязно, ніж Росія до них.
ЗМІ Росії можна довіряти.	Російські преса, радіо, телебачення заслуговують на довіру.

¹ Велика Вітчизняна війна.

Продовження таблиці Б.1

1.	2.
	У більшості випадків, на російському телебаченні і в російських газетах події, що відбуваються зараз в Україні, висвітлюються погано.
Подією року 2007 є вибори в Росії.	Подією року 2007 є вибори в Росії.
Подією року 2008 є вибори в Росії.	Обрання Д. Медведєва Президентом Російської Федерації — подія року 2008.
Україні слід вступати до ЄЄП.	Уряду Росії слід зосередити свої зусилля на створенні ЄЄП.
Моє ставлення до росіян — позитивне.	Моє ставлення до українців — позитивне.
Моє ставлення до СОТ ² — позитивне.	Вступ до СОТ відповідає інтересам Росії.
Покращення відносин між Україною та Росією — це їх одночасний вступ до СОТ.	Росії слід одночасно з Україною вступити до СОТ.
Покращення відносин між Україною та Росією — це скасування Росією заборони на ввезення української м'ясо-молочної продукції.	Головний санітарний лікар Росії Г. Онищенко заборонив ввезення до Росії м'яса та сала з України з метою політичного тиску на недружній уряд цієї країни.
Україні загрожує Росія.	Для Росії існує загроза від України.
<i>Інші тематично споріднені твердження</i>	
<i>Україна</i>	
Покращення відносин між Україною та Росією — це безперешкодний перетин кордонів між Україною та Росією.	
Інтеграція з Росією та країнами СНД є пріоритетом для України.	
Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією є пріоритетом для України.	
Росія може покращити моє життя.	
Президент України, перш за все, повинен поліпшувати відносини із Росією.	
Покращення відносин між Україною та Росією — це започаткування нових спільних проєктів у сфері економіки, науки, культури.	
До перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака) я ставлюся позитивно.	
Помісна православна церква в Україні має бути створена на основі Московського патріархату.	
Нинішні відносини України і Росії — нестабільні.	
Україно-російські відносини покращаться після візиту в Росію Президента України В.Ющенка.	
Україно-російські відносини покращаться після візиту в Україну Президента Росії В.Путіна.	
Визнання Голодомору геноцидом українського народу погіршить відносини з Росією.	
Існує загроза суверенітету України з боку Росії.	
Покращення відносин між Україною та Росією — це створення зони вільної торгівлі між Україною та Росією.	
Покращення відносин між Україною та Росією — це створення для українців, які працюють в Росії, рівних умов з росіянами.	
<i>Росія</i>	
Інтересам Росії відповідає сприяння «автономізації» або навіть відторгнення від України регіонів з переважно російськомовного населенням — Криму, Донбасу.	
Росія повинна втрутитися в ситуацію з введенням Україною і Молдовою нового митного режиму із Придністров'ям.	

² Світова Організація Торгівлі.

Продовження таблиці Б.1

СНД очікує інтеграція, зміцнення зв'язків між республіками.	
СНД очікує розпад.	
СНД очікує посилення конфліктів між республіками.	
Росії зараз найбільше загрожують конфлікти з країнами СНД.	
У деяких країнах СНД з недалекому майбутньому можуть статися події, подібні до «помаранчевої революції» в Україні.	
СНД очікує тривалі та важкі пошуки згоди.	
За роки правління В. Путіна відносини Росії з країнами СНД покращилися.	
Росія повинна стежити за тим, аби зарубіжні держави не чинили небезпечного тиску на країни СНД.	
Росії слід якомога тісніше співпрацювати з Україною.	
Я уважно стежу за подіями , що відбуваються в Україні.	
Якби мені випала можливість безкоштовно відвідати зарубіжну країну, я б охоче поїхав / поїхала до України.	
Цього літа я і члени моєї родини збираємося відпочивати в Криму.	
Я сповідую православ'я (Московська патріархія).	
Україна — одна з п'яти країн, які можна назвати найближчими друзями Росії.	
Колишні союзні республіки СРСР (Прибалтика, Україна, Грузія і т.д.) — вороги Росії.	
Нові українська влада доброзичливо налаштована щодо Росії.	
Керівництву Росії слід налагоджувати з новою українською владою хороші відносини.	
Якщо на цих виборах переможе кандидат опозиції — В. Ющенко — Україна відійде від союзу і дружби з Росією.	
Якщо В. Путін піде з поста президента Росії, відносини Росії з Україною покращаться.	
Україна — одна з п'яти країн, які можна назвати найбільш вороже налаштованими стосовно Росії.	
Зміни, що відбулися в Україні після перемоги В. Ющенка на виборах президента України, принесли відносинам між Росією та Україною погіршення.	
Причиною масового голоду в Україні на початку 30-х років були навмисні дії радянського уряду з метою зламати опір українських селян, які не бажали йти в колгоспи.	
Керівництву Росії слід вибачитись перед українським народом за «Голодомор» початку 30-х років, подібно до того, як воно нещодавно вибачитись перед польським народом за трагедію у Катині.	
Президентські вибори і політична криза в Україні — подія року-2004.	
Росії слід зберегти військові бази в Криму (Севастополь).	
Росії слід повернути Крим.	
Росії слід розділити Україну на східні та західні регіони.	
Росія не повинна втручатися у внутрішні справи сусідніх держав, щоб захистити росіян, які живуть там.	
Я негативно ставлюся до того, що на будівництвах Росії все частіше можна зустріти робітників з України.	
Проживання українців на території Росії слід обмежити.	
Росіяни в Росії повинні мати певні переваги перед іншими народами.	
Тема: Мова	
Пряма відповідність	
1.	2.
Проблема статусу російської мови в Україні існує реально.	В Україні найбільш серйозно порушуються права російськомовного населення.
Інші тематично споріднені твердження	
Україна	

Продовження таблиці Б.1

Покращення відносин між Україною та Росією — це забезпечення належного захисту української мови в Росії.	
Покращення відносин між Україною та Росією — це забезпечення належного захисту російської мови в Україні.	
Російській мові слід надати статус державної.	
<i>Росія</i>	
Початкова освіта в національних республіках Росії може проводитись як російською, так національними мовами, за бажанням батьків.	
У більшості країн – республік колишнього Радянського Союзу порушуються права російськомовного населення.	
<i>Тема: Газ</i>	
<i>Пряма відповідність</i>	
1.	2.
Покращення відносин між Україною та Росією — це стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України.	Росії слід дотримуватися всіх домовленостей і постачати газ в Україну за колишніми цінами.
Результат переговорів Тимошенко щодо газу — вигреш України.	Передусім Росія виявилася у виграші від того, як вирішився «газовий» конфлікт.
Росія підвищить ціни на газ для України.	Я підтримую підвищення тарифів на природний газ для України.
Газ подешевшає.	Після обрання В. Януковича прем'єр-міністром України Росії слід знизити для України ціну на газ.
У «газовому» конфлікті між Україною і Росією винна Україна.	За «газовий» конфлікт насамперед відповідальне керівництво України.
<i>Інші тематично споріднені твердження</i>	
<i>Україна</i>	
Газова криза найбільше зумовлена бажанням Росії демонструвати ненадійність України перед ЄС.	
Газова криза найбільше зумовлена бажанням Росії контролювати ГТС України.	
Газова криза найбільше зумовлена роботою РосУкрЕнерго.	
Результат переговорів Тимошенко щодо газу — прийнятний.	
Результат переговорів Тимошенко щодо газу — програш України.	
Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами.	
Газова криза найбільше зумовлена нездатністю Тимошенко домовитись.	
Переговори щодо газу зірвав Дубина.	
Переговори щодо газу зірвав Ющенко.	
Переговори щодо газу зірвала Тимошенко.	
Переговори щодо газу зірвали всі українські політики.	
У газовому конфлікті між Україною і Росією винна Росія.	
Україна має використовувати газ власного видобутку для населення.	
Україна має передати Росії контроль над українською газотранспортною системою в обмін на дешевший газ.	
Україні слід наполягати на попередніх домовленостях з Росією і подавати позов до міжнародного арбітражу.	
Україні слід погодитися на певне підвищення ціни на газ, одночасно підвищивши тариф на транспортування російського газу українськими трубопроводами.	
Україні слід припинити постачання російського газу до ЄС і відмовитися від його споживання.	
<i>Росія</i>	

Продовження таблиці Б.1

Перспективи розвитку Росії понад усе пов'язані з поставками нафти і газу за високими цінами.	
Керівництву Росії слід використовувати залежність європейських країн від поставок російської нафти і газу.	
За «газовий» конфлікт з Україною передусім відповідальний ЄС.	
За «газовий» конфлікт з Україною насамперед відповідальні США.	
Нинішній «газовий» конфлікт між Росією та Україною матиме серйозні і довготривалі негативні наслідки у відносинах двох країн.	
У порівнянні з кінцем 90-х років, економічне становище Росії є зараз відносно благополучним, через високі ціни на газ.	
Останнім часом мене найбільше турбує можливе зниження цін на газ на світовому ринку.	
Газовий конфлікт між Росією та Україною — найважливіша подія 2009 року.	
«Газова війна» між Росією і Україною — подія року-2006.	
Росії варто переходити на світові ціни під час продажу енергоносіїв Україні.	
<i>Тема: Політики України та Росії</i>	
<i>Пряма відповідність</i>	
1.	2.
Я довіряю В. Путіну.	Я довіряю В. Путіну.
Моє ставлення до керівництва Росії — позитивне.	Моє ставлення до Медведєва — позитивне.
Своїм візитом в Україну В.Путін намагається продемонструвати підтримку В.Януковича.	Перемога Януковича на виборах президента України більш відповідна інтересам Росії.
<i>Інші тематично споріднені твердження</i>	
<i>Росія</i>	
Ю. Тимошенко — «Людина року» -2005.	
Ю. Тимошенко — «Людина року» -2009.	
Я довіряю В. Ющенку.	
В. Ющенко — «Людина року» -2004.	
На парламентських виборах в Україні 26 березня 2007 року переможуть лідери «помаранчевих» (В. Ющенко, Ю. Тимошенко та інші).	
Перемога лідера опозиції В. Ющенка — результат передвиборних маніпуляцій і підтасовок під час виборів.	
Росії слід усунути від влади В. Ющенка.	
Я схвалюю дії опозиції в Україні після другого туру виборів («Помаранчеву революцію»)	
Події, що відбувалися в Україні наприкінці 2004 р. в ході виборів президента країни — боротьба за владу між різними групами політиків та олігархів.	
Події, що відбувалися в Україні наприкінці 2004 р. в ході виборів президента країни — змова, організована політиками і спецслужбами західних країн.	
За нинішнім протистоянням сил опозиції і влади в Україні, головним чином, стоїть боротьба за владу між економічними кланами України.	
За нинішнім протистоянням сил опозиції і влади в Україні головним чином стоять підступи зарубіжних сил.	
Заяви та дії російської влади у зв'язку з українським кризою цілком доречні, корисні.	
В. Янукович — «Людина року» -2004.	
В. Янукович буде поступово зближатися з Росією.	
Якби я міг голосувати на президентських виборах в Україні, я б голосував за Януковича.	
Мене цікавлять вибори президента України, що мають відбутися в січні 2010 року.	
<i>Інші питання</i>	
<i>Пряма відповідність</i>	

Продовження таблиці Б.1

1.	2.
Подією року 2008 є економічна криза.	Фінансова / банківська криза — подія року 2008.
Моє ставлення до Білорусі — позитивне.	Я ставлюсь до Білорусі добре.

Таблиця Б.2 — Україноцентризм, прозахідні та проросійські орієнтації:
відповідність тверджень

1. «+»	2. «-»
<i>Україноцентризм</i>	
Інформацію про НАТО я отримую з українських медіа.	Такі країни, як Україна, ставляться до Росії більш неприязно, ніж Росія до них.
Україна має прагнути зменшення залежності від Росії.	Для Росії існує загроза від України.
Для Росії було б більш корисним, щоб Україна була незалежною країною, що має добрі взаємовигідні відносини з Росією.	Інтересам Росії відповідає сприяння «автономізації» або навіть відторгнення від України регіонів з переважно російськомовного населенням — Криму, Донбасу.
Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями.	Росія повинна втрутитися в ситуацію з введенням Україною і Молдовою нового митного режиму із Придністров'ям.
Росії слід було б створювати більш тісні відносини з Україною, ніж з іншими країнами СНД.	Колишні союзні республіки СРСР (Прибалтика, Україна, Грузія і т.д.) — вороги Росії.
Україна більш демократична, ніж Росія.	Якщо на цих виборах переможе кандидат опозиції — В. Ющенко — Україна відійде від союзу і дружби з Росією.
Я побоююся зростання напруженості і конфліктів у відносинах з Україною та іншими країнами «близького зарубіжжя».	Україна — одна з п'яти країн, які можна назвати найбільш вороже налаштованими стосовно Росії.
У більшості випадків, на російському телебаченні і в російських газетах події, що відбуваються зараз в Україні, висвітлюються погано.	Зміни, що відбулися в Україні після перемоги В. Ющенка на виборах президента України, принесли відносинам між Росією та Україною погіршення.
Моє ставлення до українців — позитивне.	Росії слід зберегти військові бази в Криму (Севастополь).
Росії слід одночасно з Україною вступити до СОТ.	Росії слід повернути Крим.
Покращення відносин між Україною та Росією — це скасування Росією заборони на ввезення української м'ясо-молочної продукції.	Росії слід розділити Україну на східні та західні регіони.
Україно-російські відносини покращаться після візиту в Росію Президента України В.Ющенка.	Я негативно ставлюся до того, що на будівництвах Росії все частіше можна зустріти робітників з України.
Покращення відносин між Україною та Росією — це створення для українців, які працюють в Росії, рівних умов з росіянами.	Проживання українців на території Росії слід обмежити.

Продовження таблиці Б.2

1.	2.
Я уважно стежу за подіями , що відбуваються в Україні.	Я підтримую підвищення тарифів на природний газ для України.
Якби мені випала можливість безкоштовно відвідати зарубіжну країну, я б охоче поїхав / поїхала до України.	У «газовому» конфлікті між Україною і Росією винна Україна.
Цього літа я і члени моєї родини збираємося відпочивати в Криму.	За «газовий» конфлікт насамперед відповідальне керівництво України.
Україна — одна з п'яти країн, які можна назвати найближчими друзями Росії.	Результат переговорів Тимошенко щодо газу — програш України.
Нові українська влада доброзичливо налаштована щодо Росії.	Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами.
Керівництву Росії слід налагоджувати з новою українською владою хороші відносини.	Газова криза найбільше зумовлена нездатністю Тимошенко домовитись.
Причиною масового голоду в Україні на початку 30-х років були навмисні дії радянського уряду з метою зламати опір українських селян, які не бажали йти в колгоспи.	Переговори щодо газу зірвав Дубина.
Керівництву Росії слід вибачитись перед українським народом за «Голодомор» початку 30-х років, подібно до того, як воно нещодавно вибачитись перед польським народом за трагедію у Катині.	Переговори щодо газу зірвав Ющенко.
Президентські вибори і політична криза в Україні — подія року-2004.	Переговори щодо газу зірвала Тимошенко.
Покращення відносин між Україною та Росією — це забезпечення належного захисту української мови в Росії.	Переговори щодо газу зірвали всі українські політики.
Покращення відносин між Україною та Росією — це стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України.	Україна має передати Росії контроль над українською газотранспортною системою в обмін на дешевший газ.
Росії слід дотримуватися всіх домовленостей і постачати газ в Україну за колишніми цінами.	Росії варто переходити на світові ціни під час продажу енергоносіїв Україні.
Результат переговорів Тимошенко щодо газу — виграв Україна.	Перемога лідера опозиції В. Ющенка — результат передвиборних маніпуляцій і підтасовок під час виборів.
Після обрання В. Януковича прем'єр-міністром України Росії слід знизити для України ціну на газ.	Росії слід усунути від влади В. Ющенка.
Результат переговорів Тимошенко щодо газу — прийнятний.	Події, що відбувалися в Україні наприкінці 2004 р. в ході виборів президента країни — боротьба за владу між різними групами політиків та олігархів.
Україна має використовувати газ власного видобутку для населення.	За нинішнім протистоянням сил опозиції і влади в Україні, головним чином, стоїть боротьба за владу між економічними кланами України.

Продовження таблиці Б.2

1.	2.
Україні слід наполягати на попередніх домовленостях з Росією і подавати позов до міжнародного арбітражу.	
Україні слід погодитися на певне підвищення ціни на газ, одночасно підвищивши тариф на транспортування російського газу українськими трубопроводами.	
Україні слід припинити постачання російського газу до ЄС і відмовитися від його споживання.	
Ю. Тимошенко — «Людина року» -2005.	
Ю. Тимошенко — «Людина року» -2009.	
Я довіряю В. Ющенку.	
В. Ющенко — «Людина року» -2004.	
На парламентських виборах в Україні 26 березня 2007 року переможуть лідери «помаранчевих» (В. Ющенко, Ю. Тимошенко та інші).	
Я схвалюю дії опозиції в Україні після другого туру виборів («Помаранчеву революцію»)	
В. Янукович — «Людина року» -2004.	
Мене цікавлять вибори президента України, що мають відбутися в січні 2010 року.	
<i>Орієнтація на геополітичний Захід</i>	
Відносини зі США є пріоритетними для України.	Україні загрожує США.
Росія в першу чергу повинна орієнтуватися на зміцнення відносин зі США.	Для Росії існує загроза від США.
Моє ставлення до США — позитивне.	Розширення зони контролю США в світі може принести Росії шкоду.
У нинішньому конфлікті в Іраку я на боці США.	США проводить військову акцію проти Іраку, щоб забезпечити контроль США за іракськими нафтовими родовищами.
Відносини між Росією і США — хороші.	До воєнної кампанії США в Іраку я ставлюся з обуренням.
Суд над колишнім керівником Іраку Саддамом Хусейном буде справедливим, об'єктивним та неупередженим.	Іраку загрожує довготривала окупація США.
Я позитивно ставлюся до винесення Саддаму Хусейну смертного вироку.	Головна причина того, що Росія йде в неправильному напрямку — інтриги США та інших країн Заходу.
Влада Росії в ситуації лиха справляється гірше, ніж влада США.	США вчинили неправильно, провівши воєнну операцію з повалення режиму Саддама Хусейна в Іраку.
Повідомлення про стихійне лихо в південних штатах США викликали у мене співчуття до постраждалих.	Результатами перемоги у Другій світовій війні найкраще зуміли скористатися США.

Продовження таблиці Б.2

1.	2.
За останні роки США стали більш демократичними і більше враховують потреби своїх громадян.	Я неприязно ставлюсь до американців.
Моє ставлення до Дж. Буша — позитивне.	США загрожують безпеці у світі.
Якщо В. Путін піде з поста президента Росії відносини Росії зі США покращаться.	США найбільш небезпечні для інших країн розширенням НАТО і прагненням поширити свій вплив на республіки колишнього СРСР.
Відносини між Росією і США після зустрічі президентів, яка повинна відбутися на початку липня, покращаться.	США найбільш небезпечні для інших країн самим фактом своєї військової могутності, більшої за силу будь-якої іншої держави.
Після того, як Барак Обама змінив на посту президента США Дж. Буша, відносини між Росією і США покращаться.	США найбільш небезпечні для інших країн прагненням впроваджувати свій спосіб життя, демократію по-американськи.
Відносини з ЄС є пріоритетними для України.	У смерті С. Мілошевича були зацікавлені політики США і країн Заходу.
Росія у своїй зовнішній політиці повинна насамперед орієнтуватися на ЄС.	С. Мілошевича не пустили лікуватися в Росію, тому що його навмисно хотіли «усунути».
Моє ставлення до ЄС — позитивне.	Наявна останнім часом у виступах керівників США і Росії різка обопільна критика означає тимчасове охолодження відносин.
Україна має прагнути стати членом ЄС.	У разі конфлікту зі США Росія вистоїть і переможе.
Я хотів би жити в ЄС.	Вплив США на Росію — негативний.
Росії слід прагнути в майбутньому вступити в Європейський союз.	Я негативно ставлюся до того, як США використовують воєнну силу і загрозу застосування сили.
Я б хотів жити, працювати у Європі.	Насамперед у нинішньому зростанні напруженості між Росією і Грузією зацікавлені США і власті інших західних країн.
Моє ставлення до Туреччини — позитивне.	Росії слід дистанціюватися від США.
Моє ставлення до Великобританії — позитивне.	США бомбардуватимуть Ірак.
Моє ставлення до Франції — позитивне.	США втручаються у справи Росії.
Моє ставлення до Німеччини — позитивне.	У переговорах зі США Путін повинен бути жорсткішим.
Вступ до ЄС може покращити моє життя.	США лицемірно намагаються змусити інші країни дотримуватись законів міжнародного права, хоча самі не завжди їх виконують.
Подією року 2007 є приєднання нових країн до Шенгенської зони.	США намагаються принизити ісламський світ.
Подією року 2007 є розширення ЄС.	Основна причина нинішнього конфлікту в Південній Осетії в тому, що керівництво Сполучених Штатів прагне поширити свій вплив на сусідні з Росією країни.

Продовження таблиці Б.2

1.	2.
Росії слід зміцнювати взаємовигідні зв'язки з Європейським союзом.	Грузія і грузинський народ стали заручниками геополітичних устремлінь керівництва США.
Відносини між Росією і ЄС — нормальні.	Сполучені Штати перешкоджають демократичним процесам в ісламських країнах.
Відносини між Росією і Заходом можуть бути по-справжньому дружніми.	У разі розміщення американської системи протиракетної оборони в Польщі і Чехії, Росії слід встановити в Калінінградській області ракетні зенітні комплекси «Іскандер».
За роки правління В. Путіна відносини Росії із Заходом покращилися.	Основну відповідальність за продовження кровопролиття і нестабільності на Близькому Сході несуть США.
В. Путін зможе поліпшити відносини Росії із Заходом.	ПРО створюється для забезпечення військової переваги перед Росією.
Населення країн Заходу сприймає Путіна як відповідального, миролюбного політика.	Рішення Сполучених Штатів відкласти плани розміщення своєї системи протиракетної оборони в Чехії і Польщі — тимчасова поступка.
До жителів Західної Європи я загалом ставлюся добре.	Я не схвалюю недавнє рішення керівництва країни надати Сполученим Штатам можливість транспортування військових вантажів до Афганістану через територію Росії.
Загалом я ставлюся до «західного способу життя» позитивно.	Б. Обама поки що не зробив нічого вартого Нобелівської премії миру.
Якби мені випала можливість безкоштовно відвідати зарубіжну країну, я б з найбільшою охотою вирушив / вирушила у західні країни.	Барак Обама — людина року 2009.
Я, члени моєї родини прагнуть жити так (або краще), як живе середня сім'я в Західній Європі.	Росії слід гальмувати прийняття України до ЄС.
Через п'ятдесят років Росія стане такою ж багатою і розвиненою країною, як країни Заходу.	Відносини між Росією і Заходом завжди будуть будуватися на недовірі.
Я — європеєць.	До Росії на Заході ставляться без особливих почуттів.
Я — людина західної культури.	До того, що багато росіян відпочивають на Заході, купують там майно, мають банківські рахунки, відправляють своїх дітей навчатися на Захід, я ставлюся погано.
Громадяни розвинених країн Заходу можуть контролювати діяльність державних органів.	Західна демократія не підходить, руйнівна для Росії.
У Росії рівень корупції вищий, ніж у країнах Заходу.	Проблеми, з якими зараз зіткнулася наша країна — це результат, насамперед, невмілих спроб «демократів» слідувати шляхом розвитку західних країн.

Продовження таблиці Б.2

1.	2.
Рівень злочинності у Росії більший, ніж на Заході.	Критику з боку громадськості та політиків західних країн щодо стану справ у Росії у сфері демократії та дотримання прав людини можна вважати втручанням у внутрішні справи Росії.
У Росії зараз немає серйозного економічного зростання через неконкурентоздатність російських товарів порівняно із західними.	Не бачу нічого страшного в погіршенні відносин із Західною Європою.
Право на життя краще реалізується у країнах Заходу, ніж у Росії.	Усиновлення дітей із російських дитячих будинків прийомними батьками із країн Західної Європи слід повністю заборонити.
У 1970ті – 80ті роки життя простих людей загалом на Заході було кращим.	Антизахідні висловлювання російських політиків — прояв незалежної політики Росії.
Росія повинна йти по загальному для сучасного світу шляху європейської цивілізації.	Росії зараз найбільше загрожує наростання залежності від Заходу, перетворення Росії у державу третього світу.
У критиці Росії Заходом багато справедливого, і до неї треба дослухатися.	Російський уряд діє в інтересах західного капіталу.
Рішення Страсбурзького суду йдуть на користь людям Росії.	Євросоюз загрожує Росії.
Для мене важливо, що думають про Росію на Заході.	Причиною кризи є економічна політика керівництва країн Заходу.
Смерть папи Іоанна Павла II — подія року-2005.	До зближення України із країнами Заходу я ставлюся негативно.
Україні слід вступати до НАТО.	Україні загрожує НАТО.
Якби Росія увійшла до НАТО, то Україна теж може вступити туди.	Серйозною загрозою для безпеки Росії є НАТО.
Моє ставлення до НАТО — позитивне.	Росії треба не допустити вступу України до НАТО.
НАТО я, загалом, сприймаю позитивно.	Для Росії зараз більш небезпечні загрози, що походять від США і НАТО, ніж загрози, що походять від ісламського фундаменталізму.
Росії слід співпрацювати з НАТО в інтересах спільної безпеки.	Приєднання України до НАТО створило б загрозу безпеці Росії.
Я схвалюю проведення спільних навчань Росії і НАТО.	У країн Заходу, які входять у блок НАТО, є підстави побоюватися Росії.
В. Путін вчинив правильно, підтримавши дії США під гаслом боротьби з міжнародним тероризмом.	Основною метою судового процесу над С. Мілошевичем було довести правомірність бомбардувань Югославії силами НАТО у 1999 році.
Дії США в боротьбі з міжнародним тероризмом ефективні.	Створення оборонного союзу на противагу НАТО найбільше відповідає інтересам Росії.
Теракти, які відбулися 11 вересня 2001 року в США, стосуються всього людства.	Після вступу НАТО країн Прибалтики та Східної Європи Росія повинна зміцнювати збройні сили, підвищувати їх боєготовність.
Врегулювання південноосетинської кризи має бути міжнародним, за участі ООН та Євросоюзу.	У Чехословаччині у 1968 році була загроза військової інтервенції з боку НАТО.

Продовження таблиці Б.2

1.	2.
Росії слід прагнути у майбутньому вступити до НАТО.	«Війна з тероризмом» під проводом США, призводить до того, що світ з кожним роком стає все більш небезпечним.
	Піддаючись ударам з боку терористів, США та їх союзники отримують «по заслугах» за свою агресивну політику в інших країнах.
	Грузія спробувала застосувати силу відносно Південної Осетії для того щоб вступити до НАТО.
	Приєднання до НАТО Грузії створило б загрозу безпеці Росії.
	За 75 років радянської влади наші люди стали іншими, ніж у країнах Заходу, і цього вже не змінити.
	Об'єднання 25 європейських країн у Євросоюз відбулося через загрозу від колишнього СРСР.
	За «газовий» конфлікт з Україною передусім відповідальний ЄС.
	За «газовий» конфлікт з Україною насамперед відповідальні США.
	Події, що відбувалися в Україні наприкінці 2004 р. в ході виборів президента країни — змова, організована політиками і спецслужбами західних країн.
<i>Орієнтація на Росію</i>	
У мене є почуття образи щодо тих колишніх Радянських республік, які дедалі більше віддаляються від Росії і зближуються із Заходом.	Тісні стосунки з Росією заважають Україні стати членом ЄС.
Інформацію про НАТО я отримую з російських медіа.	У випадку конфлікту між Росією та НАТО Україна має бути нейтральною.
У випадку конфлікту між Росією та НАТО Україна має стати на бік Росії.	У випадку конфлікту між Росією та НАТО Україна має стати на бік НАТО.
Застосування Росією військової сили в Грузії було правомірним.	У конфлікті з Грузією Росія — агресор.
Російське військо втручання в південноосетинський конфлікт у серпні 2008 року було єдиним можливим виходом із ситуації, що склалася.	Застосування Грузією військової сили в Південній Осетії було правомірним.
Я підтримую у грузино-російському конфлікті Росію.	Якщо В. Путін піде з поста президента Росії відносини Росії з Грузією покращаться.
Я підтримую проведення військової операції проти Грузії.	Нинішні дії російської влади щодо Грузії погіршать відносини між Росією і Грузією.
За нинішнє загострення відносин між Росією і Грузією перш за все відповідальна Грузія.	Росія втручається у хід переговорів між першими особами України.
Російське керівництво зробило все можливе, щоб не допустити ескалації конфлікту з Грузією та кровопролиття.	Республіки Прибалтики у 1940 роки були окуповані і насильно приєднані до СРСР.

Продовження таблиці Б.2

1.	2.
Південну Осетію і Абхазію слід включити до складу Російської Федерації.	Росія проводить імперську політику і становить загрозу суверенітету інших держав регіону.
Південну Осетію і Абхазію слід включити до складу союзу Росії і Білорусії.	Слід широко висвітлювати події вересня 1939, коли війська Червоної Армії увійшли у Польщу і зайняли території, обумовлені в секретному плані Молотова-Ріббентропа.
Визнання Росією незалежності Абхазії і Південної Осетії піде на користь Росії.	Гасла, під якими недавно пройшли мітинги і пікети біля естонського посольства, організовані прокремлівськими рухами, є екстремістськими.
Нинішні дії російської влади щодо Грузії зміцнять міжнародний авторитет Росії.	Мої симпатії на боці діячів «Празької весни».
Нинішні дії російської влади щодо Грузії зміцнять позиції Росії в Кавказькому регіоні.	Я хотів би бачити зараз Росію, перш за все, країною з високим рівнем життя, хай і не однією з найсильніших країн світу.
Моє ставлення до СРСР — позитивне.	У майбутньому я хотів би бачити Росію у нинішніх кордонах.
Мені шкода, що СРСР розпався.	За 10 років другої чеченської війни «федеральними силами» порушувалися російські закони і права людини.
Україна та Росія повинні об'єднатися в одну державу.	Я підтримую незалежне існування всіх республік колишнього СРСР.
Росія веде власну політику, не втручаючись у справи інших держав регіону.	Я за те, щоб російський ринок був більш відкритий для іноземних товарів.
Росіяни та українці — це один народ (соціокультурна спільнота).	Я за те, щоб у Росії працювали зарубіжні банки і прості громадяни могли зберігати у них свої заощадження.
Росіяни, українці і білоруси — це три гілки одного народу.	Я за те, щоб іноземні капітали мали доступ у Росію.
Росія прагне домінувати на пострадянському просторі і включити ці країни до сфери свого впливу.	Я би підтримав збереження СНД у його нинішньому вигляді.
Для Росії було б більш корисним, щоб Україна перебувала під економічним і політичним контролем Росії.	Однією з найбільш значних подій, які відбулися в роки перебудови (в «епоху Горбачова»), є рух за незалежність у деяких республік СРСР (Прибалтика, Україна).
Україні слід запровадити подвійне громадянство з Росією.	У погіршенні україно-російських відносин передусім винна Росія.
Всім громадянам колишнього СРСР незалежно від їх національності потрібно надати право полегшеного отримання російського громадянства.	Головний санітарний лікар Росії Г. Онищенко заборонив ввезення до Росії м'яса та сала з України з метою політичного тиску на недружній уряд цієї країни.
Україні слід приєднатися до Союзу Росії і Білорусії.	Україні загрожує Росія.
Росії слід об'єднатися з Україною у союзну державу.	Існує загроза суверенітету України з боку Росії.
Я б підтримав відновлення СРСР у його колишньому вигляді.	СНД очікує розпад.

Продовження таблиці Б.2

1.	2.
Однією з найбільш значних подій, що відбулися в роки перебудови (в «епоху Горбачова»), є виникнення загрози розпаду СРСР.	СНД очікує посилення конфліктів між республіками.
Розпад Радянського Союзу можна було уникнути.	Росії зараз найбільше загрожують конфлікти з країнами СНД.
Розпад «соціалістичного табору» був шкідливим для Росії.	У деяких країнах СНД з недалекому майбутньому можуть статися події, подібні до «помаранчевої революції» в Україні.
Якби у 1985 році не почалася перебудова, вдалося б уникнути важких конфліктів і потрясінь, зберегти єдину велику країну і життя, нехай повільно, але ставало б кращим.	СНД очікує тривалі та важкі пошуки згоди.
Росія поводить стосовно республік колишнього СРСР надто м'яко.	Якщо В. Путін піде з поста президента Росії, відносини Росії з Україною покращаться.
Росія повинна будь-якими засобами, якщо буде потрібно, то і силою, утримувати під своїм контролем колишні республіки СРСР.	Росія не повинна втручатися у внутрішні справи сусідніх держав, щоб захистити росіян, які живуть там.
Я позитивно ставлюся до того, як Росія використовує військову могутність і загрозу застосування сили.	Початкова освіта в національних республіках Росії може проводитись як російською, так національними мовами, за бажанням батьків.
Росія дбає про підтримку порядку на території колишнього СРСР, є гарантом миру і стабільності у регіоні.	Росія підвищить ціни на газ для України.
Росія — велична держава.	Газова криза найбільше зумовлена бажанням Росії демонструвати ненадійність України перед ЄС.
Росія — велика країна, яку можна зрозуміти, лише вірячи у її велике призначення.	Газова криза найбільше зумовлена бажанням Росії контролювати ГТС України.
Росія відрізняється особливою самобутністю і духовною культурою, яка перевершує всі інші країни.	У газовому конфлікті між Україною і Росією винна Росія.
Представники вищої федеральної влади у Росії прагнуть повернути країні статус великої держави, відновити колишній геополітичний баланс сил.	
Я б хотів жити у величезній країні, яку поважають і поважаються інші країни.	
Майбутній президент Росії, який змінить на цій посаді В. Путіна доб'ється відновлення статусу Росії як великої світової держави.	
Росія — це Євразійське держава, у якої власний історичний шлях розвитку.	
Росія завжди викликала в інших держав ворожі почуття, нам і зараз ніхто не бажає добра.	
Я проти відділення Чечні від Росії.	

Продовження таблиці Б.2

1.	2.
Жертви серед мирного чеченського населення були виправдані.	
Придністров'я має входити до складу Росії.	
Радянський Союз міг би перемогти у ВВВ ³ без допомоги союзників.	
Відносини з Росією є пріоритетними для України.	
Я хотів би жити в Росії.	
Через п'ять років життя буде краще в Росії, ніж в Україні.	
Я побоююсь погіршення стосунків з Росією.	
ЗМІ Росії можна довіряти.	
Подією року 2007 є вибори в Росії.	
Російські преса, радіо, телебачення заслуговують на довіру.	
Подією року 2008 є вибори в Росії.	
Обрання Д. Медведєва Президентом Російської Федерації — подія року 2008.	
Україні слід вступати до СЕП.	
Уряду Росії слід зосередити свої зусилля на створенні СЕП.	
Моє ставлення до росіян — позитивне.	
Покращення відносин між Україною та Росією — це їх одночасний вступ до СОТ.	
Інтеграція з Росією та країнами СНД є пріоритетом для України.	
Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією є пріоритетом для України.	
Росія може покращити моє життя.	
Президент України, перш за все, повинен поліпшувати відносини із Росією.	
До перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака) я ставлюся позитивно.	
Помісна православна церква в Україні має бути створена на основі Московського патріархату.	
Україно-російські відносини покращаться після візиту в Україну Президента Росії В.Путіна.	
Визнання Голодомору геноцидом українського народу погіршить відносини з Росією.	
СНД очікує інтеграція, зміцнення зв'язків між республіками.	
За роки правління В. Путіна відносини Росії з країнами СНД покращилися.	
Росія повинна стежити за тим, аби зарубіжні держави не чинили небезпечного тиску на країни СНД.	
Я сповідаю православ'я (Московська патріархія).	
Росіяни в Росії повинні мати певні переваги перед іншими народами.	
Проблема статусу російської мови в Україні існує реально.	
Покращення відносин між Україною та Росією — це забезпечення належного захисту російської мови в Україні.	
Російській мові слід надати статус державної.	
У більшості країн — республік колишнього Радянського Союзу порушуються права російськомовного населення.	
Передусім Росія виявилася у виграші від того, як вирішився «газовий» конфлікт.	
Перспективи розвитку Росії понад усе пов'язані з поставками нафти і газу за високими цінами.	
Керівництву Росії слід використовувати залежність європейських країн від поставок російської нафти і газу.	
У порівнянні з кінцем 90-х років, економічне становище Росії є зараз відносно благополучним, через високі ціни на газ.	

³ Велика Вітчизняна війна.

Продовження таблиці Б.2

1.	2.
Я довіряю В. Путіну.	
Моє ставлення до керівництва Росії — позитивне.	
Моє ставлення до Медведєва — позитивне.	
Заяви та дії російської влади у зв'язку з українським кризою цілком доречні, корисні.	
В. Янукович буде поступово зближатися з Росією.	

Алгоритм приведення результатів опитування до тверджень

Алгоритм приведення — аналогічний застосованому для подальшого співвіднесення зі змістом комунікації (див. підрозділ «Підготовка даних опитування до порівняльного аналізу зі змістом комунікації»). Застосування даного алгоритму мало певні особливості лише щодо одного типу питань: т.зв. «питань на ранжування» або «рейтингових» питань. Наприклад, в російських опитувальниках пропонується обрати 5 найбільш дружніх і найбільш ворожих до Росії країн, найбільш значимі події, політиків за рік, що минає. Аналогічні питання є і в українських опитувальниках. У цих випадках ми вважали схвальними твердженнями вибір не лише відносно найбільш рейтингового варіанту, а й усіх варіантів, які потрапляли у певну, обрану дослідницькими компаніями, кількість найпопулярніших варіантів. Щодо країн, це наприклад, були 5 варіантів, щодо подій та політиків — 10. Зауважимо, що відсоток людей, які обирали дані варіанти є співмірним, оскільки це були питання множинного вибору: якщо якийсь із варіантів обирався у 5% випадків, то й інші варіанти обирались в межах 10%. Крім того, ми зберігали значення підтримки кожного твердження у вигляді відсотків, а не лише в межах номінальної шкали. Дані значення відсотків ми використовували для розрахунку індексів зовнішньополітичних орієнтацій (про це детальніше далі). Список всіх тверджень, розподілених за категоріями подано у таблиці Б.1 цього додатку.

Всього було виділено 553 твердження, ставлення до яких виміряно з допомогою 1067 питань (багато з них повторювались).

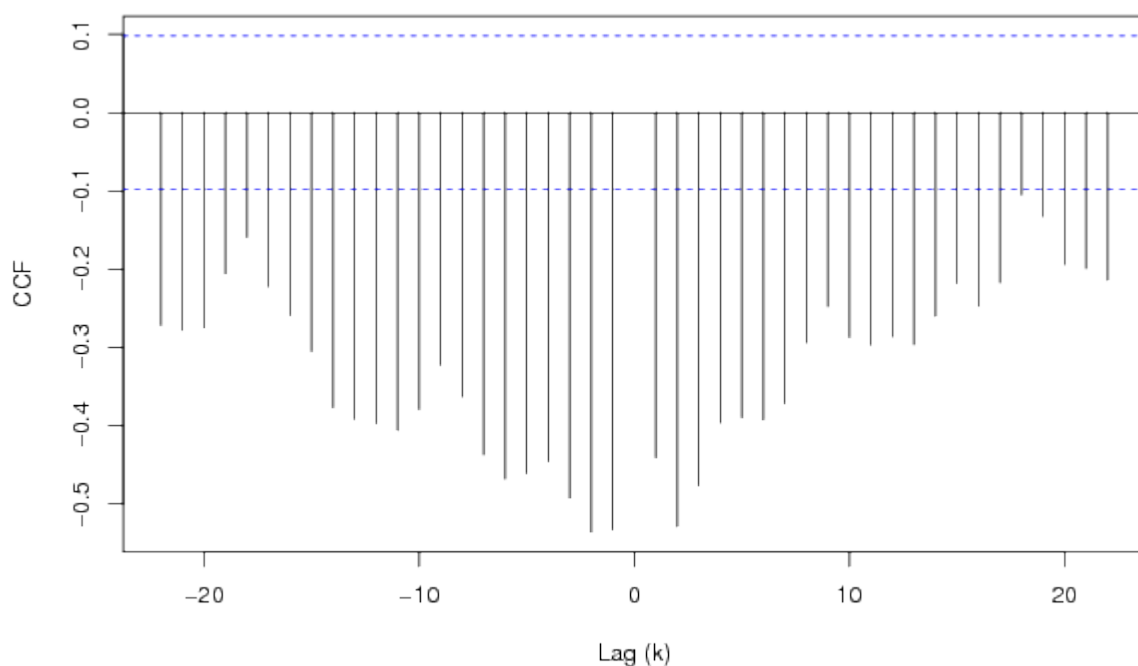

Рисунок Б.1 — Крос-кореляційна функція $\rho(Y_t, X_{t+k})$, де Y — орієнтації населення України щодо Заходу, X — Росії

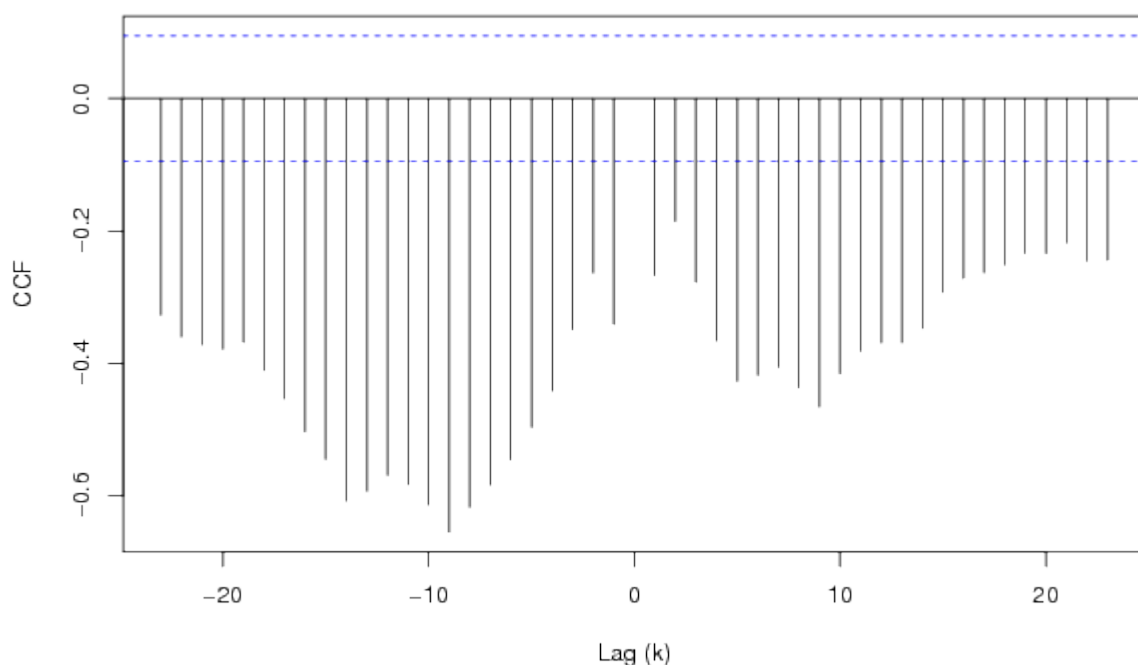

Рисунок Б.2 — Крос-кореляційна функція $\rho(Y_t, X_{t+k})$, де Y — орієнтації населення України щодо Росії, X — населення Росії

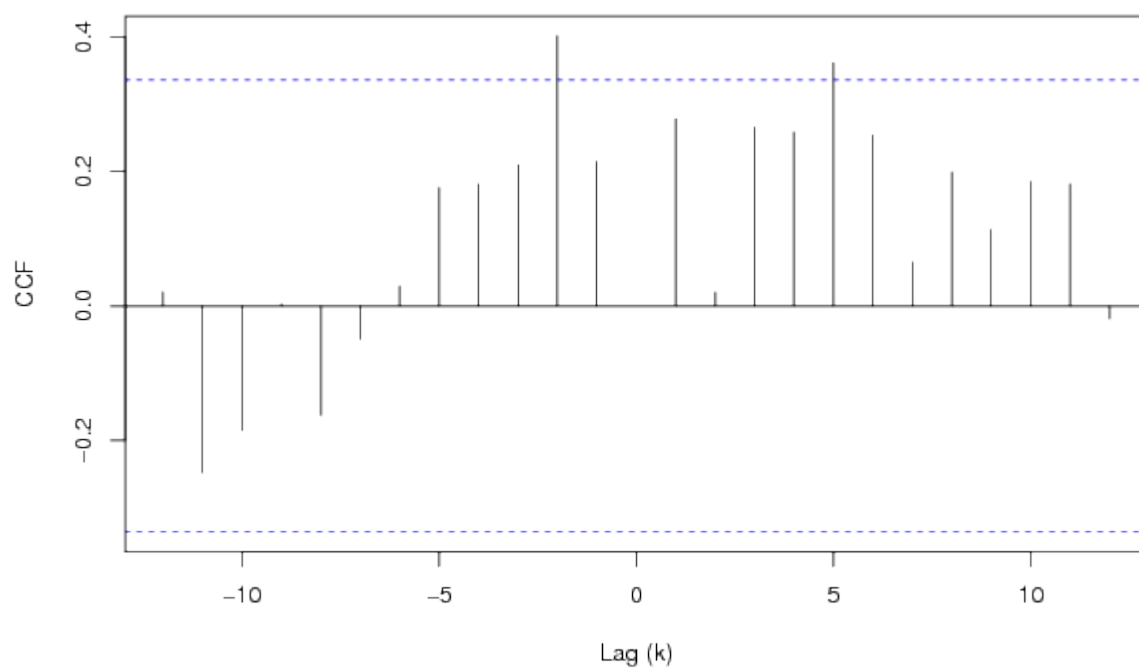

Рисунок Б.3 — Крос-кореляційна функція $\rho(Y_t, X_{t+k})$, де Y — орієнтації населення України щодо російських медіа, X — населення Росії

Додаток В

Агреговані дані щодо зовнішньополітичних орієнтацій населення України та Росії

В наступних таблицях значення зі знаком «+» означають підтримку твердження, зі знаком «-» — заперечення, без знаків — нейтральну позицію.

Таблиця В.1 — Україно-російські відносини

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. Західний макрорегіон	4. Центральний макрорегіон	5. Південно-Східний макрорегіон	6. В Україні загалом (%)	7. Твердження, оцінювані російськими респондентами	8. В Росії загалом (%)
Січень 2004						Россия в своей внешней политике должна прежде всего ориентироваться на другие страны СНГ (в т.ч. Украину).	49
Лютий 2004	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України	—	—	—	-85		
Лютий 2004	Відносини з Росією є пріоритетними для України	—	—	—	+41		
Лютий 2004	ЗМІ Росії можна довіряти	—	—	—	+50		
Березень 2004	ЗМІ Росії можна довіряти	—	—	—	+44		
Березень 2004						Путин успешно сотрудничал с другими странами СНГ.	3

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Квітень 2004						России следует сохранить военные базы в Крыму (Севастополь).	+78
Травень 2004						Россия в своей внешней политике должна прежде всего ориентироваться на другие страны СНГ (в т.ч. Украину).	+34
Травень 2004						Этим летом я и члены моей семьи собираемся отдыхать в Крыму.	-99
Червень 2004	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України.	—	—	—	-86		
Червень 2004	Відносини з Росією є пріоритетними для України.	—	—	—	+37		
Червень 2004	ЗМІ Росії можна довіряти.	—	—	—	+44		
Червень 2004						Вступление в ВТО соответствует интересам России.	+58
Червень 2004						Вступление во Всемирную торговую организацию соответствует интересам России.	+58
Липень 2004						Я исповедую православие	+57
Серпень 2004						Проживание украинцев на территории России следует ограничить.	-92
Вересень 2004	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України.	—	—	—	-82		
Вересень 2004	Відносини з Росією є пріоритетними для України.	—	—	—	+40		
Вересень 2004	ЗМІ Росії можна довіряти.	—	—	—	+51		

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Жовтень 2004						Нынешние отношения между Россией и Украиной - хорошие	+68
Жовтень 2004						Российские печать, радио, телевидение заслуживают доверия	-45
Жовтень 2004						Правительству России следует сосредоточить свои усилия на создании ЕЭП	-77
Жовтень 2004						Правительству России следует сосредоточить свои усилия на вступление России в ВТО	-87
Листопад 2004						Моє ставлення до України- позитивне	+78
Листопад 2004						СНГ ожидает интеграция, укрепление связей между республиками	-75
Листопад 2004						СНГ ожидает распад	-92
Листопад 2004						СНГ ожидает усиление конфликтов между республиками	-89
Листопад 2004						СНГ ожидают длительные и трудные поиски согласия	+42
Листопад 2004						Если на этих выборах победит кандидат оппозиции – В. Ющенко – Украина отойдет от союза и дружбы с Россией	35
Листопад 2004						Президентские выборы и политический кризис в Украине - событие года-2004	-82
Листопад 2004						Президентские выборы, избрание В. Путина президентом страны на второй срок - событие года-2004	-69
Листопад 2004						Слід створити ЄЄП	+76
Грудень 2004	ЗМІ Росії можна довіряти.				+46		
Грудень 2004						Україна більш демократична, ніж Росія	-45

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Грудень 2004						Я внимательно Вы слежу за событиями, происходящими в Украине	-56
Січень 2005	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				-92	Отношения между Россией и Украиной в ближайшие годы будут развиваться, улучшаться	40
Січень 2005	Відносини з Росією є пріоритетними для України				39	Моє ставлення до України- позитивне	+74
Січень 2005						В некоторых странах СНГ в недалеком будущем могут ли произойти события, подобные «оранжевой революции» в Украине	42
Січень 2005						В условиях прихода к власти в Украине оппозиционных сил руководству России следует добиваться установление дружеских добрососедских отношений с новым руководством Украины	+67
Лютий 2005	Президент України, перш за все, повинен поліпшувати відносини із Росією				-99		
Лютий 2005	ЗМІ Росії можна довіряти				41		
Лютий 2005	Україні слід вступати в СЕП				+58	Моє ставлення до України- позитивне	+72
						Моє ставлення до України- позитивне	+71
						Новые украинские власти настроены в отношении России дружелюбно	46
						Руководству России следует налаживать с новыми украинскими властями хорошие отношения	+66
Березень 2005	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				-91		
Березень 2005	Відносини з Росією є пріоритетними для України				-35	Моє ставлення до України- позитивне	+67

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Квітень 2005						Украина - одна из пяти стран, которые можно назвать наиболее близкими друзьями России	-83
Квітень 2005						Украина - одна из пять стран, которые можно назвать наиболее враждебно настроенных по отношению к России	-87
Травень 2005	Україні слід вступати в ЄП				+63		
						Россия в своей внешней политике должна прежде всего ориентироваться на другие страны СНГ (в т.ч. Украину)	+40
Червень 2005						Моє ставлення до України- позитивне	+69
Червень 2005						Вступление в ВТО соответствует интересам России	+55
Червень 2005						Этим летом я и члены моей семьи собираемся отдыхать в Крыму	-99
Червень 2005						Моє ставлення до України- позитивне	+67
Липень 2005						Россия должна следить за тем, чтобы зарубежные государства не оказывали опасного давления на страны СНГ	-70
Серпень 2005	ЗМІ Росії можна довіряти				40	Моє ставлення до України- позитивне	+72
Серпень 2005						Главным достижением В. Путина за годы его правления является сотрудничество с другими странами СНГ	16
Серпень 2005						На территории России следует ограничить проживание украинцев	-92
Вересень 2005	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				-88		
Вересень 2005	Відносини з Росією є пріоритетними для України				+43		
Вересень 2005						Моє ставлення до України- позитивне	+63

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Вересень 2005						Российские печать, радио, телевидение заслуживают доверия	-45
Жовтень 2005	ЗМІ Росії можна довіряти				+44	Моє ставлення до України- позитивне	+64
Жовтень 2005						Нынешние отношения между Россией и Украиной - нормальные	-51
Листопад 2005	ЗМІ Росії можна довіряти.				+43		
Листопад 2005						Моє ставлення до України- позитивне	+68
Листопад 2005						СНГ ожидает интеграция, укрепление связей между республиками	-88
Листопад 2005						Перемены, прошедшие в Украине после победы В. Ющенко на выборах президента Украины, принесли отношениям между Россией и Украиной ухудшение	+57
Листопад 2005						В большинстве случаев на российском телевидении и в российских газетах события, происходящие сейчас в Украине, освещаются плохо	+64
Листопад 2005						Я отношусь к тому, что на стройках России все чаще можно встретить рабочих из Украины и других стран ближнего зарубежья отрицательно	42
Січень 2006	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				-87	В 2006 году я ожидаю улучшения отношений с Украиной и другими странами «ближнего зарубежья»	-87
Січень 2006	Відносини з Росією є пріоритетними для України				+43	В 2006 году я опасюсь роста напряженности и конфликтов в отношениях с Украиной и другими странами "ближнего зарубежья"	-87
Січень 2006	Україні загрожує Росія				-72	Моє ставлення до України- позитивне	+66
Січень 2006						Моє ставлення до України- позитивне	+54

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Січень 2006						России следует одновременно вступить с Украиной в ВТО	-96
Січень 2006						России следует сохранять добрососедские отношений с Украиной	-56
Січень 2006						Если бы мне представилась возможность бесплатно посетить зарубежную страну, я бы с наибольшей охотой отправился/отправилась в Украину	-99
Січень 2006						России следует возвратить России Крым	-69
Січень 2006						России следует разделить Украину на восточные и западные регионы	-97
Січень 2006	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями	-52	-59	-59	-84		
Лютий 2006						Моє ставлення до України- позитивне	+51
Лютий 2006						Сегодняшняя печать, радио, телевидение России вполне заслуживают доверия	-64
Березень 2006						Россия в своей внешней политике должна прежде всего ориентироваться на другие страны СНГ (в т.ч. Украину)	+39
Березень 2006						Через пять лет жизнь будет лучше в России, чем Украине	+52
Березень 2006						Моє ставлення до України- позитивне	+52
Квітень 2006						Россия в своей внешней политике должна прежде всего ориентироваться на другие страны СНГ (в т.ч. Украину)	+39
Квітень 2006						Отношения между Россией и Украиной в ближайшие годы будут развиваться, улучшаться	42

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Квітень 2006						Моє ставлення до України- позитивне	+56
Квітень 2006						Вступление в ВТО соответствует интересам России	+45
Квітень 2006						Главный санитарный врач России Г. Онищенко запретил ввоз в Россию мяса и сала из Украины в целях политического давления на недружественные правительства этих стран	36
Квітень 2006						Я исповедую православие	+61
Квітень 2006						Россия не должна вмешиваться во внутренние дела соседних государств, чтобы защитить русских, живущих там	-80
Травень 2006	ЗМІ Росії можна довіряти				+43	Моє ставлення до України- позитивне	+55
Травень 2006						Этим летом я и члены моей семьи собираемся отдыхать в Крыму	-98
Травень 2006						Этим летом я и члены моей семьи собираемся отдыхать в Крыму	-98
Травень 2006						Украина - одна из пять стран, которые можно назвать наиболее враждебно настроенных по отношению к России	-73
Травень 2006						Украина - одна из пять стран, которые можно назвать наиболее близкими друзьями России	-90
Червень 2006						Моє ставлення до України- позитивне	+56
Червень 2006						Россия должна следить за тем, чтобы зарубежные государства не оказывали опасного давления на страны СНГ	-62
Липень 2006	Існує загроза суверенітету з боку Росії	-79	-74	-93	-87	Моє ставлення до України- позитивне	+60

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Серпень 2006						Нынешние отношения между Россией и Украиной - хорошие	-56
Серпень 2006						Моє ставлення до України- позитивне	+68
Серпень 2006						Я внимательно Вы слежу за событиями, происходящими в Украине	-73
Серпень 2006						К тому, что на стройках России все чаще можно встретить рабочих из Украины и других стран ближнего зарубежья я отношусь нейтрально	45
Серпень 2006	Існує загроза суверенітету з боку Росії	-72	-73	-96	-88	Проживание украинцев на территории России следует ограничить	-93
Вересень 2006	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				-91		
Вересень 2006	Відносини з Росією є пріоритетними для України				+46		
Вересень 2006	ЗМІ Росії можна довіряти				+46	Моє ставлення до України- позитивне	+67
Вересень 2006	15, Як ви ставитеся до перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака	+74	+72	+89	+79		
Вересень 2006	12. Загроза суверенітету з боку Росії	-78	-73	-95	-87		
Вересень 2006	9,4, Україні слід вступати в СЕП	45	41	+39	39		
Вересень 2006	12. Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією	-77	-77	-57	-63		
Вересень 2006	13. Загроза суверенітету з боку Росії	-71	-71	-96	-86		

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Вересень 2006	16. Загроза суверенітету з боку Росії	-80	- 78	-97	-89		
Вересень 2006	9.4. Україні слід вступати в ЄП	33	34	+35	31		
Жовтень 2006	ЗМІ Росії можна довіряти				+44	Моє ставлення до України- позитивне	+61
Жовтень 2006	12. Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією	-81	- 82	52	-69		
Жовтень 2006	16. Загострення стосунків України з Росією	-87	- 86	-64	-75		
Жовтень 2006	10.Загроза суверенітету з боку Росії	-62	- 71	-96	-85		
Жовтень 2006	11. Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією	-75	- 77	+65	-60		
Жовтень 2006	9.4. Україні слід вступати в ЄП	44	46	32	39		
Жовтень 2006	7. Загроза суверенітету з боку Росії	-76	- 71	-93	-86		
Жовтень 2006	Моє ставлення до Росії - позитивне				+70		
Жовтень 2006	Моє ставлення до СОР - позитивне				+60		
Жовтень 2006	17. Інтеграція з Росією та країнами СНД	-84	- 78	+77	+48		
Жовтень 2006	5.4. Україні слід вступати в ЄП	+38	38	+37	36		
Листопад 2006						Моє ставлення до України- позитивне	+66
Листопад 2006						СНГ ожидает интеграция, укрепление связей между республиками	-79

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Листопад 2006	9. Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією	-85	-	-60	-75	СНГ ожидает распад	-88
Листопад 2006	11. Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією	-80	-	-58	-75	СНГ ожидает усиление конфликтов между республиками	-89
Листопад 2006	16. Погіршення стосунків з Росією	-82	-	-58	-70	СНГ ожидают длительные и трудные поиски согласия	+37
Листопад 2006	Яким чином, на Вашу думку, може вплинути на відносини з Росією Голодомор	46	58	43	46	Главным достижением В. Путина за годы его правления является сотрудничество с другими странами СНГ	+16
Листопад 2006	Україні слід вступати в СЕП	46	38	34	38	Если В. Путин уйдет с поста президента России отношения России с Украиной улучшатся	48
Грудень 2006	ЗМІ Росії можна довіряти				41	Для России существует угроза от Украины	-93
Грудень 2006	7. Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією	-89	-	-68	-79		
Грудень 2006	16.5 Визнання Голодомору геноцидом українського народу погіршить відносини з Росією	-35	-	37	30		
Грудень 2006	8. Загроза суверенітету з боку Росії	-81	-	-95	-90		
Грудень 2006	Покращення україно-російських відносин це- Безперешкодний перетин кордонів між Україною та Росією	-67	-	-55	-62		
Грудень 2006	16. Інтеграція з Росією та країнами СНД	-81	-	+76	+48		
Грудень 2006	Покращення україно-російських відносин це- Започаткування нових спільних проєктів у сфері економіки, науки, культури	-80	-	-68	-74		
Грудень 2006	Україно-російські відносини покращаться після візиту в Росію Президента України В.Ющенка	+40	40	+39	38		

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Грудень 2006	20.1 Україно-російські відносини покращаться після візиту в Україну Президента Росії В.Путіна	+38	+37	+71	+52		
Грудень 2006	19. Хто передусім винен у погіршенні україно-російських відносин? - Росія	-68	-67	-97	-83		
Грудень 2006	Покращення україно-російських відносин це- Одночасний вступ України та Росії до Світової Організації Торгівлі	-92	-86	-88	-90		
Грудень 2006	Покращення україно-російських відносин це- Створення зони вільної торгівлі між Україною та Росією	-73	-71	-67	-70		
Грудень 2006	Покращення україно-російських відносин це- Скасування Росією заборони на ввезення української м'ясо-молочної продукції	-74	-80	-87	-82		
Грудень 2006	Покращення україно-російських відносин це- Створення для українців, які працюють в Росії, рівних умов з росіянами	-71	-70	-77	-75		
Січень 2007	6. Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією	-80	-86	-56	-71	Моє ставлення до України- позитивне	+67
Січень 2007	20.4 Помісна православна церква має бути створена на основі Московського патріархату	-54	-52	65	53		
Січень 2007	8.2 Приєднання України до Єдиного економічного простору (ЄЕП)	+46	+44	+63	+51		
Лютий 2007	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				-90		
Лютий 2007	Відносини з Росією є пріоритетними для України				+38	Нынешние отношения между Россией и Украиной - хорошие	-50
Лютий 2007	ЗМІ Росії можна довіряти				+46	Моє ставлення до України- позитивне	66

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Лютий 2007	9. Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією	– 92	– 89	– 65	–80		
Лютий 2007	8. Загроза суверенітету з боку Росії	– 76	– 79	– 92	–86		
Березень 2007	ЗМІ Росії можна довіряти				40		
Березень 2007	11. Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією	– 89	– 88	– 61	–77	Моє ставлення до України- позитивне	+58
Квітень 2007	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				–95	России следовало бы сейчас создавать более тесные отношения с Украиной, чем с другими странами СНГ	40
Квітень 2007	Відносини з Росією є пріоритетними для України				+44	Моє ставлення до України- позитивне	+61
Квітень 2007	ЗМІ Росії можна довіряти				+45	Вступление в ВТО соответствует интересам России	+50
Квітень 2007						СНГ ожидает интеграция, укрепление связей между республиками	–86
Квітень 2007						СНГ ожидает распад	–84
Квітень 2007						СНГ ожидает усиление конфликтов между республиками	–88
Квітень 2007						СНГ ожидают длительные и трудные поиски согласия	+35
Квітень 2007	20. Загроза суверенітету з боку Росії	– 74	– 74	– 97	–88	В большинстве случаев на российском телевидении и в российских газетах события, происходящие сейчас в Украине, освещаются плохо	+57
Травень 2007						Такие страны, как Украина относятся к России более недружелюбно, чем Россия к ним	+78
Травень 2007						Моє ставлення до України- позитивне	+48

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Травень 2007						Этим летом я и члены моей семьи собираемся отдыхать в Крыму	-99
Травень 2007	18. Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією	-93	-95	-65	-80		
Червень 2007	20. Загроза суверенітету з боку Росії	-74	-75	-95	-88	Моє ставлення до України- позитивне	+55
Липень 2007						Моє ставлення до України- позитивне	+63
Липень 2007	20. Загроза суверенітету з боку Росії	-74	-75	-95	-88	Россия должна следить за тем, чтобы зарубежные государства не оказывали опасного давления на страны СНГ	-68
Серпень 2007						Моє ставлення до України- позитивне	+58
Серпень 2007						За годы правления В. Путина отношения России со странами СНГ улучшились	+39
Серпень 2007						Украина - одна из пяти стран, которые можно назвать наиболее близкими друзьями России	-89
Серпень 2007						Украина - одна из пять стран, которые можно назвать наиболее враждебно настроенных по отношению к России	-77
Серпень 2007						К тому, что на стройках России все чаще можно встретить рабочих из Украины и других стран ближнего зарубежья я отношусь нейтрально	49
Вересень 2007	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				-91		
Вересень 2007	Відносини з Росією є пріоритетними для України				+44	Нынешние отношения между Россией и Украиной - хорошие	-63
Вересень 2007	ЗМІ Росії можна довіряти				-43	Российские печать, радио, телевидение заслуживают доверия	-39
Жовтень 2007						Отношения между Россией и Украиной в ближайшие годы будут развиваться, улучшаться	43

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Жовтень 2007						Моє ставлення до України- позитивне	+59
Жовтень 2007						Я исповедую православие	+69
Листопад 2007						Моє ставлення до України- позитивне	+65
Листопад 2007						Главным достижением В. Путина за годы его правления является сотрудничество с другими странами СНГ	+15
Грудень 2007	ЗМІ Росії можна довіряти				-44	Подією року 2007 є вибори в Росії	+40
Грудень 2007	Подією року 2007 є вибори в Росії				61		
Січень 2008						Моє ставлення до України- позитивне	+59
Січень 2008						Российские печать, радио, телевидение заслуживают доверия	-40
Лютий 2008	ЗМІ Росії можна довіряти				+49	России сейчас более всего угрожают конфликты со странами СНГ	-92
Лютий 2008						Я исповедую православие	+70
Лютий 2008						Русские в России должны иметь определенные преимущества перед другими народами	+47
Лютий 2008	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України	-94	-97	-82	-92		
Лютий 2008	Відносини з Росією є пріоритетними для України	-84	-86	+58	+41		
Березень 2008	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				-90	Моє ставлення до України- позитивне	+55
Березень 2008	Відносини з Росією є пріоритетними для України				+40	Главным достижением В. Путина за годы его правления является сотрудничество с другими странами СНГ	+14

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Березень 2008	ЗМІ Росії можна довіряти				+46	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями	-56
Квітень 2008	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями				-67		
Квітень 2008	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				-92		
Квітень 2008	Відносини з Росією є пріоритетними для України				+42		
Квітень 2008	Моє ставлення до Росії - позитивне				+88	Россия в своей внешней политике должна прежде всего ориентироваться на другие страны СНГ (в т.ч. Украину)	+35
Квітень 2008	ЗМІ Росії можна довіряти				+46	Вступление в ВТО соответствует интересам России	+48
Травень 2008						Этим летом я и члены моей семьи собираемся отдыхать в Крыму	-99
Серпень 2008						Отношения между Россией и Украиной - плохие	+80
Серпень 2008						России следует как можно теснее сотрудничать с Украиной	-79
Серпень 2008						Украина настроена к России враждебно	+50
Вересень 2008	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями				-66	Моє ставлення до України- позитивне	-53
Вересень 2008	Моє ставлення до Росії - позитивне				+88	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями	-52
Жовтень 2008						К тому, что на стройках России все чаще можно встретить рабочих из Украины и других стран ближнего зарубежья я отношусь нейтрально	46

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Листопад 2008						СНГ ожидает распад	-89
Листопад 2008						СНГ ожидает усиление конфликтов между республиками	-86
Листопад 2008						СНГ ожидают длительные и трудные поиски согласия	+36
Грудень 2008	Відносини з іншими країнами СНД є пріоритетними для України				-94		
Грудень 2008	Відносини з Росією є пріоритетними для України				+51		
Грудень 2008	ЗМІ Росії можна довіряти				+43	Избрание Д. Медведева Президентом Российской Федерации - событие года 2008	+39
Грудень 2008	Я хотів би жити в Росії				-84		
Грудень 2008	Відносини України і Росії у найближчі роки залишаться без змін				+31		
Грудень 2008	Нинішні відносини України і Росії - хороші.				-97		
Грудень 2008	Нинішні відносини України і Росії - погані.				-65		
Грудень 2008	Нинішні відносини України і Росії - нестабільні.				+58		
Грудень 2008	Подією року 2008 є вибори в Росії				-90		
Січень 2009						Россия в своей внешней политике должна прежде всего ориентироваться на другие страны СНГ (в т.ч. Украину)	+42
Січень 2009						России сейчас более всего угрожают конфликты со странами СНГ	-87
Січень 2009						Моє ставлення до України- позитивне	-62

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Січень 2009						Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями	-51
Лютий 2009	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями				-68		
Лютий 2009	Моє ставлення до Росії - позитивне				+91		
Березень 2009	ЗМІ Росії можна довіряти				-51	Украина - одна из пяти стран, которые можно назвать наиболее близкими друзьями России	-97
Березень 2009						Украина - одна из пять стран, которые можно назвать наиболее враждебно настроенных по отношению к России	+41
Квітень 2009	Україні загрожує Росія				-70		
Травень 2009						Вступление в ВТО соответствует интересам России	+47
Травень 2009						Этим летом я и члены моей семьи собираемся отдыхать в Крыму	-98
Травень 2009	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями				-65	Я исповедую православие	+70
Травень 2009	Моє ставлення до Росії - позитивне				+93	Моє ставлення до України- позитивне	-56
Травень 2009	Моє ставлення до росіян - позитивне				+96	Моє ставлення до українців- позитивне	+75
Червень 2009						Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями	-55
Липень 2009	ЗМІ Росії можна довіряти				+44		
Серпень 2009						За годы правления В. Путина отношения России со странами СНГ улучшились	+38
Серпень 2009						Бывшие союзные республики СССР (Прибалтика, Украина, Грузия и т.д.) - враги России	-57

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Серпень 2009						К тому, что на стройках России все чаще можно встретить рабочих из Украины и других стран ближнего зарубежья я отношусь нейтрально	43
Серпень 2009						На территории России следует ли ограничить проживание украинцев	– 93
Вересень 2009						Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями	– 55
Вересень 2009						Моє ставлення до України- позитивне	46
Вересень 2009						Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями	– 55
Жовтень 2009	Моє ставлення до Росії - позитивне				+92	Моє ставлення до України- позитивне	46
Жовтень 2009	ЗМІ Росії можна довіряти				+45	Российские печать, радио, телевидение заслуживают доверия	– 65
Жовтень 2009	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями				–67		
Жовтень 2009	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями				–89		
Жовтень 2009	Моє ставлення до Росії - позитивне				+92		
Листопад 2009						К тому, что на стройках России все чаще можно встретить рабочих из Украины и других стран ближнего зарубежья я отношусь нейтрально	44
Грудень 2009	Росія може покращити моє життя	– 76	– 80	+50	42		

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Січень 2010	Моє ставлення до Росії - позитивне				+93		
Лютий 2010					Україна більш демократична, ніж Росія		-92
Лютий 2010					Україна більш демократична, ніж Росія		-57
Лютий 2010					Моє ставлення до України- позитивне		+52
Лютий 2010					Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями		-55
Березень 2010	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями			-67	Моє ставлення до України- позитивне		+59
Березень 2010	Україна більш демократична, ніж Росія	+40	+44	82	+32		
Березень 2010	Моє ставлення до Росії - позитивне				+90		
Травень 2010					Моє ставлення до України- позитивне		+66
Травень 2010					Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями		-64
Червень 2010	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями				-70	Причиною масового голода в Україні в початку 30-х років послиужили преднамеренные действия советского правительства, стремящегося сломить сопротивление украинских крестьян, не желавших идти в колхозы	-62
Червень 2010	Моє ставлення до Росії - позитивне				+92	Руководству России следует принести свои извинения украинскому народу за "голодомор" в начале 30-х годов, подобно тому, как оно принесло недавно свои извинения польскому народу за трагедию катыни	-52

Продовження таблиці В.1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Вересень 2010						Моє ставлення до України- позитивне	+67
Вересень 2010						Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями	-60
Жовтень 2010	Кордони між Україною і Росією мають бути закритими, із візами, митницями				-67		
Жовтень 2010	Моє ставлення до Росії - позитивне				+93		

Таблиця В.2 — Мова

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. Західний макрорегіон	4. Центральний макрорегіон	5. Південно-Східний макрорегіон	6. В Україні загалом (%)	7. Твердження, оцінювані російськими респондентами	8. В Росії загалом (%).
Березень 2006						В большинстве стран – республик бывшего Советского Союза нарушаются права русскоязычного населения	+79
Квітень 2006						В Украине наиболее серьезно нарушаются права русскоязычного населения	-73
Серпень 2006	На Вашу думку, проблема статусу російської мови	-64	-70	+47	-52		

Продовження таблиці В.2

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Серпень 2006	Як ви ставитесь до надання російській мові статусу державної?	– 59	– 60	+77	+53		
Жовтень 2006	Якби наступної неділі відбувався референдум щодо того, чи зробити російську мову	– 65	– 60	+82	+56		
Жовтень 2006	Якби наступної неділі відбувався референдум щодо того, чи зробити російську мову	– 64	– 68	+86	+57		
Листопад 2006	Якби наступної неділі відбувався референдум щодо того, чи зробити російську мову	– 66	– 67	+84	+56		
Грудень 2006	Покращення це - Забезпечення належного захисту російської мови в Україні	– 92	– 94	–81	–88		
Грудень 2006	Покращення це - Забезпечення належного захисту української мови в Росії	– 92	– 91	–98	–95		
Січень 2007	Надання російській мові статусу другої державної мови	– 59	– 59	+81	+52		
Березень 2007	Якби наступної неділі відбувався референдум щодо того, чи зробити російську мову	– 67	– 69	+79	+51		
Березень 2007	Яким чином повинні співіснувати українська і російська мови в Україні?	– 52	– 57	+61	+40		
Квітень 2007	Надання російській мові статусу державної	– 81	– 84	–67	–77		
Серпень 2007						Начальное образование в национальных республиках России как на русском, так и на национальных языках, по	+71

						желанию родителей	
Серпень 2009						Начальное образование в национальных республиках России как на русском, так и на национальных языках, по желанию родителей	+72

Таблиця В.3 — Газ

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. Західний макрорегіон	4. Центральний макрорегіон	5. Південно-Східний макрорегіон	6. В Україні загалом (%).	7. Твердження, оцінювані російськими респондентами	8. В Росії загалом (%).
Березень 2004						Относительно благополучное финансовое положение России сегодня - результат высоких мировых цен на нефть и газ	+52
Жовтень 2004						Нынешние высокие цены на нефть и газ приводят к росту цен на все товары и услуги	+52
Листопад 2004						Рост мировых цен на нефть и газ - событие года-2004	-78
Грудень 2004						Главную роль в разрешении нынешнего кризиса в Украине будет играть украинский народ	+28
Січень 2006	У газовому конфлікті між Україною і Росією винна Росія				46	России следует соблюдать все договоренности и поставлять газ в Украину по прежним ценам до 2009 года	-79

Продовження таблиці В.3

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Січень 2006	Україні слід погодитися на певне підвищення ціни на газ, одночасно підвищивши тариф на транспортування російського газу українськими трубопроводами				+35	Россия прежде всего оказалась в выигрыше от того, как разрешился «газовый» конфликт	20
Січень 2006	Україні слід Наполягати на попередніх домовленостях з Росією і подавати позов до міжнародного арбітражу				– 80	За «газовый» конфликт прежде всего несет ответственность руководство Украины	+40
Січень 2006	Україні слід відбирати російський газ, який постачається до ЄС українськими трубопроводами, поглиблюючи конфлікт з Росією				– 96	России следует вводить рыночные цены на энергоносители	+53
Січень 2006	Україні слід припинити постачання російського газу до ЄС і відмовитися від його споживання				– 97		
Січень 2006	Україні слід отримувати російський газ по попередніми низькими цінами, але за це передати управління українськими газопроводами російській стороні				– 88		
Січень 2006	У газовому конфлікті між Україною і Росією винна Україна	–95	–86	+60	– 68		
Січень 2006	У газовому конфлікті між Україною і Росією винна Росія	+55	38	–60	– 79		
Березень 2006						Меня беспокоит более всего в последнее время возможное снижение цен на нефть на мировом рынке	–96
Серпень 2006						В связи с избранием В. Януковича премьер- министром Украины России следует снизить для Украины цену на газ	–74
Вересень 2006	Газ подешевшає (менше 95 дол.)	–80	–86	–67	– 75		
Жовтень 2006	Через діяльність в Україні посередника – компанії «РосУкрЕнерго»	39	+44	30	31		

Продовження таблиці В.3

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Листопад 2006	Україна має використовувати газ власного видобутку для населення				+40		
Листопад 2006	Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами	-51	-65	+44	-42		
Листопад 2006	Ціна на газ у \$130 є свідченням "потепління" в україно-російських відносинах	42	-43	+58	39		
Грудень 2006	Покращення це - Стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України	+63	+66	+64	+61	"Газовая война" между Россией и Украиной - событие года-2006	+22
Грудень 2006	Росія підвищить ціни на газ для України	-73	-76	-83	-80		
Січень 2007						Перспективы развития России прежде всего связаны с поставками нефти и газа по высоким ценам	-62
Лютий 2007	Україна має передати Росії контроль над українською газотранспортною системою в обмін на дешевший газ	-67	-69	-50	-56		
Серпень 2007						Руководству России следует использовать зависимость европейских стран от поставок российской нефти и газа	+59
Вересень 2007						Стабильность в России - результат цен на нефть и газ	+46
Жовтень 2007						Перспективы развития России прежде всего связаны с поставками нефти и газа по высоким ценам	-61
Січень 2008						По сравнению с концом 90 х годов экономическое положение России сейчас относительно благополучно, из-за высоких цены на нефть и газ	+33

Продовження таблиці В.3

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Серпень 2008						России в отношениях со странами Западной Европы следует использовать свои позиции поставщика энергоресурсов для того, чтобы добиваться своих целей	+59
Жовтень 2008						России следует переходить на мировые цены при продаже энергоносителей Украине	+66
Січень 2009						Россия прежде всего оказалась в выигрыше от того, как разрешился «газовый» конфликт	34
Січень 2009						Я поддерживаю повышение тарифов на природный газ для Украины	+72
Січень 2009						За «газовый» конфликт прежде всего несет ответственность руководство Украины	+56
Січень 2009						За «газовый» конфликт прежде всего несет ответственность ЕС	-88
Січень 2009						За «газовый» конфликт прежде всего несут ответственность США	-79
Січень 2009						Нынешний «газовый» конфликт между Россией и Украиной будет иметь серьезные и долговременные негативные последствия в отношениях двух стран	+57
Січень 2009						Я поддерживаю прекращение подачи газа на Украину и в Западную Европу через Украину	+71
Лютий 2009	Газова криза найбільше зумовлена бажанням Росії демонструвати ненадійність України перед ЄС			-			
Лютий 2009	Результат переговорів Тимошенко щодо газу — виграш України			-			
Лютий 2009	Газова криза найбільше зумовлена бажанням Росії контролювати ГТС України			-			
Лютий 2009	Газова криза найбільше зумовлена роботою РосУкрЕнерго			-			

Продовження таблиці В.3

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Лютий 2009	Результат переговорів Тимошенко щодо газу — програв Україні				-51		
Лютий 2009	Газова криза найбільше зумовлена нездатністю Тимошенко домовитись				-82		
Лютий 2009	Переговори щодо газу зірвав Дубина				-99		
Лютий 2009	Переговори щодо газу зірвав Ющенко				+40		
Лютий 2009	Переговори щодо газу зірвала Тимошенко				-90		
Лютий 2009	Переговори щодо газу зірвало РосУкрЕнерго				-89		
Лютий 2009	Переговори щодо газу зірвали всі українські політики				-76		
Лютий 2009	Газова криза найбільше зумовлена нездатністю Ющенка домовитись				+42		
Серпень 2009						Руководству России следует использовать зависимость европейских стран от поставок российской нефти и газа	+55
Грудень 2009						Газовый конфликт между Россией и Украиной - важнейшее событие 2009	+23

Таблиця В.4 — «СРСР – слов'янська єдність»

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. Західний макрорегіон	4. Центральний макрорегіон	5. Південно-Східний макрорегіон	6. В Україні загалом (%)	7. Твердження, оцінювані російськими респондентами	8. В Росії загалом (%).
Січень 2004						Россия ведёт собственную политику, не вмешиваясь в дела других государств региона	42

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Січень 2004						Президент должен проводить курс на воссоединение бывших республик СССР	-88
Січень 2004						Россия ведет имперскую политику и представляет угрозу суверенитету других государств региона	-93
Січень 2004						Россия заботится о поддержании порядка на территории бывшего СССР, является гарантом мира и стабильности в регионе	41
Січень 2004						Интересам России больше отвечает неучастие ни в каких военных блоках	31
Березень 2004						Россия - великая держава	-57
Березень 2004						Я хотел бы видеть сейчас Россию в первую очередь страной с высоким уровнем жизни, пусть и не одной из самых сильных стран мира	+57
Серпень 2004						Россия сейчас не имеет большого влияния в международных делах	+55
Жовтень 2004						Правительству России следует сосредоточить свои усилия на сдерживании роста влияния США на решение международных проблем	-86
Жовтень 2004						Правительству России следует сосредоточить свои усилия на создании нового оборонительного союза стран СНГ	-87
Жовтень 2004						Правительству России следует сосредоточить свои усилия на сохранении ядерного паритета с Соединенными Штатами	-94
Листопад 2004						Распад Советского Союза можно было избежать	+65
Листопад 2004						Русские, украинцы и белорусы – это три ветви одного народа	+79
Листопад 2004						Я сожалею о распаде в 1991 году Советского Союза	+70
Листопад 2004						Украина - граница	-68

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Грудень 2004						Для Росії було б більш корисним, щоб Україна перебувала під економічним і політичним контролем Росії	-62
Грудень 2004						Для Росії було б більш корисним, щоб Україна була незалежною країною, що має добрі взаємовигідні відносини з Росією	+48
Січень 2005						Одним из наиболее значительных событий произошедшие в годы перестройки (в «эпоху Горбачева») является появление угрозы распада СССР	-66
Січень 2005						Если бы в 1985 году не началась перестройка удалось бы избежать тяжелых конфликтов и потрясений, сохранить единую великую страну и жизнь пусть медленно, но становилась бы лучше	+71
Січень 2005						Одним из наиболее значительных событий произошедшие в годы перестройки (в «эпоху Горбачева») является экономическое и политическое сближение со странами Запада	-88
Січень 2005						Одними из наиболее значительных событий произошедшие в годы перестройки (в «эпоху Горбачева») являются политические перемены в странах Восточной Европы, распад Варшавского блока, воссоединение Германии	-86
Січень 2005						Интересам России более соответствовало способствие «автономизации» или даже отторжению от Украины регионов с преобладанием русскоязычного населения - Крыма, Донбасса	-82
Січень 2005						Одним из наиболее значительных событий произошедшие в годы перестройки (в «эпоху Горбачева») является движение за независимость в ряде республик СССР (Прибалтика, Украина)	-88
Березень 2005						В России в 2008 году может произойти смена власти таким путем, как это случилось в конце 2004 года в Украине	-62
Березень 2005						Советский Союз мог бы победить в ВОВ без помощи союзников	+60
Травень 2005	Україні слід запровадити подвійне громадянство з Росією				+54	Включение прибалтийских стран (Литвы, Латвии, Эстонии) в состав Советского Союза в 1940 г., было результатом добровольного волеизъявления народов этих стран	+31

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Липень 2005						Россия должна соблюдать собственные экономические и политические интересы и не вмешиваться во внутренние дела соседей	+55
Серпень 2005						Главным результатом победы над Японией для нашей страны 60 лет назад стало возвращение территорий (Южный Сахалин, Курильские о-ва), утраченных после русско-японской войны 1904-1905 гг.	+49
Вересень 2005						России следует сейчас больше всего опасаться западного влияния	-83
Листопад 2005						Распад Советского Союза можно было избежать	+61
Листопад 2005						Русские, украинцы и белорусы – это три ветви одного народа	+81
Листопад 2005						Россия - великая держава	-67
Листопад 2005						Я хотел бы видеть сейчас Россию в первую очередь страной с высоким уровнем жизни, пусть и не одной из самых сильных стран мира	+62
Листопад 2005						Я сожалею о распаде Советского Союза	+65
Листопад 2005						Украина - заграница	-63
Січень 2006	Народу України було б краще жити в союзі з Росією й Білоруссю.	-66	-52	+89	+56	России следует объединиться с Украиной в союзное государство	-82
Січень 2006	Україна та Росія повинні об'єднатися в одну державу	-95	-81	-65	-81	Всем желающим гражданам бывшего СССР независимо от их национальности нужно предоставить право облегченного получения российского гражданства	+48
Березень 2006						Распад Советского Союза можно было избежать	+59
Березень 2006						Я сожалею о распаде в 1991 году Советского Союза	+62

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Березень 2006						Моим интересам и интересам моей семьи соответствует сохранение Россией статуса "великой державы"	-62
Березень 2006						Будущий президент России, который сменит на этом посту В. Путина добьется восстановления положения России как великой мировой державы	-85
Березень 2006						В будущем я хотел бы видеть Россию в нынешних границах	-60
Березень 2006						Моим интересам и интересам моей семьи соответствует развитие и укрепление связей с другими странами	-81
Березень 2006						Россия должна вмешаться в ситуацию с введением нового таможенного режима с Приднестровьем, введенным Украиной и Молдавией	+70
Квітень 2006						Россия ведет себя по отношению к республикам бывшего СССР слишком мягко	+37
Квітень 2006						Россия стала на самом деле полноправным членом «восьмерки» самых влиятельных мировых держав	-39
Квітень 2006						Приднестровье должно входить в состав России	+36
Травень 2006						Выход Украины и Грузии из состава СНГ нанес бы интересам России большой ущерб	-58
Травень 2006						К выходу Украины из состава СНГ я отношусь отрицательно	+47
Червень 2006						Россия должна соблюдать собственные экономические и политические интересы и не вмешиваться во внутренние дела соседей	+57
Червень 2006						Советский Союз мог бы победить в ВОВ без помощи союзников	+65
Липень 2006						Я позитивно отношусь к тому, как Россия используют военную мощь и угрозу применения силы	+65
Серпень 2006						Для Росії було б більш корисним, щоб Україна перебувала під економічним і політичним контролем Росії	-60

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Серпень 2006						Представители высшей федеральной власти в России стремятся вернуть стране статус великой державы, восстановить прежний геополитический баланс сил	-71
Серпень 2006						Я хотел бы видеть сейчас Россию в первую очередь страной с высоким уровнем жизни, пусть и не одной из самых сильных стран мира	+62
Серпень 2006						Для России было бы более полезным, чтобы Украины была независимой страной, имеющей добрососедские взаимовыгодные отношения с Россией	+44
Серпень 2006						Для Росії було б більш корисним, щоб Україна була незалежною країною, що має добрі взаємовигідні відносини з Росією	+44
Серпень 2006						Украина - заграница	-59
Жовтень 2006						Россия - это Евразийское государство, у которого собственный исторический путь развития	+76
Жовтень 2006						Я за то, чтобы российский рынок был больше открыт для зарубежных товаров	+57
Жовтень 2006	16. Зменшення залежності України від Росії	-84	-83	-94	-91	Я за то, чтобы чтобы в России работали зарубежные банки и простые граждане могли хранить в них свои сбережения	+44
Жовтень 2006	Моє ставлення до СРСР - позитивне				+60	Я за то, чтобы чтобы иностранные капиталы имели доступ в Россию	+69
Листопад 2006	Росія прагне домінувати на пострадянському просторі і включити ці країни до сфери свого впливу.				+51	Я бы поддержал восстановление СССР в его прежнем виде	-82
Листопад 2006						Я бы поддержал независимое существование всех республик	-88
Листопад 2006						Республики Прибалтики в 1940 годы были оккупированы и насильственно присоединены к СССР	-69

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Листопад 2006						Я сожалею о распаде в 1991 году Советского Союза	+61
Листопад 2006						Россия - великая держава	-52
Листопад 2006						Я бы поддержал более тесное объединение всех республик бывшего СССР по типу Европейского Союза	-81
Листопад 2006						Я бы поддержал объединение нескольких республик, по желанию, в более тесные союзы	+23
Листопад 2006						Я бы поддержал сохранение СНГ в его нынешнем виде	-83
Грудень 2006						Я сожалею о распаде в 1991 году Советского Союза, потому что люди потеряли чувство принадлежности к великой державе	+55
Грудень 2006						Я сожалею о распаде в 1991 году Советского Союза	+61
Грудень 2006						Объединение 25 европейских стран в Евросоюз произошло перед лицом угрозы от бывшего СССР	-94
Січень 2007						Всем желающим гражданам бывшего СССР независимо от их национальности нужно предоставить право облегченного получения российского гражданства	-48
Січень 2007						Россия стала на самом деле полноправным членом «восьмерки» самых влиятельных мировых держав	+42
Січень 2007	8.3 Приєднання України до Союзу Росії і Білорусії	-49	-39	+84	+60	Украина - заграница	-57
Березень 2007						Главный приоритет внешней политики - сдерживание Запада	-78
Березень 2007						Главный приоритет внешней политики - восстановление влияния России в мире	59
Квітень 2007						Распад "социалистического лагеря" можно было избежать	+50

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Квітень 2007						Распад "социалистического лагеря" пошел другим странам, кроме России, на пользу	34
Квітень 2007						Распад "социалистического лагеря" пошел России во вред	+43
Квітень 2007						Мы проиграли в противостоянии с Западом	36
Квітень 2007						В будущем я хотел бы видеть Россию в нынешних границах	-52
Квітень 2007						Я против отделения Чечни от России	+40
Квітень 2007	14. Об'єднання України з Росією	-83	-86	-72	-81	Основную внутреннюю угрозу для России представляет национальный сепаратизм, возможность отделения от России Чечни и других северо кавказских республик	+84
Травень 2007						Лозунги, под которыми недавно прошли митинги и пикеты у эстонского посольства, организованные прокремлевскими движениями являются экстремистскими	-41
Червень 2007						России следует перенацелить ракеты на европейские страны, всвязи с размещением ПРО	+49
Червень 2007	Росія втручається у хід переговорів між першими особами України	+52	+49	-57	-36	Россия - это Евразийское государство, у которого собственный исторический путь развития	+74
Липень 2007						Россия должна соблюдать собственные экономические и политические интересы и не вмешиваться во внутренние дела соседей	+60
Липень 2007						Россия стала на самом деле полноправным членом «восьмерки» самых влиятельных мировых держав	+41
Жовтень 2007						Для Росії було б більш корисним, щоб Україна перебувала під економічним і політичним контролем Росії	-64
Жовтень 2007						От президента, за которого мог бы проголосовать, я жду в первую очередь восстановления СССР	-84

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Жовтень 2007						От президента, за которого мог бы проголосовать, я в первую очередь жду возвращения России статуса великой державы	49
Жовтень 2007						Я за то, чтобы российский рынок был больше открыт для зарубежных товаров	+45
Жовтень 2007						Я за то, чтобы чтобы в России работали зарубежные банки и простые граждане могли хранить в них свои сбережения	40
Жовтень 2007						Я за то, чтобы чтобы иностранные капиталы имели доступ в Россию	42
Жовтень 2007						Для России было бы более полезным, чтобы Украины была независимой страной, имеющей добрососедские взаимовыгодные отношения с Россией	+41
Жовтень 2007						Для Росії було б більш корисним, щоб Україна була незалежною країною, що має добрі взаємовигідні відносини з Росією	+41
Листопад 2007						Я бы поддержал восстановление СССР в его прежнем виде	-84
Листопад 2007						Я бы поддержал независимое существование всех республик	-83
Листопад 2007						Русские, украинцы и белорусы – это три ветви одного народа	+49
Листопад 2007						Я сожалею о распаде в 1991 году Советского Союза	+55
Листопад 2007						Я хотел бы видеть сейчас Россию в первую очередь страной с высоким уровнем жизни, пусть и не одной из самых сильных стран мира	+56
Листопад 2007						Я бы поддержал более тесное объединение всех республик бывшего СССР по типу Европейского Союза	23
Листопад 2007						Я бы поддержал объединение нескольких республик, по желанию, в более тесные союзы	23
Листопад 2007						Я бы поддержал сохранение СНГ в его нынешнем виде	-88
Січень 2008						От президента, за которого мог бы проголосовать, я жду в первую очередь восстановления СССР	-91
Січень 2008						Россия стала на самом деле полноправным членом «восьмерки» самых влиятельных мировых держав	+45

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Січень 2008						От президента, за которого мог бы проголосовать, я в первую очередь жду возвращения России статуса великой державы	51
Лютий 2008						Россия – великая страна, которую можно понять, лишь веря в ее великое предназначение	+82
Лютий 2008						Только русский человек может пожертвовать собой ради тех великих целей, которые он перед собой ставит	+71
Лютий 2008						Россия отличается особой самобытностью и духовной культурой, превосходящей все другие страны	+80
Лютий 2008						Я бы хотел жить в огромной стране, которую уважают и побаиваются другие страны	+75
Лютий 2008						Россия всегда вызывала у других государств враждебные чувства, нам и сейчас никто не желает добра	+65
Лютий 2008						Русский человек обладает особой душевностью, которая не свойственна «западному» человеку	+84
Лютий 2008						Русскому человеку чужда мелочная расчетливость «западного» человека	+74
Лютий 2008						В Чехословакии в 1968 году была подрывная акция западных стран, попытка расколоть социалистические страны	–45
Лютий 2008						Мои симпатии на стороне деятелей «Пражской весны»	43
Березень 2008						Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу	–81
Квітень 2008	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу				– 80	Советский Союз мог бы победить в ВОВ без помощи союзников	+64
Липень 2008						За 75 лет советской власти наши люди стали другими, чем в странах Запада, и этого уже не изменить	+53
Серпень 2008						Россия сегодня еще является великой державой	+77
Серпень 2008						Россия – это не европейская страна	–53

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Вересень 2008	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу				– 85	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу	–87
Вересень 2008						Я сожалею о распаде Советского Союза	+60
Жовтень 2008						«Запад» - другая цивилизация, чужой мир со своими законами	+48
Жовтень 2008						Я не согласен с тем, что западному человеку не дано понять Россию	–90
Листопад 2008						Я бы поддержал восстановление СССР в его прежнем виде	–87
Листопад 2008						Я бы поддержал независимое существование всех республик	–96
Листопад 2008						Распад Советского Союза можно было избежать	+55
Листопад 2008						Я бы поддержал более тесное объединение всех республик бывшего СССР по типу Европейского Союза	–79
Листопад 2008						Я бы поддержал объединение нескольких республик, по желанию, в более тесные союзы	+28
Листопад 2008						Я бы поддержал сохранение СНГ в его нынешнем виде	–85
Січень 2009						Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу	–88
Лютий 2009	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу				– 77	Интересам России больше отвечает неучастие ни в каких военных блоках	36
Березень 2009						Россия стала на самом деле полноправным членом «восьмерки» самых влиятельных мировых держав	+39
Квітень 2009						Я против отделения Чечни от России	–45

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Квітень 2009	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу				– 77	Советский Союз мог бы победить в ВОВ без помощи союзников	+63
Червень 2009						Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу	–86
Липень 2009						России не следует соглашаться на взаимное со США сокращение числа ядерных зарядов и ракетных носителей	–56
Липень 2009						Плохие отношения между Россией и республиками Балтии и Польшей связаны с нежеланием российских властей дать моральную и политическую оценку оккупации советскими войсками в 1939 1940 гг., этих стран, репрессий против населения этих стран	40
Липень 2009						За 10 лет второй чеченской войны «федеральными силами» нарушались российские законы и права человека	+46
Липень 2009						Жертвы среди мирного чеченского населения были оправданы	+59
Липень 2009						Осенью 1999 го года достаточно было бы закрыть границу с Чечней	+41
Липень 2009						Чеченская война была бесполезной, убили много людей, а Кавказ все равно рано или поздно отделится от России	–61
Серпень 2009						Россия должна любыми средствами, если потребуется, то и силой удерживать под своим контролем бывшие республики СССР	–56
Серпень 2009						Надо широко освещать события сентября 1939, когда войска Красной Армии вошли в Польшу и заняли территории, оговоренные в секретном плане Молотова Риббентропа	+56
Серпень 2009						Украина - заграница	–54
Вересень 2009						Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу	–87
Вересень 2009						России следует решать проблемы с другими странами только путем переговоров, не прибегая к силе	+56

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Жовтень 2009	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу				– 81		
Жовтень 2009	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу				– 81		
Листопад 2009						Я бы поддержал восстановление СССР в его прежнем виде	–75
Листопад 2009						Я бы поддержал независимое существование всех республик	–77
Листопад 2009						Распад Советского Союза можно было избежать	+57
Листопад 2009						Я сожалею о распаде в 1991 году Советского Союза	+60
Листопад 2009						Чеченскую проблему можно было решить только силовым методом	+43
Листопад 2009						Я бы поддержал более тесное объединение всех республик бывшего СССР по типу Европейского Союза	–69
Листопад 2009						Я бы поддержал объединение нескольких республик, по желанию, в более тесные союзы	+27
Листопад 2009						Я бы поддержал сохранение СНГ в его нынешнем виде	–78
Січень 2010	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу				– 78	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу	–86
Лютий 2010						Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу	–86
Лютий 2010						Для Росії було б більш корисним, щоб Україна перебувала під економічним і політичним контролем Росії	–67
Лютий 2010						Для Росії було б більш корисним, щоб Україна була незалежною країною, що має добрі взаємовигідні відносини з Росією	+55
Березень 2010	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу				– 81		

Продовження таблиці В.4

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Червень 2010	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу				-84		
Вересень 2010						Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу	-82
Жовтень 2010	Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу				-80		

Таблиця В.5 — США

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. Західний макрорегіон	4. Центральний макрорегіон	5. Південно-Східний макрорегіон	6. В Україні загалом (%).	7. Твердження, оцінювані російськими респондентами	8. В Росії загалом (%).
Лютий 2004	Відносини із США є пріоритетними для України				-98	Моє ставлення до США-позитивне	+60
Березень 2004						Расширение зоны контроля США в мире может принести России больше вреда	+66
Квітень 2004						Моє ставлення до США-позитивне	+58
Квітень 2004						США проводит военную акцию против Ирака, чтобы обеспечить контроль США за иракскими нефтяными месторождениями	+56
Квітень 2004						В нынешнем конфликте в Ираке я на стороне США	7
Травень 2004						Россия в первую очередь должна ориентироваться на укрепление отношений с США	-87

Продовження таблиці В.5

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Травень 2004						К военной кампании США в Ираке я отношусь с возмущением, негодованием	+60
Травень 2004						США надолго "застрянут" в Ираке	+48
Червень 2004	Відносини із США є пріоритетними для України			– 98		Моє ставлення до США- позитивне	+60
Липень 2004						Главная причина того, что страна идет в неправильном направлении - интриги США и других стран Запада	–97
Липень 2004						К военной кампании США в Ираке я отношусь с возмущением, негодованием	+57
Липень 2004						США поступили неправильно, проведя военную операцию по свержению режима Саддама Хусейна в Ираке	+77
Серпень 2004						Моє ставлення до США- позитивне	+70
Серпень 2004						Отношения между Россией и США - хорошие	+60
Вересень 2004	Відносини із США є пріоритетними для України			– 98			
Листопад 2004						Моє ставлення до США- позитивне	+68
Листопад 2004						Суд над бывшим руководителем Ирака Саддамом Хусейном будет справедливым, объективным и беспристрастным	–45
Листопад 2004						Я отношусь к вынесению Саддаму Хусейну смертного приговора положительно	50
Січень 2005	Відносини із США є пріоритетними для України			– 99			
Квітень 2005	Відносини із США є пріоритетними для України			– 98			

Продовження таблиці В.5

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Травень 2005						Результатами победы во Второй мировой войне лучше всего сумели воспользоваться США	+52
Травень 2005						США проводит военную акцию против Ирака с целью обеспечить контроль США за иракскими нефтяными месторождениями	+49
Травень 2005						США, проведя военную операцию по свержению режима Саддама Хусейна в Ираке поступили не правильно	+70
Травень 2005						Я чувствую неприязненное отношение к американцам	-84
Червень 2005						Россия в первую очередь должна ориентироваться на укрепление отношений с США	-88
Червень 2005						России сейчас следует укреплять взаимовыгодные связи со США	+64
Вересень 2005						Наши власти справлялись хуже, чем власти США в ситуации бедствия	35
Вересень 2005						Сообщения о стихийном бедствии в южных штатах США вызвали у меня сочувствие пострадавшим	+76
Жовтень 2005	Відносини із США є пріоритетними для України				-98	Отношения между Россией и США нормальные	+52
Грудень 2005						Ураган в Новом Орлеане (США) - событие года-2005	+21
Січень 2006	Україні загрожує США				37		
Січень 2006	Відносини із США є пріоритетними для України				-99		
Лютий 2006						США угрожают безопасности в мире	+57
Березень 2006						Серьезную угрозу для безопасности России представляет сейчас размещение американских систем ПРО	+62

Продовження таблиці В.5

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Березень 2006						Со стороны США существует угроза безопасности другим странам мира	+73
Березень 2006						США наиболее опасны для других стран расширением НАТО и стремлением распространить свое влияние на республики бывшего СССР	+32
Березень 2006						США наиболее опасны для других стран самим фактом своей военной мощи, превосходящей мощь любого другого государства	+32
Березень 2006						США наиболее опасны для других стран стремлением внедрять свой образ жизни, демократию по-американски	+33
Березень 2006						В смерти С. Милошевича были заинтересованы политики США и стран Запада	+51
Березень 2006						С. Милошевича не пустили лечиться в Россию, потому что его намерено хотели "устранить"	+35
Квітень 2006						Россия в первую очередь должна ориентироваться на укрепление отношений с США	-92
Травень 2006						Звучащая в последнее время в выступлениях руководителей США и России все более резкая взаимная критика означает временное охлаждение отношений	+34
Травень 2006						В обозримом будущем вероятен масштабный вооруженный конфликт России с США	-69
Травень 2006						В случае конфликта с США Россия выстоит и победит	+58
Липень 2006						Влияние на Россию США негативное	+56
Липень 2006						Я негативно отношусь к тому, как США используют военную мощь и угрозу применения силы	+68
Липень 2006						За последние годы США стали более демократичными и более учитывающими нужды своих граждан	31
Липень 2006						Мое отношение к Дж.Бушу позитивное	-60

Продовження таблиці В.5

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Жовтень 2006						Прежде всего в нынешнем росте напряженности между Россией и Грузией заинтересованы США и власти других западных стран	+50
Жовтень 2006	Мое ставлення до США - позитивне				50	К американцам я отношусь хорошо	+75
Листопад 2006						Если В. Путин уйдет с поста президента России отношения России с США улучшатся	52
Листопад 2006						Я чувствую неприязненное отношение к американцам	-83
Грудень 2006						Для России существует угроза от США	+33
Грудень 2006						Я бы предпочел курс на сближение России с США	42
Лютий 2007	Відносини із США є пріоритетними для України				- 99	Отношения между Россией и США - хорошие	-49
Лютий 2007						США - агрессор	+76
Лютий 2007						России следует дистанцироваться от США	+39
Березень 2007						Со стороны США существует угроза безопасности другим странам мира	+76
Березень 2007						США наиболее опасны для других стран расширением НАТО и стремлением распространить свое влияние на республики бывшего СССР	+40
Квітень 2007						К военной кампании США в Ираке я отношусь с возмущением, негодованием	+59
Квітень 2007						США проводит военную акцию против Ирака, чтобы обеспечить контроль США за иракскими нефтяными месторождениями	+48
Квітень 2007						Ираку грозит долговременная оккупация США	+43

Продовження таблиці В.5

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Травень 2007						США вмешиваются в дела России	+80
Травень 2007						США - угроза для России	+47
Червень 2007						Отношения между Россией и США - хорошие	-53
Червень 2007						Серьезную угрозу для безопасности России представляет сейчас размещение американских систем ПРО	+60
Липень 2007						В переговорах с США Путин должен быть более жестким	+47
Вересень 2007	Відносини із США є пріоритетними для України				-99	Отношения между Россией и США - хорошие	+51
Листопад 2007						Я чувствую неприязненное отношение к американцам	-87
Грудень 2007	Подією року 2007 є війна в Іраку				61		
Лютий 2008	Відносини із США є пріоритетними для України	-99	-98	-99	-99		
Березень 2008	Відносини із США є пріоритетними для України				-99		
Квітень 2008	Відносини із США є пріоритетними для України				-99	Россия в первую очередь должна ориентироваться на укрепление отношений с США	-93
Травень 2008						Нынешние отношения между Россией и США - нормальные	+58
Липень 2008						США лицемерно пытаются заставить другие страны соблюдать законы международного права, хотя сами не всегда им следуют	+76
Липень 2008						США стараются унижить исламский мир	+41

Продовження таблиці В.5

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Серпень 2008						России следует как можно теснее со США	-86
Серпень 2008						Нынешние отношения между Россией и США - нормальные	-85
Серпень 2008						США настроены к России враждебно	+65
Серпень 2008						Основная причина нынешнего конфликта в Южной Осетии в том, что руководство Соединенных Штатов стремится распространить свое влияние на соседние с Россией страны	+49
Серпень 2008						Грузия и грузинский народ стали заложниками геополитических устремлений руководства США	+74
Серпень 2008						Соединенные Штаты препятствуют демократическим процессам в исламских странах	+27
Листопад 2008						В случае размещения американской системы противоракетной обороны в Польше и Чехии, следует установить в Калининградской области ракетные зенитные комплексы «Искандер»	+65
Грудень 2008	Відносини із США є пріоритетними для України				-99	Б. Обама - человек года 2008	-97
Грудень 2008	Подією року 2008 є вибори в США				-79		
Січень 2009						Россия в своей внешней политике должна прежде всего ориентироваться на США	-67
Січень 2009						Основную ответственность за продолжение кровопролития и нестабильность на Ближнем Востоке несут США	38
Березень 2009						К американцам я отношусь хорошо	+68
Квітень 2009	Україні загрожує США				-72		

Продовження таблиці В.5

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Червень 2009						После того, как Барак Обама сменил на посту президента США Дж. Буша, отношения между Россией и США улучшатся	57
Липень 2009						Основная причина нынешнего конфликта в Южной Осетии в том, что руководство Соединенных Штатов стремится распространить свое влияние на соседние с Россией страны	34
Серпень 2009						Нынешние отношения между Россией и США - нормальные	+61
Серпень 2009						США - враг России	+51
Вересень 2009						ПРО создается для обеспечения военного преимущества перед Россией	+40
Вересень 2009						Решение Соединенных Штатов отложить планы размещения своей системы противоракетной обороны в Чехии и Польше - временная уступка	+41
Вересень 2009						Я не одобряю недавнее решение руководства страны предоставить Соединенным Штатам возможность транспортировки военных грузов в Афганистан через территорию России	+61
Жовтень 2009						США я в целом воспринимаю отрицательно	+42
Жовтень 2009						Б. Обама пока что не сделал ничего заслуживающего Нобелевской премии мира	+47
Грудень 2009						Отказ США от размещения системы ПВО в Польше и Чехии - важнейшее событие 2009	+13
Грудень 2009						Барак Обама - человек года 2009	+7

Таблиця В.6 — Захід – ЄС

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. Західний макрорегіон	4. Центральний макрорегіон	5. Південно-Східний макрорегіон	6. В Україні загалом (%)	7. Твердження, оцінювані російськими респондентами	8. В Росії загалом (%).
Січень 2004						Россия в своей внешней политике должна прежде всего ориентироваться на ЕС	+54

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Січень 2004						Президент должен продолжать курс на сближение со странами Запада	-93
Січень 2004						Моє ставлення до ЄС- позитивне	+76
Січень 2004						Моє ставлення до Франції - позитивне	+87
Січень 2004						Моє ставлення до Туреччини - позитивне	+75
Січень 2004						Моє ставлення до Польщі - позитивне	+78
Січень 2004						Моє ставлення до Німеччини - позитивне	+85
Січень 2004						Моє ставлення до Великобританії - позитивне	+77
Лютий 2004	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				- 69	Путин сможет улучшить отношения России с Западом	+79
Березень 2004						После избрания В. Путина на второй президентский срок будет происходить развитие взаимовыгодных контактов со странами Запада	+85
Березень 2004						Путин улучшил отношений России со странами Запада	+6
Травень 2004						Россия в первую очередь должна ориентироваться на укрепление отношений со странами Западной Европы	-75
Червень 2004	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				- 70		
Серпень 2004						Путин сможет улучшить отношения России с Западом	+72
Вересень 2004	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				- 74		
Жовтень 2004						Правительству России следует сосредоточить свои усилия на интеграции со странами ЕС	-90

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Грудень 2004						России сейчас следует укреплять взаимовыгодные связи со странами Запада	+70
Січень 2005	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				37	России сейчас следует укреплять взаимовыгодные связи со странами Запада	+70
Січень 2005						Моє ставлення до ЄС- позитивне	+76
Січень 2005						К сближению Украины со странами Запада я отношусь отрицательно	+43
Лютий 2005	Тісні стосунки з Росією заважають Україні стати членом ЄС				-95		
Лютий 2005	На референдумі щодо вступу в ЄС треба голосувати за				+44	Моє ставлення до ЄС- позитивне	+68
Лютий 2005	Україна має прагнути стати членом ЄС				+46	Отношения между Россией и ЕС - нормальные	+65
Березень 2005						Моє ставлення до ЄС- позитивне	+76
Березень 2005						Запад не вкладывает свои средства в экономику России, потому что по-прежнему видит в России врага	-82
Квітень 2005	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				+40	Моє ставлення до ЄС- позитивне	+73
Травень 2005						В. Путин сможет улучшить отношения России с Западом	+71
Травень 2005						Моє ставлення до ЄС- позитивне	+71
Травень 2005						Я чувствую неприязненное отношение к немцам	-86
Червень 2005						Россия в первую очередь должна ориентироваться на укрепление отношений со странами Западной Европы	-74
Червень 2005						России следует укреплять взаимовыгодные связи с Европейским союзом	+70

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Червень 2005						Отношения между Россией и Западом могут быть по-настоящему дружественными	+44
Червень 2005						Моє ставлення до ЄС- позитивне	+73
Липень 2005						Моє ставлення до ЄС- позитивне	+73
Серпень 2005						Моє ставлення до ЄС- позитивне	+70
Серпень 2005						Российское правительство действует в интересах иностранного капитала	-93
Серпень 2005						Главным достижением В. Путина за годы его правления является улучшение отношений России со странами Запада	+26
Вересень 2005	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				-73	Моє ставлення до ЄС- позитивне	+66
Жовтень 2005						Моє ставлення до ЄС- позитивне	+70
Листопад 2005						России сейчас следует укреплять взаимовыгодные связи со странами Запада	+73
Листопад 2005						Моє ставлення до ЄС- позитивне	+73
Листопад 2005						России следует стремиться в будущем к вступлению в Европейский союз	+53
Листопад 2005						Сейчас Украина постепенно сближается со странами Запада (Евросоюзом, США) и отдаляется от России	+49
Грудень 2005						Смерть папы Иоанна Павла II - событие года-2005	+14
Січень 2006	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				-73	Если бы мне представилась возможность бесплатно посетить зарубежную страну, я бы с наибольшей охотой отправился/отправилась в западные страны	+46

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Січень 2006						В 2006 году я ожидаю сближения с развитыми странами Запада	-89
Березень 2006						В идеале Россия в будущем должна быть такой, как развитые страны Запада	+43
Березень 2006						России воруют больше, чем на Западе	+57
Березень 2006						В России сейчас нет серьезного экономического роста из-за неконкурентоспособности российских товаров по сравнению с западными	-82
Березень 2006						У меня есть чувство обиды в отношении тех бывших Советских республик, которые все больше отдаляются от России и сближаются с Западом	+63
Квітень 2006						Россия в первую очередь должна ориентироваться на укрепление отношений со странами Западной Европы	-75
Квітень 2006						Отношения между Россией и Западом всегда будут строиться на недоверии	+54
Квітень 2006						К сближению Украины со странами Запада я отношусь отрицательно	+60
Травень 2006						В критике России Западом много справедливого, и к ней надо прислушиваться	-78
Червень 2006						Усыновление детей из российских детских домов приемными родителями из США и стран Западной Европы следует полностью запретить	35
Серпень 2006						Я, члены моей семьи стремимся жить так (или лучше), как живет средняя семья в Западной Европе, США	-90
Серпень 2006						Вооруженный конфликт, связанный с Южной Осетией и Абхазией выгоден западным странам	+34
Серпень 2006						Отношения между Россией и ЕС - нормальные	+72
Вересень 2006	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				-70		
Жовтень 2006	Моє ставлення до ЄС - позитивне				+70	К жителям Западной Европы я в целом отношусь хорошо	+85

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Жовтень 2006	Моє ставлення до Туреччини - позитивне				50		
Жовтень 2006	Моє ставлення до Великобританії - позитивне				+70		
Жовтень 2006	Моє ставлення до Франції - позитивне				+70		
Жовтень 2006	Моє ставлення до Німеччини - позитивне				+70		
Жовтень 2006	Моє ставлення до Польщі - позитивне				+60		
Листопад 2006						России сейчас следует укреплять взаимовыгодные связи со странами Запада	+77
Листопад 2006						России следует стремиться в будущем к вступлению в Европейский союз	+55
Листопад 2006						В России уровень коррупции выше, чем в странах Запада и странах бывшего СССР	+42
Листопад 2006						Главным достижением В. Путина за годы его правления является улучшение отношений России со странами Запада	+25
Листопад 2006						Я чувствую неприязненное отношение к немцам	-94
Листопад 2006						Я чувствую неприязненное отношение к эстонцам	-89
Грудень 2006						К Западу в России относятся с уважением	+40
Грудень 2006						К России на Западе относятся без особых чувств	28
Грудень 2006						Я чувствую себя европейцем	-71
Грудень 2006						Российское правительство действует в интересах иностранного капитала	-94

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Грудень 2006						Для России существует угроза от ЕС	-94
Грудень 2006						Евросоюз несет потенциальную угрозу для России	+63
Січень 2007						Я чувствую себя европейцем	-54
Лютий 2007	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				-67	Нам следует обращать внимание на критику Запада	+46
Лютий 2007						Отношения между Россией и ЕС - нормальные	+67
Березень 2007						Население стран Запада воспринимает Путина как ответственного, миролюбивого политика	+31
Квітень 2007	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				-34	В идеале Россия в будущем должна быть такой, как развитые страны Запада	+50
Квітень 2007	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				-34	Право на жизнь лучше реализуется в странах Запада, чем в России	+69
Квітень 2007						Решения Страсбургского суда идут на пользу людям Росии	+37
Травень 2007						Антизападные высказывания российских политиков - проявление независимой политики нашей страны	+39
Травень 2007						Отношения с Западом при Путине улучшились	+70
Травень 2007						Меня беспокоят антизападные высказывания российских политиков	-48
Червень 2007						Крупнейшие западные страны прежде всего являются противниками России	+46
Липень 2007						Уровень преступности в России больше, чем на Западе	39
Серпень 2007						За годы правления В. Путина отношения России с Западом улучшились	+66

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Серпень 2007						Я, члены моей семьи стремятся жить так (или лучше), как живет средняя семья в Западной Европе, США	-91
Вересень 2007	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				-67	Отношения между Россией и ЕС - нормальные	+61
Жовтень 2007						Обвинения Запада имеют целью дискредитировать Россию	+68
Листопад 2007						Росси следует стремиться вступить в ЕС	+52
Листопад 2007						Сейчас Украина постепенно сближается со странами Запада (Евросоюзом, США) и отдаляется от России	+53
Листопад 2007						России сейчас следует укреплять взаимовыгодные связи со странами Запада	+75
Листопад 2007						Главным достижением В. Путина за годы его правления является улучшение отношений России со странами Запада	+28
Грудень 2007						В России относятся к Западу плохо	38
Грудень 2007	Подією року 2007 є приєднання нових країн до Шенгенської зони				61	Для меня важно, что думают о России на Западе	+54
Грудень 2007	Подією року 2007 є розширення ЄС				61	На Западе к России относятся плохо	27
Січень 2008						От президента, за которого мог бы проголосовать, я жду в первую очередь Продолжение курса на сближение со странами Запада	-94
Січень 2008						Я - европеец	-59
Січень 2008						Демократическая модель устройства общества, принятая на Западе подходит для России	-51
Січень 2008						Граждане развитых стран Запада могут контролировать деятельность государственных органов	+57
Лютий 2008						Через пятьдесят лет Россия станет такой же богатой и развитой страной, как страны Запада	+35

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Лютий 2008						Проблемы, с которыми сейчас столкнулась наша страна – это результат, прежде всего неумелых попыток «демократов» следовать путем развития западных стран	+35
Лютий 2008						Россия должна идти по общему для современного мира пути европейской цивилизации	–71
Лютий 2008						России сейчас более всего угрожает нарастание зависимости от Запада, превращение России в третьеразрядную державу	–85
Лютий 2008	Відносини з ЄС є пріоритетними для України	+68	+65	–79	–64	России сейчас более всего угрожает рост напряженности в отношениях со странами Запада	–88
Березень 2008	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				–69		
Березень 2008						Критику со стороны общественности и политиков западных стран в отношении положения дел в России в области демократии и соблюдения прав человека можно считать вмешательством во внутренние дела России	+51
Березень 2008						Главным достижением В. Путина за годы его правления является улучшение отношений России со странами Запада	+20
Квітень 2008	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				–66	Россия в первую очередь должна ориентироваться на укрепление отношений со странами Западной Европы	–72
Серпень 2008						России следует как можно теснее со странами Европы	+48
Серпень 2008						Руководство стран Запада поддерживает в южно осетинском конфликте Грузию, потому что оно стремится ослабить Россию «выдавить» ее из Закавказья	+66
Серпень 2008						Нынешняя ситуация вокруг Южной Осетии ухудшит отношения России со странами Запада	47
Серпень 2008						ЕС настроен к России враждебно	–72

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Вересень 2008						Санкции, которыми грозят России страны Запада в связи с ее политикой в отношении Грузии, могут оказать серьезное влияние на Россию	-53
Жовтень 2008						Отношения между Россией и Западом всегда будут строиться на недоверии	+52
Жовтень 2008						В целом я отношусь к «западному образу жизни» положительно	+46
Жовтень 2008						Я бы хотел жить, работать на Западе	-67
Жовтень 2008						Я - человек западной культуры	-54
Жовтень 2008						России сейчас следует укреплять взаимовыгодные связи со странами Запада	+57
Жовтень 2008						К тому, что многие русские отдыхают на Западе, покупают там имущество, имеют банковские счета, посылают своих детей учиться на Запад, я отношусь плохо	45
Жовтень 2008						Западная демократия не подходит, разрушительна для России	-53
Жовтень 2008						В 1970 е – 80е годы система образования на Западе была лучше	-66
Жовтень 2008						В 1970 е – 80е годы система здравоохранения на Западе была лучше	-52
Жовтень 2008						В 1970 е – 80е годы система трудоустройства на Западе была лучше	-61
Жовтень 2008						В 1970 е – 80е годы социальное обеспечение на Западе была лучше	-44
Жовтень 2008						В 1970 е – 80е годы положение в области науки на Западе была лучше	-55
Жовтень 2008						В 1970 е – 80е годы положение в области культуры и искусства на Западе была лучше	-54
Жовтень 2008						В 1970 е – 80е годы положение в области соблюдения гражданских прав на Западе была лучше	+37

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Жовтень 2008						В 1970 е – 80е годы жизнь простых людей в целом на Западе была лучше	–38
Жовтень 2008						Россия должна идти по общему для современного мира пути европейской цивилизации	–72
Листопад 2008						Не вижу ничего страшного в ухудшении отношений с Западной Европой и США	+57
Листопад 2008						Сейчас Украина постепенно сближается со странами Запада (Евросоюзом, США) и отдаляется от России	+63
Грудень 2008	Відносини з ЄС є пріоритетними для України				– 73	Причиной кризиса является экономическая политика руководства США и других стран Запада	+39
Грудень 2008	Я хотів би жити в ЄС				– 82		
Січень 2009						Россия в своей внешней политике должна прежде всего ориентироваться на страны Западной Европы	+45
Січень 2009						России сейчас более всего угрожает нарастание зависимости от Запада, превращение России в третьеразрядную державу	–93
Січень 2009						России сейчас более всего угрожает рост напряженности в отношениях со странами Запада	–95
Лютий 2009	Газова криза найбільше зумовлена прозахідним курсом України				– 76	Демократия по образцу западных стран - лучше	–82
Березень 2009						К жителям Западной Европы я в целом отношусь хорошо	
Березень 2009						Я, члены моей семьи стремятся жить так (или лучше), как живет средняя семья в Западной Европе, США	–92
Червень 2009						России нужна демократия, как в развитых странах Европы, Америки	–66
Липень 2009						Руководство стран Запада поддерживает в южно осетинском конфликте Грузию, потому что оно стремится ослабить Россию «выдавить» ее из Закавказья	+62

Продовження таблиці В.6

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Серпень 2009						За годы правления В. Путина отношения России с Западом улучшились	+68
Серпень 2009						Я за возможность стать полноценным членом Европейского Союза	+53
Серпень 2009						Обвинения Запада в нарушениях демократии в России имеют под собой основания	+39
Серпень 2009						Обвинения Запада имеют целью дискредитировать Россию	+65
Вересень 2009						Россия заинтересована в сближении с западными демократиями, взаимном проникновении наших культур и экономик	+50
Вересень 2009						Российская демократия не должна копировать западные образцы	+72
Жовтень 2009						России сейчас следует укреплять взаимовыгодные связи со странами Запада	+61
Жовтень 2009						ЕС я в целом воспринимаю отрицательно	-65
Листопад 2009						Украина постепенно сближается со странами Запада (Евросоюзом, США) и отдаляется от России	+46
Грудень 2009	ЄС може покращити моє життя	+34	+36	-68	+50		

Таблиця В.7 — НАТО

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. В Україні загалом (%)	4. Твердження, оцінювані російськими респондентами	5. В Росії загалом (%)
Січень 2004			Интересам России больше отвечает создание оборонительного союза в противовес НАТО	-90
Січень 2004			Интересам России больше отвечает вступление в НАТО	-92

Продовження таблиці В.7

1.	2.	3.	4.	5.
Січень 2004			Интересам России больше отвечает налаживание сотрудничества с НАТО	33
Квітень 2004			После вступления в НАТО стран Прибалтики и Восточной Европы Россия должна укреплять вооруженные силы, повышать их боеготовность	+50
Червень 2004			Сближение России с НАТО соответствует ее интересам	+44
Лютий 2005	Україні слід вступати в НАТО	– 52		
Червень 2005			Сближение России с НАТО соответствует ее интересам	–36
Листопад 2005			России следует стремиться в будущем к вступлению в НАТО	–47
Січень 2006	Україні загрожує НАТО	37		
Січень 2006			России следует не допустить вступления Украины в НАТО	–86
Березень 2006			Серьезную угрозу для безопасности России представляют сейчас внешние проблемы, такие, как угрозы, исходящие от НАТО	–67
Березень 2006			Для России сейчас более опасны угрозы, исходящие от США и НАТО, чем угрозы, исходящие от исламского фундаментализма	–50
Березень 2006			Основной целью судебного процесса над С. Милошевичем было доказать правомерность бомбардировок Югославии силами НАТО в 1999 году	+40
Квітень 2006			У России есть основания опасаться стран запада, входящих в блок НАТО	+58
Квітень 2006			Сближение России с НАТО соответствует ее интересам	–46
Квітень 2006			У стран Запада, входящих в блок НАТО, есть основания опасаться России	–57
Квітень 2006			Интересам России больше отвечает создание оборонительного союза в противовес НАТО	+28

Продовження таблиці В.7

1.	2.	3.	4.	5.
Червень 2006			У России есть основания опасаться стран запада, входящих в блок НАТО	+62
Червень 2006			У стран Запада, входящих в блок НАТО, есть основания опасаться России	-60
Липень 2006			У России есть основания опасаться стран запада, входящих в блок НАТО	+62
Серпень 2006			Я одобряю проведение совместных учений России и НАТО	-42
Жовтень 2006	Моє ставлення до НАТО - позитивне	-60		
Жовтень 2006	У випадку конфлікту між Росією та НАТО Україна має бути нейтральною	+39		
Жовтень 2006	У випадку конфлікту між Росією та НАТО Україна має стати на бік НАТО	-75		
Жовтень 2006	У випадку конфлікту між Росією та НАТО Україна має стати на бік Росії	-97		
Листопад 2006			России следует стремиться в будущем к вступлению в НАТО	-49
Квітень 2007			У России есть основания опасаться стран запада, входящих в блок НАТО	+49
Квітень 2007			Присоединение к НАТО Украины создало бы угрозу безопасности России	+61
Квітень 2007			Сближение России с НАТО соответствует ее интересам	-42
Квітень 2007			У стран Запада, входящих в блок НАТО, есть основания опасаться России	-57
Лютий 2008			В Чехословакии в 1968 году была угроза военной интервенции со стороны НАТО	+39
Лютий 2008			России следует сотрудничать с НАТО в интересах общей безопасности	32

Продовження таблиці В.7

1.	2.	3.	4.	5.
Лютий 2008	Якби Росія увійшла до НАТО, то Україна теж може вступити туди	45		
Квітень 2008			Сближение России с НАТО соответствует ее интересам	-49
Липень 2008			У России есть основания опасаться стран запада, входящих в блок НАТО	+62
Липень 2008			У стран Запада, входящих в блок НАТО, есть основания опасаться России	-60
Вересень 2008			Присоединение к НАТО Украины создало бы угрозу безопасности России	+80
Березень 2009			У России есть основания опасаться стран запада, входящих в блок НАТО	+62
Квітень 2009	Україні загрожує НАТО	-69		
Травень 2009			Сближение России с НАТО соответствует ее интересам	-49
Серпень 2009			Блок НАТО был и остается враждебным нашей стране	+63
Вересень 2009			Присоединение к НАТО Украины создало бы угрозу безопасности России	+83
Жовтень 2009			НАТО я в целом воспринимаю отрицательно	+61

Таблиця В.8 — Грузія

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. Західний макрорегіон	4. Центральний макрорегіон	5. Південно-Східний макрорегіон	6. В Україні загалом (%)	7. Твердження, оцінювані російськими респондентами	8. В Росії загалом (%).
Лютий 2004 р.						Я отношусь к Грузии хорошо	+55

Продовження таблиці В.8

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Червень 2004						Россия не должна вмешиваться в конфликт между Грузией и Южной Осетией	+51
Серпень 2004						Я отношусь к Грузии хорошо	+49
Травень 2005						Грузия - одна из пять стран, которые можно назвать наиболее враждебно настроенных по отношению к России	+38
Серпень 2005						России нужно поддержать Абхазию в ее стремлении добиться независимости и, возможно, войти в состав Российской Федерации	+27
Лютий 2006						Южная Осетия – это часть России	+36
Лютий 2006						Абхазия – это часть России	+31
Лютий 2006						Я отношусь к Грузии хорошо	-55
Квітень 2006						Присоединение к НАТО Грузии создало бы угрозу безопасности России	+54
Травень 2006						Я отношусь к Грузии хорошо	-52
Травень 2006						Грузия - одна из пять стран, которые можно назвать наиболее враждебно настроенных по отношению к России	+44
Серпень 2006						Я отношусь к Грузии хорошо	-48
Серпень 2006						России нужно сохранить свои миротворческие войска в зоне грузино-абхазского конфликта, не поддерживая ни одну из сторон	+27
Жовтень 2006						Я поддерживаю проведение военной операции против Грузии	-71
Жовтень 2006						Нынешние действия российских властей в отношении Грузии приведут к укреплению международного авторитета России	+54
Жовтень 2006						Нынешние действия российских властей в отношении Грузии приведут к укреплению позиций России в Кавказском регионе	+44
Жовтень 2006						Нынешние действия российских властей в отношении Грузии приведут к ухудшению отношений между Россией и Грузией	+57

Продовження таблиці В.8

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Жовтень 2006	Кого Ви підтримуєте у грузино-російському конфлікті - Росію	+15	-19	+52	+31	Прежде всего в нынешнем росте напряженности между Россией и Грузией заинтересована Грузия	+53
Жовтень 2006	Моє ставлення до Грузії - позитивне				+60	За нынешнее обострение отношений между Россией и Грузией в первую очередь несет ответственность Грузия	+51
Листопад 2006						Если В. Путин уйдет с поста президента России отношения России с Грузией улучшатся	42
Березень 2007						Я отношусь к Грузии хорошо	-47
Квітень 2007						Абхазия – это часть России	34
Квітень 2007						Присоединение к НАТО Грузии создало бы угрозу безопасности России	+63
Липень 2007						Южная Осетия – это часть России	34
Листопад 2007						Я отношусь к Грузии хорошо	-48
Грудень 2007	Подією року 2007 є політичні події у Грузії				61		
Березень 2008						Абхазия и Южная Осетия – это часть России	+33
Травень 2008						Я отношусь к Грузии хорошо	-53
Серпень 2008	Застосування Грузією військової сили в Південній Осетії було правомірним	49	44	-78	-55	Южная Осетия – это часть России	+46
Серпень 2008	Застосування Росією військової сили в Грузії було правомірним	-70	-68	+52	-50	Грузия попыталась применить силу в отношении Южной Осетии для того чтобы вступить в НАТО	+43
Серпень 2008	У конфлікті з Грузією Росія - агресор	+57	+55	49	38	Урегулирование южноосетинского кризиса должно быть международным, с участием ООН и Евросоюза	+59
Вересень 2008						России следует оставить свои войска в Южной Осетии	+56

Продовження таблиці В.8

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Вересень 2008						Южную Осетию и Абхазию следует включить в состав Российской Федерации	26
Вересень 2008						Южную Осетию и Абхазию следует включить в состав союза России и Белоруссии	24
Вересень 2008						Признание Россией независимости Абхазии и Южной Осетии пойдет на пользу России	+40
Вересень 2008						Присоединение к НАТО Грузии создало бы угрозу безопасности России	+84
Грудень 2008	Подією року 2008 є війна між Росією й Грузією				– 98	Военный конфликт в Южной Осетии - событие года 2008	+39
Березень 2009						Я отношусь к Грузии хорошо	–60
Травень 2009						Я отношусь к Грузии хорошо	–69
Липень 2009						Российское военное вмешательство в южноосетинский конфликт в августе 2008 года было единственно возможным выходом из сложившейся ситуации	+67
Липень 2009						Российское руководство сделало все возможное, чтобы не допустить эскалации конфликта и кровопролития	+57
Липень 2009						Южная Осетия – это часть России	–51
Липень 2009						России следует оставить свои войска в Южной Осетии	+54
1 Липень 2009 р.						Южную Осетию и Абхазию следует включить в состав Российской Федерации	28
1 Серпень 2009 р.						Абхазия – это часть России	–52
1 Серпень 2009 р.						Грузия - заграница	+60
1 Вересень						Присоединение к НАТО Грузии создало бы угрозу безопасности России	+70

2009 р.								

Таблиця В.9 — Політики двох країн

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. Західний макрорегіон	4. Центральний макрорегіон	5. Південно-Східний макрорегіон	6. В Україні загалом (%)	7. Твердження, оцінювані російськими респондентами	8. В Росії загалом (%).
Березень 2004						Я доверяю В. Путину	+76
Травень 2004						Я доверяю В. Путину	+71
Серпень 2004						Я доверяю В. Путину	+68
Листопад 2004						Я доверяю В. Путину	+70
Листопад 2004						В. Путин - «Человек года»-2004	+34
Листопад 2004						В. Ющенко - «Человек года»-2004	-98
Листопад 2004						В. Янукович - «Человек года»-2004	-98
Листопад 2004						Если бы я мог голосовать на президентских выборах в Украине, я бы голосовал за Януковича	34
Листопад 2004						Победа Януковича на выборах президента Украины более соответствует интересам России	38
Грудень 2004						Я одобряю действия оппозиции в Украине после второго тура выборов («Оранжевая революция»)	9

Продовження таблиці В.9

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Грудень 2004						За нынешним противостоянием сил оппозиции и власти в Украине главным образом стоит борьба за власть между экономическими кланами Украины	+34
Грудень 2004						За нынешним противостоянием сил оппозиции и власти в Украине главным образом стоит происки зарубежных сил	-78
Грудень 2004						Победа Януковича на выборах президента Украины более соответствует интересам России	+51
Грудень 2004						Заявления и действия российских властей в связи с украинским кризисом вполне уместные, полезные	27
Січень 2005						Я доверяю В. Путину	+78
Січень 2005						Я доверяю В. Ющенко	-57
Січень 2005						Победа лидера оппозиции В. Ющенко – результат предвыборных манипуляций и подтасовок в ходе выборов	+54
Березень 2005						Я доверяю В. Путину	+76
Травень 2005						Я доверяю В. Путину	+77
Липень 2005						Я доверяю В. Путину	+74
Вересень 2005						Я доверяю В. Путину	+71
Листопад 2005						Я доверяю В. Путину	+68
Листопад 2005						События, происходившие в Украине в конце 2004 г. в ходе выборов президента страны - борьба за власть между различными группами политиков и олигархов	+54
Листопад 2005						События, происходившие в Украине в конце 2004 г. в ходе выборов президента страны - заговор, организованный политиками и спецслужбами западных стран	-82

Продовження таблиці В.9

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Грудень 2005						Ю. Тимошенко - «Человек года»-2005	+3
Січень 2006						Я доверяю В. Путину	+52
Січень 2006						России следует отстранить от власти В. Ющенко	-88
Березень 2006						Я доверяю В. Путину	+57
Березень 2006						На парламентских выборах в Украине 26 марта этого года победят лидеры "оранжевых" (В. Ющенко, Ю. Тимошенко и другие)	+42
Травень 2006						Я доверяю В. Путину	+56
Червень 2006						Я доверяю В. Путину	+63
Червень 2006						Я доверяю В. Путину	+70
Червень 2006						Я бы хотел видеть премьер-министром Украины В. Януковича	60
Липень 2006						Мое отношение к Путину позитивное	+85
Серпень 2006						В. Янукович будет постепенно сближаться с Россией	+36
Серпень 2006						После вступления В. Януковича в должность премьер-министра Украины в стране будут восстанавливаться порядок и согласие	+34
Вересень 2006						Я доверяю В. Путину	+64
Жовтень 2006						Я доверяю В. Путину	+65

Продовження таблиці В.9

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Листопад 2006						Я доверяю В. Путину	+70
Грудень 2006	Чи довіряєте Ви Президенту Росії Володимиру Путіну?	-46	-50	+77	+47	Я доверяю В. Путину	+73
Грудень 2006	Своїм візитом в Україну Президент Росії В.Путін намагається продемонструвати підтримку В.Януковича	+58	+55	+59	+51		
Січень 2007						Я довіряю Путіну	+76
Березень 2007						Я довіряю Путіну	+78
Травень 2007						Я довіряю Путіну	+80
Липень 2007						Я довіряю Путіну	+80
Вересень 2007						Я довіряю Путіну	+79
Листопад 2007						Я довіряю Путіну	+82
Травень 2008						Я доверяю Медведеву	+70
Червень 2008						Я доверяю Медведеву	+73
Липень 2008						Я доверяю Медведеву	+70
Серпень 2008						Я доверяю Медведеву	+73
Вересень 2008						Я доверяю Медведеву	+83
Жовтень 2008						Я доверяю Медведеву	+76

Продовження таблиці В.9

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Листопад 2008						Я доверяю Медведеву	+78
Грудень 2008						Я доверяю Медведеву	+76
Грудень 2008						Ю. Тимошенко - «Человек года»-2008	+2
Січень 2009						Я доверяю Медведеву	+63
Травень 2009	Моє ставлення до керівництва Росії - позитивне				+47	Я доверяю Медведеву	+58
Серпень 2009						Я доверяю Медведеву	+61
Листопад 2009						Я доверяю Медведеву	+63
Листопад 2009						Победа на президентских выборах в Украине Виктора Януковича более соответствует интересам России	-26
Листопад 2009						Меня интересуют предстоящие в январе следующего года выборы президента Украины	-62
Грудень 2009						Ю. Тимошенко - человек года 2009	+2

Таблиця В.10 — Міжнародний тероризм

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. В Україні загалом (%).	4. Твердження, оцінювані російськими респондентами	5. В Росії загалом (%).
Липень 2005			Террористические акты в Лондоне - это преступный вызов всему цивилизованному миру, в том числе и России	+44

Продовження таблиці В.10

1.	2.	3.	4.	5.
Вересень 2005			Теракты, которые произошли 11 сентября 2001 года в США касаются всего человечества	+76
Січень 2006	Україні загрожує міжнародний тероризм	38		
Лютий 2006			«Война с терроризмом», которую ведут сейчас США, ведет к тому, что мир с каждым годом становится все более опасным	+63
Серпень 2006			Действия, предпринятые США в борьбе с международным терроризмом эффективны	-56
Серпень 2006			Россия и США являются союзниками в борьбе против международного терроризма	+39
Серпень 2006			Теракты, которые произошли 11 сентября 2001 года в США касаются всего человечества	+83
Серпень 2006			Подвергаясь ударам со стороны террористов, США и их союзники получают "по заслугам" за свою агрессивную политику в других странах	41
Серпень 2006			США и их союзники не смогут защитить население своих стран от новых террористических актов	+56
Серпень 2006			В. Путин правильно поступил, поддержав действия США в борьбе с международным терроризмом	+84
Серпень 2007			В. Путин поступил правильно, , поддержав действия США под флагом борьбы с международным терроризмом	+86
Квітень 2009	Україні загрожує міжнародний тероризм	+37		
Серпень 2009			В. Путин поступил правильно, , поддержав действия США под флагом борьбы с международным терроризмом	+84

Таблиця В.11 — Інші питання

1. Час проведення опитування (місяць, рік)	2. Твердження, оцінювані українськими респондентами	3. В Україні загалом (%).	4. Твердження, оцінювані російськими респондентами	5. В Росії загалом (%).
Травень 2005			Я отношусь к Беларуси хорошо	+82
Вересень 2005			Я отношусь к Беларуси хорошо	+78

Продовження таблиці В.11

1.	2.	3.	4.	5.
Лютий 2006			Я отношусь к Беларуси хорошо	+80
Травень 2006			Я отношусь к Беларуси хорошо	+81
Серпень 2006			Я отношусь к Беларуси хорошо	+84
Жовтень 2006	Моє ставлення до Білорусі - позитивне	+70		
Січень 2007			Я отношусь к Беларуси хорошо	+73
Грудень 2007	Подією року 2007 є дострокові парламентські вибори в Україні	+61		
Грудень 2008	Подією року 2008 є економічна криза	-80	Финансовый/ банковский кризис - событие года 2008	+38
Березень 2009			Я отношусь к Беларуси хорошо	+80
Травень 2009			Я отношусь к Беларуси хорошо	+82

Додаток Г

Питання-індикатори зовнішньополітичних орієнтацій населення України

Таблиця Г.1 — Питання-індикатори зовнішньополітичних орієнтацій населення

1. №	2. Питання	3. Тема
1.	Назвіть, будь ласка, три головні загрози для України в найближчий рік: [множинний вибір, можливість вибору не більше трьох відповідей] — Загроза суверенітету з боку Росії.	Україно-російські відносини
2.	Як ви ставитесь до надання російській мові статусу державної?	Мова
3.	На Вашу думку, проблема статусу російської мови — Існує реально; Є елементом виборчих кампаній; Відсутня [множинний вибір].	Мова
4.	Скажіть, будь ласка, якою мірою Ви згодні чи не згодні з тим, що такі положення Універсалу національної єдності будуть виконуватись? [питання-блок, відповідь на кожне підпитання задована окремою змінною] — Щодо «завершення робіт з участі України у діяльності ЄЕС на принципах різнорівневої та різношвидкісної інтеграції».	Повторюване.
5.	Як ви ставитесь до перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака)?	Унікальне.
6.	Чого Ви очікуєте від Уряду? : [множинний вибір, можливість вибору не більше трьох відповідей] — Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Повторюване.
7.	Чого Ви очікуєте від Президента України? : [множинний вибір, можливість вибору не більше трьох відповідей] — Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Повторюване.
8.	Яким чином зміна в українсько-російських відносинах (у результаті візитів Г.Януковича та інших високопосадовців до Москви) відобразиться на ціні на газ, що поставляється з Росії? — Газ буде коштувати стільки ж, як сьогодні (95 дол. за тис. куб. м); Газ подешевшає (менше 95 дол.); Газ подорожчає (понад 95 дол.); Характер відносин не впливає на ціну на газ, оскільки вона формується на ринкових умовах [множинний вибір].	Унікальне.
9.	Які наслідки для України, на Вашу думку, матиме вступ України до НАТО? [множинний вибір, можливість вибору не більше трьох відповідей] — Зменшення залежності України від Росії; Загострення стосунків України з Росією.	Повторюване.
10.	Чи згодні Ви, що підвищення протягом останніх 2 місяців тарифів на житлово-комунальні послуги для населення необхідне... [питання-блок, відповідь за кожне підпитання задована окремою змінною] — Через діяльність в Україні посередника – компанії «РосУкрЕнерго».	Унікальне (повторюється 2 рази).
11.	Кого Ви підтримуєте у грузино-російському конфлікті? — [множинний вибір]	Унікальне (повторюється 3 рази).

Продовження таблиці Г.1

1.	2.	3.
12.	Який з цих напрямів зовнішньої політики має бути головним для України? — Інтеграція з Росією та країнами СНД [множинний вибір]	Повторюване.
13.	Скажіть, якою мірою Ви згодні чи не згодні з такими твердженнями... [питання-блок, відповідь за кожне підпитання закодована окремою змінною] — Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами	Повторюване.
14.	Скажіть, якою мірою Ви згодні чи не згодні з такими твердженнями... [питання-блок, відповідь за кожне підпитання закодована окремою змінною] — Ціна на газ у \$130 є свідченням «потепління» в україно-російських відносинах.	Унікальне (повторюється 2 рази).
15.	Яким чином, на Вашу думку, може вплинути на відносини з Росією визнання Верховною Радою Голодомору 1932-1933рр, в Україні актом геноциду Українського народу? — Відносини з Росією покращаться; Відносини з Росією не зміняться; Відносини з Росією погіршаться [множинний вибір].	Повторюване.
16.	Чи довіряєте Ви Президенту Росії Володимиру Путіну? — Повністю довіряю; Скоріше довіряю ніж ні; Важко сказати довіряю чи ні; Скоріше не довіряю; Повністю не довіряю; Не знаю такого політика [множинний вибір].	Повторюване.
17.	Хто передусім винен у погіршенні україно-російських відносин? — Україна; Росія; І Україна і Росія однаково; США; Європа; Немає ніякого погіршення україно-російських відносин [множинний вибір].	Повторюване.
18.	Чи згодні Ви з наступними твердженнями? [питання-блок, відповідь за кожне підпитання закодована окремою змінною] — Україно-російські відносини покращаться після візиту в Україну Президента Росії Г.Путіна, який відбудеться наприкінці грудня; Україно-російські відносини покращаться після візиту в Росію Президента України Г.Ющенка; Своім візитом в Україну Президент Росії Г.Путін намагається продемонструвати підтримку Г.Януковича.	Унікальне (повторюється 2 рази).
19.	Що, на Вашу думку, могло би свідчити про покращення стосунків між Україною і Росією? [множинний вибір, можливість вибору не більше трьох відповідей] — Стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України; Безперешкодний перетин кордонів між Україною та Росією; Створення для українців, які працюють в Росії, рівних умов з росіянами; Започаткування нових спільних проєктів у сфері економіки, науки, культури; Забезпечення належного захисту російської мови в Україні; Забезпечення належного захисту української мови в Росії; Одночасний вступ України та Росії до Світової Організації Торгівлі; Скасування Росією заборони на ввезення української м'ясо-молочної продукції; Створення зони вільної торгівлі між Україною та Росією.	Повторюване.
20.	Які, на Вашу думку, найвагоміші події можуть статися в Україні у 2005/6/7/8 році? [множинний вибір, можливість вибору не більше трьох відповідей] — Росія підвищить ціни на газ для України.	Повторюване.

Продовження таблиці Г.1

1.	2.	3.
21.	Як би ви проголосували, якби наступної неділі відбувався референдум щодо... [питання-блок, відповідь за кожне підпитання закована окремою змінною] — Приєднання України до Союзу Росії і Білорусії.	Повторюване.
22.	Скажіть, якою мірою Ви згодні чи не згодні з наступними твердженнями щодо створення єдиної Української помісної православної церкви? [питання-блок, відповідь за кожне підпитання закована окремою змінною] — Створення помісної православної церкви сприятиме об'єднанню країни; Помісна православна церква має бути створена на основі Київського патріархату; Помісна православна церква має бути створена на основі Московського патріархату; Підняття питання щодо створення помісної православної церкви поглибить розкол між православними церквами в Україні.	Повторюване.
23.	Скажіть, якою мірою Ви згодні чи не згодні з такими твердженнями... [питання-блок, відповідь за кожне підпитання закована окремою змінною] — Україна має передати Росії контроль над українською газотранспортною системою в обмін на дешевший газ.	Повторюване.

Додаток Д

Формулювання запитань і варіантів відповідей

1. Назвіть, будь ласка, три головні загрози для України в найближчий рік?

Антиконституційний переворот
Економічний занепад
Загроза суверенітету з боку Заходу
Загроза суверенітету з боку Росії
Повна концентрація влади у окремої політичної сили
Повна концентрація влади у Президента
Розділення країни
Усунення від влади (імпічмент) Президента
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ

2. На Вашу думку, проблема статусу російської мови...

Існує реально,
Є елементом виборчих кампаній,
Або відсутня
ВАЖКО СКАЗАТИ/НЕ ЗНАЮ

3. Скажіть, будь ласка, якою мірою Ви згодні чи не згодні з тим, що такі положення Універсалу національної єдності будуть виконуватись?

	Повністю згоден	Скоріше згоден	Важко сказати напевно згоден чи ні	Скоріше не згоден	Повністю не згоден	НВ
3.1. Щодо «вступу до НАТО за наслідками референдуму»						
3.2. Щодо «вступу до СОТ до кінця 2006 року»						
3.3. Щодо «продовження курсу європейської інтеграції України з перспективою вступу до ЄС»						
3.4. Щодо «завершення робіт з участі України у діяльності ЄСП на принципах рівноправної та різношвидкісної інтеграції»						
3.5. Щодо «всестороннього розвитку і функціонування української мови як державної та мови офіційного спілкування»						

4. Як ви ставитеся до перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака біля м. Донецька)

З розумінням
Негативно, святкування мало відбутися 24 серпня, оскільки день трауру був 23 серпня
Важко сказати
Не думав про це
НВ

5. Чого Ви очікуєте від Уряду? (назвіть не більше 3-х).

Подолання міжрегіонального розколу країни
Посилення контролю за роботою регіональних органів влади
Забезпечення високих темпів економічного зростання
Підвищення рівня добробуту простих громадян
Ефективної боротьби з корупцією
Підвищення зарплати вчителям, лікарям та іншим працівникам бюджетної сфери
Підвищення пенсій та інших соціальних виплат
Зниження тарифів на газ та електроенергію для населення
Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією
Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин із Заходом
Інше
Не маю жодних очікувань
ВАЖКО СКАЗАТИ

6. Яких дій Ви очікуєте від Президента України найближчим часом?

(не більше 3-х відповідей)

Конкретної програми дій на наступний рік
Проведення національного круглого столу з усіма політичними силами
Призначення референдуму щодо внесення змін і доповнень до Конституції
Ініціювання об'єднання демократичних сил
Посилення контролю за роботою регіональних органів влади
Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією
Реальних дій щодо зниження тарифів на житлово-комунальні послуги
Розпуску Парламенту і призначення позачергових парламентських виборів
Названі інші
Не очікую ніяких дій
ВАЖКО СКАЗАТИ

7. Яким чином зміна в українсько-російських відносинах (у результаті візитів В.Януковича та інших високопосадовців до Москви) відобразиться на ціні на газ, що поставляється з Росії?

Газ буде коштувати стільки ж, як сьогодні (95 дол за тис.куб.м)
Газ подешевшає (менше 95 дол)
Газ подорожчає (понад 95 дол)
Характер відносин не впливає на ціну на газ, оскільки вона формується на ринкових умовах
НВ

8. Які наслідки для України, на Вашу думку, матиме вступ України до НАТО? (назвіть не більше 3-х)

Підвищення рівня національної безпеки України

Зниження рівня національної безпеки України
Покращення боєздатності Збройних Сил України
Погіршення боєздатності Збройних Сил України
Економія видатків державного бюджету України на оборону
Підвищення видатків державного бюджету України на оборону
Регулярна участь українських вояків у збройних конфліктах за кордоном
Здійснення антинатовських терористичних актів в Україні
Зростання залежності України від Заходу
Зменшення залежності України від Росії
Окупація України іноземними військами
Загострення стосунків України з Росією
Початок третьої світової війни
Жодних наслідків не матиме
Інші
ВАЖКО СКАЗАТИ

9. Чи згодні Ви, що підвищення протягом останніх 2 місяців тарифів на житлово-комунальні послуги для населення необхідне...

	Повністю згоден	Скоріше згоден	Важко сказати напевно згоден чи ні	Скоріше не згоден	Повністю не згоден	НВ
9.1. Через подорожчання енергоносіїв						
9.2. Через неефективну роботу Уряду В.Януковича						
9.3. Через неефективну роботу Уряду Ю.Сханурова						
9.4. Для наступного підвищення якості житлово-комунальних послуг						
9.5. Через діяльність в Україні посередника – компанії «РосУкрЕнерго»						

10. Кого Ви підтримуєте у грузино-російському конфлікті?

Підтримую Грузію
Підтримую Росію
Не підтримую жодну зі сторін конфлікту
Не чув достатньо про цей конфлікт
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ

11. Який з цих напрямів зовнішньої політики має бути головним для України?

Інтеграція з Росією та країнами СНД	
Інтеграція з Європейським Союзом	
Україна повинна бути нейтральною країною	
Мене не цікавить зовнішній курс держави	
ВАЖКО СКАЗАТИ	

12. Скажіть, якою мірою Ви згодні чи не згодні з такими твердженнями

	Повністю згоден	Скоріше згоден	Важко сказати напевно згоден чи ні	Скоріше не згоден	Повністю не згоден	НВ
12.1 Ціна газу для України у \$130 на 2007 рік - це оптимальна на сьогодні ціна та успіх переговорщиків від Уряду України						
12.2 Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами						
12.3 Ціна на газ у \$130 є свідченням "потепління" в україно-російських відносинах						
12.4 Україна отримала ціну на газ у \$130 задля збагачення справжніх власників "РосУкрЕнерго"						

13. Яким чином, на Вашу думку, може вплинути на відносини з Росією визнання Верховною Радою Голодомору 1932-1933рр, в Україні актом геноциду Українського народу?

Відносини з Росією покращаться

Відносини з Росією не зміняться
Відносини з Росією погіршаться
ВАЖКО СКАЗАТИ

14. Чи довіряєте Ви Президенту Росії Володимиру Путіну?

Повністю довіряю
Скоріше довіряю ніж ні
Важко сказати довіряю чи ні
Скоріше не довіряю
Повністю не довіряю
НЕ ЗНАЮ ТАКОГО ПОЛІТИКА
ВАЖКО СКАЗАТИ

15. Хто передусім винен у погіршенні україно-російських відносин?

Україна
Росія
І Україна і Росія однаково
США
Європа
Немає ніякого погіршення україно-російських відносин
ВАЖКО СКАЗАТИ/НЕ МАЄ ВІДПОВІДІ

16. Чи згодні Ви з наступними твердженнями?

	Повністю згоден	Скоріше згоден ніж ні	Важко сказати згоден чи ні	Скоріше не згоден	Повністю не згоден	Немає відповіді
16.1 Україно-російські відносини покращаться після візиту в Україну Президента Росії В.Путіна, який відбудеться наприкінці грудня						
16.2 Україно-російські відносини покращаться після візиту в Росію Президента України В.Ющенка						
16.3 Своїм візитом в Україну Президент Росії В.Путін намагається продемонструвати підтримку В.Януковича						

17. Що, на Вашу думку, могло би свідчити про покращення стосунків між Україною і Росією? (виберіть довільну кількість варіантів)

Стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України
Безперешкодний перетин кордонів між Україною та Росією
Створення для українців, які працюють в Росії, рівних умов з росіянами
Започаткування нових спільних проєктів у сфері економіки, науки, культури
Забезпечення належного захисту російської мови в Україні
Забезпечення належного захисту української мови в Росії
Однотимчасний вступ України та Росії до Світової Організації Торгівлі
Скасування Росією заборони на ввезення української м'ясо-молочної продукції
Створення зони вільної торгівлі між Україною та Росією
Інше
ВАЖКО СКАЗАТИ

18. Які, на Вашу думку, найвагоміші події можуть статися в Україні у 2005/6/7/8 році?

Україна вступить до Світової Організації Торгівлі
Відбудеться референдум по скасуванню політ реформи
Конституційний Суд відмінить політичну реформу
Російська мова стане другою державною
Зміниться коаліція у Парламенті
Зміниться Уряд
Відбудуться дострокові вибори до Парламенту
Відбудуться дострокові вибори Президента
Росія підвищить ціни на газ для України
Європейський Союз розпочне переговори з Україною про її вступ до його складу
Інше
ВАЖКО СКАЗАТИ

19. Як би ви проголосували, якби наступної неділі відбувався референдум щодо:

	За	Проти	Не взяв би участі у референдумі	ВАЖКО СКАЗАТИ
19.1 Вступу України до НАТО				
19.2 Приєднання України до Єдиного економічного простору (ЄЕП)				
19.3 Приєднання України до Союзу Росії і Білорусії				
19.4 Вступу України до Євросоюзу (ЄС)				
19.5 Надання російській мові статусу другої державної мови				
19.6 Скасування політреформи (внесених до Конституції змін)				

20. Скажіть, якою мірою Ви згодні чи не згодні з наступними твердженнями щодо створення єдиної Української помісної православної церкви?

	Повністю згоден	Скоріше згоден	Важко сказати напевно згоден чи ні	Скоріше не згоден	Повністю не згоден	НВ
20.1 Створення помісної православної церкви сприятиме об'єднанню країни						
20.2 Ідея створення помісної православної церкви повинна об'єднати небайдужих в неполітичну громадську організацію						
20.3 Помісна православна церква має бути створена на основі Київського патріархату						
20.4 Помісна православна церква має бути створена на основі Московського патріархату						
20.5 Підняття питання щодо створення помісної православної церкви поглибить розкол між православними церквами в Україні						

21. Скажіть, якою мірою Ви згодні чи не згодні з такими твердженнями ...

	Повністю згоден	Скоріше згоден	Важко сказати напевно згоден чи ні	Скоріше не згоден	Повністю не згоден	НВ
Україна має передати Росії контроль над українською газотранспортною системою в обмін на дешевший газ						

Додаток Е

Дані для визначення релевантності меседжів

Таблиця Е.1 — Лідери за рівнем підтримки населення: 2005-2010 рр. За даними Центру Разумкова

Рік	Політик, який мав найвищий рівень підтримки за рік	Кількість респондентів, які повністю підтримували діяльність зазначеного політика, %
2005	Віктор Ющенко	49*
	Юлія Тимошенко	47,3*
2006	Віктор Янукович	31,4
2007	Юлія Тимошенко	32,6
2008	Юлія Тимошенко	30,9
2009	Віктор Янукович	23,7
2010	Віктор Янукович	42,3

*Примітка. У вказаних випадках різниця є статистично незначущою.

Таблиця Е.2 — База меседжів політичних лідерів

Політик	Назва сторінки Інтернет	Адреса	Дата завершення копіювання	Всього меседжів збережено
Віктор Ющенко	Офіційне представництво Президента України	http://www.president.gov.ua/ *	27.01.2010	10 084
Юлія Тимошенко	Юлія Тимошенко. Офіційний сайт: архівна версія (відбирались лише електронні документи розділів «Інтерв'ю», «Публікації», «Виступи»)	http://archive.tymoshenko.com.ua/ **	29.01.2010	6 285
Віктор Янукович	Партия регионов. Официальный информационный сервер	http://www.partyofregions.org.ua/	19.10.2010	969

Примітки.

1. Наразі низка розділів даного сайту, в тому числі тих, що містили меседжі Ющенка (наприклад архів програми «Акценти Президента»), недоступні.

2. Дана версія сайту наразі недоступна.

Таблиця Е.3 — Ключові слова для відбору меседжів

1. Тема	2. Ключові слова
Загроза суверенітету з боку Росії.	Суверенітет (у формі леми «сувер*»), незалежність (у формі леми «незал*»), загроза (у формі леми «загро*»)
Надання російській мові статусу державної.	Мова (у формі леми «мов*»), державний (у формі леми «держав*»)
Реальність проблеми статусу російської мови.	Мова (у формі леми «мов*»), проблема (у формі леми «проблем*»)
Завершення робіт з участі України у діяльності СЕП на принципах різнорівневої та різношвидкісної інтеграції.	ЄСП, єдиний економічний простір (у формі леми «єдин* екон* прост*»)
Перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака).	Літак (у формі леми «літак*»), катастрофа (у формі леми «катастроф*»)
Налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Росія (у формі леми «росі*»)
Ціна на газ.	Ціна (у формі леми «цін*»), газ (у формі леми «газ*»)
Наслідки вступу до НАТО для України.	НАТО
Діяльність в Україні посередника — компанії «РосУкрЕнерго».	РосУкрЕнерго, РУЕ
Грузино-російський конфлікт.	Грузія (у формі лем «грузі*», «грузин*»)
Інтеграція з Росією та країнами СНД як головний для України напрям зовнішньої політики.	Інтерграція (у формі леми «інтергра*»), об'єднання (у формі леми «*єднан*»)
Відносини з Росією та Голодомор 1932-1933рр.	Голодомор (у формі леми «голод*»)
Ставлення до Президента Росії Володимира Путіна.	Путін (у формі леми «Путін*»)
Погіршенні україно-російських відносин.	Погіршення (у формі леми «*гірш*»), поганий (у формі леми «поган*»)
Візити високопосадовців РФ до України та українських політиків до РФ.	Візит (у формі леми «візит*»).
Безперешкодний перетин кордонів між Україною та Росією.	Кордони (у формі леми «кордон*»).
Створення для українців, які працюють в Росії, рівних умов з росіянами.	Українці (у формі леми «українц*»), робота (у формі леми «роб*»), праця (у формі леми «прац*»), заробітчани, заробітна плата (у формі леми «заробіт*»).
Започаткування нових спільних проектів у сфері економіки, науки, культури.	Економіка (у формі леми «економ*»), наука (у формі леми «наук*»), культура (у формі леми «культ*»), освіта (у формі леми «освіт*»).
Забезпечення належного захисту російської мови в Україні.	Мова (у формі леми «мов*»), захист (у формі леми «захи*»).

Продовження таблиці Е.3

1.	2.
Забезпечення належного захисту української мови в Росії.	Мова (у формі леми «мов*»), захист (у формі леми «захи*»).
Одночасний вступ України та Росії до Світової Організації Торгівлі.	Світова організація торгівлі (у формі леми «світов* організац* торгівл*»), СОТ.
Скасування Росією заборони на ввезення української м'ясо-молочної продукції.	М'ясо (у формі леми «м'яс*»), молоко (у формі леми «мол*»).
Створення зони вільної торгівлі між Україною та Росією.	Вільна торгівля (у формі леми «вільн* торг*»)
Приєднання України до Союзу Росії і Білорусії.	Союз (у формі леми «союз*»), приєднання (у формі леми «*єднан*»)
Помісна православна церква.	Церква (у формі леми «церк*»).

Додаток Ж

Алгоритм структурно-морфологічного аналізу

Перш за все, ми використовували спеціальним чином структурований загальний лексичний словник (для української та російської мови) замість наперед визначеного аналітичного словника. Такий підхід робить алгоритм універсальним для будь-якого дослідження і не «вбудовує» в нього гіпотези розробника, які можуть відрізнятися, а то й вступати в суперечність з гіпотезами аналітиків. Словник структурований у вигляді матриці, яка слугує координатною сіткою, в межах якої програма працює «читаючи» аналізований текст.

Матриця концептуально виглядає як показано в таблиці 5. Строки відповідають всім словам, відмінним за значенням та морфологічною належністю (як і в будь-якому звичайному лексичному словнику). Колонка А містить числовий код кожного слова, який слугує внутрішнім посиланням на це слово в межах словника. Колонка В містить лемму даного слова, тобто незмінну, незалежно від граматичних форм, частину змістовного слова. Колонка С містить початкову форму слова, тобто ту форму, яку програма використовуватиме для видачі результатів підрахунку. Початкова форма утворюється додаванням до лемми деякої послідовності символів (літер) або без такого додавання («нульове додавання»).

Колонки $D_1 \dots D_k$ та $D'_1 \dots D'_j$ матриці містять пари слів та їх граматичних ідентифікаторів, таких як рід, число та інші граматичні характеристики слова. В даному разі $(1 \dots k)$ та $(1 \dots j)$ — повна парадигма кожної лексеми. Кожна форма слова в межах словника комбінується за тим же принципом, що і початкова форма. Кожен ідентифікатор форми складається з унікальної для даної строки комбінації характеристик.

Таблиця Ж.1 — Матриця кодувального словника

A	B	C	D _{1..k}	D' _{1..j}	E	F	G	J	I
Індекс слова	Лемма	Початкова форма	Форма відповідного часу, роду, числа, відмінку, відміни і т.д.	Код граматичних характеристик	Код морфологічних характеристик	Синоніми	Антоніми	Контекстуальні, визначені користувачем синоніми	Контекстуальні, визначені користувачем антоніми
1...n		Лемма+xx 0	Лемма +xx						

Для стандартизації внутрішніх словникових посилань кожен ідентифікатор форми представлений як n -значне число, де n — кількість всіх можливих форм для всіх частин мови для даної мови. Таке число-код складається з цифр, починаючи з 1, які репрезентують значення кожної граматичної характеристики, та 0 — на позначення неможливості визначення даної характеристики для певної частини мови. Корисність такої можливості буде показана нижче.

Колонка Е містить морфологічні ідентифікатори кожного слова, тобто його належність до певної частини мови. Тут ми використовуємо той самий принцип кодування, але з іншими значеннями. Це дозволяє аналітику представляти результати частотного аналізу у вигляді категорій значимих слів. В будь-якій європейській мові іменники позначають деякі концепти чи феномени, прикметники представляють характеристики цих концептів чи феноменів, дієслова позначають дію певних іменників-суб'єктів і т.д. Таким чином на першому етапі обробки масиву текстових даних ми можемо з'ясувати, які концепти (іменники) є в текстах і яка їх частота.

В колонках F та J містяться посилання на лексичні синоніми та антоніми у формі лексичних індексів слів. Таким чином, «значеннєві кластери», тобто слова з усіма їх синонімами, можуть бути обраховані та узагальнені. Остання колонка I — визначені користувачем контекстуальні синоніми, які мають бути автоматично перекодовані у відповідні індекси слів. З метою виявлення таких контекстуальних синонімів можна порахувати частоти значимих слів та логічно виснувати, що деякі з них синонімами. В даному випадку, звичайно, не існує сторогого правила щодо синонімізації. Втім, якщо, скажімо, ми маємо в одному тексті слово «президент» та його ім'я, то ми можемо говорити, що слово «президент» і це ім'я є *контекстуальними* синонімами. Таким чином, варто спочатку зробити загальний частотний аналіз текстового масиву перед визначенням аналітичного словника, аніж теоретично, апріорно його конструювати.

Крім окремішньої функціональності кожної колонки, ми маємо користь зі спільного їх використання. Використовуючи порівняння індексів та позиційний аналіз на рівні речень ми спробували розв'язати одну з основних проблем автоматизованого контент-аналізу: «Чи справді певне слово прямо пов'язане з іншим словом, якщо вони зустрічаються в одному реченні?». Спосіб визначення прямого зв'язку передбачає два послідовних кроки: (1) ідентифікація позиції кожного значимого слова навколо ключового слова (слова, зв'язки якого з іншими словами перевіряються) в межах речення, що здійснюється через фіксацію взаємного розташування пробілів та безперервних послідовностей літер з паралельною звіркою з матрицею словника; (2) порівняння морфологічних кодів ключового слова з відповідними кодами найближчих значимих слів. Правило визначення зв'язку таке: якщо ключове слово та одне з найближчих значимих слів мають однакові співмірні значення кодів і немає інших слів з тими ж кодами між ними, то ці слова пов'язані граматично і змістовно. Співмірність значень означає, що жодне значення, починаючи з 1, не може бути порівняне з нулем, який означає непридатність певної характеристики для даного слова. Зазначимо, що морфологічні характеристики слів, як наприклад, пасивний чи активний стан дієслова, самі можуть мати значне змістовне навантаження, що характеризує комунікацію з певної проблеми⁴⁾.

Наразі контент-аналіз як метод обробки текстових даних (тобто кількісний) використовується лише для аналізу виключно символічних послідовностей, тобто т.зв. «простого тексту» (plain text). Тому будь-який відповідним чином форматований текст переводиться в чисту послідовність символів перед проведенням аналізу. Втім, роблячи це ми втрачаємо значну частину інформації, яку містить формат частин тексту. Цю інформацію можна продуктивно використати для проведення структурного аналізу тексту.

---

⁴⁾ Іванов О.В. Символічний вимір елітарного статусу прем'єр-міністра / О. В. Іванов //Наукові записки НаУКМА. — 2006. — Т. 58 «Соціологічні науки». — С. 89—95.

Метою форматування тексту є виділення певних його частин через їх особливе значення чи важливість. Так в заголовках всі слова виділяються жирним шрифтом, кольором, великими літерами чи іншим способом; курсив використовується для наголошення на окремих словах, виділенні цитат і т.д. Виділенням всіх типів форматувань в тексті ми можемо визначити його змістовні та структурні елементи, а потім аналізувати кожен з елементів окремо чи аналізувати лише ті елементи тексту, які нас цікавлять. Так, ми можемо аналізувати лише заголовки, лише ті частини тексту, які мають заголовки з певними словами, лише цитати і т.д. У випадку сторінок мережі Інтернет структурний аналіз передбачає виділення тих типів коду сторінки, які характеризують релевантний для нас текст.

Таким чином, автоматичний етап процедури кодування меседжів передбачав послідовне здійснення таких операцій:

- а) Відбір веб-сторінок, що пов'язані з релевантними для нас висловлюваннями з допомогою ключових слів.
- б) Виділення з відібраних сторінок релевантного тексту (видалення з аналізованої бази бокових фреймів, вірзок і т.д.), виділення тексту, що вказує на дату меседжу, комунікатора, адресатів повідомлення.
- в) Аналіз тексту за наведеним вище алгоритмом для виявлення змістовних зв'язків ключових слів з їх характеристиками.

Додаток И

Додаткові інструкції та агреговані результати кодування

Таблиця И.1 — Характеристики електронних документів (Інтернет-сторінок), що містять релевантні для кодування меседжі політиків

1. Політик	2. Характеристики електронних документів
1. Віктор Ющенко	1. URL⁵⁾ документа містить таке значення: http://www.president.gov.ua/news/###.html, де ### — довільна кількість цифр. 2. Сторінка містить один з таких кодів: <code><div class="nav_tree">ГоловнаНовиниІнтерв'ю</div></code> — для документів, що стосуються інтерв'ю, даних Президентом. <code><div class="nav_tree">ГоловнаНовиниПромови</div></code> — для документів, що стосуються промов Президента. <code><div class="nav_tree">ГоловнаНовиниВітання</div></code> — для документів, що стосуються привітань Президента. <code><div class="nav_tree">ГоловнаНовиниСтенограми</div></code> — для документів, що стосуються стенограм зустрічей Президента. <code><div class="nav_tree">ГоловнаНовиниАкценти Президента</div></code> — для документів, що стосуються стенограм програми «Акценти Президента». <code><div class="nav_tree">ГоловнаНовиниСтатті</div></code> — для документів, що стосуються статей Президента. <code><div class="nav_tree">ГоловнаНовиниЗМІ про Президента</div></code> — для документів, що стосуються копій матеріалів інших ЗМІ про Президента.

⁵⁾ Уніфікований локатор ресурсів (англ. Uniform Resource Locator, URL) — стандартизована адреса певного ресурсу (такого як документ, чи зображення) в Інтернеті (чи будь-якій базі даних).

Продовження таблиці И.1

1.	2.
1.	3. Релевантний для кодування текст, в загальному випадку, міститься між кодами <code><h1></code> та <code><div class="print_version"></code>. 4. У випадку стенограм зустрічей, стенограм програми «Акценти Президента», інтерв'ю та копій матеріалів інших ЗМІ релевантний для кодування текст міститься між кодами <code>*Юценк*</code> та <code><strong></code>, де * — будь-який кириличний текст. За відсутності в документі таких кодів — застосовується загальне правило. 5. Дата меседжу знаходиться між кодами <code><div class="news_date"></code> та <code>&nbsp;</code>. Адресат повідомлення визначається за текстом, що знаходиться між кодами <code><div class="news_source"></code> та <code></div></code>.
2. Юлія Тимошенко	1. URL документа містить одне з таких значень: http://archive.tymoshenko.com.ua/ukr/exclusive/interview/index-##.htm, де ## — довільне число, — для документів, що містять інтерв'ю Тимошенко; http://archive.tymoshenko.com.ua/ukr/exclusive/publications/index-##.htm — для документів, що містять статті Тимошенко; http://archive.tymoshenko.com.ua/ukr/exclusive/speeches-appeals/index-##.htm — для документів, що містять промови Тимошенко. 2. Релевантний для кодування текст, в загальному випадку, міститься між кодами <code><H1 class=text_name2 ></code> та <code><A href="javascript:if.</code> 3. У випадку інтерв'ю релевантний для кодування текст міститься між кодами <code><P>—<SPAN lang=UK></code> та <code><P><B><I><SPAN lang=UK></code>. За відсутності в документі таких кодів — застосовується загальне правило. 4. Дата меседжу знаходиться між кодами <code><td class=text_s nowrap>##<sup>##</sup></code> та <code></code>. 5. Адресат повідомлення визначається за текстом, що знаходиться між кодами <code>tpabs="N">//</code> та <code> </td></code>, де N — довільний набір літер латиницею.
3. Віктор Янукович	1. URL документа містить таке значення: http://www.partyofregions.org.ua/faces/N/, де N — довільний набір літер латиницею. 2. Сторінка містить такий код: <code> *Янукович* </code>, де * — будь-який кириличний текст. 3. Дата меседжу знаходиться між кодом <code><td></code> та знаком «,». 4. Адресат повідомлення визначається за текстом, що знаходиться між кодами <code></code> та <code> </code>.

Таблиця И.2 — Додаткові ключові слова та інструкції з кодування тверджень

1. Тема	2. Додаткові ключові слова	3. Умови віднесення до ствердної/ заперечної категорії тверджень
Загроза суверенітету боку Росії.	Москва, СРСР, радянський, пострадянський.	Якщо - йдеться про відновлення СРСР чи тодішньої системи зв'язків між країнами регіону і при цьому використовуються негативні прикметники;

Продовження таблиці И.2

1.	2.	3.
		- йдеться про Росію, Москву в контексті негативних подій в Україні, то твердження слід кодувати, як таке, що стверджує загрозу суверенітету з боку Росії. В інших випадках — як таке, що заперечує.
Надання російській мові статусу державної.	Хартія регіональних мов, мовний.	Якщо - йдеться про зміну статусу російської мови в Україні; - йдеться про сумніви або недоцільність існування української як єдиної державної мови в Україні то твердження слід кодувати, як таке, що стверджує необхідність надання статусу державної російській мові. В інших випадках — як таке, що заперечує.

Таблиця И.3 — Приклади співвіднесення змістовних зв'язків між словами та тверджень щодо зовнішньої політики

Твердження	Приклад змістовних зв'язків, що вказують на згоду з твердженням	Приклад змістовних зв'язків, що вказують на заперечення твердження
Існує загроза суверенітету з боку Росії.		
Необхідно надати російській мові статус державної.		
Проблема статусу російської мови — реальна.		

Продовження таблиці И.3

1.	2.	3.
Необхідно завершити роботи з участі України у діяльності ЄСР.	оставаться → тема ← актуальна ↑ ЕЭП	Радянський союз ← відтворення ↑ створити → призводити ↑ Єдиний економічний простір

Таблиця И.4 — Частоти тверджень політиків

Твердження	Політик.	Віктор Ющенко		Юлія Тимошенко		Віктор Янукович	
	Модус ставлення.	1. Згода	2. Заперечення	3. Згода	4. Заперечення	5. Згода	6. Заперечення
Існує загроза суверенітету з боку Росії.		79	46	62	3	16	42
Необхідно надати російській мові статус державної.		0	43	0	6	3	3
Проблема статусу російської мови — реальна.		0	20	0	0	0	3
Необхідно завершити роботи з участі України у діяльності ЄСР.		6	20	0	6	0	0
Перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака) — правильний вчинок.		0	0	0	0	0	0
Однією з трьох найбільш пріоритетних задач уряду є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.		0	0	13	10	46	3
Однією з пріоритетних задач Президента є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.		109	23	0	0	0	0

Продовження таблиці И.4

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Зміна в українсько-російських відносинах (у результаті візитів В.Януковича та інших високопосадовців до Москви) здешевить російський газ для України.	0	0	0	0	0	6
Вступ України до НАТО зменшить її залежність від Росії.	3	0	3	0	0	0
Вступ України до НАТО загострить стосунки України з Росією.	0	13		3	6	3
Діяльність в Україні посередника — компанії «РосУкрЕнерго» — спричинило підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги для населення.	0	0	23	0	3	0
У грузино-російському конфлікті слід підтримати Росію.		6	0	0	0	0
Інтеграція з Росією та країнами СНД має бути головним напрямом зовнішньої політики України.	0	20	0	33	0	0
Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами.	0	0	0	10	0	0
Ціна на газ у \$130 є свідченням «потепління» в україно-російських відносинах.	0	0	0	6	3	0
Визнання Верховною Радою Голодомору 1932-1933рр, в Україні актом геноциду Українського народу погіршать відносини з Росією.	0	23	0	0	0	0
Президенту Росії Володимиру Путіну можна довіряти.	16	0	0	0	0	0
У погіршенні україно-російських відносин винна Росія.	10	6	23			3

Продовження таблиці И.4

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Україно-російські відносини покращаються після візиту в Україну Президента Росії В.Путіна.	9	0	0	0	0	0
Україно-російські відносини покращаються після візиту в Росію Президента України В.Ющенка.	16	0	0	0	3	0
Своїм візитом в Україну Президент Росії В.Путін намагається продемонструвати підтримку В.Януковича.	0	0	10	0	0	0
Покращення стосунків між Україною і Росією — це стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України.	16	0	3	0	0	0
Покращення стосунків між Україною і Росією — це безперешкодний перетин кордонів між Україною та Росією.	16	30	0	0	3	0
Покращення стосунків між Україною і Росією — це створення для українців, які працюють в Росії, рівних умов з росіянами.	6	0	0	0	0	0
Покращення стосунків між Україною і Росією — це започаткування нових спільних проектів у сфері економіки, науки, культури.	16	0	0	0	3	0
Покращення стосунків між Україною і Росією — це забезпечення належного захисту російської мови в Україні.	3	3	0	0	0	0
Покращення стосунків між Україною і Росією — це забезпечення належного захисту української мови в Росії.	13	0	0	0	0	0

Продовження таблиці И.4

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Покращення стосунків між Україною і Росією — це одночасний вступ України та Росії до Світової Організації Торгівлі.	0	0	0	0	0	0
Покращення стосунків між Україною і Росією — це скасування Росією заборони на ввезення української м'ясо-молочної продукції.	0	0	0	0	0	0
Покращення стосунків між Україною і Росією — це створення зони вільної торгівлі між Україною та Росією.	0	0	0	0	0	0
Росія підвищить ціни на газ для України.	16	3	3	0	0	3
України має приєднатись до Союзу Росії і Білорусії.	0	30	6	0	0	10
Помісна православна церква має бути створена на основі Московського патріархату.	0	3	0	0	0	0
Україна має передати Росії контроль над українською газотранспортною системою в обмін на дешевший газ.	0	0	0	6	0	0

Таблиця И.5 — Опитування та контент-аналіз: агреговані дані

Твердження	1. Ставлення населення	2. Ставлення електорату Ющенка	3. Ставлення електорату Тимошенко	4. Ставлення електорату Януковича	5. Ставлення Ющенка	6. Ставлення Тимошенко	7. Ставлення Януковича
Існує загроза суверенітету з боку Росії.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Так.	Так.	Ні.

Продовження таблиці И.5

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Необхідно надати російській мові статус державної.	Так.	Ні.	Ні.	Так.	Ні.	Ні.	Амбівалентність.
Проблема статусу російської мови — реальна.	Ні.	Ні.	Ні.	Так.	Ні.	—	Ні.
Необхідно завершити роботи з участі України у діяльності СЕП.	Амбівалентність.	Амбівалентність.	Амбівалентність.	Так.	Ні.	Ні.	—
Перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака) — правильний вчинок.	Так.	Так.	Так.	Так.	—	—	—
Однією з трьох найбільш пріоритетних задач уряду є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	—	Ні.	Так.

Продовження таблиці И.5

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Однією з пріоритетних задач Президента є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Так .	–	–
Зміна в українсько-російських відносинах (у результаті візитів В.Януковича та інших високопосадовців до Москви) здешевить російський газ для України.	Амбівалентність.	Амбівалентність.	Ні.	Так.	–	–	Так .
Вступ України до НАТО зменшить її залежність від Росії.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Так .	Так .	–
Вступ України до НАТО загострить стосунки України з Росією.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Так .
Діяльність в Україні посередника — компанії «РосУкрЕнерго» — спричинило підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги для населення.	Амбівалентність.	Амбівалентність.	Так .	Амбівалентність.	–	Так .	Так .

Продовження таблиці И.5

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
У грузино-російському конфлікті слід підтримати Росію.	Так.	Ні.	Ні.	Так.	Ні.	Так.	Так.
Інтеграція з Росією та країнами СНД має бути головним напрямом зовнішньої політики України.	Так.	Ні.	Ні.	Так.	Ні.	Ні.	—
Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами.	Ні.	Ні.	Ні.	Так.	—	Ні.	—
Ціна на газ у \$130 є свідченням «потепління» в україно-російських відносинах.	Амбівалентність.	Амбівалентність.	Ні.	Так.	Амбівалентність.	Ні.	Так.
Визнання Верховною Радою Голодомору 1932-1933рр, в Україні актом геноциду Українського народу погіршать відносини з Росією.	Амбівалентність.	Амбівалентність.	Амбівалентність.	Амбівалентність.	Ні.	—	—

Продовження таблиці И.5

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Покращення стосунків між Україною і Росією — це безперешкодний перетин кордонів між Україною та Росією.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	—	Так.
Покращення стосунків між Україною і Росією — це створення для українців, які працюють в Росії, рівних умов з росіянами.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Так.	—	—
Покращення стосунків між Україною і Росією — це започаткування нових спільних проектів у сфері економіки, науки, культури.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Так.	—	Так.
Покращення стосунків між Україною і Росією — це забезпечення належного захисту російської мови в Україні.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Амбівалентність.	—	—
Покращення стосунків між Україною і Росією — це забезпечення належного захисту української мови в Росії.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Так.	—	—

Продовження таблиці И.5

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Покращення стосунків між Україною і Росією — це одночасний вступ України та Росії до Світової Організації Торгівлі.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	—	—	—
Покращення стосунків між Україною і Росією — це скасування Росією заборони на ввезення української м'ясо-молочної продукції.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	—	—	—
Покращення стосунків між Україною і Росією — це створення зони вільної торгівлі між Україною та Росією.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	—	—	—
Росія підвищить ціни на газ для України.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	Так.	Так.	Ні.
Україна має приєднатись до Союзу Росії і Білорусії.	Так.	Ні.	Ні.	Так.	Ні.	Ні.	Ні.
Помісна православна церква має бути створена на основі Московського патріархату.	Амбівалентність.	Ні.	Ні.	Амбівалентність.	Ні.	—	—

Продовження таблиці И.5

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Україна має передати Росії контроль над українською газотранспортною системою в обмін на дешевший газ.	Ні.	Ні.	Ні.	Ні.	–	Ні.	–

Процедура співвіднесення даних опитувань та результатів кодування

Якщо кількість осіб, які схвалюють певне твердження (обирають певний варіант відповіді на питання) більша за кількість осіб, які заперечують певне твердження (обирають протилежний за змістом варіант відповіді на питання), і різниця значима на рівні $p \leq 0,05$, а кількість тих, хто обрав варіант відповіді «не знаю» або відмовився відповідати, при цьому, складає менше половини відносно валідної множини вибірки (без пропущених значень), то дане твердження вважається підтримуваним. Воно може бути прирівняне до схвального твердження, яке задоване за описаною вище процедурою. Аналогічно визначаються заперечувані твердження, які співвідносяться із відповідними заперечними твердженнями в змісті комунікації.

Якщо кількість осіб, які схвалюють певне твердження (обирають певний варіант відповіді на питання) не відрізняється на статистично значимому рівні від кількості осіб, які заперечують певне твердження (обирають протилежний за змістом варіант відповіді на питання), і/ або кількість тих, хто обрав варіант відповіді «не знаю» або відмовився відповідати складає більше половини відносно валідної множини вибірки (без пропущених значень), то ставлення до даного твердження вважається амбівалентним. Такі твердження співвідносяться з відсутністю схвальних або заперечних тверджень («замовчування») за порівнюваний період (ми використовуємо крок в 1 місяць) або з рівністю

кількості схвальних і заперечних тверджень («комунікативна амбівалентність») за порівнюваний період.

Схвалення, заперечення, чи амбівалентність ми визначаємо для кожного питання, з вказаних в підрозділі «Вибірка», для всього населення України та для електорату кожного з досліджуваних політиків окремо.

Таблиця И.6 — Розподіл висловлювань політиків за адресатами

Адресат	Кількість закодованих тверджень
Юлія Тимошенко	
Центрально-західний регіон	36
Все населення України	36
Захід	71
Росія-Схід	18
Віктор Ющенко	
Південно-східний регіон	15
Центрально-західний регіон	37
Все населення	226
Захід	165
Росія-Схід	30
Віктор Янукович	
Все населення	53
Захід	46
Росія-Схід	20

Додаток К.

Результати факторного аналізу орієнтацій.

Таблиця К.1 — Сукупна пояснена дисперсія

1. Фактор	Первинні власні значення			Сума квадратів навантажень			Повернута сума квадратів навантажень		
	2. Сума	3. % дисперсії	4. Сукупний%	5. Сума	6. % дисперсії	7. Сукупний%	8. Сума	9. % дисперсії	10. Сукупний%
1	6,2	52,076	52,076	5,8	48,759	48,759	2,9	24,583	24,583
2	1,2	10,246	62,322	0,8	6,719	55,478	2,6	22,127	46,710
3	0,7	5,992	68,313	0,3	3,000	58,478	1,4	11,769	58,478
4	0,6	5,109	73,423						
5	0,5	4,676	78,099						
6	0,5	4,192	82,291						
7	0,4	3,927	86,218						
8	0,3	3,240	89,458						
9	0,3	3,066	92,524						
10	0,3	2,735	95,259						
11	0,3	2,645	97,904						
12	0,2	2,096	100,000						
13	6,2	52,076	52,076	5,8	48,759	48,759	2,9	24,583	24,583
14	1,2	10,246	62,322	0,8	6,719	55,478	2,6	22,127	46,710
15	0,7	5,992	68,313	0,3	3,000	58,478	1,4	11,769	58,478

Примітки:

1. Метод відбору — максимальна подібність.
2. На етапі аналізу використані відповіді респондентів, які є прихильниками Януковича (змінна відбору — відповіді на питання «За кого б Ви проголосували на президентських виборах?»)

Таблиця К.2 — Повернута матриця факторів

1. Твердження.	Фактор	
	2. 1	3. 2
Ціна на газ у \$130 є свідченням «потепління» в україно-російських відносинах.	,827	–,104
Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами.	0,613	– 0,042
Президенту Росії Володимиру Путіну можна довіряти.	0,981	0,006
Інтеграція з Росією та країнами СНД має бути головним напрямом зовнішньої політики України.	0,095	– 0,003

Продовження таблиці К.2

1.	2.	3.
Україна має приєднатись до Союзу Росії і Білорусії.	0,942	0,020
Перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака) — правильний вчинок.	0,63	0,42
Необхідно завершити роботи з участі України у діяльності ЄСП.	0,27	— 0,001
Проблема російської мови існує реально.	0,244	0,163
Російська мова має бути державною.	0,986	0,017
У грузино-російському конфлікті слід підтримати Росію.	0,21	— 0,104
Однією з пріоритетних задач уряду/ Президента є налагодження дружніх і взаємовигідних відносин з Росією.	0,57	0,008
Росія втручається у внутрішні справи України.	— 0,020	0,48
Україно-російські відносини покращаться після візиту в Україну Президента Росії В.Путіна.	0,41	0,43
Покращення стосунків між Україною і Росією — це стабілізація на тривалий період ціни на російський газ для України.	0,23	0,22

Примітки:

1. Метод відбору — максимальна подібність.
2. Метод обертання: Варімакс з нормалізацією Кайзера.
3. Обернене рішення отримано за 3 ітерації.
4. На етапі аналізу використані відповіді респондентів, які є прихильниками Януковича (змінна відбору — відповіді на питання «За кого б Ви проголосували на президентських виборах?»)

Додаток Л.

Твердження, щодо яких позиція замовчувалась або була нейтральною

Тимошенко

- Існує загроза суверенітету з боку Росії. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського

літака) — правильний вчиноЛ. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.

- Зміна в українсько-російських відносинах (у результаті візитів В.Януковича та інших високопосадовців до Москви) здешевить російський газ для України. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.

- Вступ України до НАТО зменшить її залежність від Росії. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.

- Вступ України до НАТО загострить стосунки України з Росією. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.

Ющенко

- Існує загроза суверенітету з боку Росії. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.

- Перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака) — правильний вчиноЛ. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.

- Зміна в українсько-російських відносинах (у результаті візитів В.Януковича та інших високопосадовців до Москви) здешевить російський газ для України. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.

- Вступ України до НАТО зменшить її залежність від Росії. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.

- Вступ України до НАТО загострить стосунки України з Росією. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.

- Діяльність в Україні посередника — компанії «РосУкрЕнерго» — спричинило підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги для населення. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.

- Заради невисокої ціни на газ можна частково пожертвувати національними інтересами. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Визнання Верховною Радою Голодомору 1932-1933рр, в Україні актом геноциду Українського народу погіршать відносини з Росією. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- У погіршенні україно-російських відносин винна Росія. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.
- Україно-російські відносини покращаться після візиту в Росію Президента України В.Ющенка. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це безперешкодний перетин кордонів між Україною та Росією. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це створення для українців, які працюють в Росії, рівних умов з росіянами. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це започаткування нових спільних проектів у сфері економіки, науки, культури. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це забезпечення належного захисту російської мови в Україні. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це забезпечення належного захисту української мови в Росії. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це одночасний вступ України та Росії до Світової Організації Торгівлі. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.

- Покращення стосунків між Україною і Росією — це скасування Росією заборони на ввезення української м'ясо-молочної продукції. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це створення зони вільної торгівлі між Україною та Росією. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.
- Помісна православна церква має бути створена на основі Московського патріархату. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Україна має передати Росії контроль над українською газотранспортною системою в обмін на дешевший газ. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.

Янукович

- Необхідно завершити роботи з участі України у діяльності СЕП. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.
- Перенесення з 24 на 26 серпня частини державних заходів із святкування Дня незалежності України (у зв'язку із катастрофою російського літака) — правильний вчиноЛ. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Зміна в українсько-російських відносинах (у результаті візитів В.Януковича та інших високопосадовців до Москви) здешевить російський газ для України. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.
- Вступ України до НАТО зменшить її залежність від Росії. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Вступ України до НАТО загострить стосунки України з Росією. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.

- Діяльність в Україні посередника — компанії «РосУкрЕнерго» — спричинило підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги для населення. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- У грузино-російському конфлікті слід підтримати Росію. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Визнання Верховною Радою Голодомору 1932-1933рр, в Україні актом геноциду Українського народу погіршать відносини з Росією. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Президенту Росії Володимиру Путіну можна довіряти. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.
- У погіршенні україно-російських відносин винна Росія. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.
- Україно-російські відносини покращаться після візиту в Україну Президента Росії. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Україно-російські відносини покращаться після візиту в Росію Президента України В.Ющенка. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Своїм візитом в Україну Президент Росії В.Путін намагається продемонструвати підтримку В.Януковича. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це безперешкодний перетин кордонів між Україною та Росією. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це створення для українців, які працюють в Росії, рівних умов з росіянами. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це започаткування нових спільних проектів у сфері економіки, науки, культури. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.

- Покращення стосунків між Україною і Росією — це забезпечення належного захисту української мови в Росії. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це одночасний вступ України та Росії до Світової Організації Торгівлі. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це скасування Росією заборони на ввезення української м'ясо-молочної продукції. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Покращення стосунків між Україною і Росією — це створення зони вільної торгівлі між Україною та Росією. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.
- Помісна православна церква має бути створена на основі Московського патріархату. Нейтральні висловлювання у порівнювані періоди.
- Україна має передати Росії контроль над українською газотранспортною системою в обмін на дешевший газ. Висловлювання на дану тему відсутні у порівнювані періоди.

Додаток М

Дані та алгоритм для відбору релевантних меседжів міждержавної комунікації

Таблиця М.1 — Порівняння числа новин зі згадуванням українських та російських політичних лідерів із загальною кількістю новинних повідомлень про дані країни (проіндексованих агрегаторами новин з 23 січня 2005 р. по 25 лютого 2010 р.)

Пошуковий термін	Країна	Кількість новинних повідомлень за терміном	Загальна кількість проіндексованих повідомлень про дану країну	Відсоток повідомлень, які стосуються терміну, відносно загального числа новин
Путін	Росія	6 659 097	15 486 273	43%
Росія		5 080 149	1 045 642	33%
Тимошенко	Україна	425 769		41%
Янукович	Україна	213 883		20%
Ющенко	Україна	491 532		47%
Україна		266 483		25%

Таблиця М.2 — Кількість релевантних документів, відібраних для кожного суб'єкта комунікації

Суб'єкт	Релевантних документів	Всього документів на сайті
Путін	1 083	20 621
Тимошенко	212	3 164
Янукович	588	1 632
Ющенко	10 358	612 316
РІА-Новини	22 736	263 114
РІА-Новини (від першої особи)	1 310	8 018

Алгоритм розрахунку TF-IDF

TF-IDF — досить поширений спосіб кількісної оцінки важливості окремих слів в текстах для їх змістовної категоризації. Він дозволяє виділяти

«унікальні» для кожного документа слова, співвідносячи тексти з корпусом (масивом всіх текстів, саме тому ми окремо відібрали не релевантні документи). Важливість слова зростає пропорційно його частоті в окремому документі та зменшується пропорційно частоті в корпусі. Тобто спочатку розраховується число появ слова (терміну) у документі (term count). Це число нормалізується аби уникнути викривлень через різний розмір документів (загальне число слів у них). Таким чином ми отримуємо показник важливості слова (терміну, t_i) в межах одного документа (d_j) — частоту терміна (term frequency), яка розраховується за формулою М.1.

$$tf_{i,j} = \frac{n_{i,j}}{\sum_k n_{k,j}} \quad (\text{М.1})$$

де в чисельнику — $n_{i,j}$ — число появ терміну (t_i) в межах релевантного документа (d_j);

в знаменнику — $\sum_k n_{k,j}$ — загальне число появ всіх термінів в релевантних документах.

Обернена частота термінів — вимір загальної важливості слів в корпусі, яка розраховується шляхом ділення загального числа документів в корпусі на число документів, в якому міститься термін, для якого обраховується даний показник. Частка логарифмується для нормалізації шкали у випадках нульового числа появи терміна в багатьох документах. Розрахунок проводиться за формулою М.2.

$$idf_i = \log \frac{|D|}{|\{d : t_i \in d\}|} \quad (\text{М.2})$$

де $|D|$ — загальне число документів у корпусі;

$|\{d : t_i \in d\}|$ — число документів, в яких зустрічається термін t_i (за умови, що $n_{ij} \neq 0$).

Якщо термін відсутній у корпусі, то це призводитиме до ділення на нуль. В цьому випадку використовується корекція формули (М.3).

$$1 + |\{d : t_i \in d\}| \quad (\text{М.3})$$

Вона не актуальна для даного дослідження, оскільки розраховується індекс для наявних текстів, а не для апріорно заданих пошукових термінів. Результируючий показник важливості слова розраховується через добуток за формулою М.4.

$$tf_{i,j} \times idf_i \quad (\text{М.4})$$

Додаток Н

Консолідація та фокус уваги

Таблиця Н.1 — Тест Ст'юдента для всіх пар комунікаторів (стандартизовано на основі частот в межах документів)

1. Пари комунікаторів	2. Категорія	3. Суб'єкти	Групові статистики			Т-тест					
Україна та Росія загалом			4. Середнє	5. Стандартне відхилення	6. Стандартна похибка	7. t	8. Ступенів свободи	9. p (двостороння значимість)	10. Різниця середніх	Довірчий інтервал (95%)	
										11. Нижня межа	12. Верхня межа
	Культура	Україна	56,22	13,13	,635	9,426	503,91	,000	13,22	10,46	15,97
		Росія	43,00	22,92	1,25						
	Економіка	Україна	22,67	12,85	,622	-1,30	510,76	,193	-1,76	-4,41	,892
		Росія	24,43	21,96	1,19						
	Політика	Україна	21,11	7,361	,356	-9,43	398,17	,000	-11,46	-13,85	-9,07
		Росія	32,58	21,29	1,16						
Ющенко (х) та Путін (у)	Культура	х	60,62	15,09	1,15	—	—	,127	—	—	—
		у	55,38	21,19	3,31						
	Економіка	х	19,00	13,81	1,06	—	—	,235	—	—	—
		у	15,71	16,05	2,50						
	Політика	х	20,38	7,67	,589	-3,57	45,316	,001	-8,52	-13,32	-3,72
		у	28,90	14,79	2,31						
Тимошенко (х) та Путін (у)	Культура	х	53,48	7,24	,656	—	—	,108	—	—	—
		у	55,38	21,19	3,31						
	Економіка	х	29,13	7,74	,701	5,15	46,407	,000	13,41	8,18	18,66
		у	15,71	16,05	2,50						
	Політика	х	17,39	4,27	,387	-4,91	42,262	,000	-11,51	-16,24	-6,78
		у	28,90	14,79	2,31						

Продовження таблиці Н.1

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Янукович (х) та Путін (у)	Культура	х	53,17	13,14	1,13	–	–	,347	–	–	–
		у	55,38	21,19	3,31						
	Економіка	х	21,43	13,17	1,13	2,30	174	,022	5,71	,829	10,60
		у	15,71	16,05	2,50						
	Політика	х	25,40	7,04	,606	-2,08	174	,038	-3,50	-6,81	-,193
		у	28,90	14,79	2,31						
Ющенко (х) та Тимошенко (у)	Культура	х	53,48	7,24	,656	-4,84	290	,000	-7,13	-10,04	-4,23
		у	60,62	15,09	1,15						
	Економіка	х	29,13	7,74	,701	7,31	290	,000	10,12	7,40	12,85
		у	19,00	13,81	1,06						
	Політика	х	17,39	4,27	,387	-3,89	290	,000	-2,99	-4,50	-1,48
		у	20,38	7,67	,589						
Янукович (х) та Ющенко (у)	Культура	х	53,17	13,14	1,13	-4,60	300,4	,000	-7,45	-10,63	-4,26
		у	60,62	15,09	1,15						
	Економіка	х	21,43	13,17	1,13	–	–	,135	–	–	–
		у	19,00	13,81	1,06						
	Політика	х	25,40	7,04	,606	5,88	303	,000	5,02	3,34	6,70
		у	20,38	7,67	,589						
Янукович (х) та Тимошенко (у)	Культура	х	53,17	13,14	1,13	–	–	,142	–	–	–
		у	53,48	7,24	,656						
	Економіка	х	21,43	13,17	1,13	-5,77	220,3	,000	-7,8	-10,32	-5,07
		у	29,13	7,74	,701						
	Політика	х	25,40	7,04	,606	11,13	224,1	,000	8	6,59	9,42
		у	17,39	4,27	,387						
Путін (х) та політики, цитовані РІА-Новини (у)	Культура	х	55,38	21,19	2,31	3,75	333	,000	14,1	6,72	21,49
		у	41,28	22,69	1,32						
	Економіка	х	15,71	16,05	2,50	-3,54	64,02	,001	-10,01	-15,66	-4,36
		у	25,72	22,40	1,30						
	Політика	х	28,9	14,8	2,31	–	–	,183	–	–	–
		у									

Примітка. Для незначимих результатів тесту ми наводимо лише число р, оскільки інші числа не важливі для аналізу.

Таблиця Н.2 — Меседжі української та російської владної еліти про україно-російські відносини (агреговані дані)

1. Суб'єкт комунікації	2. Категорія	3. Абсолютне число закодованих сегментів тексту	4. Відсоток, відносно суми всіх закодованих сегментів тексту для даного суб'єкта
Україна та Росія в сумі	Загалом	2 936 550	100
	Культура	1 521 133	51,8
	Економіка	792 869	27
	Політика	622 549	21,2
Україна загалом	Культура	1 407 132	57,3
	Економіка	628 667	25,6
	Політика	419 929	17,1

Продовження таблиці Н.2

1.	2.	3.	4.
Ющенко	Культура	465 333	63
	Економіка	132 952	18
	Політика	140 339	19
Тимошенко	Культура	26 205	49,1
	Економіка	19 241	33
	Політика	8 921	17,9
Янукович	Культура	7 851	35,8
	Економіка	11 667	53,2
	Політика	2 413	11
Росія загалом	Культура	187 763	38
	Економіка	158 116	33
	Політика	143 292	29
Путін	Культура	82 852	41
	Економіка	60 624	30
	Політика	58 603	29
Російські політики, цитовані РІА-Новини	Культура	125 119	43
	Економіка	64 014	22
	Політика	101 842	35

Додаток П

Синхронність україно-російської комунікації

Таблиця П.1 — Синхронність україно-російської комунікації (260 тижнів)

Крос-кореляційна функція							
k	$\rho(Y[t], X[t+k])$	k	ρ	k	ρ	k	ρ
-21	-0.011	-10	0.083	1	-0.095	12	0.058
-20	-0.066	-9	0.115	2	-0.105	13	0.113
-19	-0.011	-8	-0.013	3	0.027	14	-0.096
-18	0.107	-7	-0.043	4	0.117	15	-0.080
-17	0.029	-6	-0.037	5	-0.083	16	-0.124
-16	0.143	-5	0.079	6	0.025	17	0.073
-15	-0.078	-4	-0.027	7	-0.049	18	-0.054
-14	-0.026	-3	0.139	8	0.045	19	-0.082
-13	0.081	-2	-0.063	9	-0.058	20	-0.016
-12	0.113	-1	-0.003	10	-0.026	21	-0.002
-11	-0.109	0	-0.137	11	0.113		